МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ ТА ОСВІТИ У ДОСЛІДЖЕННЯХ МОЛОДИХ УЧЕНИХ

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
III ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

5 травня 2026 р.

Тернопіль – 2026

УДК 930:37]:005.745
А 43

Актуальні проблеми історичної науки та освіти у дослідженнях молодих учених. *Збірник матеріалів ІІІ Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції.* 5 травня 2026. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2026. 670 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Елла БИСТРИЦЬКА – завідувач кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, доктор історичних наук, професор.

Леся АЛЕКСІЄВЕЦЬ – доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка..

Надія ВОЛІК – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Наталія ГРИГОРУК – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Наталія ІГНАТЕНКО **–** доктор педагогічних наук, професор кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Леся КОСТЮК **–** кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Степан ПРИЙДУН – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Ярослав СЕКО – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Ірина ФЕДОРІВ **–** кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Андрій ГРУБІНКО – доктор історичних наук, професор кафедри теорії права та конституціоналізму Західноукраїнського національного університету.

Іван ЗУЛЯК – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка.

Стародубець Галина – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри, всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка.

До збірника увійшли матеріали доповідей ІІІ Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми історичної науки та освіти у дослідженнях молодих учених», присвячені актуальним проблемам археології, історії України, всесвітньої історії, релігієзнавства, теорії та методики навчання історії. Адресовано студентам, магістрантам, аспірантам – гуманітаріям, усім, хто цікавиться минулим України й світу.

Затверджено до друку науково-технічною радою Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка (протокол № від травня 2026 р.)

© Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, 2026

ЗМІСТ

АРХЕОЛОГІЯ

ВПЛИВ СКІФІВ НА ОЛЬВІЮ КЛАСИЧНОГО ПЕРІОДУ *17*
Гета Максим

ФОРМУВАННЯ МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ В ГАЛИЧИНІ ТА НА ВОЛИНІ У РАННЬОМОДЕРНИЙ ПЕРІОД *23*
Сенькович Ірина

ОСОБЛИВОСТІ ІДЕНТИФІКАЦІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ ЛИТОВСЬКОГО ПЕРІОДУ НА КАРТІ ФРІДРІХА ФОН МІГА ТА СУПУТНИКОВИХ ЗНІМКІВ *26*
Сосульський Володимир

РОЗВИТОК ФОТОГРАФІЇ В АРХЕОЛОГІЇ *33*
Демчак Наталія

ВЕЛИКА ГРЕЦЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ В АСПЕКТІ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я: ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП *36*
Камінський Давид

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

ВНУТРІШНЯ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО: ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ВИМІР *41*
Васьків Ірина

ТОПОГРАФІЧНИЙ ПАРАДОКС ТА ЕВОЛЮЦІЯ ОБОРОННИХ СИСТЕМ ЗБАРАЖЧИНИ: ВІД ТВЕРДИНІ НЕСВІЗЬКИХ ДО КАМПАНІЇ 1649 РОКУ *45*
Козій Катерина

ОБРАЗ ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО В НАУКОВІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ М. ГРУШЕВСЬКОГО *47*
Пилипко Яна

ОБРАЗ ІВАНА МАЗЕПИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ *50*
Паращук Софія

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ІВАНА МАЗЕПИ В КОНТЕКСТІ КОЛОМАЦЬКИХ СТАТЕЙ *54*
Пржевальський Ілля

ДІЯЛЬНІСТЬ УСТИМА КАРМАЛЮКА ЯК ОБ'ЄКТ БІОГРАФІЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ СЕЛЯНСЬКОГО РУХУ *61*
Мостова Ірина

ІДЕЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ У ПРАЦЯХ ОЛЕКСАНДРА КОНИСЬКОГО *67*
Ющенко Вероніка

УТВЕРДЖЕННЯ НАРОДОВЦІВ ЯК ПРОВІДНОЇ СИЛИ ГАЛИЧИНИ В ПРОЦЕСІ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ РОЗБУДОВИ ТА ІДЕОЛОГІЧНОГО ПРОТИСТОЯННЯ З МОСКВОФІЛЬСТВОМ *70*
Гандзюк Святослав

РОЛЬ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ У РОЗВИТКУ НАФТОВИДОБУВАННЯ В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ *76*
Юнко Петро

ВІРМЕНСЬКІ ГРОМАДИ ГАБСБУРЗЬКОЇ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ *79*
Шемета Владислав

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ *85*
Білоус Уляна

ЛІТНЯ НАСТУПАЛЬНА ОПЕРАЦІЯ УГА 1919 РОКУ *88*
Фандзига Роман

ГЕТЬМАН ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ ЯК ГОЛОВНИЙ ДИПЛОМАТ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: ПОВНОВАЖЕННЯ ТА ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ *91*
Романів Арсен

ДИПЛОМАТИЧНІ ВІДНОСИНИ ЗУНР З ДЕРЖАВАМИ КОЛИШНЬОЇ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ІМПЕРІЇ *99*
Попко Дмитро

ВІДРОДЖЕННЯ КОЗАЦЬКИХ ТРАДИЦІЙ У 1917-1921 РР. *102*
Бєлая Ангеліна

ФІНАНСОВО-АДМІНІСТРАТИВНІ МЕХАНІЗМИ УТРИМАННЯ ДЕРЖАВНИХ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ У 1923 Р. *107*
Патра Анна

ДЕРЖАВНА МОНОПОЛІЯ І РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ОБІГУ СОЛІ ТА СПИРТОВИХ ВИРОБІВ У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ *110*
Брославська Тетяна

ПРОДОВОЛЬЧА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ГОЛОДОМОРИ 1921–1923 ТА 1932–1933 РОКІВ *114*
П'ятковська Ілона

УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ: ВІД ВІЙНИ ДО ПІДПІЛЛЯ (1920-1929 РР.) *120*
Мельник Сергій

ЗАРОДЖЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ РУХУ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ НА РІВНЕНЩИНІ У 1929 – 1939 РР. *125*

Копалін Ілля

УПА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ДИСКУСІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ *130*
Крикончук Юлія

ВОЛИНСЬКА ТРАГЕДІЯ У КОНТЕКСТІ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПРИМИРЕННЯ *133*
Міщій Іван

ВПЛИВ ОПЕРАЦІЇ "ВІСЛА" НА УКРАЇНЦІВ У ПОЛЬЩІ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ІДЕНТИЧНОСТІ, ПРОЦЕСИ АСИМІЛЯЦІЇ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ НАСЛІДКИ *137*
Гринчак Ілона

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ І МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА У СПАДЩИНІ СТЕПАНА ЛЕНКАВСЬКОГО *139*
Передрук Зоряна

ОСВІТНЯ, НАУКОВА ТА КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬКРЕМЕНЕЦЬКОГО ЛІЦЕЮ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД *144*
Соломія Дикун

ЛІТЕРАТУРА І ПУБЛІЦИСТИКА РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІДЕОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ *148*
Гринчук Богдана

ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ *152*
Демидяк Діана

БОРОТЬБА ЗА КОНТРОЛЬ НАД ОСВІТНІМ ПРОСТОРОМ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У ПОВОЄННІ РОКИ: РАДЯНСЬКА ВЛАДА ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ (1944-1953 РР.) *156*
Чиж Уляна

ДИТЯЧІ БУДИНКИ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ 1940-1950-Х РР. *160*
Коропатницька Марія

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ В РАДЯНСЬКОМУ ІДЕОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ *163*
Лучка Тетяна

ТРАНСФОРМАЦІЇ КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ *167*
Кунденко Діана

ІДЕОЛОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНСЬКИХ ШІСТДЕСЯТНИКІВ У КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНОГО СПРОТИВУ РАДЯНСЬКІЙ СИСТЕМІ *171*
Путяк Христина

КРИМСЬКОТАТАРСЬКИЙ ДИСИДЕНТСЬКИЙ РУХ *174*

Стецик Соломія
ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ПІДХОДІВ М. ГРУШЕВСЬКОГО ТА В. СМОЛІЯ ЩОДО ОЦІНКИ ПОСТАТІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО 178
Теребецька Наталія

ПРОМИСЛОВИЙ РОЗВИТОК ТЕРНОПОЛЯ У 1960-1980-Х РР.: ФОРМУВАННЯ НОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА МІСЬКЕ СЕРЕДОВИЩЕ 181
Рамська Ангеліна

ПІДГОРЕЦЬКИЙ ПАЛАЦ У ВІРІ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ ТА ПОСТАТЕЙ 185
Бардачевська Ольга

АРХІТЕКТУРНИЙ ОБРАЗ ТЕРНОПОЛЯ КІНЦЯ XIX – СЕРЕДИНИ XX СТОЛІТТЯ ЯК ПРИКОРДОННОГО МІСТА АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ: ТРАНСФОРМАЦІЯ УРБАНІСТИЧНОГО ПРОСТОРУ ТА ВТРАЧЕНА АРХІТЕКТУРНА СПАДЩИНА 189
Дудак Юрій

ПРОТЕСТНІ РУХИ В ІСТОРІЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1991–2015) 194
Стецій Володимир

ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ТА ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВОЄННОГО ДОСВІДУ XX–XXI СТ. 198
Свідер Юлія

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА .. 202
Головик Вікторія

ОСОБЛИВОСТІ ДВОСТОРОННІХ МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ І США (2010–2013 РР.) 204
Безкоровайна Роксолана

ДЕКОМУНІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ 212
Кравчук Марта

МЕМОРІАЛЬНІ ПРАКТИКИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД 215
Басанська Мирослава

ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ УСТИМА ГОЛОДНЮКА 220
Гембаровська Ганна

ГІБРИДНА ВІЙНА І НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД 2013–2024 РР. 225
Коновал Тетяна

МОВНА ПОЛІТИКА В СИСТЕМІ ІНСТРУМЕНТІВ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ПРОТИ УКРАЇНИ *230*
Тверезовський Дмитро
ОСОБЛИВОСТІ ТА ТЕНДЕНЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ПЕРІОД РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2022–2023 РР.) *234*
Костюк Оксана

СТАРОДАВНЯ І СЕРЕДНЬОВІЧНА ІСТОРІЯ

ЖІНКА У ВАВИЛОНІ: ПРАВА, ВЛАСНІСТЬ ТА ШЛЮБ ЗА КОДЕКСОМ ХАММУРАПІ *240*
Левченко Аліна

АФІНСЬКИЙ МІФ ПРО АВТОХТОМНІСТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВИКЛЮЧЕННЯ *245*
Соловій Петро

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ АФІНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У КЛАСИЧНИЙ ПЕРІОД *249*
Маковецька Олена

ВЗАЄМОЗВ 'ЯЗОК ПОЛІТИЧНИХ, ВІЙСЬКОВИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН У СУСПІЛЬСТВІ НА ПРИКЛАДІ РИМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ *252*
Войтович Денис

ВІЙСЬКОВІ СТРАТЕГІЇ ГАЯ ЮЛІЯ ЦЕЗАРЯ ЯК ЧИННИК УТВЕРДЖЕННЯ ЙОГО ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ В РИМСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ *257*
Березюк Руслан

МІЛАНСЬКИЙ ЕДИКТ І ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЦЕРКВИ *264*
Романюк Христина

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ РИМЛЯН НА ОСНОВІ РОЗКОПОК ПОМПЕЙ *267*
Бура Каріна

ВЕРГЕЛЬД ЯК ПОКАЗНИК СОЦІАЛЬНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ФРАНКСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА *272*
Нич Галина

ПРИЧИНИ ТА СУПЕРЕЧНОСТІ НАРАТИВІВ У ТРАКТУВАННІ ЗАХОПЛЕННЯ КОНСТАНТИНОПОЛЯ ХРЕСТОНОСЦЯМИ 1204 Р. *281*
Станішевська Ольга

ІНСТИТУТИ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ФРАНЦІЇ ТА НІМЕЦЬКИХ ЗЕМЛЯХ XII–XV СТ.: КОМПАРАТИВНИЙ АСПЕКТ *286*
Загакайло Валентин-Ярослав

РЕФОРМИ ПАПИ ЮЛІЯ ІІ У КОНТЕКСІ УЧАСТІ В ІТАЛІЙСЬКИХ ВІЙНАХ *290*
Калинич Мар'яна

ПРОБЛЕМИ ЛЕГІТИМАЦІЇ ВЛАДИ ГЕНРІХА VII ТЮДОРА У КОНТЕКСТІ ЗАВЕРШЕННЯ ВІЙНИ ЧЕРВОНОЇ І БІЛОЇ ТРОЯНД *293*

Шайда Анастасія

ГЕНРІХ VIII ЯК КАТОЛИЦЬКИЙ МОНАРХ: ТРАКТАТ «ASSERTIO SEPTEM SACRAMENTORUM» І ТИТУЛ «FIDEI DEFENSOR» *297*
Кметик Андріана

ІКОНОБОРЧЕ ПОВСТАННЯ 1566 РОКУ В КОНТЕКСТІ ПОЧАТКУ НІДЕРЛАНДСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ *302*
Мельник Марія

АНГЛІЙСЬКЕ КОРОЛІВСТВО НА ПОЧАТКУ XVI СТ.: ДИНАСТИЧНА СПАДЩИНА ТЮДОРІВ, МОНАРХІЯ І ЦЕРКВА *306*
Курило Мар'яна

ТРИДЦЯТИЛІТНЯ ВІЙНА ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ПОРЯДКУ ЄВРОПИ *311*
Стручевський Тарас

ІСПАНІЯ: ВІД СВІТОВОГО ГЕГЕМОНУ ДО ДРУГОРЯДНОЇ КРАЇНИ (XVI–XVII СТОЛІТТЯ) *315*
Хомик Богдан

ІДЕЯ СИЛЬНОГО УРЯДУ В ПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ ДЖЕЙМСА МЕДІСОНА ТА АЛЕКСАНДРА ГАМІЛЬТОНА *322*
Гоч Ігор

НОВА ІСТОРІЯ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИЧНИХ КЛУБІВ ПЕРІОДУ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ КІНЦЯ XVIII СТ.: ДИСКУРС РЕВОЛЮЦІЇ, НАРОДУ І ВЛАДИ *327*
Прихідько Андрій

ДЖОРДЖ ВАШИНГТОН ЯК ЛЮДИНА І ЛІДЕР: ВІД ВІЙНИ ДО РЕСПУБЛІКИ *332*
Залізна Вікторія

КЛЕМЕНС ФОН МЕТТЕРНІХ І СТАНОВЛЕННЯ ВІДЕНСЬКОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У ПІСЛЯНАПОЛЕОНІВСЬКУ ДОБУ *339*
Грицай Назар

ВІД АДВОКАТА ДО 16-ГО ПРЕЗИДЕНТА США: АНАЛІЗ КАР'ЄРНОГО ЗРОСТАННЯ АВРААМА ЛІНКОЛЬНА *344*
Кізима Вікторія

ПОЛІТИЧНА РОЛЬ КОРОЛЕВИ ВІКТОРІЇ У РОЗВИТКУ БРИТАНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В XIX СТ. *348*
Данилевич Богдана

РУХ ЗА ПРАВА ЖІНОК У КРАЇНАХ ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ У XIX СТ. *352*
Біскупович Дарина

ФРАНЦУЗЬКИЙ ПРОТЕКТОРАТ НАД ПАПСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ(1849-1870) У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ НАПОЛЕОНА ІІІ……343
Музика Анастасія
ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА В США ЯК ПЕРЕЛОМНИЙ МОМЕНТ ФОРМУВАННЯ МОДЕРНОЇ ДЕРЖАВИ……36648
Мушинська Надія

ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ КОНСОЛІДАЦІЇ АФРОАМЕРИКАНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ США У ПЕРІОД РЕКОНСТРУКЦІЇ (1865–1877) 366
Клюйко Аліна

ЕКОНОМІЧНЕ СУПЕРНИЦТВО ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ І КОЛОНІАЛЬНА ДИПЛОМАТІЯ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ..... 373
Микитчак Надія

ФЕНОМЕН «НЕКОРОНОВАНОГО КОРОЛЯ ІРЛАНДІЇ»: ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО ЧАРЛЬЗА СТЮАРТА ПАРНЕЛЛА У БОРОТЬБІ ЗА АВТОНОМІЮ..... 377
Солоха Денис

ЕКОНОМІЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ США У ХІХ СТ.: ВІД АГРАРНОЇ ПЕРИФЕРІЇ ДО ІНДУСТРІАЛЬНОГО ЛІДЕРА СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ..... 381
Огороднік Олександр

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ КІНЕМАТОГРАФА (1895-1914 РР.) 385
Юзьків Софія

АРХЕОЛОГІЯ

ВПЛИВ СКІФІВ НА ОЛЬВІЮ КЛАСИЧНОГО ПЕРІОДУ

Гета Максим,
здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: hetamaksym@gmail.com

Науковий керівник: **Строцень Богдан,**
кандидат історичних наук, доцент кафедри
історії України, археології та спеціальних
історичних галузей Тернопільського
національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Питання впливів місцевого населення на грецьких колонізаторів, в нашому випадку ольвіополітів, цікавить дослідників вже досить давно. Беззаперечно, що найбільшого впливу Ольвія зазнає саме від скіфів як головної сили регіону на той момент і класичний період (орієнтовно V – третя чверть IV ст. до н.е.) цікавий в цьому плані тим, що тут можна провести зв'язок між археологічними артефактами та історичними подіями, які досить непогано описав Геродот в скіфському логосі своєї Історії. Одразу варто зауважити, що до Геродота варто ставитися критично, як в цілому і до будь якого джерела, проте до нього особливо, оскільки ґрунтував свої дослідження на часто прикрашених розповідях місцевих або людей, що жили безпосередньо в близькості до народів, що він описував. Так про скіфів ми дізнаємося цілковито лише від ольвіополітів та інших греків Північного Причорномор'я і, відповідно, це вже спонукає з більшою обережність вірити Геродоту. В любому випадку Історія Геродота допомагає краще, більш точніше, інтерпретувати археологічний матеріал, що свідчить про міжкультурні контакти мешканців Ольвії зі скіфами.

Найбільшого впливу Ольвія зазнала від скіфів внаслідок так званого "протекторату", існування якого хоч і підлягає сумніву на думку деяких дослідників Північного Причорномор'я, насамперед цю версію відстоював доволі відомий Сергій Крижицький [5, с. 31]. Проте, на мою думку, підстави вважати протекторат існуючим все ж таки є, хоча, вочевидь, слово "протекторат" це лише умовна назва. Але спочатку хотілося б висвітлити інші аспекти впливів скіфів, які хоч і не пов'язані з протекторатом, які вказують на значний вплив скіфської матеріально культури на греків.

Найцікавішим з цих аспектів є специфічний поховальний обряд ольвіополітів, що простежується в деяких з поховань починаючи від архаїчного часу, від часів появи скіфів в цьому регіоні, тобто від VI ст. до н.е. і закінчуючи класичним періодом. Причому варто зазначити, що при

згадці поховань з скіфським елементом в Ольвії варто не забувати і поховання архаїчного часу, попри фокус дослідження на класичну добу, оскільки так можна показати, що ця практика мала місце і до протекторату.

Таким елементом виступає наявність скіфської зброї в похованнях греків, причому на некрополях як самого полісу, так і хори [1, с. 19]. Причому, що цікаво, деякі дослідники, як-от Євген Черненко, які досліджували наявність зброї скіфів на території Ольвії та її хори навіть припускали, що це вказує на використання греками переважно скіфського озброєння у власній військовій справі архаїчного і раннього класичного періодів або принаймні на значний вплив скіфів на цю сферу [8, с. 185-186; 9, с. 81-82], проте це не так. На це є декілька контраргументів, бо, по-перше, існують зображення у вигляді графіті, які зображають ольвійських воїнів в повній паноплії (повному комплекті броні гоплітів або іншої важкої піхоти), яка складалася суто з грецького озброєння і броні [1, с. 20-27], по-друге, абсолютно всі знахідки скіфської зброї, походить лише з поховань, тобто є частиною "мертвої культури" [7, с. 164]. Це означає, що греки, окрім як в поховальному обряді, не використовували скіфського озброєння, принаймні на даний час ми не маємо археологічних підтверджень зворотного.

Теорій чому греки використовували скіфську зброю у власних похованнях в професійних колах немає, проте в мене особисто є гіпотеза щодо цього. За однією з версій походження скіфів за Геродотом, всі скіфи є нащадками Геракла. При чому Геродот вказує, що цієї версії дотримуються понтійські греки, тобто населення Північного Причорномор'я включно із ольвіополітами. Окрім цієї версії він наводить ще дві, проте нас цікавить саме ця [2, с. 8]. Тому мені здається, що ця практика пов'язана скоріше з культом Геракла, а зброя скіфів це скоріше його аспект. Як додатковий аргумент на користь моєї гіпотези можна згадати монети Емінака (про що йтиметься трохи пізніше) де поряд з цим скіфським ім'ям зображений якраз таки Геракл.

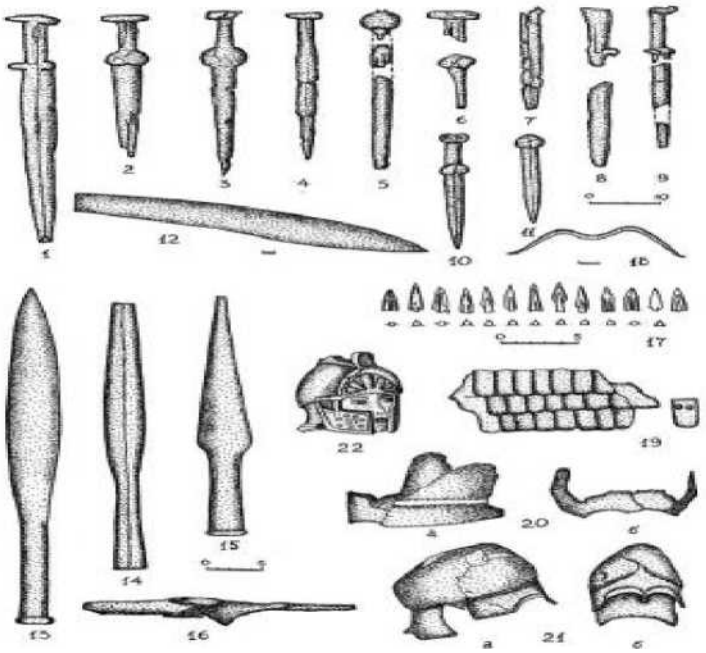

Рис. 1. Зведена таблиця грецької та скіфської (2–11, 14, 15, 17) зброї з античних поселень та некрополів Нижнього Побужжя VI–V ст. до н.е. (за: Буйских, 1988) [1, с. 18].

Тепер, власне, варто перейти до питання скіфського протекторату і як в цілому він вплинув на Ольвію. Цей протекторат пов'язаний з таким ім'ям як Скіл. Скіл був скіфським царем і за Геродотом часто приходив з власним військом під стіни Ольвії. Також він нібито мав власний палац в Ольвії і в цілому "жив як грек" [2, с. 78]. Аргументами на користь існування протекторату виступають перш за все археологічні матеріали, оскільки сам Геродот не вказує на встановлення протекторату. Перша за все це нумізматичні знахідки із негрецькими іменами на них. В Ольвії карбувалися монети із написом "EMINAKO" або ж Емінак, в іншому полісі Ніконії карбувалися монети вже з ім'ям самого Скіла на них. Якщо у випадку Скіла все зрозуміло, то от про Емінака невідомо фактично нічого. Це ім'я ми дізнаємося лише з срібних статерів з його ім'ям і в скіфському логосі про нього ні слова, тому про нього існують лише припущення. Найпоширенішими версіями є те, що він був або правителем одного з сусідніх племен або ж повноцінним громадянином Ольвії [4, с. 222]. В будь-якому випадку він був достатньо впливовим. Ці монети датуються серединою або третьою чвертю V ст. до н.е.. Всього цих статерів було зафіксовано 26 одиниць, щоправда лише 3 з них перебувають в науковому обігу, оскільки всі інші, як вказують дослідники, "розійшлися" по приватним колекціям. Представляють з себе вони монети зі срібла, де на аверсі зображений Геракл (це зрозуміло із шкури немейського лева на його спині) у схиленій формі, тобто він опирається на одне коліно і натягає тятиву лука, правіше від нього і є той напис "EMINAKO". На реверсі зображено колесо і 4 дельфіни навколо нього. Це черговий раз нам говорить про зв'язок Геракла зі скіфами в

уявленні греків Північного Причорномор'я [3, с. 116].

Рис. 2. Статер Емінака з Ольвії [3, с. 116]

Окрім того з монетами пов'язаний й інший аргумент на користь протекторату, а саме різке зменшення хори полісу з середини V ст. до н.е. [6, с. 37] я особисто ще не бачив, щоб хтось висловлював подібну думку, бо наразі побутує думка, що це тимчасове призупинення діяльності сільськогосподарських поселень пов'язане із загрозою безпосередньо від скіфів. Ця версія, скоріше за все правильна, проте військова загроза не єдина причина чому хора Ольвії зменшувалася. Проаналізувавши ту кількість монет ольвійського походження, що знаходять за її межами (це 67 одиниць, не враховуючи ті, що знайдені в інших грецьких полісах Північного Причорномор'я) [10, с. 144-152] я можу припустити, що сільське населення спонукало до покидання своїх домівок і економічний тиск скіфів на саму Ольвію. Ми можемо згадати поділ скіфів на три основні групи за Геродотом – царські скіфи, скіфи-кочовики та скіфи-орачі або як ще їх називають скіфи-землероби [2, с. 18-20]. Останні, за даними того ж давньогрецького історика, вирощували зерно лише на експорт і грецькі міста держави відігравали в цьому роль посередників між скіфами і всім грецьким світом [2, с. 17]. На мою думку сама суть протекторату полягала скоріше в економічному плані, це підтверджується зокрема і карбуванням монет з іменами скіфів, про що я вже згадував. Велика кількість монет Ольвії знаходиться саме в басейні річок Рось і Тясмин (понад половина), це в основному сучасна Черкаська область, але також частини Кіровоградської, Київської, Вінницької. Скіфів-орачів, зокрема, локалізують орієнтовно в тому районі і можна припустити, що така кількість монет (більшість з яких датується якраз роками умовного протекторату, тобто від середини V ст. до н.е.) пов'язана з доволі активною торгівельною діяльністю тамтешнього населення. Особисто я не беруся стверджувати, що місцеве населення користувалося монетами при місцевій торгівлі, але цілком можливо, що вони ними користувалися при торгівлі з греками. Таким чином, можна припустити, що скіфи, скіфи-орачі як їх частина, в добровільно-примусовому порядку закрили потребу в харчових продуктах греків і саме тому відпала потреба в сільськогосподарських поселеннях навколо Ольвії.

Можна ще навести як аргумент наявність масиву скіфських поховань навколо території Ольвії, що має вказувати на те, що скіфи були постійно присутні біля меж Ольвії [6, с. 37]. В цілому цей доказ щодо існування

протекторату доволі непрямий, але це вказує на те, що в цілому скіфи швидко могли б мобілізувати ресурси для нав'язування своїх умов грекам, що пов'язується з твердженням Геродота про те, що Скіл часто разом з військом перебував під стінами Ольвії. Постійна присутність означає, що він міг собі дозволити швидко його зібрати. До того ж поява стін навколо самої Ольвії вказує, що греки побоювалися можливої загрози з боку скіфів, хоча як ми бачимо з різних джерел, не все було аж настільки погано і, наприклад, відкритих сутичок між греками з кочовиками не було, хоча тут можна згадати поодинокі поховання греків зі слідами насильницької смерті від зброї скіфського типу, проте вони не є масовими, що означає що стосунки між ними мали хоч і напружений, але скоріше добросусідський характер.

Висновки. Отже, варто зазначити, що вплив скіфів на Ольвію визначається більшою мірою змінами у векторі її розвитку, а не безпосереднім впливом на матеріальну культуру, як це відбулося, зокрема, із землеробським населенням лісостепу. Гарний приклад останнього – це скіфи-орачі, що ототожнюються з носіями києво-черкаської локальної групи пам'яток скіфського часу. Єдиним аспектом прямого впливу скіфів на культуру ольвіополітів це поховальний обряд, а точніше наявність скіфської зброї у ньому. Тобто ми бачимо, що цей вплив мінімальний, але все ще досить суттєвий. Натомість сильнішим був вплив скіфів на саму Ольвію як поліс, що ми бачимо у вигляді протекторату як апогею цього впливу. Це простежуються насамперед в економічному житті греків, що не тільки змушені були карбувати монети з іменами чужих намісників, а й миритися з тим фактом, що скіфи мали монополію на транзитну і внутрішню торгівлю в самому полісі, принаймні в сільськогосподарській ніші, що ми бачимо з того факту, що активно зменшується хора, оскільки скіфи-орачі зайняли цю роль і що є багато нумізматичних знахідок цього періоду, насамперед на теренах проживання цього типу скіфів. І із цього всього ми розуміємо, що попри неясність сутності цього протекторату через відсутність писемних джерел щодо нього, проте від має відверто економічний характер.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буйських С. Грецька та скіфська зброя в ольвійській паноплії VI–V ст. до н. е. (проблема призначення). Археологічні дослідження Львівського університету. 2018. № 22. С. 17–22.

2. Геродот. Історії в дев'яти книгах / пер. з давньогрец. А. Білецького. Київ: Наукова думка, 1993. 576 с.

3. Івченко А. В. Статер Емінака з передмістя Ольвії. Археологія. 2013. № 2. С. 115–118.

4. Карышковский П. О. Монетное дело и денежное обращение Ольвии (VI в. до н. э. – IV в. н. э.). Одесса: ЧП «Фридман А. С.», 2003. 684 с.

5. Крижицький С. Д. Ольвія і скіфи у V ст. до н. е. До питання про скіфський "протекторат". Археологія. 2001. № 2. С. 21–36.

6. Пефтіць О. С. Сучасний стан та перспективи дослідження проблеми "скіфського протекторату" над Ольвією в V ст. до н. е. Магістеріум. Археологічні студії. 2003. Випуск 11. С. 36–40.

7. Терпиловський Р., Жаров Г. "Мутинський могильник". Наукові студії. Історико-краєзнавчий музей м. Винники. 2014. Вип. 7. С. 159–172.

8. Черненко Е. В. О влиянии военного дела скифов на военное дело античных колоний Северного Причерноморья. Проблемы греческой колонизации Северного и Восточного Причерноморья. Тбилиси, 1979. С. 185–186.

9. Черненко Е. В. Оружие Ольвии VI–V вв. до н. э. Проблемы исследования Ольвии. Тезисы докладов семинара. Парутино, 1985. С. 81–82.
10. Orlyk M., Kolesnichenko Y. Catalogue of cast atique coin finds of 6th-4th centuries B.C. beyond the borders of the Olbian chora. Acta Archaeologica Lodziensia. 2022. Nr 68. S. 139–153.

ФОРМУВАННЯ МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ В ГАЛИЧИНІ ТА НА ВОЛИНІ У РАННЬОМОДЕРНИЙ ПЕРІОД

Сенькович Ірина,
здобувачка вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: irunkasenkovich@gmail.com

Науковий керівник: **Буяк Богдан,**
доктор філософських наук, професор кафедри
філософії та суспільних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

У ранньомодерний період (XVI–XVIII ст.) процес урбанізації в українських землях Речі Посполитої характеризувався не лише ростом окремих міст, а й формуванням протоагломераційних структур – груп сусідніх поселень з інтегрованими економічними, адміністративними та комунікаційними функціями [3, с. 112]. Дослідження таких феноменів дозволяє переосмислити традиційні моделі урбаністичного розвитку Галичини та Волині як периферійних регіонів, виокремлюючи елементи поліцентричності та функціональної взаємодії [4, с. 78]. Тези базуються на аналізі архівних джерел, краєзнавчої літератури та сучасних теоретико-методологічних підходів до історичної урбаністики [2, с. 23].

Формування міських агломерацій у Галичині та на Волині є малодослідженим аспектом ранньомодерної урбанізації, що дозволяє виявити прототипи сучасних урбаністичних систем у контексті феодально-магнатської економіки. Аналіз протоагломерацій (Львів–Винники, Бережани–Адамівка тощо) розкриває механізми просторової інтеграції, які передували індустріальним агломераціям XIX ст. Дослідження сприяє реконструкції регіональної урбаністичної парадигми, інтегруючи поняття «функціональної агломерації» в історичну науку України.

Історіографія теми охоплює класичні праці з української урбаністики (І. Крип'якевич, В. Щербаківський [8, с. 201]) та сучасні монографії з історичної містознавства, зокрема «Історичну урбаністику в Україні» (2012), де акцентовано на теоретико-методологічних засадах вивчення міських мереж [1, с. 67–89]. Радянська школа (І. Кондратьєв) фокусувалася на кількісних показниках урбанізації, ігноруючи функціональну взаємодію поселень, тоді як пострадянські дослідження (Ф. Шайкевич, 2020) вводять концепт «протоміст» та агломераційних зон [2, с. 45; 9, с. 112].

Джерельна база дослідження включає актові книги Львова (XVI–XVII ст.), люстрації Волинського воєводства (1569, 1620 рр.), краєзнавчі студії (І. Франко про Винники, М. Грушевський про Острог) та археологічні дані. Новизна — застосування сучасних критеріїв агломерацій до ранньомодерних даних для ідентифікації 7 протоагломерацій [4, с. 90].

Поняття агломерації та критерії визначення.

Урбаністика визначає міську агломерацію як «континуум населених пунктів з домінуючим центральним містом, де понад 15% зайнятих жителів передмість працюють у центрі; щільність населення >1500 осіб/км²; транспортна інтеграція» [13, с. 23]. У історичному контексті ранньомодерної доби критерії адаптовано: 1) функціональна взаємодія (ринкові зв'язки, міграція ремісників); 2) адміністративна двоїстість (подвійне магдебурзьке право); 3) просторова близькість (<10 км); 4) економічна спеціалізація передмість (ремесла, фільварки) [3, с. 145; 14].

Такий підхід, запозичений з робіт Ж. Готмана та Ф. Котлера, дозволяє класифікувати протоагломерації як «феодальні міські кластери» з елементами протокапіталістичної урбанізації [5, с. 78].

Опис виявлених протоагломерацій.

Галичина.

• Львів–Винники: Львів (населення ~10 тис., XVI ст.) як центр торгівлі та ремесел інтегрував Винники (історичний центр на «Торговиці», IX–X ст.; ремісничі передмістя), де виробляли текстиль та пиво; щорічні ярмарки забезпечували функціональну єдність [11, с. 34; 15].

• Бережани–Адамівка: Бережани (засн. 1532, Сенявські) з Підзамче та Адамівкою (1584) формували агломерацію з ринковим майданом і замком; Адамівка спеціалізувалася на ковальстві [16, с. 67].

• Буданів–Янів: Буданів (1549, магд. право від Сигізмунда II; замок Будзановських) з Янівом (сусіднє містечко) – фортифікаційно-економічний кластер на Золота Липа [17, с. 89].

• Теребовля (Старе–Нове місто): У XV ст. офіційно складалася з двох міст (Старе – адміністративне, Нове – торговельне), з замком та ярмарками [18, с. 112].

Волинь.

• Острог–Межиріч: Острог (кн. Острозькі, типографія, колегіум) з Межирічем (город. XI–XIII ст., 1396 – грамота Вітовта; монастир-фортеця) – культурно-фортифікаційна агломерація між Вілією та Збитинкою [12, с. 201; 19].

• Вишнівець–Новий Вишнівець: Вишнівець (кн. Вишневецькі, XVI ст.) з Новим Вишнівцем – резиденційно-аграрний комплекс з палацом та фільварками [20, с. 45].

Кожен кластер демонструє взаємодію за краєзнавчими джерелами.

Класифікація агломерацій.

Виявлені протоагломерації класифікуються за типами: 1) Адміністративно-фортифікаційні (Острог–Межиріч, Буданів–Янів) – з подвійним замковим статусом [10, с. 156]; 2) Торговельно-ремісничі (Львів–Винники, Бережани–Адамівка) – з ярмарковою інтеграцією [15, с. 78]; 3) Резиденційно-аграрні (Вишнівець–Новий Вишнівець).

Новизна дослідження – це перша систематизація таких структур для Галичини–Волині, що заповнює ланку в регіональній урбаністиці та

пропонує модель «протоагломераційних мереж» для подальших студій [4, с. 134; 21].

Висновки. Формування протоагломерацій у ранньомодерний період відображає перехід від феодальної розпорошеності до протокапіталістичної урбанізації, зумовлений магнатською колонізацією та ринковими зв'язками [1, с. 201]. Виявлені 7 кластерів свідчать про поліцентричність регіону, що протистоїть монцентричним моделям [2, с. 189]. Перспективи – картографічна реконструкція та порівняльний аналіз з Польщею.

ЛІТЕРАТУРА

1.Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика. Київ: Інститут історії України НАН України, 2012. 256 с.

2.Шайкевич Ф. Протоміста Галичини: просторові моделі XVI–XVIII ст. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2020. 210 с.

3.Готман Ж. Міська агломерація: еволюція концепту. Урбаністичні студії. 1985. № 3. С. 112–145.

4.Рибчинський М. Міста Західної України в ранньомодерну добу: дис.... к.і.н. Львів: ЛНУ, 2020. 180 с.

5. Крип'якевич І. Історія українського міста. Львів: Наклада Світ, 1934. 320 с.

6. Кондратьєв І. Урбанізація в Україні XVI–XVIII ст. Київ: НАН УРСР, 1965. 150 с.

7. Щербаківський В. Міста Галичини в середньовіччі. Записки НТШ. 1925. Т. 140. С. 45–78.

8. Франко І. Винники, місто ремісників. Збірник філологічної секції. Львів, 1895. С. 20–35.

9. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 6. Київ: Наукова думка, 1993. 450 с.

10. Люстрація Волинського воєводства 1569 р. Київ: Археографічна комісія, 1894. 300 с.

11. Франко І. Винники... [див. 8].

12. Грушевський М. Острог Острозьких. Історія України-Руси. Т. 5. С. 190–210.

13. Котлер Ф. Функціональні зони агломерацій. Journal of Urban History. 1972. Vol. 15. P. 23–40.

14. Возняк М. Краєзнавчі студії Підгір'я. Тернопіль: Літопис, 1928. 120 с.

15. Сенявський Г. Бережани: історія міста. Бережани, 1930. 80 с.

16. Будановський замок: краєзнавчий нарис. Новий день. 2025. 16 серп.

17.Теребовлянська земля: історичний огляд. Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. 200 с.

18. Межиріч: монастир-фортеця Острозьких. Zaxid.net. 2025. 2 грудня.

19. Вишнівецькі: історія роду та маєтків. Рівне: Волинь, 2010. 160 с.

20. Регіональна історія України. Збірник статей. Вип. 3. 2016.

21. Критерії просторового розвитку агломерацій. eForum LNTU. 2025. № 4. С. 78–95.

22. Галичина та Волинь у добу середньовіччя. Історична Волинь. 2023.

ОСОБЛИВОСТІ ІДЕНТИФІКАЦІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ ЛИТОВСЬКОГО ПЕРІОДУ НА КАРТІ ФРІДРІХА ФОН МІҐА ТА СУПУТНИКОВИХ ЗНІМКІВ

Сосульський Володимир,
здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
email: volodimyrso@gmail.com

Науковий керівник: **Строцень Богдан,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України, археології
та спеціальних історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Дослідження археологічних об'єктів литовського періоду на території України є важливим компонентом сучасної історичної та археологічної науки, оскільки дозволяє акцентовано оглянути процеси трансформації суспільно-політичного ладу впродовж XIV – XVI ст.

Актуальність дослідження зумовлена проблематикою вивчення литовського періоду. Ця доба часто постає в контексті історії України як своєрідна прогалина в пізньому українському Середньовіччі, позаяк несе в собі низку дискусійних питань та має чималу недостатність інформації для відтворення різних аспектів цього періоду. Литовська доба сприймається як перехідний етап від Русі до Речі Посполитої, що супроводжувався відсутністю культурних нашарувань. Проте таке розуміння зумовлене особливістю періоду і аж ніяк не є підтвердженням таких скептичних поглядів на литовський час. Відтак огляд карти дозволяє нам глибше пізнати наслідки литовського впливу в нашому регіоні та простежити культурну спадщину цієї доби.

Картографічні матеріали слугують важливим інструментом для ідентифікації конкретного типу археологічних об'єктів. Литовський період є особливо нетиповим в даній дослідницькій площині. Опріч своєї неповноти, він має ще й дуже розмиті рамки, тому перш за все, нам варто узгодити логіку меж даної доби. Визначення не може бути аксіоматичним, детермінація хронологічних рамок приводить нас до розуміння варіативності цього періоду. На думку багатьох істориків, головним маркером епохи слугує не унія, а династія, що постала внаслідок неї. Відтак, після Кревської унії, провідною династією стали литовські Ягеллони. Опираючись на правління Владислава II Яґайла, котрий посів польський престол в 1386 р., вважатимемо цю дату відправною точкою [1, с. 80]. Завершення литовської домінації у нашому просторі є наслідком Люблінській унії 1569 р. Литовський період протривав до 1572 р., зі

смертю останнього короля Ягеллонів – Сигізмунда II Августа, що не залишив по собі нащадків, цим самим, поклав кінець Литовської епохи [1, с. 169-176]. Розпочалась епоха виборних королів [1, с. 177], що змістила акцент на польський політикум. Відтак, за литовський період, вважатимемо час правління династії Ягеллонів з 1386 по 1572 рр. [2, с. 47].

Карта Фрідріха фон Міґа є визначною пам'яткою картографії кінця XVIII ст. Її створення було зумовлене політичними змінами в Центрально-Східній Європі, пов'язаними з поділами Речі Посполитої. Унаслідок першого поділу Речі Посполитої у 1772 р., значна частина західноукраїнських земель увійшла до складу Габсбурзької монархії. Інтеграція нових територій до держави вимагала їх ґрунтовного вивчення, що стало одним із напрямів реалізації реформ імператора Йосифа II.

З цією метою було організовано масштабне військово-топографічне картографування новоприєднаних земель. Роботи розпочалися під керівництвом фельдмаршал-генерала Зеегера, згодом їх продовжив оберлейтенант Фрідріх фон Міґ, ім'я якого закріпилося за картою, а впродовж 1783–1787 рр. керівництво перейшло до майора Вальдау. Безпосереднє обстеження місцевості здійснювали австрійські військові топографи. Попри відсутність сучасних геодезичних технологій, карта вирізнялася високою точністю: похибка в окремих випадках не перевищувала 150 м. Один аркуш охоплював територію розміром 1,6 × 2,44 милі, а масштаб становив 1:28 800 [3, с. 10]. Значна кількість умовних позначень і детально відображених об'єктів надає карті виняткової інформативності та наукової цінності.

Для ідентифікації археологічних об'єктів литовського періоду на території Тернопільщини необхідно визначити характерні маркери, які дозволяють віднести пам'ятку до культурного простору XIV–XVI ст. Особливістю цього часу є поєднання давньоруської спадщини з новими елементами оборонної інфраструктури, що виникли в умовах політичних змін та постійної військової загрози.

Археологічні пам'ятки литовської доби представлені насамперед городищами, фортифікаційними спорудами та сакральними об'єктами. Найпоширенішою категорією є городища, значна частина яких виникла ще у княжу добу, проте продовжувала функціонувати в XIV–XVI ст. У литовський період городища поступово трансформувалися в замкові комплекси. Тож важливе місце посідають фортифікаційні споруди, поява яких була зумовлена прикордонним характером регіону та необхідністю захисту від татарських набігів. Саме в цей час відбувається перехід від дерев'яно-земляних укріплень до кам'яних замків і фортець. Значна кількість таких об'єктів сформувала на Поділлі оборонну систему, що виконувала роль своєрідного щита для внутрішніх земель держави [4, с. 3-4]. Ще одним археологічним об'єктом литовської доби є сакральні споруди. Їх зводили переважно на підвищеннях, іноді на старих городищах чи навіть замчищах. Зводились переважно на крайніх межах сіл [1, с. 22], а у містах навпаки — центральніше. Хоча вони менш виразно представлені у картографічних джерелах, позаяк не були настільки вагомими для мілітарних цілей, все ж їхнє дослідження дозволяє простежити релігійні та культурні процеси регіону. Таким чином, розглянемо пам'ятки литовського періоду, що дозволить краще зрозуміти

особливості розвитку регіону в XIV–XVI ст., надати йому форму "живого" часу, а не "темного" періоду української історії.

Карта фон Міґа фіксує обриси десятків городищ, деякі з них функціонували й у литовську добу. Показовим прикладом комбінації використання картографічних систем, слугуватиме городище біля с. Біла поблизу Чорткова, що було відкрите археологом Добрянським В. К. Оглядаючи простір с. Біла на австрійській карті, нічого особливо виразного не виявити, окрім чіко позначених пагорбів-підвищень з лісистим покривом (Рис. 1).

Рис. 1. Городище в с. Біла поблизу Чорткова [5]

У такому випадку варто звернутись до сучасних супутникових знімків. Оглядаючи їх, ми зрієм контури городища, що йдуть трикутникоподібною формою та звужуються конусоподібно в устя злиття річки Білий та ріки Серет (Рис. 2).

Рис. 2. Обриси городища в с. Біла на Google maps [6]

Аби простежити перепад висоти в цьому районі, скористаємось картою та простежимо відносну переміну на 60 м. від рівня р. Серет (Рис. 3).

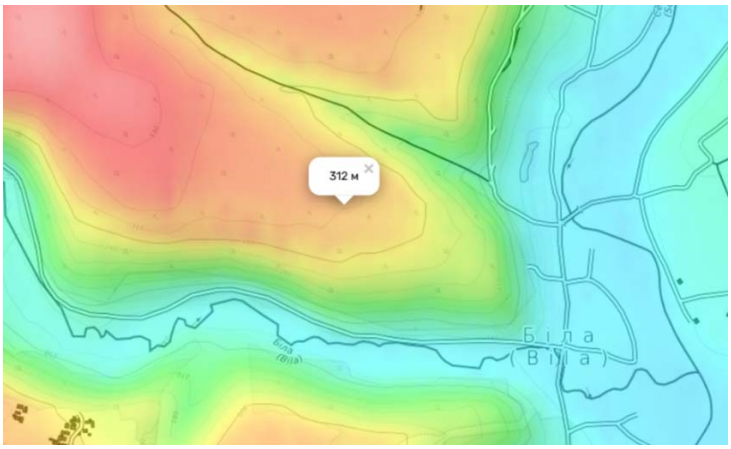

Рис. 3. Перепад висот в городищі с. Біла в системі LIDAR [7]

Об'єкт датується XIV ст., що дає змогу припускати його активне існування в литовський період. Дослідження пам'ятки визначає її двохарактерність, до певного періоду воно було означене городищем, проте в наступні роки, завдяки становленням епохи артилерії та вогнепальної зброї, трансформується у дерев'яний замок із лінією оборони — валами, ровом та дерев'яним частоколом [8, с. 270–273]. Городище відіграло роль не тільки прикладу поєднання різнорідних джерел, але й огляду особливостей впливу періоду, що простежується саме в такій метаморфозі із городищ в замкові споруди.

Фортифікаційні споруди є найбільш чисельними в цей період. Прикладом слугуватиме Струсівський замок. Оглядаючи австрійську мапу XVIII ст., простежуємо форму замкової споруди прямокутної конфігурації (Рис. 4), щоправда для більшого, нам стоїть на заваді промалювання лісистої місцевості поверх фортифікації.

Рис. 4. Струсівський замок на підвищенні [5]

Оглядаючи сучасні супутникові знімки, зріємо відсутність споруди, на її місці простежується храм Святого Миколая (Рис. 5). Простежуючи

особливість зведення фортифікації на ландшафтній карті, помічаємо, що вибір зведення замчища був обраний раціонально. Споруда розташовується на відносній висоті при в'їзді в населений пункт, що дає контроль над обороною поселення.

Рис. 5. Храм на місці Струсівського замку [6]

Зведення оборонної споруди було диктатом епохи через постійні кочівничі набіги. Найбільшого розквіту та водночас занепаду, цей замок осягнув у XVII ст. Його розмір складав 100 х 150 м. кв. та вміщав комплекс комбінованих укріплень – башти, вали та рови. Замкова споруда завершила функціонал в Національно-визвольну війну, коли козаки в 1648 р. зруйнували його. У XX ст., як це й буває з такими масштабними, але в той період, вже не ефективними спорудами, був розібраний на потреби зведення інших споруд.

Прикладом оборонної сакральної споруди може слугувати храм поблизу замку в Залізцях. Зведення костелу св. Антонія розпочалось, найімовірніше ще у XVI ст. Точного датування костелу проведено не було, проте ми в змозі опиратись на дані про заснування римо-католицької парафії у 1547 р. [9]. Костел зведений в оборонному стилі. Спостерігаємо особливі риси з карти фон Міґа, де споруда зображена не схематичним позначенням церкви, а з точними контурами. Це наводить нас на думку про ймовірну важливість об'єкту для військових стратегій імперії Габсбургів. Церква зображується у формі прямокутника із зазначенням хреста по центрі, що є більш типовим для великих населених пунктів, проте тут спостерігаємо виняток (Рис. 6).

Рис. 6. Костел в Залізцях [5]

Незважаючи на промалювання споруди, все ж, деталізації зображення на карті немає. Аби визначити контури об'єкту, застосуємо систему супутникових знімків, на яких бачимо мурована споруду із апсидами збоку (Рис. 7), що створює для храму оборонний потенціал.

Рис. 7. Вигляд на храм в Залізцях [6]

Висновки. Ознайомившись із загальним описом та функціоналом карти фон Міґа та розглянувши різнорідні теоретичні й практичні приклади її застосування, було підтверджено надзвичайну цінність першої військово-топографічної карти Галичини як джерела інформації про стан об'єктів. Карта фон Міґа, як цілісне джерело, відіграє важливу роль у формуванні уявлення про Тернопільщину литовської доби, а її подальше дослідження здатне суттєво розширити наші знання про цей період. Робота підтвердила, що литовська доба була важливим етапом розвитку регіону, який залишив після себе значну археологічну спадщину. Відтак реалізовується мета дослідження, що полягає у спростуванні тези про "слабовираженість" литовського періоду на території Тернопільщини. Поєднання історичної картографії, сучасних цифрових систем та археологічної методики відкриває нові перспективи для подальших досліджень пам'яток Тернопільщини та формує підґрунтя для створення більш комплексної археологічної карти регіону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Михайловський В. М. Наші королі – Reges Nostri. Володарі та династії в історії України (1340–1795). Київ: Темпора, 2023. 436 с.

2. Сосульський В. Археологічні об'єкти литовської доби на карті Фрідріха фон Міґа та супутникових знімків. *Історична наука у XXI ст.: виклики та перспективи, присвячена пам'яті Володимира Брославського*: матеріали ІІ Всеукр. наук. конф., м. Тернопіль, 23 жовтня 2025 р. / М-во освіти та науки України, Тернопіль. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, Іст. ф-т. Тернопіль, 2025. С. 46–49.

3. Петришин Г. П. «Карта Ф. фон Міґа» (1779–1782 рр.) як джерело до містознавства Галичини. Львів : вид-во нац. ун-ту "Львівська політехніка", 2006. 292 с.

4. Ягодинська М. О., Строцень Б. С. Замки Тернопільщини. Харків: Фоліо, 2018. 91 с.

5. Galizien und Lodomerien (1779–1783) – First Military Survey. *Arcanum.* URL: https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-galicia/?layers=144&bbox=2423783.7228569617%2C6285410.316978232%2C3353869.4830309865%2C6619898.752754164 (дата звернення: 20.05.2026).

6. Google maps. URL: https://www.google.com/maps/ (дата звернення: 20.05.2026).

7. Топографічна карта. URL: https://uk-ua.topographic-map.com/ (дата звернення: 20.05.2026).

8. Добрянський В. К. Археологічне обстеження городища XIV ст. в с. Біла біля м. Чорткова Тернопільської області. *Вісник Національного університету «Львівська Політехніка». Серія «Держава та Армія».* 2014. № 784. С. 270–274.
9. Залізці. *Замки та храми України.* URL: https://castles.com.ua/n34n.html (дата звернення: 21.05.2026).

РОЗВИТОК ФОТОГРАФІЇ В АРХЕОЛОГІЇ

Демчак Наталія,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
email: nataliademchakk2006@gmail.com

Науковий керівник: **Строцень Богдан,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України, археології та
спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Специфіка археологічного пізнання полягає у безповоротній інвазії об'єкта та його безпосереднього руйнування, що перетворює фіксацію на критично важливий етап верифікації наукових знань. Фотографія в цьому контексті пройшла складну еволюцію: від допоміжного засобу візуалізації до фундаментальної епістемологічної бази, на якій будується сучасне дослідження.

Ключовим аспектом є природа самого зображення. Якщо в аналогову епоху фотографія розглядалася як «відбиток» реальності, то з розвитком цифрових технологій вона набуває нового статусу. Як зазначає А. Короп, «цифрова фотографія докорінно змінює онтологічний статус зображення... вона перестає бути лише способом фіксації, стаючи інструментом конструювання нових сенсів» [1, с. 12].

Початковий етап інтеграції фотографічних методів, що розпочався після 1839 р., характеризувався експедиційним використанням дагеротипії. Перші спроби фіксації архітектурних ансамблів та епіграфічних пам'яток у Єгипті та на Близькому Сході мали на меті подолання суб'єктивності графічного копіювання. Відомим у цій царині стали й Жозеф-Філібер Жіро де Пранже зі своїми дагеротипами Риму, Річард Джонс, що є автором одних з найстаріших фото Форуму у Римі та його Колізею. Проте протягом більшої частини XIX століття камера сприймалася як суто технічний додаток, а знімки переважно ставали основою для виготовлення гравюр. На цьому етапі виникла концепція «об'єктивного свідчення», яка, за спостереженням А. Короп, заклала передумови для сприйняття фотографії як документа, що володіє вищою доказовою силою, ніж малюнок, оскільки фіксує фактичний стан пам'ятки в момент її відкриття [1, с. 13].

Якісна трансформація методу відбулася на межі XIX–XX ст. і була безпосередньо пов'язана з вдосконаленням польової археології. Фундаментальний внесок Фліндерса Петрі полягав у перетворенні фотографії на частину методичного комплексу. Дослідник акцентував

увагу на необхідності фіксації не лише артефактів, а й їхнього стратиграфічного контексту, що ознаменувало відхід від хаотичної зйомки до системного документування. На теренах України відзначився В. Хвойка, який використовував громіздкі дерев'яні камери-обскури на важких штативах-триногах. Вони не мали автоматики, а фокусування відбувалося за допомогою розтягування шкіряного "хутра". Скляні фотопластинки: замість плівки використовувалися крихкі скляні пластини, вкриті світлочутливою емульсією. Стандартизація процесу завершилася у першій половині XX століття завдяки Мортімеру Вілеру. Його метод передбачав використання сіткової системи розкопок і обов'язкову фотофіксацію кожного з етапів робіт із дотриманням стандартизованих та в подальшому уніфікованих вимог: наявності масштабної лінійки, конкретного фіксованого ракурсу, денного або монохромного освітлення та орієнтації об'єкта [2, p. 2]. Це перетворило фотографію на регламентований процес і важливу частину наукової документації.

Парадигма «дзеркального відображення» реальності, що домінувала в цей час, розглядала камеру як абсолютно нейтральний інструмент. У середині XX ст. технічні можливості археологічної зйомки значно розширилися за рахунок впровадження аерофотографії та методів підводної фіксації, хоча, як зазначалось вище, практика використання її була започаткована ще в середині XIX ст., але розвиток її припав на 1950–1970-ті рр. Практику масового використання аерофотозйомки було застосовано ще в часи першої світової війни, як розвід дані про позиції та укріп райони супротивника. Завдяки планографічним зйомкам з висоти та простежені вегетаційних ознак на місцевості були відкриті ті ж трипільські протоміста гіганти Костянтином Шишкіном (1964–1966 рр.) [3, с. 7].

Водночас виникло критичне переосмислення «нейтральності» знімка. Дослідники усвідомили, що вибір ракурсу чи кута освітлення (наприклад, для виявлення мікрорельєфу стратиграфічних шарів) є актом суб'єктивної інтерпретації. Фотографія перестала вважатися пасивним відображенням, ставши першим аналітичним кроком дослідника.

Суттєвим фактором впливу на якість даних у 1950–1970-х роках була природа аналогового процесу. К. Морган звертає увагу на феномен «аналогової спадщини», що визначалася високою вартістю та лімітованістю кадрів на плівці. Археолог був змушений діяти в межах жорсткого відбору, фіксуючи лише ті етапи, які вважав «репрезентативними». Це призводило до створення лакун у документації, оскільки значний масив проміжної інформації про динаміку культурного шару залишався поза об'єктивом [2, p. 2].

Корінний зсув стався наприкінці XX ст. з початком дигіталізації. Перехід до цифрових технологій змінив не лише техніку зйомки, а й онтологічний статус самого зображення. Виникнення «цифрової надмірності» (digital abundance) зняло проблему обмеженості кадрів, дозволивши перейти до тотальної фіксації кожного кроку дослідження. Фотографія трансформувалася у «візуальний щоденник» розкопок, де кожне зображення є частиною глобального масиву даних, а не завершеним ізольованим продуктом.

Особливе місце в сучасній структурі методу посіла фотограмметрія. Згідно з дослідженнями З. Кузика, цей метод дозволяє мінімізувати суб'єктивізм через створення метрично точних цифрових двійників об'єктів [4, с. 126]. Фотографія тут виступає вихідним матеріалом для генерації ортофотопланів та 3D-моделей, що дозволяє проводити повторний аналіз пам'ятки у віртуальному середовищі навіть після її фізичного знищення. Це докорінно змінює часовий вимір археології: дані стають відкритими для верифікації через роки, надаючи можливість тестувати нові гіпотези на старому матеріалі.

Інтеграція фотографії в концепцію «metamedia» перетворює знімок на частину складної мережі баз даних та ГІС-систем. Як зауважує М. Юнге, сучасна фотофіксація є процесом «захоплення» (capturing) знання, де дослідник оперує не стільки самим артефактом, скільки його візуальною репрезентацією, що стає джерелом для конструювання наукових сенсів [5, с. 147].

Висновки. Еволюція археологічної фотографії демонструє шлях від ілюстративності до епістемологічної автономії. Трансформація ролі фотографії полягає у зміні її статусу: від статичного «документа-відбитка» до динамічного «зображення-даних». Сьогодні цифрова фіксація не лише забезпечує збереження інформації, а й виступає активним інструментом наукового пізнання, формуючи багаторівневий цифровий архів, доступний для нескінченного переосмислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Короп А. Г. Еволюція фотографії в контексті сучасних медіатрансформацій у культурі: робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр» / Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2025. 48 с.

2. Morgan C. Analog to Digital: Transitions in Theory and Practice in Archaeological Photography at Çatalhöyük. Internet Archaeology. 2016. No. 42. URL: https://doi.org/10.11141/ia.42.7 (дата звернення: 09.04.2026).

3. Відейко М. Ю. В пошуках трипільських протоміст. Ч. 1. Київ, 2014. 158 с.

4. Кузик З., Ставовий А., Ільків Т. Документування та моделювання археологічних об'єктів засобами цифрової фотограмметрії. Сучасні досягнення геодезичної науки та виробництва. 2017. Вип. I (33). С. 125–130.

5. Ljunge M. Capturing images: knowledge, ownership and invisibility in Norwegian cave art. Own and Be Owned: Archaeological Approaches to the Concept of Possession / eds. A. Klevnäs, C. Hedenstierna-Jonson. Stockholm: Stockholm University, 2015. P. 139–158.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

ВЕЛИКА ГРЕЦЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ В АСПЕКТІ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я: ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП

Камінський Давид,
здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Кліш Андрій,**
доктор історичних наук, професор
кафедри історії України, археології та
спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Велика грецька колонізація VIII–VI ст. до н. е. стала одним із найважливіших процесів античної доби, що суттєво розширив межі еллінського світу та заклав підґрунтя для появи нових центрів економічного, політичного й культурного розвитку на всій території Середземного моря, і навіть на Чорному морі. Конкретно нас цікавить саме Північне Причорномор'я, де в цей процес мав хоч і те саме значення, що і для більшості інших колоній (а саме значення виглядало так: сировинна база для Греції або стати посередниками між античним і місцевим «варварським» світом у плані торгівлі). Згодом тут сформувалися перші грецькі поселення, які згодом перетворилися на поліси зі своїм управлінням і життям. Як на мене найцікавішим епізодом є момент а як саме виникали перші осередки еллінської присутності, чим були зумовлені вибір місця заснування колоній, характер контактів із місцевим населенням і якими були головні напрями господарського освоєння нових територій [2, с. 130–133].

Але спершу треба зрозуміти як так сталося що стався такий випадок в історії як Вели-ка грецької колонізації. Дослідники припускають що традиційно це комплексом взаємо-пов'язаних чинників: демографічний тиск, нестачу земельних ресурсів у метрополіях, торговельні мотиви, потребу в сировині, соціальну напруженість а також воєнно-політичні обставини та етнічні суперечності в самій Елладі. Такий багатофакторний

підхід є не те що особливо важливим, а сам по собі логічним, оскільки в історії самі по собі купа дрібних проблем накладалися одну на одну що утворювало собою велику проблему. Тай треба розуміти що сама колонізація не була одномоментною подією. Вона формувалася як довготривалий процес, у якому поєднувалися господарські інтереси, соціальні потреби й стратегічні завдання грецьких полісів і так далі [1, с. 31–32].

Стосовно Північного Причорномор'я вирішальними стали саме торговельні та ресурсні стимули. Саме по собі узбережжя Чорного моря приваблювало еллінів багато чим: природними багатствами, зручними бухтами, наявністю водних шляхів, рибними ресурсами та родючими землями, придатними для землеробства і тваринництва. Не менш важливим був і морський фактор: море для греків було не перешкодою, а головною комунікаційною артерією, що поєднувала віддалені частини ойкумени. Саме морські шляхи забезпечували пересування колоністів, доставку товарів, встановлення контактів між полісами та обіг інформації. У цьому сенсі колонізація Північного Причорномор'я була не лише міграцією населення, а й інтенсивним освоєнням морського простору.

Самий же етап еллінського освоєння Північного Причорномор'я зазвичай пов'язують із другою половиною VII ст. до н. е., тому що тоді виникають найранішні грецькі поселення, серед яких особливе місце посідає Борисфен на острові Березань. У подальшому в Нижньому Побужжі формується один із головних центрів античного світу в регіоні – Ольвія [1, с. 31–32].

Що ж до самої колонізації? Рання колонізація не відбувалася хаотично: вона мала поетапний характер, передбачала вибір стратегічно вигідних пунктів, поступове закріплення на узбережжі, освоєння прилеглих територій і лише потім розбудову повноцінних полісних структур. Між першими слідами перебування греків і появою стаціонарного поселення минало приблизно 25–30 років. Олександр Одрін звертає увагу, що для ранньої грецької колонізації взагалі характерним був своєрідний «стрибок» до віддаленої кінцевої точки морського маршруту, після чого поступово освоювалися проміжні пункти та навколишній простір. Така модель добре простежується і для Північного Причорномор'я. Що являє собою ця модель? Спочатку греки закріплюються у ключових вузлах узбережжя, а згодом розширюють вплив на сусідні території. Це свідчить про те, що головною умовою успіху колонізації була не чисельність переселенців, а продумана морська стратегія, орієнтована на контроль шляхів, портів і зручних стоянок [1, с. 31–32; 2, с. 123–133].

Але звідки толі було грекам починати старт? На сьогодні є інформація що більшість колоній на берегах Чорного моря- це заслуга міста Мілет. Саме з одним із найпотужніших іонійських міст пов'язують походження перших колоністів, які прийшли в Північне Причорномор'я. Скоріш причиною було те що Мілет був відомий розвиненим мореплавством і активною торгівлею, а тому мав достатній досвід організації далеких морських експедицій і заснування нових поселень. Звідси і випливає, що рання колонізація Північного Причорномор'я була продовженням загальної середземноморської експансії еллінів, але водночас мала власну

специфіку, зумовлену географією Чорного моря та взаєминами з місцевим населенням.

Одним із найраніших пунктів еллінської колонізації в Північному Причорномор'ї став Борисфен на сучасному острові Березань. Саме з ним пов'язують початок стійкої грецької присутності на північному узбережжі Чорного моря. Але тут постає питання яке поширене серед науковців. Полягає в тому що важливим є питання про статус ранніх поселень: чи були вони повноцінними апойкіями (давньогрецькі колонії, які створювалися переселенцями з метрополії (міст-держав Греції) на віддалених територіях), чи спершу виконували роль емпоріїв (торговельних пунктів і сезонних стоянок)? Олександр Одрін наголошує, що для багатьох ранніх поселень Чорноморського басейну первісний статус залишається дискусійним, а їхній розвиток від торгової точки до поліса міг тривати кілька десятиліть [2, с. 130–133]. А для самої Березані ця проблема має особливе значення, оскільки Борисфен постає як один із найважливіших початкових центрів. Причиною цього є риси узбережжя: вигідне географічне положення: зручність для морської стоянки, близькість до шляхів, що вели до внутрішніх районів та до інших узбережних пунктів. Тому вже на початковій стадії виникав комплекс взаємопов'язаних елементів — порт, поселення, торговий обмін, духовне життя та поступове освоєння округи [3, с. 40–43; 55]. Сама місцевість дала пояснити що це чудова початкова місцина яка можу бути пунктом обміну і точка для усієї подальшої колонізаційної активності в Нижньому Побужжі [1, с. 31–32; 2, с. 123–133].

А тим часом поруч із Борисфеном найважливішим осередком ранньої колонізації стала Ольвія, заснована в Нижньому Побужжі. У межах початкового етапу вона теж перетворилася на головний центр північно-причорноморської грецької цивілізації. За спостереженням Олександра Одріна, новітні реконструкції дозволяють говорити про те, що початкове освоєння Нижнього Побужжя відбувалося не як розпорошена мережа незалежних поселень, а як процес, пов'язаний із центром, котрий поступово збирав навколо себе навколишню територію [2, с. 123–133].

На початковому етапі У дослідженнях морської справи Ольвії підкреслюється її сталий зв'язок із Мілетом. Морський шлях від метрополії до нового поселення був добре відомий першим колоністам і згодом залишався важливою траєкторією комунікації. За М. В. Скржинською, ольвійські кораблі йшли уздовж північного та західного берегів Понту, зупиняючись у мілетських колоніях, а сам поліс тривалий час підтримував дружні зв'язки з іншими містами Понтійського регіону [3, с. 40–41]. Ольвія з самого початку була елементом великої морської мережі.

Ще одною особливістю ранньої Ольвії було те, що вона швидко набула рис самостійної політичної та економічної організації. І хоча в подальшому її розвиток продовжився вже в іншому історичному контексті, саме початковий етап визначив головні параметри її існування: орієнтацію на море, значення торгівлі, зв'язок із метрополією та використання прилеглої хори для господарського забезпечення [1, с. 31–32; 3, с. 40–43]. Ольвія стала моделлю того, як грецька колонія могла

швидко перейти від статусу осередку переселенців до статусу міс-та-держави.

Стосовно торгівлі, то тут початково колонії нагадувала сировину базу (зернові культури як жито (Херсонес) і пшениця (Боспор), будівельна деревина, метали), у той час як із Греції йшла готова різноманітна продукція: гераклейські амфори з вином та оливковою олією, хіоські амфори, аттичний світильник, червонофігурний килим та ін. І звичайно йшла торгівлі і між колоніями. Прикладом є Херсонес та Ольвія, де є припущення що 1) перша була вимушена на початкових етапах експортувати зерно в другого або 2) надавати посередницькі послуги між скіфами [5, с. 33–37].

Матеріальна культура ранніх поселень Нижнього Побужжя була в основі своїй еллінською, а не варварською. На прикладі землянкових і напівземлянкових житлі дослідник доводить, що заглиблені в землю споруди були не ознакою "варварського" населення, а закономірним етапом раннього грецького домобудівництва в нових природних умовах. Такі житла використовувалися греками не лише як помешкання, а й для господарської діяльності та навіть культових дійств. Це підтверджують матеріали Бейкушського святилища, де було знайдено понад дві сотні сакральних об'єктів, пов'язаних із культом Ахілла, а також розкопки Західного теменоса в Ольвії [4, с. 21–38].

Враховуючи це все, початковий етап Великої грецької колонізації в Північному Причорномор'ї є особливим. В ньому ще не сформувалися оста-точно розвинені полісні структури, але вже були присутні всі головні елементи майбутньої античної цивілізації: морський маршрут, торговельний обмін, освоєння території, соціальна організація колоністів і зв'язок із метрополією [2, с. 130–133]. Це допомогло закласти основи міського життя, морської торгівлі, ремісничого виробництва, полісної організації та культурної взаємодії, що згодом визначили історію регіону на століття вперед [1, с. 31–32]. Березань і Ольвія стали першими опорними пунктами, через які еллінський світ утверджувався на північному узбережжі Чорного моря, а далі ця модель поширювалася на інші райони Причорномор'я.

І ще варто підкреслити що для історії України цей сюжет має особливу вагу, адже саме в Північному Причорномор'ї антична цивілізація вперше стала частиною історичного простору сучасних українських земель. Тому початковий етап Великої грецької колонізації слід розглядати не тільки як частину історії Давньої Греції, а й як один із фундаментальних процесів формування історико-культурного ландшафту Північного Причорномор'я [1, с. 31–32; 3, с. 40–43, 55].

Висновки. Отже, початковий етап Великої грецької колонізації в аспекті Північного Причорномор'я був складним, багатофакторним і стратегічно значущим процесом. Його суть полягала у поступовому морському освоєнні узбережжя, заснуванні перших опорних пунктів і формуванні мережі контактів, що пов'язували колонії з Мілетом та іншими центрами еллінського світу. На цьому етапі було закладено підвалини подальшого розвитку античних полісів Північного Причорномор'я, а також визначено їхню роль як посередників між морською цивілізацією греків і місцевими суспільствами регіону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сугацька Н. В. Грецька колонізація Північного Причорномор'я. *Миколаївщина і Північне Причорномор'я: історія і сучасність: матеріали Всеукраїнської наук.-метод. конф. до 85-ої річниці від дня народження проф. М. Александрова.* Миколаїв. С. 31–32.

2. Одрін О. Ранні етапи еллінської колонізації басейну Чорного моря. Український історичний журнал. 2025. № 6 (585). С. 123–133.

3. Іванов Д. І. Дослідження морської справи давніх греків Понтійського регіону в VI–III ст. до н. е. у шкільному курсі історії: кваліфікаційна робота магістранта спеціальності 014.03 «Середня освіта (Історія)». Кривий Ріг, 2024.

4. Буйських С. Етнокультурні штрихи до картини еллінської колонізації Надчорноморщини. *Україна в Центрально-Східній Європі.* 2004. № 4. С. 21–38.

5. Шеїн С. С. Ольвія та Херсонес: до проблеми міжполісних відносин понтійського періоду. *Наукові праці. Історія.* 2013. Вип. 215, т. 227. С. 33–37.

ВНУТРІШНЯ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО: ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ВИМІР

Васьків Ірина,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Кліш Андрій**,
доктор історичних наук, професор
кафедри історії України, археології та
спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Правління князя Володимира Святославича (980–1015 рр.) є переломним етапом у становленні Давньоруської держави. Сукупність здійснених ним внутрішніх і зовнішньополітичних перетворень заклало підвалини централізованої ранньофеодальної монархії та визначило цивілізаційний вибір українських земель на наступні століття. Системне вивчення цих процесів дозволяє реконструювати механізми трансформації племінного союзу слов'ян на повноправну європейську державу – в контексті вітчизняної та зарубіжної історіографії й різноманітної джерельної бази [1; 5].

Одним із головних напрямків внутрішньої політики Володимира стала адміністративно-територіальна реформа, яка остаточно ліквідувала племінну автономію. Близько 988–989 рр. князь замінив місцевих вождів своїми синами-намісниками: Ярослав отримав Новгород, Борис – Ростов, Гліб – Муром, Всеволод – Волинь, Мстислав – Тмуторокань тощо [1]. Одночасно було створено інститут посадників і тисяцьких, що зосередили в одних руках адміністративні, судові, фіскальні та військові функції. Паралельно збудовано широку мережу фортець і князівських дворів – матеріальних символів центральної влади. Також збудовано широку мережу фортець і князівських дворів – матеріальних символів центральної влади. Завдяки цим змінам племінний сепаратизм практично зник [6; 8].

Ці перетворення мали системний характер: вертикаль влади від Києва до найвіддаленіших земель набула єдиної форми, реформа заклала підвалини удільної системи, а поява бюрократичного апарату (посадників, тисяцьких) компенсувала традиційні родоплемінні інститути та забезпечила сталу систему оподаткування і судочинства. Дослідник П. П. Толочко підкреслює, що саме Володимир вперше об'єднав більшість сучасних українських земель під єдиною управлінською структурою, а будівництво мережі укріплень (Київ, Білгород, Переяслав, Чернігів) символічно й практично закріпило присутність центральної влади на місцях [8].

Хрещення Русі 988 р. було не просто релігійним кроком, а найважливішим державницьким рішенням Володимира. Поштовхом послужило прохання візантійського імператора Василія ІІ – він потребував допомоги проти заколотника Варди Фоки. Князь відправив 6-тисячну дружину в обмін на шлюб із принцесою Анною та прийняття хрещення [1]. Після захоплення Корсуня (Херсонеса) і повернення до Києва з духовенством Володимир розпочав масову християнізацію: влітку 988 р. кияни хрестилися в Дніпрі та Почайні, а вже у 989–990 рр. хрещення охопило Новгород, Чернігів, Полоцьк та Волинь [1; 6].

Релігійна реформа охопила не тільки духовну сферу. Церква стала потужним ідеологічним і адміністративним союзником влади. Митрополит і єпископи брали участь у князівській раді, єпархії збігалися з удільними князівствами, а церковні суди вирішували справи про шлюби, спадщину й моральні злочини – виводячи частину населення з-під впливу племінної знаті. «Десятина» (десятина від доходів на користь церкви) юридично закріпила економічну основу нового інституту. В. М. Ричка доводить, що хрещення надало владі Володимира сакрального характеру: князь ставав «Богом даним» монархом, а його влада – священною і непорушною. Крім того, релігійна реформа запустила масштабне будівництво – Десятинна церква, монастирі й єпископські кафедри створили інфраструктуру, паралельну князівській адміністрації, і сприяли культурній уніфікації держави [3].

Серед економічних змін найважливішим стало скасування полюддя – тієї старої системи, коли князь з дружиною їздив збирати данину. Натомість запровадили фіксований податок, урок. Це допомогло підтягнути фінанси держави й обмежило свавілля місцевої знаті [1]. Монетна реформа (бл. 988–1015 рр.) полягала в карбуванні золотників і срібників із написом «Володимир на столі» та тризубом. Вона стала не лише економічним, а й політичним актом: власна монета символізувала суверенітет держави. Знахідки цих монет у Скандинавії та Польщі підтверджують активну зовнішню торгівлю [8].

Військова реформа передбачала створення постійної князівської дружини (5–8 тис. воїнів) на платні. Замість розрізнених племінних загонів виник сталий інструмент оборони та проведення зовнішньої політики. Найвищим досягненням військово-оборонного будівництва стала система «Змієвих валів» – понад 1 000 км земляних укріплень від Дністра до Сейму, зведених протягом 988–1015 рр. С. В. Стельникович зазначає, що вали захищали від печенігів і одночасно слугували митним кордоном, що свідчить про високий рівень державної організації [6].

У зовнішній політиці Володимир Великий мав чітко визначені цілі. Головним для нього був візантійський напрямок, який назавжди визначив долю, а саме шлюб із принцесою Анною та офіційне визнання Володимира «архонтом Русі» (засвідчене на свинцевих печатках) ввели Русь до кола провідних християнських монархій. Після 988 р. Візантія перестала розглядати Русь як «варварську» околицю і стала ставитися до неї як до стратегічного союзника [3; 8].

У західному векторі Володимир поєднував протистояння з Польщею та постійну боротьбу з печенігами. У 981 р. він відвоював у Польщі Червенські міста (Перемишль, Червень, Белз), забезпечивши безпеку

заходного кордону та доступ до торгових шляхів у Центральну Європу. Конфлікт 1013 р. завершився компромісним шлюбом Святополка з дочкою Болеслава Хороброго. Як зазначає Ю. Беднарчук, сучасні польські й українські історики-медієвісти вже не вважають тодішні відносини системою «центр – периферія». Навпаки, вони бачать у них рівноправний союз [7]. Щодо боротьба з печенігами (найбільша перемога – 992 р. під Переяславом), вона мала подвійне значення: вона згуртовувала дружинну верхівку та підвищувала авторитет Володимира серед європейських правителів [6].

Найважливішим інструментом дипломатії для Володимира були династичні шлюби. Щонайменше шість союзів охопили Візантію, Польщу, Угорщину й Скандинавію. Шлюб Ярослава з норвезькою принцесою Інгігерд та варязькі зв'язки самого Володимира (перша дружина Рогнеда мала скандинавське коріння) забезпечили постачання варязьких дружинників і торгові шляхи через Балтику. Скандинавські саги і знахідки руських монет у Швеції та Норвегії були переконливим підтвердженням активності цього напрямку [1; 6].

У підсумку Київська Русь була включена в загальноєвропейську династичну мережу. Саме онуки Володимира – Ярослав Мудрий і його нащадки – продовжили шлюбну дипломатію в масштабах усього континенту, але фундамент цієї традиції заклав саме Володимир Великий [3].

Висновки. Отже, проведений аналіз свідчить про системний характер реформаторської діяльності Володимира Святославича. Адміністративна реформа з удільною системою і посадниками ліквідувала племінний сепаратизм і забезпечила єдину вертикаль влади. Релігійна реформа 988 р. надала цій владі сакральної легітимності та запустила культурну інтеграцію Русі в європейський простір. Соціально-економічні й військові перетворення (монетна реформа, «Змієві вали», постійна дружина) створили матеріальний фундамент держави. Зовнішня політика (шлюбний союз з Візантією, відвоювання Червенських міст, боротьба з печенігами) забезпечила міжнародне визнання Русі. Усі ці напрями взаємодоповнювали один одного й утворили єдину державотворчу стратегію, наслідки якої визначали розвиток українських земель упродовж наступних століть. Реформи Володимира Великого заклали традиції централізації влади, євроінтеграції та захисту кордонів, які залишаються актуальними для сучасної України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / Пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. В. Яременка. К.: Рад. письменник, 1990. 558 с. URL: http://litopys.org.ua/pvlyar/yar.htm.

2. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Том 1. До початку XI віка. Нью-Йорк: Книгоспілка, 1954 (репринт 1913). 692 с.

3. Ричка В. М. «Київ – другий Єрусалим» : релігійно-політична історія середньовічного Києва. К.: Інститут історії України НАН України, 2005. URL: http://history.org.ua/LiberUA/966-02-3792-8/966-02-3792-8.pdf.

4. Толочко П. П. Київська Русь. К. : Абрис, 1996. URL: https://www.calameo.com/read/005273712765e84b8d67e

5. Гордієнко Д. С. Під знаком Тризуба : нариси з ранньої історії України. К., 2015. 320 с.

6. Стельникович С. В. Князь Володимир Великий. URL: https://eprints.zu.edu.ua/22362/1/tmp38E.pdf.

7. Беднарчук Ю. History of the rule of prince Volodymyr the Great in the works of Polish historians. URL: https://dspace.vspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/39f7b894-e738-4c6f-be1e-8d818eab1b46/content.
8. Толочко П. П. Давня Русь. Нариси соціально-політичної та суспільно-економічної історії. К.: Абрис, 1987. 247 с.
9. Домбровський О. Грушевськіяна в «Українському історику» URL: https://diasporiana.org.ua.
10. Котляр М. Ф. Давньоруська державність. К. : Наукова думка, 2013. 286 с.

ТОПОГРАФІЧНИЙ ПАРАДОКС ТА ЕВОЛЮЦІЯ ОБОРОННИХ СИСТЕМ ЗБАРАЖЧИНИ: ВІД ТВЕРДИНІ НЕСВІЗЬКИХ ДО КАМПАНІЇ 1649 РОКУ

Козій Катерина,
здобувач вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: Буяк Богдан,
доктор філософських наук, професор кафедри
філософії та суспільних наук, ректор
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Облога Збаразького замку (червень – серпень 1649 року) стала ключовим епізодом першого етапу Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Традиційно ця військова кампанія розглядається крізь призму тактики та кількісного складу протиборчих сторін. Проте глибинне розуміння ходу бойових дій та причин тривалого опору польського гарнізону неможливе без аналізу просторово-топографічного фактора. Метою даного дослідження є аналіз еволюції оборонних систем Збаражчини від часів князів Несвізьких до зведення бастіонної фортеці, яка пройшла своє головне випробування у 1649 р.

Формування Збаражчини як потужного оборонного вузла безпосередньо пов'язане з діяльністю князів Несвізьких (предків Збаразьких та Вишневецьких). Їхнім родовим гніздом був Старий Збараж – типове мисове городище, оборонний потенціал якого базувався на природних перешкодах та дерев'яно-земляних укріпленнях [4, с. 221].

Катастрофа 1474 р., коли замок у Старому Збаражі був вщент зруйнований татарською ордою, яскраво продемонструвала кризу старих фортифікаційних підходів [4, с. 221]. З розвитком артилерії традиційні укріплення виявилися нездатними забезпечити надійний захист. Цей трагічний досвід змусив нащадків Несвізьких шукати нову, стратегічно вигіднішу локацію для розбудови мілітарного центру.

Новий Збаразький замок, споруджений у період 1620–1631 рр., став яскравим прикладом еволюції військової архітектури [5, с. 119]. Христофор Збаразький, перебуваючи у 1612 р. у Венеції, ймовірно, замовив проєкт видатному теоретику італійської фортифікаційної школи Вінченцо Скамоцці [4, с. 221]. Будівельні роботи проводив фламандський інженер Генріх ван Пеене, а фортифікатором працював Андреа дель Аква.

Упродовж будівництва оборонний палац зазнав трансформації, адаптуючись до потреб прикордонного міста: прямокутні башти були витягнуті у ромбовидні белюарди (протобастіони), з'явилися глибокі рови

та земляні вали [4, с. 221]. Вирішальним фактором обороноздатності Нового Збаража стала його топографія: замок розташовувався на пагорбі, з трьох боків оточеному річкою Гніздна та болотами, що створювало природну перешкоду для нападників та їхньої важкої артилерії [1, с. 633-634].

Під час кампанії 1649 р. просторово-стратегічний вимір регіону розкрився через унікальний історичний парадокс. Облога розпочалася 10 липня, командування польським гарнізоном у Новому Збаражі здійснювали генерал Фірлей та Ярема Вишневецький [3, с. 112]. Показово, що саме князь Ярема, як прямий нащадок Несвізьких, взяв на себе тягар оборони новозбудованої родинної твердині.

Водночас локація українсько-татарських сил мала глибоко символічний характер. За даними джерел, татари разом з козаками підійшли до польського табору саме з боку Старого Збаража [3, с. 112]. Упродовж облоги український табір, розтягнувшись на милю, повертався до Старого Збаража і розташовувався навпроти полку Я. Вишневецького. Відтак, руїни колишнього родового гнізда князів Несвізьких слугували плацдармом для української армії Богдана Хмельницького у її спробах знищити нову резиденцію роду.

Тактика Війська Запорозького передбачала активне використання особливостей рельєфу (стратегема «Не лежи на печі – будеш їсти калачі») [2, с. 31–44]. Козаки насипали високі вали, створювали гуляй-городи та здійснювали глибокі підкопи. Незважаючи на колосальні зусилля козацької інженерної думки та масовані штурми, рівнинна місцевість навколо замку робила нападників вразливими для перехресного обстрілу з бастіонів [1, с. 634].

Висновки. Аналіз топографічної та фортифікаційної еволюції Збаражчини доводить, що облога 1649 р. стала кульмінаційною перевіркою оборонної системи, закладеної князями Несвізькими. Під час Національно-визвольної війни виник просторовий парадокс: руїни старої твердині стали операційною базою для нападників, тоді як нова бастіонна фортеця стала порятунком для польських військ під командуванням їхнього нащадка Яреми Вишневецького. Вдало обрана топографія та європейська фортифікаційна школа Нового Збаража нівелювали чисельну перевагу козацько-татарського війська, довівши пріоритет інженерного фактора у війнах ранньомодерної епохи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дуда І. Збаразький замок. *Тернопільський енциклопедичний словник*. Тернопіль: Збруч, 2004. Т. 1. С. 633–634.

2. Задунайський В. Козацькі стратегії і стратегеми під час кампанії 1649 р. та їхні аналоги у «Стратегемах» Секста Юлія Фронтіна. *Історичні і політологічні дослідження*. Донецьк, 2018. № 2(63). С. 31–44.

3. Мицик Ю. Битва під Збаражем 1649 року. Тернопіль: Джура, 2009. 112 с.

4. Підставка Р. Замок у Збаражі 1474 р.: крізь призму польських історичних хронік XVI–XVIII ст. *Історія фортифікації з найдавніших часів до XVIII ст.* С. 221.

5. Чайка В. Збаразький замок: наук.-попул. вид. Тернопіль: Астон, 2011. С. 119.

ОБРАЗ ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО В НАУКОВІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ М. ГРУШЕВСЬКОГО

Пилипко Яна,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Куций Іван,**
доктор історичних наук, професор
кафедри історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Михайло Грушевський посідає ключове місце в українській історіографії та визнається одним із найвидатніших істориків України. Його науковий доробок налічує понад дві тисячі бібліографічних позицій, серед яких переважають наукові, науково-популярні та публіцистичні праці. У своїх дослідженнях він охоплював широкий спектр проблем історії України, зокрема значну увагу приділяв феномену козацтва. Хоча більшість дослідників відносять Грушевського до представників народно-державницької школи, у своїй концепції він значною мірою спирався на народницькі ідеї. Вплив на формування його поглядів справили праці В. Антоновича, М. Костомарова, М. Максимовича та М. Драгоманова, що визнавав і сам історик [1].

Центральне місце у науковій спадщині М. Грушевського посідає багатотомна праця «Історія України-Руси», у якій найповніше викладено його історіософські погляди. У цій фундаментальній роботі історик запропонував оригінальну концепцію історичного розвитку України, що суттєво відрізнялася від офіційної російської історіографії того часу. Особливу увагу дослідник приділив ролі козацтва, розглядаючи його як новий соціально-національний чинник, який став рушієм національного відродження [4].

М. Грушевський наголошував, що у другому десятилітті XVII століття козацтво перестає бути локальним явищем і перетворюється на впливову суспільно-політичну силу. Воно набуває рис окремого соціального стану та формує власну політичну суб’єктність. Важливим аспектом цього процесу історик вважав становлення козацької самосвідомості, що супроводжувалося усвідомленням власної ролі у загальнонаціональних процесах [8].

М. Грушевський розглядав Петра Сагайдачного як одного з головних діячів, які сприяли трансформації козацтва у впливову політичну силу.

Дослідник здійснив комплексний аналіз його діяльності, використовуючи широкий спектр джерел: фольклорні, польські та російські. За висновками історика, Сагайдачний походив із дрібношляхетської православної родини з околиць Самбора, а освіту здобув, ймовірно, в Острозі. Його військова кар'єра розпочалася наприкінці XVI ст., а гетьманування офіційно датується 1614 р., хоча фактичний авторитет у війську він здобув значно раніше [4, с. 369, 7].

Історик підкреслював високі політичні здібності Сагайдачного, характеризуючи його як далекоглядного політика, який спрямовував козацтво на службу загальнонаціональним інтересам. Саме за його керівництва розпочався новий етап розвитку українського суспільства, пов'язаний із посиленням ролі козацтва у політичному житті [4].

М. Грушевський розглядав похід козаків на Москву як авантюрну ініціативу, започатковану магнатами та підтриману польською владою. Він наголошував, що самі козаки не виявляли значного ентузіазму щодо участі в цьому поході. Водночас історик підкреслював вирішальну роль запорозького війська у завершенні війни, зазначаючи, що саме їхні дії сприяли укладенню польсько-московського перемир'я. Важливим мотивом участі козаків були обіцянки польського уряду щодо розширення їхніх прав і привілеїв [4, 3, с. 212].

М. Грушевський надавав великого значення ролі Сагайдачного у відновленні православної ієрархії 1620 року. Він підкреслював, що козацтво на початку XVII ст. офіційно проголосило захист православної віри однією зі своїх головних цілей. Це означало перехід до нового етапу розвитку, коли релігійний фактор став важливою складовою політичної боротьби. Вступ козаків до Київського братства дослідник трактував як подію загальнонаціонального значення, що сприяла зміцненню ролі Києва як культурного центру [4, с. 44, 2].

У VII томі «Історії України-Руси» М. Грушевський детально описує морські походи козаків, підкреслюючи їх систематичність і масштабність. Використовуючи різноманітні джерела, він створює цілісну картину цих подій, розглядаючи їх як важливий чинник міжнародної політики та військової історії регіону [4].

М. Грушевський подає глибокий аналіз Хотинської війни, критично оцінюючи окремі історіографічні джерела, зокрема «Історію Русів». Він наголошує на героїзмі козацького війська та визначальній ролі П. Сагайдачного у стримуванні турецької агресії. Водночас дослідник звертає увагу на складні відносини між козаками і польською владою, що проявилися під час укладення миру [4, с. 299, 475, 478].

Смерть П. Сагайдачного М. Грушевський розглядав як значний удар для православного населення України. За його правління козацтво досягло найвищого рівня впливу в межах Речі Посполитої. Водночас його смерть спричинила зростання соціально-політичної напруги, оскільки надії на розширення прав козацтва не були реалізовані [4, с. 490-491].

Висновки. У підсумку М. Грушевський характеризує П. Сагайдачного як видатного політичного і військового діяча, який відіграв ключову роль у зміцненні козацтва, розвитку національної самосвідомості та відновленні православної ієрархії. Водночас історик зазначає, що його

спроби інтегрувати козацтво у політичну систему Речі Посполитої не дали очікуваних результатів, що в подальшому сприяло загостренню суспільних конфліктів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусяк М. Михайло Грушевський як історик-народник і державник. Записки НТШ. Нью-Йорк. У 110 роковини народження. 1876-1976. Секція: Історія України. 1978. С. 7−20.

2. Буряченко С. В. Релігійні взаємини українського козацтва та уряду Речі Посполитої в кінці XVI на початку XVII ст. в українській, російській та польській історіографіях XIX – XX ст. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. 2000. Вип. 19. С. 244-249.

3. Буряченко С. В. Участь українського козацтва у Московському поході 1618 р. в українській, польській та російській історіографіях. *Гуманітарний журнал*. 2014. (1-2). С. 210–215.

4. Грушевський М. С. Історія України–Руси: В 10 т. Т.7. Козацькі часи–до року 1625. К.: Наукова думка. 1995. 592 с.

5. Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII ст. 1919.

6. Грушевський М. С. (1991−1992). Пересування культурно-національного центру на Схід: козаччина як чергова рушійна сила національного українського активу. *Український історик*. Ч. 3−4. С. 70−81.

7. Грушевський М. С. Гетьман Петро Сагайдачний. Грушевський М.С. Твори: у 50 т. / редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; гол. ред. П. Сохань. Т. 3: Серія. Суспільно-політичні твори (1907 – березень 1917). Львів: Світ, 2005. С. 298−300.

8. Ясь О. В. Історик і стиль: визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX-80-ті роки XX ст.): монографія: у 2-х частинах. Instytut istorii NAN Ukraïny. 2014.

ОБРАЗ ІВАНА МАЗЕПИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Паращук Софія,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Бармак Микола,**
доктор історичних наук, професор
кафедри історії України, археології
та спеціальних галузей історичних дисциплін
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Дослідження образу Івана Мазепи в сучасній українській історіографії. Аналіз ґрунтується на сучасній історіографії культурного оточення гетьмана, зокрема, через праці Наталі Яковенко, Олени Дзюби, Сергія Павленка. Наталія Яковенко описувала його як «людину – бароко» і робила акцент на аристократичному стилі життя. На відміну від багатьох попередників, Н. Яковенко не просто перелічує дати життя гетьмана, а аналізує його образ епохи. Вона підкреслює, що І. Мазепа був втіленням барокового аристократизму. І. Мазепа постає як «державець – інтелектуал», чия діяльність була спрямована на культурне самоствердження України [8, с. 264–267]. Н. Яковенко звертає увагу на соціальну політику гетьмана. Вона трактує його як лідера, що прагнув законсервувати права козацької старшини, перетворивши її на повноцінну дворянську еліту європейського зразка. В її аналізі І. Мазепа – це свідома людина, яка будує державу, де культура та освіта були інструментами легітимації цієї еліти. Вона розглядала перехід І. Мазепи на бік Карла XII, як політичний крок у межах тогочасної дипломатичної етики. Н. Яковенко наголошувала на тому, що цей вибір був зумовлений порушенням царем Петром І умов «військової протекції», що в очах людини барокового права давало гетьману законну підставу розірвати угоду [8, с. 264–267].

Як зазначала, Н. Яковенко, що І. Мазепа був багатогранною особистістю, оскільки варто згадати за любовні історії Мазепи. Усе життя гетьмана супроводжувала слава, як завойовника жіночих сердець. Попри репутацію завойовника жіночих сердець, найбільш резонансною подією став зв'язок 60-річного гетьмана з його хрещеницею, 16-річною Мотрею Кочубей, донькою генерального судді [8, с. 267].

Дослідник Сергій Павленко, аналізуючи листи Мазепи до Мотрі, зазначає, що вони є безцінним першоджерелом. Він спростовує міфи про «спокушання», доводячи, що це було глибоке почуття, яке через донос Кочубея стало початком краху гетьмана [4, с. 27–37]. Листи до Мотрі Кочубеївни демонструють вишуканість мови. Це підтверджує, що

І. Мазепа був людиною європейської культури. Кожне звернення сповнене барокового пафосу, про який згадують дослідники «козацької еліти» [4, с. 27–37].

Стосунки з Мотрею також розкривають соціальний аспект доби. Як зазначають історики, те, що гетьман обрав собі за співрозмовницю жінку, здатну розуміти його політичні та літературні інтереси , свідчить про високий рівень просвіти в тогочасній Україні. Це ще раз підкреслює роль Києва та гетьманського оточення як осередку культури. Сучасна історіографія розглядає цю драму як переломний момент [4, с. 27–37].

Конфлікт із родиною Кочубеїв, що виник на грунті почуттів, став поштовхом до глибоких політичних потрясінь. Таким чином, приватне життя Мазепи неможливо відділити від його державної діяльності, адже його особисті рішення мали безпосередній вплив на Гетьманщину [4, с. 27–37].

У своїй фундаментальній праці «Доба гетьмана Івана Мазепи в документах». С. Павленко робить акцент на тому, що без вивчення реальних документів практично неможливо зрозуміти політику гетьмана, тому він досліджував кожне розпорядження, листи та універсали того часу. Дослідник підкреслює роль І. Мазепи у Києві у справі перетворення на духовний центр Європи. Меценатство гетьмана було не випадковим, оскільки гетьман виділяв кошти на побудови храмів. За кошти І. Мазепи відреставровано і збудовано понад 40 храмів. Важливим було те, що С. Павленко описував І. Мазепу як власника унікальних інкунабул та рідкісних видань, які гетьман часто дарував монастирям і навчальним закладам, стимулюючи розвиток української освіти та друкарства [3, с. 374–375].

Найважливішу увагу С. Павленко приділяє вивченню оточенню гетьмана Мазепи. У його першоджерелі «Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники» дослідник робить акцент на тому, що гетьман був лідером і сформував справжню інтелектуальну та політичну еліту. Павленко аналізує діяльність генеральної старшини, полковників, канцеляристів, показуючи їх як носіїв високої європейської культури [5, с. 29–32]. Це показує І. Мазепу не просто окрему історичну постать, а творця цілої епохи, яку дослідник називає золотим віком українського бароко. У праці Павленка мають величезне значення для спростування міфів про його «зраду». Історик наголошує , що всі його вчинки та дії були спрямовані на збереження автономії України та її розвиток як самостійної держави. Аналізуючи поетичну спадщину гетьмана, зокрема його знамениту «Думу», Павленко розкриває внутрішні переживання і справжні мотиви І. Мазепи, роблячи його образ живим і зрозумілим для сучасної людини [5, с. 53–55].

Згідно з підходом Олени Дзюби , 12 листів гетьмана до Мотрі Кочубеївни – це унікальне свідчення тогочасної вишуканості і щирості. Дослідниця вказувала , що Мазепа використовував складні метафори та бароковий пафос, що було нормою для вихованої людини його статусу [1, с. 102–105].

Це спростовує спрощені погляди на ці стосунки і підносить їх до рівня культурного явища. І. Мазепа не лише фінансував будівництво Києво-Могилянської академії, а й сприяв тому, щоб викладачі та студенти мали

доступ до найкращих європейських знань. Це підтверджує образ гетьмана як головного архітектора духовного центру України, про що свідчать і згадані раніше інкунабули з його приватної колекції [1, с. 108].

Якщо С. Павленко більше зосереджується на мілітарній та меценатській хроніці, а О. Дзюба – на приватному житті, то Н. Яковенко пропонує методологічний поворот. Вона розглядає І. Мазепу через призму історії ідей та культури повсякдення еліти. Це дозволяє зрозуміти образ гетьмана не як випадкову постать, а як закономірний результат розвитку українського суспільства ранньомодерного часу.

Тетяна Таїрова-Яковлєва у своїй монографії «Мазепа» спираючись на унікальні знахідки з Батуринського архіву, робить акцент на тому, що І. Мазепа був не просто військовим лідером, а й видатним інтелектуалом, який володів мистецтвом дипломатії на рівні провідних і європейських дворів. Вона підкреслювала, що його внутрішня політика була спрямована на створення в Україні стабільної елітарної системи, де культура, освіта та церква були фундаментом держави [6, с. 142–145].

Таїрова–Яковлєва детально описувала І. Мазепу як людину, що поєднувала в собі глибоку релігійність із прагматизмом. Меценатство було формою культурної дипломатії, яка мала на меті інтегрувати Гетьманщину в європейський контекст. Таким чином, через призму її досліджень, можна сказати, що в Мазепі постать, яка випередила свій час, намагаючись збудувати освічену та правову державу. Саме такий багатогранний підхід є ключем до розуміння Мазепи як архітектора нашої духовної незалежності, чия спадщина продовжує залишатися актуальною для сучасної наукової думки [6, с. 188–191].

Висновки. Підсумовуючи проведене дослідження, варто зазначити, що постать Івана Мазепи в сучасній українській історіографії зазнала фундаментальної трансформації. Завдяки працям С. Павленка, Т. Таїрової-Яковлєвої, О. Дзюби та Н. Яковенко, ми відійшли від однобокого сприйняття гетьмана лише як політика. Сьогодні І. Мазепа постає перед нами як архітектор українського інтелектуального простору, чиє меценатство та підтримка Києво-Могилянської академії заклали підвалини для формування України як потужного духовного центру Східної Європи. Особливе значення має аналіз першоджерел, зокрема 12 листів до Мотрі Кочубеївни та документів Батуринського архіву, які розкривають високий рівень особистої культури гетьмана. Це доводить, що доба І. Мазепи була періодом найвищого розквіту українського бароко, де європейські етикетні норми органічно поєднувалися з державницькими амбіціями. Його прагнення інтегрувати Україну в західну цивілізаційну модель через розвиток освіти, друкарства та архітектури залишається актуальним об'єктом для вивчення.

Таким чином, сучасна наука не просто реабілітувала ім’я гетьмана, а довела, що його діяльність була спрямована на створення освіченої, правової та незалежної держави. Спадщина Івана Мазепи є невід’ємною частиною нашого європейського коду, а подальше дослідження його епістолярії та фундаційної діяльності відкриває нові перспективи для розуміння української історії ранньомодерного часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзюба О. М. Приватне життя козацької старшини XVIII ст. (на матеріалах епістолярної спадщини). К.: Інститут історії України НАНУ, 2012.
2. Дзюба О. М. Просвіта і школа в Україні (XVIII ст.). К.: Інститут історії України НАНУ, 2004.
3. Павленко С. О. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007.
4. Павленко С. О. Кохання гетьмана Мазепи. Чернігів: Русь, 2008. (або перевидання ПП «В. Лозовий», 2015).
5. Павленко С. О. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2004.
6. Таїрова-Яковлєва Т. Г. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради». К.: Кліо, 2013.
7. Чухліб Т. В. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах XVI–XVIII ст. К.: Арій, 2014.
8. Яковенко Н. М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. К.: Критика, 2006.

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ІВАНА МАЗЕПИ В КОНТЕКСТІ КОЛОМАЦЬКИХ СТАТЕЙ

Пржевальський Ілля,
здобувач вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: ilyasemenov8988@gmail.com

Науковий керівник: **Терещенко Валентин,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Постать гетьмана Івана Мазепи (1687–1709) є ключовою для розуміння трансформаційних процесів у ранньомодерній українській державі. Його правління розпочалося в умовах глибокої інституційної кризи, спричиненої наслідками «Руїни» та посиленням експансіоністських прагнень Московського царства. Дослідження інституційних засад внутрішньої політики Мазепи в контексті Коломацьких статей 1687 р. дозволяє розкрити складні механізми адаптації козацької еліти до умов обмеженої автономії [1, с. 48]. У контексті магістерського дослідження зовнішньополітичного курсу гетьмана (відносин із Польщею, Московією та Швецією), аналіз внутрішніх інституцій є критичним, оскільки саме вони виступали «тилом» і ресурсною базою для дипломатичної гри Мазепи на міжнародній арені [2, с. 115].

Коломацькі статті як правове поле. Укладені під час обрання Івана Мазепи, Коломацькі статті стали юридичним інструментом інкорпорації Гетьманщини до складу Московської держави. Вони не лише обмежували міжнародну суб'єктність України, а й втручалися у внутрішню структуру управління, вимагаючи соціального та культурного зближення двох народів [3, с. 142]. Проте інституційна політика Мазепи була спрямована на нейтралізацію деструктивних пунктів договору шляхом зміцнення вертикалі гетьманської влади та стабілізації внутрішнього правопорядку [4, с. 185].

Об'єктом аналізу є політико-адміністративна система Українського Гетьманату кінця XVII – початку XVIII ст. Предметом дослідження є сукупність інституційних інструментів (універсальна система, судова реформа, формування старшинської корпорації), за допомогою яких Іван

Мазепа забезпечував внутрішній суверенітет держави в межах, окреслених Коломацькими статтями [5, с. 64].

Метою дослідження є концептуалізація внутрішньої політики Івана Мазепи як свідомої стратегії інституційної розбудови держави європейського зразка. Автор прагне довести, що попри формальну лояльність Москві, зафіксовану в статтях 1687 р., гетьман послідовно вибудовував автономний державний організм, здатний до самостійного зовнішньополітичного вибору [6, с. 42]. Це дозволяє по-новому поглянути на передумови союзу зі Швецією не як на раптову акцію, а як на логічне завершення довготривалого процесу зміцнення внутрішніх інституцій Гетьманщини [7, с. 238].

Аналіз інституційних засад внутрішньої політики Івана Мазепи вимагає першочергового розгляду Коломацьких статей 1687 р. як засадничого документа, що визначив правове поле його гетьманування. Державна стратегія тогочасної адміністрації, уособлена курсом князя В. Голіцина, характеризувалася виразними централізаторськими тенденціями, спрямованими на поступову нівеляцію автономного устрою Гетьманщини. У цьому контексті простежується певна діалектична циклічність: реформи, замислені фаворитом царівни Софії, стали прообразом пізнішої радикальної модернізації Петра І, яка остаточно підірвала підвалини козацької державності. Позиція самого Івана Мазепи в межах цієї системи пройшла складну еволюцію – від вимушеного прийняття жорстких умов у 1687 р. заради збереження політичного інституту Гетьманства до усвідомлення вичерпаності ресурсу для компромісів напередодні 1708 р.

Головним інструментом обмеження прав України стали Коломацькі статті, які фактично виступали програмним документом щодо інтеграції автономії в загальнодержавну систему тогочасної імперії. Документ запроваджував жорсткі норми, серед яких ключове місце посідало скасування системи «оренд» (відкупів на алкоголь, тютюн та дьоготь), що автоматично призвело до фінансової деградації Військового скарбу. Ліквідація основного джерела надходжень спричинила хронічний бюджетний дефіцит, позбавляючи гетьманську адміністрацію ресурсів для реалізації масштабних державних проєктів та, що найважливіше, утримання професійного найманого війська — особистої гвардії гетьмана. Це робило український уряд дотаційним та залежним від зовнішніх субсидій і військової присутності воєвод [8, с. 519].

Особливої уваги заслуговує використання в тексті статей посилань на «старовину» та Березневі статті 1654 р., які часто слугували лише «легітимізуючим міфом» для прикриття реального звуження прав. Зокрема, 19-та стаття, декларуючи вірність давнім правам, водночас скасовувала ключові прерогативи влади, зафіксовані ще за часів Б. Хмельницького. Важливою маніпуляцією стала ревізія домовленостей

1654 р. щодо воєводського управління: тогочасна дипломатія твердила, ніби Хмельницький сам просив ввести воєвод у міста Лівобережжя, хоча насправді українська сторона тоді наполягала на виключному праві місцевих урядників на суд та управління. Закріплення цього пункту у 1687 р. стало юридичним підґрунтям для розширення іноземної військової присутності та встановлення фізичного контролю над резиденцією гетьмана в Батурині через дислокований там стрілецький полк [9].

Паралельно із цим відбувалася консервація соціальної структури через заборону селянству переходити до козацького стану, що підтримувалося козацькою елітою, яка вбачала у «черні» загрозу стабільності. Вектор на зміцнення станової ієрархії став центральним у внутрішній політиці Мазепи, що згодом підтвердилося його судовою практикою та універсалами. Проте вимога беззастережної видачі втікачів деконструювала традиційне козацьке право притулку та нівелювала автономію внутрішнього судочинства, перетворюючи гетьмана на інструмент репресій проти осіб, які за звичаєм вважалися недоторканними. Це створювало глибокий конфлікт між гетьманом та козацьким середовищем, обмежуючи його маневреність як національного лідера [10, с. 45–52].

Адміністративна самостійність очільника автономії була суттєво підірвана забороною кадрових перестановок у складі генеральної старшини без зовнішнього погодження. Це позбавляло гетьмана ключових важелів впливу на власний уряд, а 10-та стаття статей, яка легітимізувала практику доносів та право підлеглих на непокору, створювала атмосферу постійної підозри. Крім того, повна ліквідація зовнішньополітичної суб'єктності та обов'язок пересилати іноземну кореспонденцію нерозпечатаною до відповідних відомств фактично знищували конфіденційність управлінських процесів. Будь-яке замовчування інформації трактувалося як порушення присяги, що ілюструється постійними виправданнями Мазепи за приватне листування перед тогочасною адміністрацією [11, с. 92].

Кульмінацією Коломацьких статей став курс на системне обмеження автономного статусу через вимогу щодо «зближення народів». Ця норма передбачала ідеологічний контроль, заохочення міжнаціональних шлюбів та свободу пересування, що мало на меті розмивання традиційної структури українського соціуму. Такий підхід мав перевести статус України з міжнародно-правової площини у сферу внутрішнього устрою імперії. Загальний характер домовленостей 1687 р. залишався вкрай обтяжливим, оскільки Іван Мазепа опинився у статусі правителя, позбавленого фінансової самостійності та обмеженого розгалуженою мережею зовнішнього моніторингу, про що свідчать звіти агентури про кожен крок гетьмана [4, с. 185–190].

На початковому етапі свого правління Іван Мазепа був змушений діяти в межах жорсткої парадигми, де тогочасна адміністрація розглядала його переважно як військового консультанта та виконавця волі центру. У 1688 р. гетьман запропонував раціональну зміну стратегії боротьби з Османською імперією, виступивши за атаку на турецьку фортецю Казикермен замість виснажливих походів углиб Кримського півострова. Проте ця ініціатива, що демонструвала глибоке стратегічне мислення, викликала лише роздратування князя В. Голіцина, який сприйняв її як приховану критику власного бачення. У межах інституційних обмежень Коломацьких статей Мазепа не мав права на самостійність, що змушувало його постійно запевняти протектора у своїй лояльності, аби уникнути звинувачень у саботажі. Попри те, що провал походу 1689 року згодом підтвердив правоту гетьмана, на той момент будь-які спроби проявити автономність лише загострювали його конфлікт із внутрішньою опозицією, зокрема з генеральним суддею М. Вуяхевичем, та зовнішніми наглядачами [5, с. 74–76; 12, с. 182].

Опозиційні настрої старшини свідомо стимулювалися московською адміністрацією для провокування розбрату всередині Гетьманщини. Прикладом цього було положення переяславського полковника Д. Райчі, який фактично випав із-під гетьманського контролю завдяки прямим зв'язкам із впливовими колами у столиці. Така стратегія Голіцина мала на меті недопущення надмірного посилення влади Батурина. Ситуація ускладнювалася постійним шпигунством та політичним аудитом, яскравим прикладом якого став візит очільника Стрілецького приказу Ф. Шакловитого до Батурина у 1688 році. Ця місія мала на меті не лише оцінку боєздатності козацького війська, а й ревізію особистої лояльності гетьмана в умовах підготовки до другого Кримського походу [13, с. 102–104; 10, с. 92–95].

Водночас унікальний статус Мазепи як експерта з «балканського питання» надавав йому особливої політичної ваги, що виходила за межі формальних статей. Гетьман особисто координував збір розвідданих та переговори з православними елітами Балкан, виступаючи незамінним посередником у реалізації східного вектора політики. Його інтелектуальна перевага виявилася у нищівній критиці авантюрних планів наступу через Дунай, де Мазепа детально роз'яснив логістичні ризики, відсутність флоту та загрозу з боку Білгородської орди. Викриття гетьманом дипломатичних помилок адміністрації та його звіт про перехід волоського господаря Ш. Кантакузина під австрійський протекторат продемонстрували його глибоке розуміння геополітики, що змушувало центр рахуватися з його думкою, попри намагання обмежити його суб'єктність [14, с. 112; 5, с. 89–91].

Політична криза 1689 року та падіння регентства царівни Софії стали поворотним моментом для інституційного статусу Гетьманщини. Мазепа, володіючи високою інтуїцією, зумів завчасно налагодити контакти в опозиційному таборі Петра І. Під час другого Кримського походу він почав вести самостійну гру, надаючи новим лідерам об'єктивну інформацію про воєнні прорахунки Голіцина, що згодом було використано для дискредитації фаворита Софії. Візит Мазепи до Москви у серпні 1689 р., попри формальний протокол, став майданчиком для остаточного визначення стратегії взаємодії з оточенням молодого царя. Прагматичний нейтралітет Мазепи під час гострої фази боротьби за владу та лояльність п'ятдесятитисячного козацького війська перетворили його з підконтрольного ставленика на повноправного військово-політичного союзника нової влади [1, с. 45–48; 12, с. 201–203].

Тріумфом гетьманської дипломатії стало укладення Московських статей 1689 р., які де-факто нівелювали найбільш репресивні норми Коломацької угоди. Нова адміністрація Петра І, зацікавлена у стабільності південного кордону, пішла на суттєві інституційні поступки. Зокрема, було відновлено економічну суб'єктність Гетьманщини через повернення системи «оренд», що дозволило акумулювати ресурси для утримання війська та меценатства. За гетьманом було закріплено право на земельні пожалування, що стало потужним інструментом консолідації старшинської еліти навколо Батурина. Крім того, змінився характер взаємодії з воєводами, а гетьману було делеговано ширші права у регулюванні відносин із Кримом та Запорозькою Січчю. Таким чином, замість запланованого послаблення автономії, Мазепа домігся зміцнення гетьманської влади, вибудувавши модель розвитку Української козацької держави на наступні два десятиліття [8, с. 530–532; 15, с. 48].

Підсумовуючи аналіз інституційних засад внутрішньої політики Івана Мазепи, слід констатувати, що його правління розпочалося в умовах безпрецедентного правового тиску, зафіксованого у Коломацьких статтях 1687 р. Цей документ, сформований у межах централізаторської стратегії князя В. Голіцина, мав на меті не лише обмеження автономії, а й поступову інкорпорацію Українського Гетьманату до загальнодержавної структури імперії. Через механізми фінансового диктату (скасування оренд), кадрового контролю (заборона змін у старшині) та соціальної інженерії (курс на «зближення народів») тогочасна адміністрація прагнула позбавити гетьманську владу реальних важелів управління та перетворити очільника автономії на підконтрольного військового консультанта. Проте, як свідчить аналіз джерел, Іван Мазепа продемонстрував виняткову здатність до інституційної адаптації, використовуючи навіть обмежувальні рамки договору для консолідації старшинської еліти та зміцнення станової ієрархії держави [10, с. 118].

Еволюція внутрішньої політики гетьмана від вимушеного компромісу 1687 р. до тріумфального перегляду домовленостей у 1689 р. стала результатом успішного поєднання інтелектуальної переваги у міжнародній стратегії та вмілого маневрування під час політичної кризи в центрі. Завдяки статусу незамінного експерта з «балканського питання» та володінню об'єктивними розвідданими, Мазепа зумів довести новій адміністрації Петра I стратегічну необхідність сильної гетьманської влади як опори на південному векторі. Укладені Московські статті 1689 р. стали фактичною інституційною реабілітацією Гетьманщини, відновивши економічну суб'єктність (систему оренд) та розширивши адміністративні прерогативи гетьмана щодо земельних пожалувань і контролю над старшиною. Це дозволило Мазепі вибудувати стабільну державну модель, де внутрішня консолідація та фінансова незалежність стали необхідним ресурсом для реалізації його масштабних геополітичних проектів [1, с. 52–54; 12, с. 210–212].

Таким чином, інституційна політика Івана Мазепи в контексті Коломацьких статей була не просто боротьбою за збереження прав, а процесом розбудови держави європейського типу зі зміцненою вертикаллю влади та консолідованим панівним станом. Саме цей внутрішньополітичний успіх дозволив гетьману в майбутньому вийти за межі нав'язаного протекторату і здійснювати самостійний зовнішньополітичний вибір у відносинах із Річчю Посполитою та Швецією. Сформована Мазепою інституційна база виявилася настільки життєздатною, що навіть в умовах посилення імперського наступу після 1709 р., вона залишалася основою українського політичного та правового мислення протягом усього XVIII ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. Нью-Йорк: Вид-во УВАН, 1960. 409 с.
2. Чухліб Т. Секрети української дипломатії. Київ: Арій, 2011. 352 с.
3. Горобець В. «Волимо царя східного...» Український Гетьманат та російська династія. Київ: Критика, 2007. 368 с.
4. Смолій В., Степанков В. Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. Київ: Альтернативи, 1997. 368 с.
5. Павленко С. Іван Мазепа. Київ: Альтернативи, 2003. 416 с.
6. Субтельний О. Мазепинці: Українські сепаратисти XVIII ст. Київ: Либідь, 1994. 240 с.
7. Кентржинський Б. Мазепа. Київ: Основи, 1993. 320 с.
8. Універсали Івана Мазепи (1687–1709) / упоряд. І. Бутич. Київ: Наукова думка, 2002. 780 с.
9. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах: збірник / упоряд. С. Павленко. Київ: Києво-Могилянська академія, 2007. 1120 с.
10. Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. Київ: КМ Академія, 2004. 602 с.
11. Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 271 с.
12. Таїрова-Яковлева Т. Іван Мазепа і Російська імперія. Київ: Кліо, 2013. 480 с.
13. Костомаров М. Мазепа. Київ: Дніпро, 1992. 256 с.

14. Станіславський В. Запорозька Січ та Річ Посполита (1686–1700 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1998. 304 с.
15. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. Т. 2. Київ: Либідь, 1995. 608 с.

ДІЯЛЬНІСТЬ УСТИМА КАРМАЛЮКА ЯК ОБ'ЄКТ БІОГРАФІЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ СЕЛЯНСЬКОГО РУХУ

Мостова Ірина,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
тел.: +380966135890;
e-mail: imostova172@gmail.com

Науковий керівник: **Кліш Андрій,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету
імені Володимира Гнатюка

Проблема аналізу народних рухів крізь призму біографічного методу залишається однією з найдискусійніших у сучасній історичній науці. Незважаючи на значний масив накопиченого фактографічного матеріалу, питання про внутрішню організацію, соціальну базу і юридично-символічний вимір діяльності Кармалюка досі не отримало системного аналітичного осмислення. Переважна більшість праць, що з'явились у радянський період, – зокрема дослідження І. О. Гуржія [4; 5] та збірник документів під редакцією К. Гуслистого [13] – будували інтерпретацію руху крізь призму класової боротьби, залишаючи поза увагою його організаційну логіку і культурно-меморіальний вимір.

Рух Устима Кармалюка (1813–1835) є унікальним об'єктом для біографічної реконструкції: двадцять два роки повстанської діяльності, чотири арешти і чотири втечі, широка мережа соціальної підтримки на Поділлі – все це утворює матеріал, що дозволяє через долю однієї людини виявити глибинні структури кріпосницького суспільства першої половини XIX ст. Вивчення цього феномену є важливим не лише для регіональної історії Поділля, а й для розуміння загальноукраїнських процесів суспільного спротиву в умовах іноземного панування.

Метою дослідження є здійснення триосьової аналітичної реконструкції діяльності Кармалюка: організаційно-тактичної, соціально-мережевої та юридично-символічної. Методологічну основу становлять мікроісторичний підхід К. Ґінзбурґа [17], концепція «соціального бандитизму» Е. Гобсбаума [16] та теорія «моральної економії» Дж. К. Скотта [19]. Мікроісторичний підхід дозволяє через деталі окремих нападів, судових засідань і зафіксованих свідчень виявляти загальні структури, невидимі на рівні широких узагальнень. Разом із тим принципова установка дослідження полягає у тому, щоб розглядати діяльність Кармалюка не як сукупність драматичних пригод, а як

системний соціальний феномен, що підпорядкований внутрішній логіці й піддається аналітичній реконструкції.

Одним із найстійкіших стереотипів щодо доіндустріальних народних повстань є уявлення про їхній стихійний і неструктурований характер. Подібні формули пронизували як офіційну документацію XIX ст., так і чимало пізніших радянських описів [4, с. 56]. Ця позиція виконувала чітку ідеологічну функцію: якщо народний спротив є стихією, то він не має ідей, організації і перспективи. Е. Гобсбаум у праці «Primitive Rebels» довів протилежне: народні рухи, що здавались зовні хаотичними, насправді підпорядковуються власній внутрішній логіці [16, с. 18] і виробляють стабільні організаційні форми.

Двадцять два роки активної діяльності Кармалюка з чотирма перервами на ув'язнення самі по собі спростовують тезу про стихійність. Жодне неорганізоване угруповання не здатне відновлюватись після чотирьох арештів ватажка [7, с. 34] і продовжувати дії в тих самих географічних районах, спираючись на ту саму соціальну базу [15, с. 34]. Аналіз поліцейських рапортів і матеріалів кримінальних справ, зібраних у фундаментальному збірнику документів [13, с. 215], дозволяє реконструювати базову організаційну одиницю – рейдову групу. Її чисельність варіювалась від десяти-п’ятнадцяти осіб до кількох сотень у роки найвищої активності (1828–1830). В. Дячок, опрацювавши архівні матеріали, дійшов висновку, що рух функціонував за принципом «мережі», а не жорсткої ієрархічної піраміди [6, с. 180]: кілька відносно автономних осередків, пов'язаних через особу Кармалюка і спільну соціальну базу. Така структура є набагато стійкішою до репресій.

Соціальний склад учасників руху відзначався значною різноманітністю [4, с. 56]. Ядро складали кріпаки-втікачі, що вже здійснили акт первинного спротиву і тому не мали чого втрачати від подальших радикальних дій. Другою важливою категорією були солдати-дезертири, що надавали групам критично важливі військові навички. В. Вовкодав зафіксував участь молдаван і бессарабців [1], зумовлену географічною близькістю Бессарабії та адміністративною прозорістю кордону.

Тактика повстанців була органічно пов'язана з рельєфом Поділля: горбиста місцевість, густі ліси і численні яри компенсували перевагу переслідувачів [7, с. 31]. Стандартна схема нападу включала попередню розвідку силами місцевих, нічний або передсвітанковий штурм та негайне розпорошення по заздалегідь визначених маршрутах. Вибір об'єктів нападів відзначався виразною соціальною вибірковістю: великі шляхетські маєтки (передусім польської шляхти), панські комори, корчми і заїзди на торгових шляхах. Дрібні власники і православне духовенство майже ніколи не згадуються серед жертв. Ця закономірність прямо відповідає логіці «моральної економії», описаній Дж. К. Скоттом: напади здійснювались проти тих, кого місцева громада вважала «надмірно» збагаченими за рахунок кріпацької праці [19, с. 15].

Особливого значення набуває аналіз нападів на цукрові заводи і переробні підприємства, що почастішали у 1825–1830 рр. Цукробурякове виробництво, розвиток якого вимагав різкого збільшення панщини, сприймалось як найбільш очевидне матеріальне вираження нового агроіндустріального порядку [14, с. 112]. Ці напади мали символічний

вимір: вони були спрямовані не просто проти конкретного поміщика, а проти системи, що перетворювала кріпака на промислового робітника-невільника.

Відкрита повстанська діяльність Кармалюка була б неможливою без розгалуженої мережі «повсякденного» соціального спротиву. Дж. К. Скотт у праці «Weapons of the Weak» показав, що видима поверхня народного спротиву є лише верхівкою айсберга: під нею ховається масштабна повсякденна опозиція – ухилення від панщини, навмисна повільна праця, псування інвентарю, поширення чуток [20, с. 29]. Судові матеріали фіксують лише мінімальну частину цієї мережі – осіб, притягнутих до відповідальності за «пособництво» [13, с. 230].

Реконструкція соціальної географії мережі підтримки виявляє кілька ключових категорій учасників. Пастухи і польові наглядачі мали унікальну перевагу: вони законно переміщувались поза межами сіл без поліцейського нагляду і слугували спостерігачами та гінцями. Мірошники і корчмарі контролювали ключові «вузли» сільської комунікації – місця, де сходились люди різних верств і відбувався анонімний обмін інформацією. Сільські дяки завдяки грамотності були незамінними ретрансляторами між осередками мережі – на цей аспект звертає увагу збірник народних дум та пісень, де роль носіїв колективної пам'яті виконували саме такі постаті [12, с. 58].

Окремої уваги заслуговує роль жінок, яку традиційна радянська історіографія майже повністю ігнорувала, зосереджуючись на «бойових» чоловічих ролях. Поліцейські матеріали містять численні свідчення про жінок – дружин кріпаків, наймичок, вдів, – що переховували поранених, приносили їжу в зимівники, попереджали про облави. Їхній специфічний соціальний статус – доступ до хатнього простору поза безпосереднім наглядом і можливість вільно переміщуватись між домівками – робив участь жінок у мережі особливо ефективною і малопомітною для слідчих, що складались виключно з чоловіків [10, с. 14]. Відсутність системного дослідження жіночого виміру руху є одним із помітних дефіцитів сучасної історіографії.

Найбільш вражаючим свідченням ефективності мережі є систематична інформаційна перевага повстанців. Вони знали про плановані облави заздалегідь – іноді за кілька днів, – тоді як поліція могла розраховувати лише на донощиків без регулярного доступу до «закритої» частини мережі [13, с. 235]. Губернатор у рапорті 1828 р. прямо визнавав, що повстанці «отримують попередження набагато швидше, ніж може рухатись будь-який роз'їзд». «Народна розвідка» функціонувала без централізованого управління – через ланцюги особистої довіри, що пронизували сільське середовище набагато густіше, ніж будь-яка адміністративна структура.

Водночас мережа підтримки не була монолітною. Аналіз соціальної карти доносів, проведений на матеріалах збірника документів [13, с. 235], виявляє, що донощиками переважно ставали заможні кріпаки з матеріальними перевагами від поміщицького ладу, вільнонаймані слуги маєтків та люди з особистими конфліктами. Це руйнує стереотип про кріпацьке середовище як одностайно солідарну масу: реальна картина визначалась конкретними особистими інтересами і ситуативними розрахунками [19, с. 21].

Мікроісторична методологія К. Ґінзбурґа запропонувала читати судові матеріали як мікрополя, де соціальні конфлікти стають видимими з незвичайною чіткістю [17, с. 34]. Чотири судові процеси над Кармалюком складають чітку аналітичну послідовність, де кожен елемент є самостійним об’єктом дослідження.

Перший процес (1812–1813) відбувся на тлі наполеонівських воєн, коли дезертирство трактувалось як злочин проти держави. Вирок – 500 ударів різками і заслання до Сибіру, а також правова класифікація «бродяга і розбійник» – фактично унеможливив будь-яке «добровільне повернення» до легального статусу: повторне затримання автоматично означало рецидив із максимальним покаранням [14, с. 31]. На допитах Кармалюк відмовився називати імена осіб, що допомагали йому, – юридично безглуздий, але стратегічно значущий вибір на захист мережі підтримки. Саме цей вибір заклав фундамент того авторитету, який із часом перетворив Кармалюка з одинакого втікача на ватажка широкого руху.

Другий процес (1819–1820) ввів практику тавра на лобі. В очах влади цей знак мав практичну ідентифікаційну функцію. В народному сприйнятті, однак, тавро отримало зовсім іншу семантику: мотив «пан тавро поставив, а Кармалюк все одно вільний», зафіксований В. Герасименком у фольклорних дослідженнях [2, с. 10], перетворював знак ганьби на знак незнищенності. Це є класичним прикладом того, як каральні заходи держави мимовільно посилюють авторитет переслідуваного у народному середовищі. Е. Гобсбаум зазначав, що «соціальний бандит» стає особливо потужним символом саме тоді, коли влада, намагаючись його знищити, тим самим підтверджує масштаб загрози [16, с. 20].

Третій процес (1825–1827) є особливо інструктивним з юридичної точки зору: апеляційна інстанція в Петербурзі частково скасувала вирок, визнавши процесуальні порушення [14, с. 54]. Цей факт засвідчує, що імперська правова система функціонувала не як монолітний механізм репресії, а як набір конкурентних інституційних логік із тріщинами, якими досвідчена людина могла скористатись. Аналіз мовних стратегій Кармалюка в показаннях – найближчому аналозі «его-документу» для людини без власних письмових текстів – виявляє виразні патерни: категоричне заперечення особистої участі у конкретних нападах при визнанні «бродяжництва», апеляція до «несправедливості пана» і мовчання щодо спільників [6, с. 180].

Четвертий арешт 1833 р. і заслання до Тобольської губернії є найдраматичнішим юридичним епізодом біографії. Показовим є задокументований факт: на Поділлі з’явились особи, що видавали себе за «посланців Кармалюка» і використовували його ім'я для залякування поміщиків [14, с. 112]. Це свідчить, що соціальна функція образу ватажка стала незалежною від його фізичної присутності: ім'я перетворилось на самостійний ресурс залякування і переговорів, який могли використовувати треті особи. Я. Ассман описував цей перехід від «комунікативної» до «культурної» пам’яті [15, с. 82]: за чотири роки до смерті реальна людина вже стала частково символом.

Чотири втечі У. Кармалюка утворюють паралельну вісь біографії: якщо судові процеси є точками, де система намагалась нав’язати ідентичність

«злочинця», то втечі є точками активного відкидання цієї ідентичності. Динаміка є показовою: перша втеча з Сибіру – сольна, друга – з мінімальною допомогою, третя (1827) – із широкою мережевою підтримкою і злагодженими діями кількох осіб у різних локаціях [13]. Ця еволюція відображає загальний розвиток руху від одинокого дезертира до центру розгалуженої соціальної мережі.

Загибель Кармалюка у жовтні 1835 р. від пострілу шляхтича Рутковського народна традиція одностайно інтерпретувала як зраду – версія, детально досліджена Л. В. Романенком [10, с. 45], що зберігала образ ватажка «непереможним» і переміщувала моральну відповідальність на зрадника. П. Нора зазначав, що деякі особи набувають меморіального значення саме через зусилля влади стерти їх із пам'яті [16, с. 120]. Судові процеси над Кармалюком є точним підтвердженням цієї іронії: кожен публічний вирок мимовільно ставав формою «реклами», а ім’я ватажка ставало відомим там, де його раніше ніхто не чув.

Здійснена триосьова реконструкція діяльності Кармалюка дозволяє сформулювати такі висновки.

По-перше, організаційна структура руху поєднувала мережевий принцип побудови із харизматичним лідерством. Мережева організація забезпечувала стійкість до репресій, тоді як особистий авторитет ватажка був незамінним організаційним центром. Саме ця подвійна природа пояснює як унікальну тривалість руху – понад двадцять два роки, – так і його остаточний розпад після загибелі лідера. Тактика руху, підпорядкована логіці «моральної економії», забезпечувала постійне відновлення соціальної бази через систематичний перерозподіл здобутих ресурсів.

По-друге, соціальна мережа підтримки була широкою, функціонально диференційованою і повністю самоорганізованою. Вона охоплювала пастухів, мірошників, корчмарів, дяків і жінок, де кожна категорія виконувала специфічні функції інформаційного забезпечення, укриття або постачання. Інформаційна перевага повстанців над поліцією стала прямим наслідком цієї структури. Водночас внутрішня неоднорідність солідарності свідчить, що підтримка базувалась на раціональному обміні, а не лише на абстрактній класовій солідарності.

По-третє, судові процеси і втечі утворюють паралельну вісь біографії, де кожна втеча є актом самовизначення та деконструкції нав'язаної ідентичності «злочинця». Парадокс легендаризації через репресії підтверджує концептуальне положення П. Нора про набуття меморіального значення через зусилля влади стерти постать із пам'яті. Образ Кармалюка пережив фізичне знищення ватажка і продовжував слугувати символом народного спротиву у фольклорі, пісні і народній пам’яті, що детально задокументовано у дослідженнях В. Герасименка [2; 3] та Б. Сушинського [11].

Таким чином, через біографію Устима Кармалюка стають видимими глобальні структури кріпосницького суспільства, організаційна культура протесту та механізми соціальної солідарності. Рух Кармалюка є класичним прикладом структурованого народного протесту, що поєднує риси «соціального бандитизму» [16, с. 22], «моральної економії» [19, с. 35] та «культурної пам’яті» у розумінні Я. Ассмана [15, с. 82]. Для

біографічного методу ці висновки підтверджують центральну тезу: через ретельне мікроісторичне дослідження однієї особи стають видимими широкі соціальні та культурні закономірності, що залишаються прихованими на рівні великих узагальнень [17, с. 40].

ЛІТЕРАТУРА

1. Вовкодав В. Гайдук Молдавії: Кармалюк в Бессарабії та Бартському повіті Подільської губернії. *Радянське життя*. 1979. 5 червня.

2. Герасименко В. Кармалюк в українській народній пісні. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. наук. тов. при Укр. акад. наук, 1926. 16 с.

3. Герасименко В. Я. Кармалюк в українській народній пісні / передм. та упоряд. А. М. Трембіцький, А. А. Трембіцький, В. С. Іваневич. Хмельницький: ІРД, 2013. 24 с.

4. Гуржій І. О. Боротьба селян і робітників України проти феодально-кріпосницького гніту (з 80-х років XVIII ст. до 1861 р.). Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. 168 с.

5. Гуржій І. О., Компан О. С. Устим Кармалюк: історико-біографічний нарис. Київ: Рад. школа, 1960. 79 с.

6. Дячок В. Устим Кармалюк (Карманюк) та розбійництво на Поділлі: конкретно-історичний та джерелознавчий аспекти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичні науки*. 2008. Вип. 12. С. 175–201.

7. Іваневич В. С. Устим Кармелюк (до 200-річчя початку повстанського руху на Поділлі). *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*. 2022. № Х. С. 42–47.

8. Любченко В. Б. Кармалюк чи Карманюк? *Укр. іст. журн*. 1997. № 1. С. 122–127.

9. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України: у 2 т. Київ: Либідь, 2007. Т. 1. 672 с.

10. Романенко Л. В. Історична постать Устима Кармалюка у фольклорі та літературі: монографія. Мелітополь: Вид. буд. Мелітопол. міськ. друк., 2016. 208 с.

11. Сушинський Б. І. Кармелюк: гнів і гордість України: повість-есе. Одеса: Астропринт, 2014. 160 с.

12. Українські народні думи та історичні пісні. Київ: Ін-т МФЕ АН УРСР, 1955. 660 с.

13. Устим Кармалюк: збірник документів / за ред. К. Гуслистого і П. Лаврова; упоряд. Є. Черкаська, І. Єрофєєв. Київ: Укр. вид-во політ. літ., 1948. 344 с.

14. Шандра В. С. Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX ст. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2005. 427 с.

15. Assmann J. Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 392 p.

16. Hobsbawm E. J. Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries. Manchester: Manchester University Press, 1959. 208 p.

17. Ginzburg C. The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller / transl. J. Tedeschi, A. C. Tedeschi. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1980. 177 p.

18. Plokhy S. The Gates of Europe: A History of Ukraine. New York: Basic Books, 2015. 395 p.

19. Scott J. C. The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia. New Haven: Yale University Press, 1976. 246 p.

20. Scott J. C. Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance. New Haven: Yale University Press, 1985. 389 p.

ІДЕЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ У ПРАЦЯХ ОЛЕКСАНДРА КОНИСЬКОГО

«Можна любить Україну так, як любив її Кониський, – але більше як він, – любить не можна»
О. Лотоцький

Ющенко Вероніка,
здобувачка вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Куций Іван,**
доктор історичних наук, професор
кафедри історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Олександер Якович Кониський (1836–1900) – відомий український письменник, літературознавець, юрист, політик, видатний діяч національно-культурного руху другої половини XIX ст. Ідея української нації посідає у творчості О. Кониського центральне місце й задає внутрішню логіку його історико-правових, освітніх і публіцистичних поглядів. У другій половині XIX ст., за умов бездержавності України та асиміляційної політики Російської імперії, вона формується як відповідь на подвійний виклик: політичне безправ'я адептів українського руху у структурі імперії та загрозу розчинення їх як окремої спільноти в «загальноруському» масиві. Саме тому О. Кониський послідовно трактує українців не як «етнографічну групу», а як історично сформовану націю – колективного суб'єкта історії й права, покликаного відновити й розвинути власну державність.

Олександер Якович послідовно виходив із того, що нація має власну історичну традицію, яка не зводиться до «малоросійської гілки» російського народу, а бере початок від Руси, козацької державності й автономних прав українських земель у литовсько-польський період. Подібно до концепції «Історії русів», яку він популяризував, український історичний процес подається як безперервна боротьба за автономію, свободу й право на власну політичну організацію, де союзи з Литвою й Польщею трактуються як стосунки «рівного з рівним», а не підданство. У цій оптиці визвольна війна середини XVII ст., козацькі інституції й пізніші спроби відстояти автономні права постають як юридично й морально легітимні дії нації, а не «бунти» чи «сепаратизм» [1].

Особливе місце у розгортанні ідеї нації посідає мовне питання. О. Кониський розглядає українську мову як основну ознаку національної

окремішності та ключовий інструмент доступу до знання, права, культури. Він болісно реагує на дефіцит україномовних підручників, на заборони українських шкіл, на неможливість книги українською мовою легально потрапити до книгарень, і відповідає на це активним поширенням української книжки, укладанням власних посібників, підтримкою видань П. Куліша й Т. Шевченка. У цьому прикладному вимірі боротьба за мову є для нього не лише культурною, а й правовою: позбавлений рідної мови народ позбавляється можливості повноцінно користуватися правом на освіту, свободу думки й віросповідання, а отже – і реалізовувати себе як нація.

Духовний вектор його концепції виразно постає в історії створення «Молитви за Україну» – гімну «Боже великий, єдиний, нам Україну храни». У цьому творі формулюється концентрований образ нації як спільноти, яка звертається до Бога з проханням зберегти країну, просвітити народ «світлом науки і знання», дарувати «волю» й «добру долю». За зовні молитовною риторикою проглядається політичний сенс: йдеться про вимогу свободи й гідного існування українського народу, про легітимацію прагнення до власного державного ладу. Те, що цей твір був заборонений у радянський час і водночас активно жив у середовищі діаспори, лише підкреслює його роль як духовно-правового маніфесту національної ідентичності.

Водночас ключова відмінність концепції О.Кониського полягала у збереженні пріоритету національного чинника над соціальним. М.Драгоманов у своїй програмі обґрунтовував необхідність переваги соціальної перебудови суспільства над національними завданнями, вбачаючи в цьому основу демократизації українського життя. Його тріада маніфестувалася формулою: «В культурі – раціоналізм, в політиці – федералізм, в питаннях соціальних – демократизм» [2, с. 128–129]. Натомість О. Кониський акцентував на еволюційності процесів, що мають спиратися на вже існуючі традиційні форми українського життя. Мислитель не вважав доцільним творення нових моделей суспільної організації, відірваних від історичного досвіду і ментальної основи. В його уявленні національне питання виступало попереднім і визначальним щодо соціального, а здобуття культурної і політичної незалежності розглядалось як умова для поліпшення матеріального становища українського населення.

З погляду історичної перспективи концепція ідей Олександра Яковича на первинність нації виявилася більш адекватною до викликів другої половини XIX ст. для бездержавного українського суспільства. Проєкт М. Драгоманова випереджав свій час, пропонуючи модель соціально й політично модернізованої федеративної Європи, але спирався на припущення про можливість рівноправної участі українців у наднаціональних конструкціях, чого імперська реальність фактично не допускала. Натомість О. Кониський тверезо виходив із того, що народ, який не усвідомив себе нацією і не захистив власний культурно-політичний простір, не здатен скористатися плодами демократичних і соціальних реформ; подальші спроби державотворення на початку XX ст. підтвердили, що мобілізаційною силою стала саме національна, а не класова ідентичність.

Змістовим доповненням до позиції О. Кониського є його концепція українофільства, що постає як форма культурного і морального самоствердження українства. У щоденниковому записі від 1 січня 1884 р. громадівець зазначав: «Кажу: само лишень українофільство може спасти народ від страшенної темноти, убожества, деморалізації і експлуатації його різними піявками» [3, с. 2]. Ця характеристика українофільства як єдиної легітимної стратегії національного поступу демонструє глибоку переконаність автора у культурній місії української інтелігенції.

Висновки. Узагальнюючи, науково-історична концепція української нації у О. Кониського формується одночасно в кількох вимірах – освітньому, культурному, публіцистичному, духовному і в усіх цих сферах спрямована на те, щоб надати українцям інтелектуальні, моральні та інституційні підвалини для майбутньої державності. Його творча й громадська діяльність демонструє перехід від романтичного народництва до модерного розуміння нації як спільноти громадян, що мають історичну пам’ять, власну мову, розвинену культуру й усвідомлене право на самостійне політичне існування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Смілянська В. Біограф та його «Хроніка». *Ізборник.* URL: http://litopys.org.ua/shevchenko/kony01.htm (дата звернення: 16.01.2026)

2. Драгоманов М. Автобіографія. ПП «Самі про себе». Нью-Йорк, 1989. С. 115–145.

3. Стариков Г. М. Щоденник Олександра Кониського. *Записки наукового товариства імені Шевченка. Праці Історично-філософської секції.* Львів, 2013. Т. 265. С. 387–450.

УТВЕРДЖЕННЯ НАРОДОВЦІВ ЯК ПРОВІДНОЇ СИЛИ ГАЛИЧИНИ В ПРОЦЕСІ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ РОЗБУДОВИ ТА ІДЕОЛОГІЧНОГО ПРОТИСТОЯННЯ З МОСКВОФІЛЬСТВОМ

Гандзюк Святослав,
здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Окаринський Володимир,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Зростання національної свідомості русинів-українців у Галичині в другій половині XIX ст. було нерозривно пов'язане з виходом на суспільну арену молодої української інтелігенції – народовців. Сформований у 1860-х роках рух кинув рішучий виклик тогочасному консерватизму. Їхнім основним ідеологічним супротивником виступили москвофіли, основою яких була стара руська інтелігенція, що в пошуках захисту від польської політичної монополії орієнтувалася на Російську імперію, заперечуючи існування окремого українського народу [1, с. 58–60].

У пошуках політичної опори частина старої еліти остаточно сформувалася у русофільську течію, яка відкрито орієнтувалася на Російську імперію під відчайдушним гаслом «Краще втопитися у російському морі, аніж у польському болоті» [2, с. 133]. Лідери цього руху категорично заперечували самостійність українців, вважаючи їх частиною великого російського народу. Розчарування в австрійській політиці було настільки сильним, що навіть колишній учасник «Руської трійці» Яків Головацький перейшов на москвофільські позиції та згодом був змушений емігрувати до Росії. В ідеологічному плані москвофіли відкидали живу українську мову як «мужицьку». Їхній провідний публіцист Богдан Дідицький розробив утопічну теорію єдиної літературної мови з двома типами вимови, а на практиці русофіли використовували так зване «язичіє» – химерну суміш української, церковнослов'янської, російської та польської мов [3].

Незважаючи на мовну відірваність від реальності, у другій половині 1860-х років москвофіли зуміли перебрати керівництво досить важливими інституціями – Галицько-Руською Матицею та Народним Домом. Їхня орієнтація домінувала у громадському житті галицьких українців, підживлюючись не лише консерватизмом мас і наївною вірою селян у «доброго російського царя» [2, с. 134], а й таємними фінансовими

субсидіями від слов'янських комітетів Москви та Петербурга, які передавалися через священника російського посольства у Відні Михайла Раєвського [3].

Ідейна альтернатива цій стагнації виникла на хвилі активізації української молоді, яка прагнула подолати відірваність тогочасної еліти від простого люду. Як зазначав безпосередній учасник тих подій Кость Левицький, новим і зрозумілим гаслом галицьких українофілів стало пізнання та просвіта народу. Молода генерація утвердилася на думці, що для успішного національного відродження необхідно черпати сили безпосередньо з мас сільського та міського населення, оновлюючи дух нації «з долини» [4, с. 110].

Остаточним моментом ідеологічного розриву стала спроба примирення двох течій на початку 1870-х років. Тоді консервативний москвофільський табір, згуртований довкола товариства «Рада Руська», фактично відмовився визнати самостійність української мови та саме існування окремого багатомільйонного українського народу, залишаючи відкритим шлях до російської асиміляції [4, с. 116–117]. Зрозумівши неможливість компромісу зі старою елітою, народовці розпочали масштабну розбудову власних національних інституцій.

У середовищі гімназійної та студентської молоді, яка гуртувалася в напівтаємні громади і була натхненна поезією Тараса Шевченка та ідеями Пантелеймона Куліша, народовці протиставили консерватизму старшого покоління палкий романтизм і захоплення козацьким минулим. Хоча пізніше критики, зокрема Іван Франко, дорікали раннім українофілам за надмірний емоційний патріотизм, декламаторство та відірваність від реальних соціальних проблем селянства [5, с. 48], втім саме ця генерація здійснила вирішальний прорив. Вони сформували першу масову групу інтелігенції з новою українською національною ідентичністю. Заснування товариства «Просвіта» у 1868 році стало тим історичним моментом, що позначив перехід від ефемерних романтичних гуртків до систематичної та постійної праці. Вже у 1870-х роках ця праця дала перші вагомі плоди у сфері освіти. Народовці ініціювали видання нових гімназійних підручників, які вперше в історії галицького шкільництва утверджували національний літературний канон і виховували молодь у дусі єдності з Наддніпрянською Україною [5, с. 52].

Протистояння двох таборів швидко перейшло з теоретичної площини у сферу жорсткої інституційної боротьби за вплив на маси. Якщо народовський рух спирався переважно на світську інтелігенцію, зокрема студентів, учителів, юристів, то основою москвофільського табору залишалося консервативне духовенство. Маючи у своїх руках значні ресурси, русофіли закріпили за собою впливовий «Народний Дім» у Львові, який згодом перетворився на розсадник антиукраїнських сил. Намагаючись перехопити ініціативу та створити противагу «Просвіті», москвофіли на чолі з Іваном Наумовичем у 1874 р. заснували в Коломиї «Товариство імені М. Качковського» [6, с. 32–34]. Ця інституція стала своєрідною модернізацією москвофільства і товариство отримало значний фінансовий фонд, розгорнуло масове видання дешевих книжок «язичієм» та заснування сільських читалень, створивши конкуренцію народовцям [6, с. 35-38].

Ця запекла боротьба змусила народовців до ще інтенсивнішої розбудови власної організаційної мережі, що відбувалося за активної підтримки свідомих східноукраїнських патріотів. Діячі з Наддніпрянщини мали на меті перенести центр загальноукраїнської діяльності в умови конституційної монархії Габсбургів та перетворити Галичину на «П'ємонт України». У 1873 р. за спільною ініціативою наддніпрянців, злкрема О. Кониського, М. Драгоманова та галичан, на кошти полтавської поміщиці Єлизавети Милорадович у Львові було створено Літературне товариство імені Т. Шевченка, яке згодом трансформувалося у наукове – фактично неофіційну Всеукраїнську Академію Наук [7, с. 223].

Щоб прорвати інформаційну монополію москвофільського «Слова», народовці розгорнули потужну видавничу діяльність, заснувавши політичний часопис «Діло» (1880) та газету для селян «Батьківщина» (1879) [7, с. 224]. Фундаментальною відмінністю народовців стала і їхня ідеологічна еволюція. На відміну від москвофілів, які обґрунтовували свої домагання традиційним «історичним правом», народовці рішуче відкинули цю догму і проголосили «природне право» народу на самостійний розвиток, утверджуючи зовсім іншу, європейську систему політичних цінностей. Логічним вінцем цієї інституційної та ідеологічної кристалізації стало створення у 1885 році повноцінної політичної організації – «Народної Ради» на чолі з Юліаном Романчуком [7, с. 224].

Організаційна розбудова народовців у цей період не обмежувалася лише гуртуванням однодумців, адже стала плацдармом для щоденної, виснажливої боротьби за національні права в умовах подвійної залежності українського народу від польського адміністративного та австрійського державного апаратів. Як засвідчують матеріали часопису «Діло», найгостріша лінія фронту пролягала в освітній та мовній сферах. Офіційна влада категорично відмовлялася відкривати суто українські гімназії та вчительські семінарії, а максимум, якого вдавалося досягти україфілам – це зрівняння кількості годин польської та української мов у мішаних семінаріях Львова, Станіслава і Тернополя [8]. Дискримінація мала тотальний характер, зокрема у Львівському університеті ректорат ігнорував вимоги студентського «Академічного Братства» щодо ведення діловодства українською мовою, а цісарсько-королівські староства під загрозою штрафів забороняли священникам видавати метричні довідки рідною мовою. На державній залізниці управління уникали публічних оголошень українською. Апогеєм політики асиміляції стала адміністративна практика відповідати на україномовні звернення українськими словами, але написаними польською абеткою. Редакція «Діла» тоді з гіркотою констатувала: «Бідний той наш язик руський в Галичині! Що з ним не витворюється, то сього і в байці не вигадав би» [8].

Проте сильним каталізатором утвердження народовського руху стала також його внутрішня диференціація, яка свідчила про політичне дорослішання нації. У другій половині 1870-х років серед молодої української інтелігенції виокремлюється радикальна течія, лідерами якої стали Іван Франко, Михайло Павлик та Остап Терлецький. Перебуваючи під значним ідейним впливом наддніпрянського мислителя Михайла Драгоманова, радикали піддали гострій критиці не лише москвофільський консерватизм, але й надмірну обережність старшого покоління самих

народовців. Видання часописів «Громадський друг», «Дзвін», «Молот» та безкомпромісна соціальна риторика дозволили залучити до українського руху робітничі та бідніші селянські верстви [7, с. 225]. Важливо, що попри внутрішні тактичні розбіжності між поміркованими народовцями та радикалами, обидва табори стояли на міцних україномолюбних позиціях. Саме їхня спільна орієнтація на Наддніпрянську Україну остаточно закріпила в галицькому дискурсі ідею соборності. Впровадження в ужиток термінів «Україна» та «український» замість старого етноніма «русин» мало на меті підкреслити духовну та етнічну єдність з українцями Російської імперії, що стало потужним ідеологічним ударом по москвофільській концепції «єдиної і неподільної» Росії [3].

На тлі послідовної організаційної роботи народовців гегемонія русофілів зазнала неминучого краху. Вирішальним ударом по репутації опонентів став судовий процес 1882 року над провідними діячами москвофільства Адольфом Добрянським та Іваном Наумовичем. Хоча звинувачених у державній зраді виправдали, процес публічно викрив їхню подвійну гру, де була спроба демонструвати лояльність до Австрії, але одночасно таємна підтримка Росії [3]. Ця криза, втеча скомпрометованих лідерів до Російської імперії та змарновані десятиліття національної емансипації довели історичну безперспективність москвофільства. Подолавши консервативний опір, народовці завдяки масштабній організаційній праці беззаперечно утвердилися як провідна суспільно-політична сила Галичини, здатна захистити і розбудувати українську ідентичність.

Водночас народовці усвідомлювали, що остаточно перемогти москвофільський вплив неможливо без вирішення гострих соціально-економічних проблем. Якщо москвофіли часто спекулювали на бідності мас, обіцяючи міфічну допомогу від російського царя, то народовці запропонували селянству реальні механізми економічної самооборони. У 1883 р. з ініціативи Василя Нагірного у Львові було засновано кооперативне товариство «Народна торговля», яке стало першим кроком до створення розгалуженої мережі української кооперації. Цей рух мав на меті вирвати українського селянина з-під фінансової залежності. Народовці ініціювали створення кредитних спілок, сільськогосподарських гуртків та страхового товариства «Дністер» (1891) [7, с. 226]. Як зазначають дослідники, саме практичний економічний інтерес швидко притягував селян до українського національного руху – побачивши реальну вигоду від українських кооперативів, селянство масово відверталося від москвофілів [3]. Ця тактика «органічної праці» дозволила україномілам вибудувати міцний економічний фундамент під свою політичну ідеологію.

Найвищим виявом утвердження народовців як провідної сили Галичини стали події так званої «Нової ери» 1890 р. Переконавшись у повній організаційній та електоральній перевазі україномілів над москвофілами, австрійський уряд та польські політичні кола були змушені сісти за стіл переговорів саме з лідерами народовців – Юліаном Романчуком та Олександром Барвінським [7, с. 225]. За посередництва наддніпрянця Володимира Антоновича було укладено компромісну угоду, яка юридично легітимізувала український рух як самостійний політичний

чинник державної ваги. Хоча угода викликала палкі дискусії в суспільстві, її практичні наслідки були епохальними: офіційне запровадження українського фонетичного правопису, що остаточно добило москвофільське «язичіє» в освіті, відкриття кафедри історії України у Львівському університеті на чолі з Михайлом Грушевським у 1894 році та ширший доступ українців до державних посад [7, с. 226–227]. Цей політичний прорив довів, що стратегія інституційної розбудови, обрана народовцями ще в 1860-х роках, дала свої максимальні результати і заклала основи для подальшої української діяльності.

Закономірним підсумком багатолітньої організаційної розбудови став перехід українського руху в Галичині від культурницької до модерної політичної стадії. Оскільки політика «Нової ери» не виправдала сподівань, а польська адміністрація продовжувала ігнорувати права українців, народовці активізували власну політичну структуризацію. Створений ними потужний інституційний фундамент дозволив наприкінці ХІХ ст. сформувати сучасні політичні партії, а переламним моментом стала поява у 1895 р. праці Юліана Бачинського «Ukraina irredenta», яка вперше історично обґрунтувала необхідність створення незалежної Української держави. Окрім політики, колосальний прорив відбувся у науковій та видавничій сферах. Михайло Грушевський перетворив НТШ на повноцінну академію наук європейського рівня [9, с. 180], тоді як впливові часописи «Діло» та «Літературно-науковий вістник» стали головними трибунами трансформації галичан у ядро модерної української нації [9, с. 158].

На противагу цьому національному піднесенню, москвофільський табір остаточно вичерпав свій потенціал. Хоча у 1900 році його представники й створили «Русскую народную партію», головним джерелом стимулювання цієї течії залишалися кошти, які регулярно надходили з Росії [9, с. 144]. Сучасні дослідники звертають особливу увагу на надзвичайно небезпечний ідеологічний спадок русофілів, адже саме в середовищі галицького москвофільства зародилася та була теоретично обгрунтована концепція «русского мира» [9, с. 145]. Така відверто антиукраїнська орієнтація закономірно призвела до масштабної національної зради під час Першої світової війни, коли москвофіли через свою безсилість в суспільно-політичному житті вдавались до масового видання українських патріотів на розправу російським окупаційним військам [9, с. 145], остаточно деградувавши до рівня маргінальної «п’ятої колони» імперії.

Підсумовуючи можна впевнено сказати, що утвердження народовців як провідної суспільно-політичної сили русинів-українців Галичини в другій половині ХІХ століття стало фундаментальним етапом творення української нації. Зрозумівши безперспективність компромісів, молода світська інтелігенція протиставила консервативному москвофільському табору стратегію тотальної інституційної розбудови. Через розгалужену мережу читалень «Просвіти», кооперативний рух, національну пресу, наукові товариства та політичні організації народовці зуміли вирвати українські маси з-під чужого впливу та перетворити Галичину на загальнонаціональний «український П’ємонт» [9, с. 292].

Досвід цього безкомпромісного протистояння набуває виняткової актуальності в контексті сучасної повномасштабної війни росії проти

України. Ретроспективний аналіз доводить незмінність інструментарію агресора, адже так само як і в XIX столітті, сьогодні росія використовує категоричне заперечення існування окремої української нації, фінансування колаборантських мереж, мовну асиміляцію та релігійний фактор. Як слушно зазначає О. Баган, саме галицькі москвофіли XIX століття заклали ідейні основи того самого «русского мира», який сьогодні модифікувала і використовує путінська росія як зброю для знищення української державності [9, с. 145].

Висновки. Історичний тріумф галицьких народовців дає чітку відповідь на цей імперський виклик. Він переконливо свідчить, що дієвою зброєю проти російської експансії та внутрішньої агентурної мережі є не пошук компромісів, а максимальна консолідація суспільства та розбудова власних міцних інституцій. Перемога народовського руху підтверджує незмінну історичну аксіому про те, що системна праця, опора на власні сили та безкомпромісне усвідомлення національної ідентичності здатні зруйнувати будь-які геополітичні плани ворога та гарантувати нації право на вільне, незалежне і соборне майбутнє.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грицак Я. Нариси з історії України: формування української модерної нації. 2-ге вид. Київ: Генеза, 2000. 249 с.

2. Пахолків С. Українська інтеліґенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації / з нім. переклала Х. Николин. Львів: ЛА «Піраміда», 2014. 612 с.

3. Rudnytsky I. L. The Ukrainians in Galicia under Austrian Rule. *Nationbuilding and the Politics of Nationalism: Essays on Austrian Galicia* / ed. A. S. Markovits, F. E. Sysyn. Cambridge : Harvard Ukrainian Research Institute, 1982. P. 23–67. URL: https://www.ditext.com/rudnytsky/history/galicia.html

4. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914 на підставі споминів. Жовква: Друкарня оо. Василіян, 1926. 736 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000014109

5. Середа О. Іван Франко про український народовський рух у Галичині 60-х років XIX століття. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. 2016. Т. 269. С. 44–54. URL: https://er.ucu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1df06f35-fa28-4f91-9460-3995b348c1c0/content

6. Москвофільство: документи і матеріали / М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка; за заг. ред. С. А. Макарчука; вступ. ст., комент. та добірка док. О. Сухого. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. 235 с.

7. Полянський О. А., Труба Р. Історія України : навч. посіб. для семінар. занять. Львів: ЛДУФК, 2011. 513 с.

8. Курилишин К. Галичина 1880–1889 років – очима «Діла». URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0014601.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=0

9. Баган О. Феномен Галичини. Тернопіль: Видавництво «Крила», 2023. 316 с.

РОЛЬ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ У РОЗВИТКУ НАФТОВИДОБУВАННЯ В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ

Юнко Петро,
здобувач вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: petrounko@gmail.com

Науковий керівник: **Зуляк Іван,**
доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Одним із важливих об'єктів міжнародного економічного інтересу у другій половині XIX – на початку XX ст. були нафтові ресурси Східної Галичини. Попри те, що за обсягами видобутку галицька нафта поступалася родовищам Близького та Середнього Сходу, Індонезії, Кавказу й Америки, її значення виходило далеко за межі Австро-Угорська імперія. Вигідне географічне розташування нафтоносних територій Галичини в центрі Європи надавало їм вагомого стратегічного значення. Нафта традиційно виступала одним із ключових чинників загострення суперечностей між провідними економічними потугами, передусім такими державами, як Сполучені Штати Америки та Велика Британія. Боротьба за контроль над нафтовими ресурсами фактично означала боротьбу за вплив на країни-видобувачі, а також за ринки збуту й геополітичні позиції.

У початковий період розвитку нафтовидобувна промисловість Східної Галичини відігравала важливу роль не лише в регіональній економіці, але й у розвитку продуктивних сил Австро-Угорщини, оскільки в межах імперії альтернативні джерела нафти були відсутні. Саме тому східногалицькі родовища стали об'єктом інтересу австро-німецького капіталу. Водночас у 1860-х рр. галузь залишалася переважно в руках місцевих землевласників і дрібних підприємців, а участь іноземних компаній ще не набула системного характеру. Поширення двигуна внутрішнього згоряння спричинило так звану «нафтову лихоманку», яка за своєю природою нагадувала попередні хвилі «золотої лихоманки». Наявність приватної власності на нафтоносні землі у Східній Галичині сприяла активному припливу іноземних інвесторів, які прагнули придбати або орендувати відповідні ділянки. Після надання краю автономії у 1861 р. крайовий сейм закріпив право власників землі на видобуток нафти, однак селяни, не маючи необхідних ресурсів, змушені були передавати свої наділи в оренду підприємцям. Показовим прикладом був Дрогобич, де значну активність проявляли єврейські підприємці. Згодом виникли

численні акціонерні товариства, зокрема «Малопольське нафтове товариство», «Польська спілка з реалізації нафти», а також компанії «Вакуум», «Франко-Полонія», «Карпати» та ін. [1, с. 207].

Активне проникнення іноземного капіталу в нафтову промисловість Галичини розпочалося у 1870-х рр. Інвестиції австрійських, німецьких, французьких, бельгійських, канадських, голландських, а згодом і американських підприємців істотно перевищували вкладення місцевого капіталу. Значну роль відігравав французький капітал, зокрема «Французьке комерційне товариство» [2, с. 32]. Серед німецьких підприємств провідні позиції посідали «Ганноверсько-Галицьке нафтове товариство «Опака» та «Гамбургсько-Галицька нафтова копальня» [3, с. 118–122]. Наприкінці XIX ст. до освоєння східногалицьких родовищ долучилися також бельгійський, угорський і американський капітали. Активізація американських інвестицій у 1880-х рр. пов'язана з діяльністю канадського підприємця Вільям Гентрі Мак-Гарвей, який 28 жовтня 1895 р. заснував «Галицько-Карпатське нафтове акціонерне товариство» з капіталом 8 млн крон. Згодом воно перейшло під контроль австро-німецького капіталу [4, с. 18]. У 1898 р. в Австрії та Східній Галичині розпочали діяльність філії американського концерну «Socony Vacuum Oil Company», тісно пов'язаного з «Standard Oil of New Jersey». Переслідуючи інтереси на європейському ринку, американські компанії іноді свідомо обмежували продуктивність галицьких свердловин, розглядаючи це як інструмент конкурентної боротьби. За даними «Крайового нафтового товариства у Львові», у 1896 р. у галузі діяли вісім великих австрійських і німецьких товариств, сім англійських та американських, п'ять бельгійських і голландських, п'ять французьких та два угорських. У їхньому розпорядженні перебувало понад 100 свердловин, які забезпечували більше 34 % загального видобутку нафти в Галичині [3, с. 118–122].

Значна частина нафтової промисловості Східної Галичини опинилася під контролем іноземного капіталу. Так, приблизно третина – австрійського, тоді як вагому частку становили спільні австро-американські інвестиції. Зростання присутності британського та німецького капіталу зумовлювалося прагненням зміцнити позиції на європейському ринку та протистояти впливу «Standard Oil». Німецькі інвестори, своєю чергою, розглядали галицькі нафтові ресурси як стратегічний резерв у контексті майбутніх воєнних потреб. Іноземних підприємців приваблювала висока рентабельність галузі: норма прибутку на вкладений капітал сягала близько 25 %. Це свідчило про формування сировинної моделі розвитку регіону, в якій Галичина фактично виконувала функцію ресурсного придатка. Іноземний капітал утвердився тут у період, коли місцева промисловість ще не була достатньо розвиненою, що зумовило його домінування та орієнтацію переважно на максимізацію прибутків, а не на комплексний розвиток галузі.

Попри кризу збуту нафти та нафтопродуктів у 1873–1875 рр., яка тимчасово стримала інвестиційну активність, видобуток нафти продовжував зростати, особливо у 1875–1890 рр., коли він збільшився приблизно в чотири рази. Масове проникнення іноземного капіталу у 1890-х роках відбувалося переважно через банківські установи. Одним із

перших фінансових інститутів, що здійснював спекулятивні операції зі східногалицькою нафтою, був Англо-Австрійський банк. Фінансована ним геологічна розвідка у 1894 р. виявила значні поклади нафти в Східниці, поблизу Дрогобича, що викликало широкий міжнародний резонанс і спричинило наплив інвесторів та спекулянтів. Загалом капіталовкладення лише австрійських банків у 1890-х рр. сягнули 100 млн крон. Австрійський капітал контролював найбільші акціонерні товариства, зокрема «Галицьке карпатське нафтове товариство» та підприємства Східниці [5, с. 105–111].

Конкурентна боротьба між іноземними інвесторами супроводжувалася нехтуванням принципами раціонального розвитку галузі. Внаслідок колоніальної економічної політики значна частина східногалицької нафти перероблялася за межами регіону. Під контролем іноземного капіталу перебували основні нафтовидобувні й нафтопереробні підприємства, а також інфраструктура зберігання й транспортування. Обмежені фінансові ресурси змушували дрібних власників до перепродажу нафтоносних ділянок, тоді як великі компанії концентрувалися на переробці та збуті продукції. Характеризуючи ситуацію, сучасники відзначали, що видобуток нафти в Бориславі набув ознак нераціонального використання ресурсів і масштабних спекуляцій, що призвело до значних економічних втрат регіону [6, с. 101–113].

Висновки. Нафтовидобувна промисловість Східної Галичини розвивалася під визначальним впливом іноземного капіталу, що забезпечило зростання видобутку, але водночас закріпило сировинний характер економіки регіону. Домінування зовнішніх інвесторів і спекулятивні практики обмежували можливості збалансованого розвитку та сприяли експлуатаційному використанню природних ресурсів краю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горовий О. Історико-географічні передумови інвестування господарства Галичини в другій половині XIX – на початку XX ст. *Часопис соціально-економічної географії.* 2014. № 16. С. 206–210.

2. Микулич О. Нафтовий промисел Східної Галичини до середини XIX ст. Видання друге, доповнене. Дрогобич, 2004. С. 32.

3. Пасіцька О. Розвиток нафтового бізнесу в Галичині: від нафтової столиці Європи до кризи Галицької Каліфорнії. *Гілея: науковий вісник.* 2019. С. 118–122.

4. Максим'юк М. Нафтові копальні Надвірнянщини. Надвірна: ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2010. 92 с.

5. Макітра Р. Семенюк М. Сторінки історії нафтового промислу на Прикарпатті (1815–1900 рр.). 2010. С. 105–111.

6. Ковалів С. Продукція нафти (скального олію) в Бориславі. 1903. Т. 22. Ч. ІІ. С. 101–113.

ВІРМЕНСЬКІ ГРОМАДИ ГАБСБУРЗЬКОЇ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ

Шемета Владислав,
здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: vladyslavshemetaedu@gmail.com

Науковий керівник: **Окаринський Володимир**,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Ситуація з батьківщиною та розвиток трансконтинентальних шляхів з часом призвели до формування вірменської діаспори в Галичині, яке відбувалось різними хвилями. Між 1250 і 1350 роками деякі вірменські купці, котрі брали активну участь у трансконтинентальній торгівлі, оселилися в Галицькому князівстві/Руському королівстві, на території якого нещодавно було засновано місто Львів. Від самого початку Львів був багатоетнічним містом, населеним русинами/українцями, вірменами, євреями, татарами та сарацинами [2, с. 28]. Згодом, у XVI–XVIII століттях, до Галичини та Поділля почали масово прибувати вірмени з територій Молдавського князівства, Валахії та провінцій Османської імперії.

Основну силу вірменської громади ще за часів Речі Посполитої становили купці, вони фактично мали монополію на продаж товарів зі Сходу. Всупереч думці, яка стосувалася торгівлі, беручи до уваги панування османів в Чорному морі. Цей фактор в певному розумінні став наслідком, як зміцнення позицій існуючих торговельних центрів (Кам'янець-Подільський, Львів), так і стимулювання подальшого заселення, наприклад, у Станіславові, в прикордонній зоні Покуття [3, с. 47]. Масштабні торгові шляхи, що сформувалися за часів Речі Посполитої, у XIX ст. успішно вписалися в нову політичну систему Галичини, адаптувавшись до тогочасних реалій.

Карта торговельних шляхів, опублікована Анджеєм Дзюбінським, показує масштаби економічних контактів. Їхні траєкторії зустрілися на молдавській території в Яссах, після чого, вже на території Буковини, вони знову розділилися: один пролягав через Хотин до Кам'янця-Подільського, а інший досягав кордону Речі Посполитої через Сучаву та Чернівці в Снятині. Вони знову зустрілися у Львові, який мав право на

постачання товарів. Звичайно, ці шляхи змінювалися з часом та під впливом історичних подій [3, с. 48].

Після входження Галичини під корону Габсбургів неможливо було уникнути правових змін. В епоху Речі Посполитої вірмени мали неабияку юридичну автономію, власне магдебурзьке право, власний статут, суди та органи самоврядування. Йосиф ІІ у своїх реформах запровадив німецьку мову як офіційну мову адміністрації, обмежив дії великих магнатів, покращив правове становище селян та розпочав складання детального земельного кадастру для раціоналізації оподаткування.

Для вірменської громади ці реформи означали зміни. Усі міські громади, включаючи вірменський патриціат Львова та Станіславова, були підпорядковані єдиному австрійському цивільному праву та загальноімперському магістратському управлінню. Певний символізм у собі несло закриття вірменського цвинтаря у Львові в 1784 р. в рамках санітарно-адміністративних реформ Йосифа ІІ, які забороняли поховання в межах міських мурів [4, XV]. Вірмени може й втратили свої привілеї, але реформи для них відкрили двері до більшої інтеграції в державний апарат та економіку імперії.

Зіткнувшись у новоприєднаному краї з польською шляхтою, яка часто була вороже налаштована до Відня, австрійському уряду було потрібно створити нову, а головне — лояльну, еліту. Увагу привернуло заможне міщанство, в якому вірмени вирізнялися своїми фінансовими можливостями, досить високим рівнем освіченості та розгалуженими комерційними зв’язками [4, XIII].

Нова конституційно-політична система Австрії щедро роздавала дворянські титули представникам міщанського стану. Протягом перших 17 років, а саме з 1772 по 1789 рік, коли діяли імперські правила нобілітації, вірмени отримали неймовірну кількість дворянських привілеїв: 20,8% від усіх осіб, піднятих до шляхетського стану в Галичині за цей період, були етнічними вірменами. Загалом протягом австрійського панування близько 25 вірменських родин отримали дворянські титули. Найактивніше вірменські родини отримували дворянські титули та визнання свого іноземного походження в межах 1779–1795 та 1807–1820 років.

Це давало кардинальні наслідки для соціальної структури громади. Титулування дозволило вірменським купцям легально купувати великі земельні маєтки, що раніше було привілеєм виключно для шляхти. Так з’явилися вірменські землевласники. Родини Абрагамовичів, Афгаровичів, Богосевичів, Кшечуновичів, Теодоровичів, Нікоровичів та Ромашканів швидко перетворилися на впливових аграрних магнатів Східної Галичини та Буковини [4, XIV].

Проте політична ставка австрійського уряду на те, що титуловані вірмени стануть провіденською опорою габсбурзького абсолютизму на противагу полякам, не виправдалась. Соціально-культурне польське аристократичне середовища виявилося надзвичайно потужним. Вірменські землевласники, влившись до еліти, швидко перейняли мову, звичаї та патріотичні ідеали польської нації. Дослідники зазначають, що вірменські дворянські родини «демонстрували не менший польський патріотизм, ніж традиційні польські шляхетські клани». Парадоксально,

але австрійська політика титулування лише посилила польський консерватизм у Галичині, забезпечивши його фінансово незалежними та інтелектуально потужними лідерами вірменського походження.

XIX століття принесло дуже сильні економічні зміни вірменської громади. Після падіння Речі Посполитої попит на східні товари серед шляхти почав падати. Занепад традиційної моделі торгівлі та втрата монополії змусили вірмен диверсифікувати свою діяльність. Велика частина капіталу, як зазначено вище, була інвестована в землі. Інша частина громади переорієнтувалася на торгівлю рогатою худобою [4, X], вони успішно організовували перегін великої кількості волів з Покуття до Молдавії та на ринки Центральної Європи аж до Моравії. Крім того вірменська молодь з роками, якщо так можна сказати, перекваліфіковувалася на інтелектуальну працю, тобто на юристів, чиновників, професорів і не тільки.

Особливе місце в соціально-економічному житті не тільки вірменської громади, а й Львова, займав банк «Mons Pius». Він був заснований у 1640 р. при вірменському кафедральному соборі, він став першим благодійним ломбардом на території тогочасної Речі Посполитої і найстарішою безперервно діючою фінансовою установою міста, яка проіснувала майже 300 років, аж до приходу радянської влади та націоналізації у 1939–1940 рр.

В австрійський період банк успішно інтегрувався в фінансово-правову систему імперії 1 березня 1792 р. злившись з окремими фінансовими установами [1, с. 142]. Банк відігравав важливу роль. Його головною метою було надання мікрокредитів найбіднішим верствам населення, вдовам і сиротам під дуже низький відсоток, зокрема статут передбачав річну провізію у 8 % [1, с. 78; с. 142], що гарантовано захищало їх від кабали професійних лихварів. Кредити видавалися під надійну заставу майна, переважно срібла та ювелірних виробів. Якщо позичальник не міг повернути борг протягом визначеного терміну (зазвичай це був рік), застава прозоро продавалася на публічному аукціоні, а залишок коштів після вирахування взятого кредиту та відсотків обов'язково повертався власнику.

Керувала банком спеціальна рада директорів, що складалася з авторитетних світських діячів і духовенства вірменської громади, тоді як верховний нагляд і право вето належали вірмено-католицькому архієпископу Львова. Приміщення банку розташовувалися безпосередньо в будівлі вірменського архієпископського палацу, у південній частині комплексу біля собору [1, с. 141–142].

В епоху Габсбургів капітал банку сильно зріс завдяки накопиченим відсоткам, щедрим пожертвам багатих родин та цільовим заповітам [1, с. 151]. Це дозволило банку не лише розширити кредитні операції на все населення Львова, незалежно від національності чи віросповідання, а й систематично фінансувати інші інституції громади: вірменську школу та сиротинець. Австрійські фінансові органи регулярно здійснювали жорсткий аудит установи, щоразу підтверджуючи її надійність, прозорість обліку та незмінний благодійний характер. У XIX столітті банк модернізував свої операції, запровадивши передові процедури бухгалтерського обліку та управління ризиками [1, с. 141–142].

Ця інституція виступала сильним механізмом соціальної солідарності. В умовах втрати політичної автономії після 1772 р. саме «Mons Pius» дозволив вірменській громаді мобілізувати внутрішні ресурси, підтримувати соціальну згуртованість і захищати найбільш вразливих членів спільноти від економічних потрясінь періоду становлення капіталізму.

У другій половині XIX ст., після «Весни народів» 1848 р. та поступової демократизації Австрійської імперії, вірменська еліта здобула безпрецедентний політичний вплив. Конституційні реформи 1860-х років, зокрема утворення Австро-Угорщини в 1867 р., призвели до створення Галицького крайового сейму у Львові з широкими повноваженнями автономії та Рейхсрату у Відні.

Виборча система до Галицького сейму базувалася на куріальному принципі, який надавав перевагу великим землевласникам та заможним платникам податків у містах. Оскільки вірменська еліта належала саме до цих елітарних груп, їхнє політичне представництво було непропорційно високим порівняно з їхньою загальною демографічною чисельністю в краї. Вірменські магнати та промисловці регулярно обиралися депутатами, впливаючи на економічну політику регіону.

Надзвичайно важливим статусним досягненням було те, що згідно з крайовою конституцією, вірмено-католицький архієпископ Львова мав довічне «вірилістське» місце в сеймі, тобто належав до його складу автоматично за посадою, нарівні з римо-католицькими та греко-католицькими ієрархами, ректорами університетів та найвпливовішими посадовцями.

У Галицькому сеймі та Віденському парламенті вірменські політики повністю інтегрувалися в могутній блок консервативної польської шляхти (їх називали «подоляками» та «станьчиками»), що фактично керував Галичиною в умовах крайової автономії. Вони виступали за збереження традиційного соціального устрою, захист інтересів великого землеволодіння та твердо підтримували компроміс із віденським імператорським урядом в обмін на непорушність польського політичного та культурного домінування в регіоні над українським/русинським рухом.

Релігійне життя вірмен Галичини в австрійський період був сповнений драматичних викликів. Історично вірменська громада Львова прийняла унію з Римом ще у 1630 р. завдяки зусиллям архієпископа Миколая Торосовича, утворивши Вірмено-католицьку церкву. Ця юрисдикція мала значну автономію: архієпископи традиційно обиралися духовенством і мирянами та лише затверджувалися польським королем, що було дуже великою рідкістю для латинських дієцезій того часу. Синод у Львові 1689 р. остаточно формалізував розрив з Ечміадзінським католикосатом, підпорядкувавши львівську кафедру безпосередньо Святому Престолові в Римі [5].

Перехід під владу Австрії приніс серйозні випробування для церкви. Уряд Йосифа II застосував до вірмено-католиків ті ж суворі секуляризаційні обмеження, що й до інших конфесій. У 1784 р. влада закрила Папську колегію театинців у Львові, котра з 1665 р. успішно готувала вірменське духовенство. З того часу вірменським семінаристи

були зобов'язані навчатися у загальній латинській семінарії, що створювало пряму загрозу втрати специфічної обрядової підготовки [5].

Частина вірменських парафій була ліквідована заради економії державних коштів, а кількість дозволеного духовенства жорстко лімітована урядом. Парадоксально, але вірменські монахині-бенедиктинки зуміли уникнути примусової ліквідації завдяки тому, що вони утримували практичну школу для дівчат: соціальна корисність у сфері освіти була головним критерієм йосифінських реформ для збереження чернечих орденів. Проте жорсткі квоти на висвячення нових священників призвели до того, що багато вірменських юнаків, маючи щире духовне покликання, були змушені переходити в латинський римо-католицький обряд, поступово в ньому розчиняючись [5].

У першій третині XIX століття загроза повної інституційної ліквідації вірменського обряду в Галичині сягнула свого піку. Віденський уряд запропонував вірменському архієпископу Самуелю Кирилу Стефановичу (який керував єпархією у 1831–1858 рр.) зайняти престижну посаду латинського архієпископа Львова. Це був хитрий і водночас продуманий бюрократичний крок, спрямований на позбавлення вірменської ієрархії проводу та поступове злиття вірменської архієпархії з домінуючою римо-католицькою [5].

Втім Стефанович категорично відмовився від цієї спокусливої кар'єрної пропозиції. Більше того, він перейшов у контрнаступ, вживши активних дипломатичних заходів для збереження обряду. У 1832 р. він домігся від Ватикану та австрійського уряду офіційного поширення своєї юрисдикції на вірмено-католиків сусідньої коронної землі: Буковини (переважно громади в Чернівцях та Сучаві), що значно збільшило його паству та політичну вагу. Завдяки його зусиллям, згідно з офіційним звітом до Риму 1842 року, вірмено-католицька архієпархія налічувала близько 8 000 вірних, об'єднаних у 10 парафій [5].

В умовах тотальної мовної та культурної асиміляції вірменської еліти, яка розмовляла польською та почала вважати себе частиною польської нації, специфічний східний літургійний обряд залишався чи не єдиною ознакою їхньої національної окремішності. Цей, так би мовити, дуалізм спровокував глибоку внутрішню кризу. У 1861 р. в середовищі інтелігенції розгорнулася гостра дискусія щодо доцільності подальшого збереження окремого вірменського обряду, який деякі асимільовані діячі вважали непотрібним анахронізмом. Головним захисником та ідеологом збереження обряду виступив Ісаак Миколай Ісакович, тодішній вікарій у Станіславові. Він аргументовано доводив, що втрата унікальної літургійної традиції означатиме остаточне зникнення вірменської етноконфесійної спільноти як феномену. Його консервативна, національно орієнтована позиція перемогла [5].

Вірменська церква Галичини продовжувала відігравати активну роль у світовому католицизмі. Архієпископ Гжегож Шимонович брав участь у епохальному Першому Ватиканському соборі у 1869 р., де палко підтримав прийняття догмату про непомильність Папи Римського. Наприкінці XIX століття архієпархія навіть розширила інфраструктуру: у 1879 р. наступний архієпископ Гжегож Ромашкан урочисто освятив новий

вірменський храм св. Григорія Просвітителя у Чернівцях, а в 1891 р. Ісакович, ставши архієпископом, заснував нову парафію в Сучаві [5].

Справжній ренесанс духовного та мистецького життя розпочався з висвяченням у 1902 р. на посаду архієпископа Йосифа Теодоровича. Усвідомлюючи важливість візуальних символів для збереження ідентичності, він ініціював та профінансував масштабну реставрацію Вірменського кафедрального собору у Львові. Для створення унікальних розписів, фресок та вітражів, які поєднали східну містику з сецесією, Теодорович залучив таких видатних митців епохи, як Яна Генріка Розена та Юзефа Мегоффера. Ця монументальна реставрація стала візуальним втіленням відродження вірменської духовності напередодні колапсу імперії у Першій світовій війні [5].

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що вірменська громада Галичини була надзвичайно потужною та згуртованою спільнотою. Попри відносно невелику чисельність, завдяки своїй гнучкості вірмени змогли адаптуватися до нових політичних реалій та забезпечити собі високий соціальний статус і вплив у регіоні. Визначальним маркером національної ідентичності, який запобіг їхньому повному розчиненню в полонізованому галицькому суспільстві, стала релігія та боротьба за збереження власного обряду. Можна сказати, еволюція вірмен від купців до політичної та аграрної еліти краю демонструє здатність цієї етнічної групи до соціальної адаптації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Barącz S. Rys dziejów ormiańskich. Tarnopol, 1869.
2. Osipian A. Studies in Medieval and Reformation Traditions. P. 27-45.
3. Wasyl, Franciszek. The Armenians and their Small Collectivity. Armenians in Old Poland and Austrian Galicia: Chapter II. E-Book. 2021. Pp. 47–89. DOI: https://doi.org/10.30965/9783657760107_003
4. Wasyl, Franciszek. The Armenians and their Small Collectivity. Armenians in Old Poland and Austrian Galicia: Introduction IX-XVI.
5. Stopka, Krzysztof. History of Armenian Catholicism. *Kościół katolicki obrządku ormiańskiego w Polsce*. URL: https://ordynariat.ormianie.pl/index.php/nasz-kosciol/history-of-armenian-catholicism

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Білоус Уляна,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: biloysylyana123@gmail.com

Науковий керівник: **Кліш Андрій,**
доктор історичних наук, професор кафедри
історії України та археології
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Актуальність теми зумовлена необхідністю дослідження процесів формування інформаційного простору в умовах становлення української державності. Період Української революції 1917–1921 років став визначальним етапом у розвитку національної інформаційної політики, коли преса та інші засоби комунікації виконували не лише інформативну, а й мобілізаційну та ідеологічну функції. Вивчення історичних передумов формування інформаційного простору Української Народної Республіки дозволяє глибше зрозуміти механізми впливу інформації на суспільство в умовах політичної трансформації.

Формування інформаційного простору Української Народної Республіки було зумовлене низкою історичних, політичних і соціокультурних чинників, що склалися напередодні та під час Української революції 1917–1921 років. Цей процес не виник раптово, а став результатом тривалого розвитку українського національного руху, еволюції суспільної думки та поступового становлення власних інформаційних каналів [4; 6].

Однією з ключових передумов було піднесення українського національного руху в другій половині XIX – на початку XX ст. У цей період відбувалося активне формування національної ідентичності, зростала зацікавленість українською мовою, культурою та історією. Важливу роль у цьому процесі відігравали культурно-освітні товариства, наукові установи та перші українські періодичні видання, які закладали основи національного інформаційного простору [5; 7]. Саме вони сприяли поширенню ідей національного відродження та підготовці суспільства до сприйняття ідеї державності.

Суттєвим чинником стало послаблення цензурних обмежень після революційних подій 1905 року в Російській імперії. Це дозволило розширити можливості для видання українськомовної преси, що стало важливим кроком у розвитку національного інформаційного середовища [1] . У цей період з’являються нові газети та журнали, які не лише інформували, а й формували політичну свідомість населення, поширювали ідеї автономії та самоврядування.

Події Першої світової війни також суттєво вплинули на формування інформаційного простору. Війна сприяла активізації політичного життя, загостренню соціальних суперечностей і зростанню ролі інформації як засобу мобілізації населення. У цей період

інформація починає використовуватися не лише для інформування, а й для впливу на настрої населення, що створює передумови для розвитку пропагандистської діяльності [8].

Важливим етапом стало падіння Російської імперії внаслідок Лютневої революції 1917 р., що відкрило можливості для національного самовизначення українського народу. У цей період значно активізується політичне життя, створюються нові органи влади, зокрема Українська Центральна Рада, яка стала центром формування державної інформаційної політики [2]. Водночас зростає кількість друкованих видань, які відображають різні політичні позиції та ідеології.

Формування інформаційного простору УНР відбувалося в умовах політичного плюралізму, що було характерним для революційного періоду. На території України діяли різні політичні сили, кожна з яких прагнула впливати на громадську думку через власні інформаційні ресурси. Це сприяло розвитку преси, але водночас створювало складне інформаційне середовище, насичене різними, часто протилежними за змістом повідомленнями [6].

Суттєвою передумовою було також зростання ролі інтелігенції, яка виступала основним носієм ідей державності та активно долучалася до створення й розвитку преси. Саме представники інтелектуальних кіл – журналісти, письменники, науковці – стали авторами та редакторами багатьох видань, що визначали інформаційний порядок денний того часу. Вони не лише інформували населення, а й формували ідеологічні засади державотворення [3].

Не можна оминути і вплив зовнішніх чинників, зокрема інформаційного протистояння з боку інших держав і політичних сил. Український інформаційний простір формувався в умовах конкуренції з російською, польською та іншими пропагандистськими системами, що прагнули впливати на населення українських земель [8]. Це змушувало українські політичні сили активніше використовувати пресу як інструмент захисту власних інтересів та поширення державницьких ідей.

Разом із тим, формування інформаційного простору УНР відбувалося в умовах значних труднощів. Військові дії, нестабільність влади, економічні проблеми та нестача ресурсів суттєво ускладнювали розвиток преси та інших засобів комунікації [4]. Часті зміни політичного керівництва призводили до відсутності послідовної інформаційної політики, що негативно впливало на ефективність комунікації з населенням.

Попри всі труднощі, саме в цей період було закладено основи українського національного інформаційного простору. Преса стала важливим інструментом формування громадської думки, поширення ідей незалежності та консолідації суспільства [7]. Вона виконувала як інформаційну, так і пропагандистську функції, сприяючи становленню державності.

Висновки. Таким чином, історичні передумови формування інформаційного простору Української Народної Республіки мають комплексний характер і включають політичні, соціальні, культурні та зовнішні чинники. Вони створили підґрунтя для розвитку преси як основного інструменту політичної комунікації та пропаганди в умовах державотворення, що визначило особливості інформаційної діяльності УНР.

Отже, формування інформаційного простору Української Народної Республіки було складним і багатовимірним процесом, що відбувався під впливом низки історичних передумов. Вирішальну роль у ньому відіграли розвиток українського національного руху, послаблення цензури, активізація політичного життя в умовах революції та зростання ролі інтелігенції. Водночас важливими чинниками стали зовнішні інформаційні впливи та складні умови воєнно-політичної нестабільності. Незважаючи на численні труднощі, у період існування УНР було закладено фундамент національного

інформаційного простору, в якому провідне місце посідала преса як основний засіб комунікації та впливу на суспільство. Досвід цього періоду засвідчує важливість інформаційної політики для функціонування держави та збереження її незалежності, що залишається актуальним і в сучасних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко О. Д. Історія України. К.: Академвидав, 2012. 688 с.
2. Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада. К.: Наукова думка, 1997. 344 с.
3. Винниченко В. Відродження нації. К.: Основи, 1990. 3 т.
4. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. К.: Генеза, 2000. 360 с.
5. Енциклопедія історії України: у 10 т. К.: Наукова думка, 2003–2013.
6. Касьянов Г. В. Україна 1917–1920 рр.: проблеми історії. К.: Либідь, 2001. 256 с.
7. Магочій П. Р. Історія України. К.: Критика, 2007. 640 с.
8. Snyder T. The Reconstruction of Nations. New Haven: Yale University Press, 2003. 384 p.

ЛІТНЯ НАСТУПАЛЬНА ОПЕРАЦІЯ УГА 1919 РОКУ

Фандзига Роман,
здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Баран Богдан,**
доктор філософії, асистент
кафедри історії України, археології та
спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Літня наступальна операція Української галицької армії (УГА), що відбувалася в липні-серпні 1919 р., належить до визначальних етапів бойового шляху галицького війська й посідає важливе місце в загальному контексті українських визвольних змагань. Після форсування Збруча УГА опинилася в ситуації вимушеного відступу й водночас збереження активної боротьби. Перехід на Поділля зумовлювався несприятливою міжнародною обстановкою, виснаженістю війська та браком реальних союзників. Попри політичні розбіжності між урядами УНР і ЗУНР, а також кризу довіри, УГА спромоглася зберегти організаційну єдність і стала головним складником військового потенціалу об'єднаних українських сил.

На час передислокації УГА мала вибудувану організаційну структуру, яка охоплювала три корпуси із власними штабами, розчленованими на оперативні та організаційно-господарські відділи. Це давало змогу забезпечувати не лише командування бойовими діями, а й тилове, адміністративне та санітарне функціонування. Основу армії становили піхотні бригади й курені з розгалуженою системою кулеметних підрозділів, що свідчило про досить високий рівень військової організації навіть у складних умовах [2, с. 65].

На той момент армія УНР нараховувала близько 14 тис. вояків, маючи 350 кулеметів і 120 гармат, однак поступалася більшовикам чисельно, а також у рівні вишколу й постачання. Не реалізувалася й обіцяна румунська підтримка, що додатково ускладнило становище українських військ. Серед першочергових завдань були забезпечення переправ через Збруч і контроль над залізничною лінією, однак активні дії більшовиків і недостатня узгодженість українських частин у першій половині липня надали противнику певної переваги [4, с. 293–294].

Літня кампанія 1919 р. розгорталася в умовах співпраці УГА з наддніпрянськими формуваннями, що мало на меті продемонструвати можливість консолідації українських сил і підвищити їхні шанси на міжнародне визнання. Разом із тим спільна боротьба загострила внутрішні суперечності та проблему неоднорідності політичних і стратегічних

підходів. План С. Петлюри щодо створення спільного антибільшовицького фронту з Польщею, білогвардійцями та Антантою виявився нереалістичним, оскільки Антанта підтримувала Денікіна, а польська політика не передбачала існування незалежної України. У підсумку український рух опинився в міжнародній ізоляції [3, с. 454–456].

Унаслідок запеклих червневих боїв українські війська зазнали поразки в районі Проскурова й були змушені залишити місто, що погіршило їхнє стратегічне становище. Більшовики, маючи чисельну перевагу та підтримку партизанських загонів уздовж залізниці, зірвали українські маневри й змусили командування шукати вихід через наступальні дії [1, с. 80].

Було ухвалено рішення завдати концентрованого удару по Проскурову з метою розширення району базування. Наступ розпочався 26 липня 1919 р. і завершився взяттям Проскурова 29 липня. Успіх операції засвідчив ефективність спільних дій УГА та армії УНР і став вагомим моральним та оперативним здобутком [2, с. 73–74].

Водночас українське керівництво усвідомлювало обмеженість власних ресурсів і пов'язувало перспективи боротьби з формуванням ширшого антибільшовицького фронту. Саме тому наприкінці липня було запропоновано план спільних дій українських, польських і денікінських сил під егідою Антанти. Однак цей задум був приречений, оскільки союзники не визнавали української державності [2, с. 76–77].

Вагомим результатом стало взяття Жмеринки та Вінниці. Попри використання більшовиками бронепоїздів і броньовиків, українські частини зуміли перехопити ініціативу й завдати противнику значних втрат. Водночас локальні невдачі, зокрема відступ у районі Старокостянтинова, демонстрували нестійкість фронту й залежність успіху від концентрації сил та координації між підрозділами [6 с. 82–83].

Перебування Начальної Команди УГА у Вінниці стало періодом відносної стабілізації після тривалих переходів. Проте у вищому командуванні виявилися розбіжності щодо подальших стратегічних напрямів. Частина старшин висловлювалася за прорив до Одеси, вбачаючи в цьому шлях до міжнародних контактів і ресурсів, тоді як політичне керівництво наполягало на поході на Київ. Ці розходження посилювали внутрішню напругу й свідчили про загальну стратегічну невизначеність [5, с. 19–23].

На початку серпня 1919 р. ситуація на фронті тимчасово стала більш сприятливою для української сторони. На українсько-більшовицькому напрямку діяли обмежені сили Червоної армії чисельністю близько 17–18 тис. осіб, що дозволило українському командуванню застосовувати наступальну тактику флангових ударів по підрозділах противника, які утримували залізничні вузли. Це забезпечувало локальну перевагу й змушувало більшовиків відступати [4, с. 92].

Особливе значення в цій кампанії мало питання постачання. Для УГА, яка перебувала поза межами власної території, забезпечення продовольством і фуражем стало критичним чинником боєздатності. Командування налагоджувало систему регулярного постачання через приватних торговців, що свідчило про прагнення створити більш упорядкований механізм тилового забезпечення. Посилення ролі

Начальної інтендантури та уніфікація процедур показували, що навіть в умовах війни галицьке командування намагалося стабілізувати матеріальну базу армії [7, с. 73–74].

Загалом перший етап наступального плану було реалізовано, що дало змогу розширити район базування українських армій. Однак водночас кампанія виявила проблему оперативного управління й взаємодії між УГА та армією УНР, що обмежувало стратегічний ефект досягнутих перемог [6, с. 84].

Наступ на Київ наприкінці серпня супроводжувався значним моральним піднесенням. У суспільстві поширювалося очікування вирішального моменту, а командування готувало урочистий вступ до столиці. Проте ситуація ускладнилася наближенням Добровольчої армії Денікіна, що створювало небезпеку нового конфлікту [5, с. 33–35].

Загалом події серпня 1919 р. засвідчили, що українські війська, попри успішні наступальні дії, залишалися в умовах політичної нестабільності й міжнародної ізоляції. Київська операція стала важливим військовим здобутком і символом об'єднання українських сил, однак її політичний результат виявився невдалим. Невдача переговорів із денікінцями призвела до відкритого протистояння й поставила українські армії в умови виснажливої війни на два фронти [7, с. 205–207].

Висновки. Отже, літня наступальна операція УГА 1919 р. стала яскравим прикладом успішного військового мистецтва українського командування в умовах надзвичайно несприятливої воєнно-політичної ситуації. Вона засвідчила здатність українських військ до проведення ефективних наступальних дій, але водночас продемонструвала, що без консолідації політичного керівництва, достатнього ресурсного забезпечення та міжнародної підтримки навіть найвагоміші військові перемоги не могли гарантувати збереження української державності. Саме тому ця операція посідає важливе місце в історії Української революції 1917–1921 рр. як приклад поєднання значних військових здобутків із нереалізованими політичними можливостями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Капустянський М. О. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році: (короткий воєнно-історичний огляд). Львів : З друкарні видавничої спілки «Діло», 1921.

2. Солдатенко В. Ф., Савчук Б. П. Галицька армія у Наддніпрянській Україні. Київ: Світогляд, 2004. 213 с.

3. Микитюк Д. Українська Галицька Армія. Вінніпег : Видав хорунжий УСС Д. Микитюк, [Т. 1], 1958. 672 с.

4. Гуржій О. І., Реєнт О. П. Славетні битви. Від Донбасу до Карпат. Від Києва до Криму. Київ: Арій, 2015. 336 с.

5. Шухевич С. Спомини з українсько-галицької армії (1918–1920). Ч. 3: Від липня 1919 до січня 1920. Львів: Червона калина, 1929. 162 с.

6. Завальнюк О. М., Олійник С. В. Українська Галицька армія на Поділлі (липень 1919 – травень 1920 рр.): монографія. Вид. 2-ге. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2013. 291 с.

7. Омелянович-Павленко М. В. Спогади командарма (1917–1920). Темпора, 2007. 607 с.

ГЕТЬМАН ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ ЯК ГОЛОВНИЙ ДИПЛОМАТ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: ПОВНОВАЖЕННЯ ТА ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ

Романів Арсен,
здобувач вищої освіти другого рівня юридичного факультету Західноукраїнського національного університету;
здобувач вищої освіти другого рівня історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: arsromh@gmail.com

Науковий керівник: **Григорук Наталія,**
кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Станом на березень-квітень 1918 р. Українську Народну Республіку під керівництвом Української Центральної Ради охопила системна криза у сфері політики, економіки та управління, що поглибило розкол між урядом та народом, внаслідок чого владу УЦР було повалено 29 квітня 1918 р., що стало логічним результатом державотворчої неспроможності керівників УНР [1, с. 135–136].

29 квітня 1918 р. відбувся прихід Павла Скоропадського до влади як Гетьмана всієї України, що стало результатом роботи Всеукраїнського з'їзду хліборобів як представницького органу народу, що безпосередньо взяв участь у встановленні Української Держави, а відтак затвердив статус П. Скоропадського як лідера Української Держави. Зокрема участь у Всеукраїнському з'їзді хліборобів взяло понад 8 тисяч осіб, з них 6432 осіб були уповноважені на представництво приблизно 7-8 мільйонів селян-землевласників із дев'яти губерній, що становили УНР. П. Скоропадській у промові на з'їзді акцентував увагу на представницькому характері, що наділяє його повноваженнями: «Панове, дякую Вам за те, що Ви мені передаєте цю владу» [2, с. 25–27]. Отже, волевиявлення Всеукраїнського з'їзду хліборобів легітимізувало П. Скоропадського на посаді Гетьмана всієї України через надання представницького мандата українського народу. Внаслідок цієї події акти конституційного характеру Грамота до всього українського народу та Закони про тимчасовий державний устрій України, які були видані одразу після приходу гетьмана П. Скоропадського до влади, були підтвердженням легітимності влади та можливість представництва держави у зовнішніх відносинах.

Варто наголосити на тому, що хоча щодо форми державного правління Українська Держава досі існують дискусії щодо, а відтак щодо характеристики посади Гетьмана всієї України як монархічної чи республіканської, але вона точно не була символічною. На нашу думку, гетьман П. Скоропадський був прихильником сильної президентської республіки, але тимчасово сконцентрував у собі повноту влади для переходу від монархії до президентської республіки. При цьому у конституційних актах Української Держави простежується, що в них закладено модель сильної влади гетьмана і структурований механізм органи центрального управління [3, с. 10–13].

Відповідно до статті 4 Законів про тимчасовий державний устрій України, Гетьман є вищий керівничий всіх зносин Української Держави з закордонними державами [4, с. 39]. Отже, враховуючи те, що конституційно-правові акти містять норми прямої дії, то стаття 4 Законів про тимчасовий державний устрій України надавала Гетьманові всієї України повноту дипломатичних повноважень як керівника держави. Очевидно, що гетьман П. Скоропадський не міг здійснювати її самотужки, тому у структурі Ради Міністрів Української Держави діяло Міністерство закордонних справ Української Держави, яке містило в собі структурні підрозділи, посольства та консульства, але саме гетьман П. Скоропадський був очільником держави і керівником зовнішньої політики. Він це підкреслив і у своїх «Спогадах…»: «Зовнішню політику, власне кажучи, вів я разом з Дорошенком та Палтовим» [5, с. 257]. Тут згадано про міністра закордонних справ Української Держави у травні – листопаді 1918 р. Д. Дорошенка та його заступника О. Палтова.

У ході становлення Української Держави як суб'єкта міжнародних відносин було необхідно отримати визнання інститут гетьманства, що тягнуло за собою впровадження відповідної атрибутики в дипломатичну практику. Однією із найважливіших рис інституту гетьманства був його титул-звернення, що використовувався як і у внутрішніх справах Української Держави, так і при міжнародних контактах. Титул Гетьман всієї України мав очевидно соборницьких характер, оскільки підкреслював зовнішньополітичний курс на об'єднання всіх українських етнічних земель в межах Української Держави. Це було важливим показником рівня двосторонніх відносин Української Держави із іншими державами: Австро-Угорська імперія, що складу якої входили західноукраїнські землі та яка прагнула закріпити за собою Холмщину і Підляшшя, на офіційних дипломатичних заходах уникала вживання титулу Гетьман всієї України, а Болгарське царство, яке не мало суперечностей з Українською Державою та прагнуло підтримувати відносини на високому рівні, зі всіх держав вперше в особі посла Івана Шишманова та царя Фердинанда. У подальшому таке звернення вживали й інші, в тому числі кайзер Німецької імперії Вільгельм ІІ під час візиту гетьмана П. Скоропадського до держави у вересні 1918 р. [6, с. 31–32].

Визнання за гетьманом П. Скоропадським дипломатичних повноважень як керівника Української Держави відповідало стандартам міжнародного права Вестфальсько-Віденської системи міжнародних відносин, що діяла на період існування Української Держави. Вестфальський договір 1648 р. заклав в основу подальших міжнародних відносин принцип суверенної

держави. Відтоді глава держави представляв у міжнародних відносин територіально організовану, незалежну, політично автономну суверенну державу. Також нововведенням стала декларативна теорія визнання держави, внаслідок чого у 1648 р. було визнано існування як держав Швейцарії та Нідерландів [7, с. 83–84]. Суть цієї теорії полягає в тому, що держава отримує статус суб'єкта міжнародного права і правосуб'єктність одразу після свого виникнення, а факт визнання держави іншими державами діє лише як підтвердження виникнення нової держави, а не набуття нею правосуб'єктності [8, с. 34].

Для Української Держави і гетьмана П. Скоропадського норми міжнародного права означали те, що у дипломатичній діяльності Гетьман всієї України не мав отримувати визнання дипломатичних повноважень від інших держав, а діяв як правитель Української Держави, що підтверджувалося Грамотою до всього українського народу та Законами про тимчасовий державний устрій України, а правосуб'єктність Української Держави у міжнародних відносинах, що виникла внаслідок волі українського народу, не потребувала визнання від інших держав. Гетьман П. Скоропадський у листах до посла Німеччини в Україні А. фон Мумма і посла Австро-Угорщини в Україні фон Принцич-Хервалта від 2 травня 1918 р. повідомив про створення уряду Української Держави [4, с. 43–44]. Цим кроком Українська Держава сповістила Німецьку та Австро-Угорську імперії про своє існування, але не потребувала від них визнання для міжнародної правосуб'єктності, при цьому зробила крок до встановлення відносин та взаємного визнання.

Аналогічно під час переговорів Української Держави із більшовиками влітку 1918 р. українська делегація заявила категоричну незгоду із вимогою більшовиків про необхідність перед перемовинами визнання Української Держави з боку Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, оскільки українська сторона посилалась на засади української суверенної державності, що не вимагає окремого визнання від більшовиків [9, с. 27–28].

Хоча стаття 4 Законів про тимчасовий державний устрій України надала Гетьманові повноваження керівника дипломатії Української Держави, але відсутні норми, які б чітко передбачали, у якій саме формі це мало б відбуватися. Із досвіду реалізації дипломатичних повноважень гетьманом П. Скоропадським вбачається декілька напрямків діяльності.

Першим напрямком діяльності було направлення дипломатів за кордон та прийняття іноземних послів для виконання місії в Українській Державі. Законопроект про посольства і місії Української Держави за кордоном, який 14 червня 1918 р. було схвалено як закон, у статті 3 передбачав, що керівники посольств і місій призначаються Гетьманом за поданням Міністерства закордонних справ Української Держави, а решта членів – наказом міністра закордонних справ [10]. Як видно зі «Спогадів…» гетьмана П. Скоропадського, влада ретельно підбирала кадровий склад українського дипломатичного корпусу, а дипломатична діяльність йому дуже подобалася: «До Берліна поїхав барон Штейнгайль, найвищою мірою чесний і шляхетний українець, який лише носив німецьке прізвище, але навіть не говорив німецькою, що, звичайно, становило для його діяльності велику прогалину. До Відня поїхав Липинський – українець і

щирий, але без тієї вузькості, котра відрізняє цих панів від решти смертних. Мені він дуже подобався. До Болгарії поїхав Шульгин, людина, яку я дуже поважаю, надзвичайно порядний, служив міністром іноземних справ при Раді, але абсолютно не належить і за освітою, і за духом до людей того уряду. До Туреччини надіслано було Суковкіна; про нього я нічого не можу сказати ні доброго, ні лихого, це вибір міністра Дорошенка. Суковкіна я не знаю. До Швеції командирували генерала Бажанова, до Швейцарії доктора Лукашевича, до Фінляндії – Лоського і т. д. Взагалі, наше дипломатичне представництво налагоджувалося. У Берліні придбано було для місії гарний будинок, де Штейнгайль влаштував кілька офіційних прийомів за час свого перебування в Берліні. Я зупиняюся на всіх цих дрібницях, оскільки вважаю, що після всього того розвалу, який у нас існував, у одній частині Російської імперії, і то найбільшій, заводилися міжнародні стосунки вже на європейських засадах» [5, с. 256–257].

Окрім відправлення українських дипломатів за кордон гетьман П. Скоропадський приймав іноземних дипломатів за їхніми вірчими грамотами для виконання дипломатичної місії на території Української Держави, що необхідно було зробити одразу після прибуття на територію держави. Як приклад можна згадати церемонію вручення вірчих грамот 2 червня 1918 р., коли відбулося офіційне підтвердження повноважень посла від Німецької імперії барона А. фон Мумма та від Австро-Угорської імперії графа Й. Форгача, коли саме відбулася конфліктна ситуація із останнім, який за вказівкою держави відмовився використовувати титул «Гетьман всієї України», щоб не означало приналежність Східної Галичини Українській Державі, внаслідок чого у німецькій та австрійській вірчих грамотах використано звернення «Ваша ексцеленція Павло Скоропадський, Гетьман України». Також зафіксовано вручення вірчих грамот послом Болгарського царства І. Шишмановим 12 червня 1918 р., послом Фінляндії Г. Гуммерусом 26 серпня 1918 р., послом Всевеликого Війська Донського генералом О. Черячукіним 25 вересня 1918 р., Надзвичайним посланником і уповноваженим міністром Ради Регенційної Королівства Польського С. Ванькович-Соболевським 5 листопада 1918 р. Посол Османської імперії А. Мухтар-Бей вручав вірчі грамоти двічі: спершу 8 вересня 1918 р. голові Ради Міністрів Української Держави Ф. Лизогубу у присутності військового міністра і міністра юстиції, оскільки гетьман П. Скоропадський перебував з візитом в Німеччині, а офіційно – 24 вересня 1918 р. на церемонії за участю гетьмана. Водночас не всі вручали вірчі грамоти на церемонії за участі гетьмана: вірчі грамоти вручили міністрові закордонних справ Д. Дорошенку без зустрічі з гетьманом П. Скоропадським представник Грузинської Народної Республіки В. Тевзая 15 серпня 1918 р., а наступнику міністра на посаді Г. Афанасьєву вірчу грамоту вручив представник Вірменської Народної Республіки Г. Дзамоєв 19 листопада 1918 р. [11, с. 186-187, 230-231, 242-243, 250, 281, 295, 317, 350-351].

Така дипломатична активність у Києві потребувала оформлення офіційних правил прийому, про що згадував гетьман П. Скоропадський: «Маса всіляких агентів не лише Центральних держав, а й головним чином нейтральних, щодня прибували до Києва з усілякими пропозиціями. Хоч

як я хотів простоти, та довелося виробити невеличкий церемоніал для урочистого прийому посланників у цих випадках. Відбувалося це зазвичай у великій залі, причому там ставилася варта в парадній формі від конвою» [5, с. 256].

Другий напрямок реалізації дипломатичних повноважень гетьманом П. Скоропадським стосувався сфери укладення міжнародних договір. Наприклад, 12 червня 1918 р. була видана Грамота Гетьмана П. Скоропадського про ратифікацію мирного договору України з Центральними державами, якою було затверджено зміст Брестського мирного договору 9 лютого 1918 р., ратифіковано, задекларовано його виконання Українською Державою та дано наказ провести обмін ратифікаційними грамотами [4, с. 50-51].

Третій напрямок реалізації дипломатичних повноважень гетьманом П. Скоропадським здійснювався через безпосередню вироблення зовнішньополітичної стратегії Української Держави та її просування через обмін листами, проведення зустрічей, аудієнцій та власних поїздок за кордон. Гетьман П. Скоропадський у «Спогадах…» значну увагу виокремив на опис дипломатичних відносин Української Держави зі світом, що є підтвердження його активної участі у виробленні зовнішньої політики, що він сам і зазначав, як вже було згадано.

Стратегію зовнішньої політики гетьман П. Скоропадський визначав через видання власних грамот. Наприклад, у Грамоті до всього українського народу він чітко вказав на роль Четверного союзу для України, фактично підтвердивши курс на продовження співпраці із ним: «Спаслась Вона дякуючи могутньому підтриманню центральних держав, які, вірні своєму слову, продовжують і по цей час боротись за цільність і спокій України» [4, с. 37]. У Грамоті Гетьмана Павла Скоропадського до українського народу з приводу півріччя існування Української Держави від 29 жовтня 1918 р. було зроблено наголос на розширенні міжнародного визнання та значній співпраці із Доном і Кубанню: «Наше міжнародне становище, як суверенної держави, було визнано союзними державами й тепер дістає своє підтвердження від держав нейтральних… Через це, стоячи на ґрунті незалежності Української Держави й на її найстрогішому дружньому нейтралітетові, ми сподіваємось, що й інші держави признають наш державний суверенітет» [4, с. 61]. У Грамоті Гетьмана Павла Скоропадського до всіх українських громадян та козаків від 14 листопада 1918 р., виданій у складних геополітичних умовах відмови Антанти від абсолютного визнання суверенітету Української Держави, визначався федеративний курс: «На інших початках, на принципах федеративних, повинна бути відновлена давня могутність Всеросійської держави. В цій федерації Україні належить зайняти одне з перших місць, бо від неї пішов порядок і законність в краю і в її межах вперше вільно одвели дух всі принижені і пригноблені большевицьким деспотизмом громадяне бувшої Росії» [4, с. 68].

Як варіант комунікації гетьман П. Скоропадський розглядав офіційне листування із дипломатами. Вище вже згадувались його листи до А. фон Мумма, фон Принцич-Хервалта, а також головнокомандувача німецьких військ фельдмаршала Г. Ейхгорна від 2 травня 1918 р. про створення уряду Української Держави [4, с. 42–44]. Варто також згадати ноту

гетьмана П. Скоропадського до посольства Німеччини в Україні щодо Криму та Чорноморського флоту від 10 травня 1918 р., у якому він підняв ці два важливі питання для Української Держави. Особливу акцент у змісті ноти було зроблено на доцільності приєднання Криму до Української Держави, яке мало стратегічне значення [4, с. 46–48].

Єдиним дипломатичним візитом гетьмана П. Скоропадського за кордон під час його перебування при владі стала його поїздка у Німецьку імперію впродовж 2-17 вересня 1918 р. У ході візиту він відвідав посольство Української Держави в Німеччині, зустрівся із кайзером Вільгельмом ІІ та багатьма впливовими військово-політичними діячами та промисловцями у Берліні, Постдамі, Касселі, Ганновері, Спа, Кілі, Кельні, Ессені, брав участь у культурних заходах, екскурсіях містами і підприємствами, оглянув німецький флот. Рівень організації візиту був надзвичайно високим. Гетьман П. Скоропадський вважав, що він досягнув пріоритетної мети щодо початку формування власної армії, а також позитивно вирішилося питання Криму, оскільки у той же час в Берліні перебував представник Кримського крайового уряду граф Татіщев, який, як стверджував гетьман П. Скоропадський визнавав гетьманську владу та погоджувався на приєднання Криму до України [5, с. 263–275]. Крім кримського питання Українська Держава отримала від Німеччини підтримку і у сприятливому вирішенні інших територіальних суперечок, зокрема встановлення північних та східних кордонів, реалізації таємних домовленостей за Берестейським мирним договором щодо Галичини, приєднання етнічних українських територій Бессарабії, Буковини та Кубані [12, с. 610].

Натомість в Києві гетьман П. Скоропадський проводив набагато більше зустрічей із іноземними представниками, про які вже згадано вище в контексті прийняття від послів вірчих грамот. Зустрічі відбувалися неодноразово, особливо із представниками Центральних держав, а також відбувалось прийняття низки делегацій. Якщо розглядати провідні теми, які підіймалися за цими зустрічами, то вони були стратегічно орієнтовані, особливо на прилучення українських етнічних територій до Української Держави.

Зокрема, у бесідах із послом Австро-Угорщини графом Й. Форгачем гетьман П. Скоропадський постійно підіймав питання статусу західноукраїнських земель, визначених таємними протоколами до Брестського мирного договору, та приналежності Холмщини і Підляшшя: «Поляки хотіли, аби наш кордон проходив Бугом. Я категорично висловлювався проти цього. Австрія, через свою внутрішню політику, змушена була підтримувати поляків, останнім часом вона стояла за поляків при розв'язанні цього питання. Граф Форгач у мене на цьому наполягав, але я не йшов назустріч його домаганням. Узагалі, вже з питанням про Kronland, котрий передбачалося створити з Галичини, але котрий за міністерства Бурьяна не було створено, про що мені було повідомлено як fait accompli, я зрозумів, що з Форгачем краще в жодні стосунки не входити, він був явно проти України» [5, с. 259].

У подальшому питання приєднання Західної України вирішувалося у переговорах гетьмана П. Скоропадського із представниками створеної у листопаді 1918 р. Західноукраїнської Народної Республіки В. Шухевичем

та О. Назаруком, яким уряд ЗУНР доручив перевірити ситуацію щодо можливості об'єднання, що визнавалося як найважливіше завдання ЗУНР. Під час зустрічі із цією делегацією 6 листопада 1918 р. обговорювалося становище в краї та було обіцяно надання фінансової допомоги в 10 мільйонів крон, зброю та спорядження, а також направлення корпусу січових стрільців під командуванням Є. Коновальця. [13, с. 227–229].

Гетьман П. Скоропадський також особисто вирішував питання стосунків із Всевеликим Військом Донським, де також ставилося територіальне питання, про що він писав у «Спогадах..»: «У душі я погоджувався з тим, що провести кордон за способом Брест-Литовської угоди було вигідно, мабуть, лише німцям… А для нас мати на фланзі розлючених до краю козаків було би просто-таки дико. Але українські кола, з якими я розмовляв, і чути нічого не хотіли. Ростов їм потрібен, це буде зв'язок із Кубанню, котра також населена українцями і тому належатиме Україні і багато ще інших доводів змушували їх бути в цьому питанні непримиренними. А Краснов не зволікав: слідом за листом, за кілька днів прибуло до Києва посольство на чолі з генералом Свєчиним… Усі ці пани порушили цілу низку питань, але головним було вирішення питання про кордони. Тут у розмові з'ясувалося, що козаки, зі свого боку, вимагають також неможливого… Справа про кордони тяглася вже дуже довго, у нас вимоги стали вже не такі підвищені. Тоді, запросивши до себе фахівців з вугільного району, з'ясувавши собі остаточно наші бажання з Федором Андрійовичем Лизогубом, я викликав Черячукіна і сказав йому, що йому необхідно переконати своїх, схиливши до таких поступок, і він погодився. За кілька днів під моїм головуванням було засідання, і все завершилося благополучного. Згода була повна… Дон з усіх областей колишньої Російської імперії, звичайно, крім Кубані, наполовину заселеної українцями, завжди піде назустріч українським національним домаганням, він і сам стояв не так гостро, як ми, та все ж стояв, на точці децентралізації Росії» [5, с. 222–224].

Гетьман П. Скоропадський під час переговорів та вироблення зовнішньої політики щодо Кубанської Народної Республіки теж підіймав територіальне питання, але вже не щодо визначення кордонів, а входження земель в склад Української Держави загалом: «Приблизно одночасно з приїздом місії генерала Свєчина з'явилася і Кубанська депутація на чолі з таким-от Рябовим. Вони просили в нас спорядження, снарядів та зброї. Ми їм дали, що могли… З Кубанню та Чорноморською областю в нас встановилися цілком дружні взаємини. Були припущення про укладення союзу і навіть більше того, аби Кубань увійшла до складу України на автономних засадах. Я цього дуже хотів, але вважав, що є цією справою поспішати не треба» [5, с. 225].

Висновки. Отже, влада гетьмана П. Скоропадського як очільника Української Держави була легітимізована рішенням Всеукраїнського з'їзду хліборобів 29 квітня 1918 р., що надало йому представницький мандат Гетьмана всієї України від українського народу, а відтак – дипломатичні повноваження вищого керівника зовнішньої політики, що визначено актами конституційного характеру Української Держави, та принципами міжнародного права періоду Вестфальсько-Віденської системи. Гетьман П. Скоропадський реалізовував дипломатичні

повноваження у різний спосіб: призначав українських послів та приймав іноземних, підписував та ратифіковував міжнародні договори, вів комунікацію із дипломатами та іноземними правителями через офіційне листування, прийоми делегацій в Києві та здійснив візит в Німецьку імперію. У своїй дипломатичній діяльності гетьман П. Скоропадський зосереджувався на виробленні загальної геополітичної стратегії Української Держави, яка реалізовувалася через уряд і дипломатичні установи. Серед ключових завдань, які потребували його безпосередньої уваги, була взаємодія із Центральними державами, Антантою та нейтральними державами, спрямована на визнання Української Держави, та приєднання українських етнічних земель до Української Держави, що підкреслює вагомість ідеї соборності України у поглядах гетьмана П. Скоропадського.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гай-Нижник П. П. Державний переворот 29 квітня 1918 р.: причини та перебіг захоплення влади П. Скоропадським. *Український історичний журнал*. 2011. № 4. С. 132–164.

2. Гай-Нижник П. П. З'їзд хліборобів 29 квітня 1918 р.: представницька складова гетьманського перевороту. *Гілея*. 2012. Вип. 62. С. 25–31.

3. Кравчук М. В., Романів А. Р. Державне будівництво та державно-правові ідеї Павла Скоропадського. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. Вип. 3. С. 6–15.

4. Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах, трьох частинах. Т. 2 / Упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін. Київ: Темпора, 2015. XX + 412 с.

5. Скоропадський П. П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / пер. з рос. Е. Соловей; упоряд. І. Гирич. Київ: Наш формат, 2017. 456 с.

6. Терещенко Ю. І. Гетьманат Павла Скоропадського як прояв консервативної революції. *Український історичний журнал*. 2008. № 4. С. 19–37.

7. Шумський І. К. Вестфальська система як виток новомодерної системи міжнародних відносин. *Альманах міжнародного права*. 2020. Вип. 23. С. 81–86.

8. Міжнародне публічне право: основи теорії: навчально-методичний посібник / Х. Н. Бехруз, С. С. Андрейченко, М. В. Грушко та ін. Одеса Видавництво «Юридика», 2023. 252 с.

9. Шелухин С. П. Мирові переговори між Українською Державою і РСФСР в 1918 році. *Вільна Україна*. 1965. Ч. 47. С. 23-30.

10. Законопроект про посольства і місії Української Держави за кордоном. URL: https://earchive.mfa.gov.ua/catalog/zakonopro-kt (дата звернення: 22.04.2026).

11. Матяш І. Б. Іноземні представництва в Україні (1917–1919 рр.): державна місія та повсякденність. Київ : Інститут історії України, 2019. 556 с.

12. Гай-Нижник П. П. Візит гетьмана Павла Скоропадського до Німеччини у контексті політичного життя України 1918 року. *Україна дипломатична*. 2014. Вип. XV. С. 605–615.

13. Тищик Б. Й. Західно Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів: Тріада плюс, 2004. 392 с.

ДИПЛОМАТИЧНІ ВІДНОСИНИ ЗУНР З ДЕРЖАВАМИ КОЛИШНЬОЇ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Попко Дмитро,
здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Баран Богдан,**
доктор філософії, асистент
кафедри історії України, археології та
спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Восени 1918 року регіон Центрально-Східної Європи змінив свій геополітичний вектор. Насамперед, Ключовим фактором зміни цієї геополітичної ситуації в регіоні став розпад імперії Габсбургів. Після проголошення Західноукраїнської Народної Республіки 1 листопада 1918 року встановлення дипломатичних зв'язків з країнами колишньої Австро-Угорської імперії було необхідним для новоствореної ЗУНР.

Українські дипломати хотіли за допомогою покращення відносин з країнами-правонаступниками імперії Габсбургів вирішити три своїх основних проблеми. Першою метою ведення зовнішньої політики Західноукраїнської Народної Республіки було міжнародне визнання, в тому ж числі і від новостворених держав. Зовнішня політика ЗУНР прагнула за допомоги розвинутих дипломатичних зв'язків отримати різну військову та гуманітарну допомогу у збройному конфлікті з Польщею. Крайньою основною метою дипломатії було вирішення територіальних суперечок в регіоні [4, с. 231].

Важливо було зберегти теплі дипломатичні відносини з Австрією, бо саме Відень був столицею Австро-Угорської імперії. Відень був цінним для українців тим, що саме тут зберігались більшість архівних документів колишньої Австро-Угорської імперії, що стосувались різних сфер життя Галичини. Доступ до цих архівних документів для українських дипломатів дозволяв документально підтверджувати свої територіальні претензій або підтвердити спадкоємність державних підприємств. Також в Австрії перебувало багато дипломатів та політиків, які добре розуміли специфіку управління галицькими землями. Комунікація українських дипломатів з такими фахівцями можливо допомагало уникати помилок з вибудовуванням дипломатичних відносин з іншими країнами. Крім того, підтримувати хороші міждержавні дипломатичні зв'язки допомагали і особисті зв'язки українських дипломатів [3, с. 66].

Крім прямих відносин ЗУНР з Віднем там існували і відносини і з іншими державами, бо в столиці Австрії на той момент часу перебувало багато іноземних журналістів та різних місій, тому це дозволяло ділитись

галицькою проблемою з світовою спільнотою. Тому утримання хороших відносин та широкого українського представництва в Австрії було надзвичайно важливо для підтримання хороших зв'язків з урядом Австрії та для міжнародного співтовариства [1, с. 105].

Найбільш вдалим прикладом ведення дипломатичних дій українськими дипломатами, можна вважати взаємодію ЗУНР та Чехословаччини. Чехословацький президент Т. Масарик вбачав в ЗУНР буфер між Польщею та Угорщиною. Також Чехословацька Республіка мала свої територіальні суперечності з Польщею, тобто район Силезії [7, с. 70].

Важливим в розвитку відносин був економічний фактор. Оскільки, чехословацькі промислові гіганти потребували значних нафтопродуктів, яких було достатньо у ЗУНР. Українці в свою чергу отримували набої для новоствореної Українську Галицьку Армію та отримали дозвіл на переправлення військових вантажів. Болючим було питання Закарпатську Україну, бо Тимчасовий основний закон ЗУНР від 13 листопада 1918 року включав Закарпаття до складу Західноукраїнської Народної Республіки. Згодом почались рухи за приєднання Закарпаття до Чехословаччини . Через економічні зв'язки, тобто поставки військової амуніції, гвинтівок та медичних препаратів, уряд ЗУНР вирішив ігнорувати відкритий конфлікт. Саме це дозволило зберегти нейтралітет з Республікою Чехословаччини [2, с. 48].

Політична нестабільність в Угорщині не дозволила розвинути відносини з ЗУНР до хорошого рівня, через постійну зміну влади. Кожна з сторін мала свої економічні інтереси. Так для Угорщини було важливо отримувати нафту з галицьких родовищ, а ЗУНР в свою чергу необхідна була військова зброя, амуніція, набої через військовий конфлікт з Польшею. Ліберальний уряд Угорщини в 1919 році намагався переконати населення підтримати ініціативу приєднання Закарпаття шляхом надання їй автономії. Українська сторона просувала позицію, що кожна нація має право на самовизначення. І крім того підтримували анти-угорські демонстрації в Хусті. Крім того дипломати дійшли згоди, щодо долі українських вояків, які зустріли розпад імперії Габсбургів за межами проживання українців. З них було сформовані ешелони, які допомогли УГА поповнити свій кадровий склад професійними вояками та офіцерами [6, с. 88].

Угорський ліберальний уряд Карої, попри наявні вагомі територіальні претензії на територію Закарпатської України, був готовий до плідної дипломатичної співпраці та навіть деякі поступки для ЗУНР. Цими діями угорці мали на меті зберегти хоч половину своїх довоєнних економічних та політичних можливостей в регіоні та послабити позиції в регіоні таких держав як Румунія, яка мала територіальні претензії по території Угорщини, та Чехословаччини, яка також збільшувала свою вагу в регіоні. Але з приходом комуністів до влади в Угорщині Дипломатичні зв'язки майже зникли, проводилась між державами незаконна торгівля предметами першої необхідності [5, с 53].

Висновки. Політика дипломатів Західноукраїнської Народної Республіки по відношенню до новостворених держав на території колишньої Австро-Угорської імперії мала за мету підтримати існування власної держави в умовах воєнного конфлікту з Польщею. Найбільш

успішним прикладом галицької дипломатії стали відносини з Чехословацькою Республікою, бо ці відносини пов'язували економічний та політичний сектори. Важливим напрямком зовнішньої політики ЗУНР був Австрійський напрямок. Особливість цього дипломатичного напрямку була не лише в розвитку Відносин між Австрією та ЗУНР а й використання зв1язків та ситуації у Відні з іншими державами.

Проаналізувавши зовнішню політику ЗУНР ми дійшли висновку, що новоутворена держава в стані часткової ізоляції здатна проводити самостійно та прагматичну зовнішню політику, використовуючи для цього свої власні економічні та політичні ресурси, а також міжнародне право.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баран С. Західно-Українська Народня Республіка (1918–1923). *Український історик*. Нью-Йорк; Торонто; Київ; Львів; Мюнхен, 1998. Т. XXXV. С. 105.

2. Віднянський С. Українське питання в зовнішньополітичних концепціях Чехословаччини (1918–1989 рр.). *Український історичний журнал*. 1997. № 1. С. 48.

3. Держалюк М., Віднянський С., Коваль В., Сергійчук В., Мартинов А. Україна в зарубіжних доктринах та стратегіях XX століття. *Політична думка*. 1996. № 1. С. 65.

4. Карпенко О. Основні напрями зовнішньої політики Західно-Української Народної Республіки. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Західно-Українська Народна Республіка. Львів, 2000. Вип. 6. С. 230.

5. Павлюк О. Зовнішня політика ЗУНР. *Київська старовина.* 1997. № 3–4 .

6. Павлюк О. ЗУНР і політика Угорщини. *Міжнар. наук. конф., присвяч. 75-річ. ЗУНР. 1–3 лист. 1993 р.: матеріали.* Івано-Франківськ, 1993. С. 88.

7. Павлюк О. Українсько-чехословацька конфедерація (з історії взаємин України і ЧСР в 1917–1921 рр.). *Київська старовина*. 1999. № 1. С. 70. 17.

ВІДРОДЖЕННЯ КОЗАЦЬКИХ ТРАДИЦІЙ У 1917-1921 РР.

Бєлая Ангеліна,
здобувачка вищої освіти першого рівня
факультету соціальної мовної комунікації
ННІ Горлівського інституту іноземних мов
ДВНЗ Донбаського державного педагогічного
університету

Науковий керівник: **Стуканова Юлія,**
кандидат історичних наук, старший викладач
кафедри історії імені професора Віктора
Докашенка ННІ Горлівського інституту
іноземних мов
ДВНЗ Донбаського державного педагогічного
університету

У період творення національних збройних сил під час Української революції 1917–1921 років відбулося активне звернення до козацької спадщини як символічної, так і організаційної моделі. Важливо дати відповідь на питання, чим була зумовлена така актуалізація минувшини і як вона проявилася.

У цих процесах паралелі простежуються як із минулим, так і з сьогоденням. У роки визвольних змагань звернення до козацького минулого відбулося на двох рівнях. З одного боку – це народна пам'ять: українське селянство зберігало традиції та перекази, що передавалися в родинах з покоління в покоління.

Зрозумілим є те, що царат намагався уодноманітнити та максимально підпорядкувати своїй владі козацький стан. Поряд із цим, маємо зазначити і те, що ті особливості козацького способу життя і військового вишколу та мистецтва, зафіксовані російськими нормативними актами, зайвий раз підкреслюють силу традиційної військової спадщини козацтва [4, с. 269].

З іншого боку – це інтелектуальний рівень: науковці, політичні та військові діячі прагнули осмислити і практично застосувати козацький досвід в нових умовах. Саме завдяки поєднанню народної традиції та інтелектуального осмислення виник широкий суспільний інтерес до козацької героїки, самоорганізації та військової культури.

Особливо помітним відлунням козацької спадщини в роки Української революції 1917–1921 років були події на Наддніпрянщині, Слобожанщині та південних територіях України – у регіонах, де в минулому діяли повноцінні козацькі структури. Варто згадати, що навіть після офіційної ліквідації Гетьманщини у 1764 р. українське козацтво зберігалося в правовому полі – до початку 1870-х років козаків продовжували офіційно називати «малоросійськими козаками». Ба більше, останні українські козацькі військові формування функціонували на теренах сучасної України аж до другої половини XIX століття: Азовське козацьке військо – до 1865–1866 років, Дунайське (пізніше Новоросійське) – до 1868 року. А на Кубані традиція Чорноморського козацтва, яке 1860 року

перейменували на Кубанське, існувала фактично до 1920 року. Тобто, на цих землях козацька спадщина залишалася живою не лише в пам'яті, а й у реальних соціальних і військових структурах.

Козацтво сприймалося в якості повноцінного військового утворення українського народу, що здобуло визначні перемоги в боротьбі з усіма ворогами, серед яких ключове місце займає Московське царство, а згодом – Російська імперія. До того ж, саме російський царат ліквідував основні українські козацькі формування та українську козацьку державу. Отже, в народній пам'яті загострювався стереотип сприйняття як традиційного противника саме російського самодержавства. Тому для українських збройних формувань 1917–1921 рр., які вели боротьбу проти більшовицької і білогвардійської навал, логічним було брати до уваги героїчний досвід протистояння українських козаків російській агресії [6, с. 41].

Створені протягом 1917-1921 рр. військові частини мали різні форми організації (регулярні, іррегулярні, парамілітарні тощо), але всі вони шанували традиції козацької відваги та мужності, віддавали належне героїчному минулому, тому використовували в назвах козацьку складову або називали свої частини на честь видатних козацьких ватажків.

Головні ідеї, за які боролися українці у 1917–1921 рр. – це автономія, а потім повна незалежність – мають витоки в ідеях козацької республіки Богдана Хмельницького. Лідери Української революції свідомо апелювали до героїки козацтва, бо воно вже було символом волі для народу.

З ініціативи «знизу» утворювалися збройні військові формування, які апелювали до козацької традиції, про що свідчать і назви таких формувань. Зокрема, таким був полк імені Павла Полуботка [2, с. 46].

Український військовий клуб імені гетьмана Павла Полуботка – громадська військова організація, заснована 16 березня 1917 року в Києві з ініціативи поручика Миколи Міхновського, видатного політичного діяча, який був засновником у 1902 році Української народної партії, єдиної партії яка виступала за ідею Незалежності України, тоді як інші були за автономію у складі Російської імперії, один із авторів «Основного закону «Самостійної України» спілки народу українського» де було проголошено необхідність повної політичної незалежності України – за десятиліття до того, як ця ідея стала масовою. Основною метою громадської військової організації було створення національної української армії.

18 березня було затверджено статут клубу, розроблений Міхновським. Керівним органом стала Рада з 24 членів, яку очолив сам Міхновський, його заступником був капітан Левко Ган. Клуб активно займався згуртуванням українських військових, створював філії, видавав відозви та сприяв українізації військових частин [8].

Як зауважує дослідник Роман Зінкевич, з появою «українських військових організацій – Організаційного комітету і Клубу ім. гетьмана П. Полуботка – національний військовий рух в армії із стихійного помалу почав набирати організаційних форм. Принцип українізації армії, тобто виділення солдатів української національності в окремі частини, підтримували всі без винятку українські партії» [7].

За прикладом Києва, українські військові клуби почали створюватися в багатьох містах України.

Саме полк імені Полуботка виступив проти другого Універсалу Центральної Ради, який відмовлявся від самочинного проголошення автономії України і був кроком назад порівняно з першим Універсалом. Воїни полку зробили спробу взяти владу в свої руки і проголосити незалежність України.

Виступ збурених полуботківців стався в ніч на 18 липня і проходив під гаслами негайного проголошення незалежності України (тому головним натхненником виступу вважають відомого самостійника Миколу Міхновського). У маніфесті повсталих наголошувалося, що «український народ не має тих прав, яких домагається кожна окрема нація і які мають належати кожному окремому народу. Висунутий Російською революцією лозунг самовизначення народів залишається лише на папері. Ми, українці-козаки, що зібрались в Києві, … всіх росіян і ренегатів, які гальмують роботу українців, скидаємо з їх постів силою, не рахуючись з Російським урядом» [1].

Важливу роль у подіях української революції 1917-1921 років відіграло Вільне козацтво. Саме ці військові в часи Центральної Ради стали основою для українського війська. До того ж, це були добровольці, серед яких знаходили місце: студенти, активна громадськість, прості люди різного віку та походження. Перший загін створено в селі Гусакове (Черкащина) за ініціативи Н. Смоктія, очолив його С. Гризло. До осені 1917 року вільне козацтво налічувало близько 60 тисяч осіб, активне поширення спостерігалося в Київській, Полтавській, Чернігівській та інших губерніях, а також на Кубані. Вільне козацтво брало активну участь у боротьбі з анархією, бандитизмом і більшовицькими загонами.

У квітні 1918 року його було офіційно ліквідовано, а до літа – роззброєно під тиском німецької окупаційної влади. Проте багато козаків зберегли зброю і згодом долучилися до Армії УНР та повстанського руху 1918–1922 років.

Питання про відродження козацтва постало одразу після проголошення Скоропадського гетьманом України. Вже в перших законодавчих актах нової влади – «Грамоті до всього українського народу» та «Законах про тимчасовий державний устрій України» – окремо виділяються козаки. Їх подають як окрему категорію громадян. Безпосередньо це питання розглядалося в «Відручному листі Гетьмана України про ліквідацію приватних і вільнокозацьких організацій і створення Козацької Ради» до військового міністра.

У ньому зазначалося, що Скоропадський, на противагу Центральній Раді, «твердо і непохитно стояв на своїй меті будування великокозацької України і її національного війська, яке тільки одно може бути дійсним її оборонцем», а тому вирішив «прийняти всі заходи до того, аби козаччина, в яку вийде цвіт української людності, стала дійсно провідником національної ідеї і великим кадром будучої Української Козацької Армії» [6].

У період правління Павла Скоропадського були спроби відновити козацтво як окремий стан у суспільстві, який міг стати опорою для Гетьмана та продовження козацьких традицій, що були в Україні в XVI–

XVIII столітті. Найбільш повно була впроваджена козацька військова термінологія, а також зміни в елементах одягу (особливо в самого гетьмана і його оточення). Це було зробити найлегше, водночас такі дії стали досить помітними. Великою мірою «козацький фактор» використовували й у внутрішньополітичній (пропагандистській сфері), й у зовнішньополітичних стосунках (насамперед із Кубанським і Донським козацькими військами). Активно застосовували й розвиток козацької верстви як окремої суспільно-політичної сили, особливо з відновленням козацтва у жовтні 1918 р. Важливе місце у використанні козацької спадщини відігравали рухи з легітимізації влади гетьмана і водночас його власні переконання [3, с. 40–41].

Таким чином, Вільне козацтво можна назвати прообразом сучасних добровольчих підрозділів, які теж прийшли у складний для країни час. Вільне козацтво боролося за Україну і після 1918 року. Так, наприклад, у 1921 році Полтавець-Остряниця керував повсталими загонами Холодного Яру. Також (на жаль, уже в еміграції) в 1920 році було створено Українське Вільне Козацтво – таку собі закордонну частину Вільного козацтва, метою якої була військово-виховна діяльність.

Отже, все це свідчить, що козацька ідеологія стала одним з важливих чинників творення та захисту держави під час Української Революції 1917–1921 рр. Вона використовувалась різними політичними силами, щоб досягти успіху в боротьбі за владу в різних частинах України.

Історик В. Задунайський наголошує, що в наш час маємо можливість використати досвід Української революції 1917–1921 рр. щодо застосування козацьких надбань. Відповідні результати теж стали вагомою складовою нашої колективної пам'яті та цінним історичним досвідом. До того ж, ця нагода дозволяє зрозуміти прорахунки тієї доби і спробувати не лише їх уникнути, але й знайти нові підходи до використання козацьких надбань, розуміючи специфіку їхньої трансформації впродовж відповідного періоду буття української нації. І в цьому контексті важливо наголосити на тому, що сам досвід понад 30-річного існування Незалежної України сприяє відповідному осмисленню. Недарма упродовж останніх десятиліть якісно розвинулася вітчизняна історична наука, зокрема її козакознавчий вектор. Ще й сьогодні ми маємо єдині ЗСУ, на відміну від розпорошених формувань часів Української революції 1917–1921 рр. [5, с. 43].

Висновки. Відродження козацьких традицій у 1917–1921 рр. – це не просто повернення до минулого, а свідоме використання історичної спадщини як символу боротьби за свободу. Козацтво стало моральним і політичним орієнтиром для українців, які прагнули побудувати власну державу. Історія показує: народ, який пам'ятає своє героїчне минуле, має силу створити незалежне майбутнє.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гонтар О. Павло Скоропадський: відносини гетьмана з Вільним козацтвом. *Петро і Мазепа* 10.11.2020 р. URL: https://www.petrimazepa.com/uk/pavlo_skoropadskiy_vidnosini_getmana_z_vilnim_kozactvom.

2. Гуржій О.І. Вступ, розділи I-IV, висновки (спільно з Т.В. Чухлібом); Т. В. Чухліб – розділ V, висновки (спільно з Гуржієм О. І.). Гетьманська Україна. К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. С. 304.

3. Задунайський Д. Використання військових традицій українського козацтва за часів гетьмана Павла Скоропадського. *Матеріали міжнародного науково-інформаційного круглого столу «Козацький фактор» у сучасній російсько-українській війні й досвід XX ст.»*. Львів: Видавництво Українського католицького університету 2023, С. 35-42.

4. Задунайський В. Козацькі учбові збори початку XX ст. – центри вишколу з козацького військового та бойового мистецтва. *Український історичний збірник*. 2004 р. 7. С. 268–279.

5. Задунайський В., Задунайський Д. Передумови використання козацької спадщини для підсилення українських воїнів під час відсічі російської агресії в 1917–1921 рр. та 2014–2024 рр. Російсько-українська війна (лютий 2014 – лютий 2024 рр.). *Простір екзистенційних запитань і пошук відповідей*. *Збірник матеріалів, за редакцією Алли Киридон.* Київ: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»; Воєнно-науковий відділ штабу Командування Сил ТрО ЗСУ, 2024. С. 39–44.

6. Печерський А. Українські воїни випереджали час ще понад століття тому: до 105-річчя виступу полуботківців. *АРМІЯINFORM.* 20.07.2022 р. URL: https://armyinform.com.ua/2022/07/20/ukrayinski-vijskovi-vyperedzhaly-chas-vzhe-ponad-stolittya-tomu-do-105-richchya-vystupu-polubotkivcziv/.

7. 1917 - створення Українського військового клубу імені Павла Полуботка. *Український інститут національної пам'яті*. 29.03.2024 р. URL: https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/berezen/29/1917-stvorennya-ukrayinskogo-viyskovogo-klubu-imeni-pavla-polubotka.

8. Щусь О. Й. Український військовий клуб імені гетьмана Павла Полуботка. *Енциклопедія історії України: Україна – Українці.* Кн. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2019. С. 842. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainskyj_Polubotka_tov.

ФІНАНСОВО-АДМІНІСТРАТИВНІ МЕХАНІЗМИ УТРИМАННЯ ДЕРЖАВНИХ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ У 1923 Р.

Патра Анна,
здобувачка третього освітньо-наукового рівня вищої освіти
за спеціальністю В9 Історія та археологія
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
annapatra2002@gmail.com

Науковий керівник: **Зуляк Іван,**
доктор історичних наук, професор, завідувач
кафедри історії України, археології та
спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

У документах кураторії Львівського шкільного округу за 1923 р. відображено одну з ключових практичних проблем функціонування системи початкової освіти – забезпечення шкіл паливом у зимовий період. Як засвідчує лист Ради опікунів від 27 квітня 1923 р., взимку 1922–1923 навчального року значна кількість державних початкових шкіл була змушена припинити діяльність виключно через відсутність палива. У документі підкреслювалося, що це мало негативний вплив на стан початкової освіти, яка вже була ослаблена тривалою війною. Таким чином, питання паливного забезпечення набуло не лише господарського, але й освітнього значення, оскільки від нього залежала можливість безперервного навчального процесу [1, арк. 1-1 зв.].

У зв'язку з цим Рада опікунів визначила забезпечення шкіл паливом як першочергове завдання і звернулася до повітових шкільних рад із вимогою негайно вжити відповідних заходів. Особливий наголос робився на завчасності: паливо необхідно було не лише закупити, але й доставити до шкіл ще в літній період, щоб уникнути труднощів узимку. Такий підхід свідчив про прагнення адміністрації перейти від реагування на кризові ситуації до їх попередження.

Організаційне забезпечення цього процесу покладалося передусім на шкільних інспекторів. Саме вони повинні були координувати дії на місцях, взаємодіючи з різними суб'єктами – головами ґмін, управителями маєтків, місцевими шкільними радами. У випадку виникнення труднощів, інспектори мали звертатися до старости та повітових органів влади. Важливо, що в документах наголошувалося не лише на формальному

виконанні цих функцій, але й на необхідності особистої активності інспекторів. Від них вимагалося не лише обмежуватися листуванням, а здійснювати безпосередній вплив на місцеві органи влади з метою прискорення вирішення питання. Такий акцент свідчив про певну інертність адміністративної системи, яка потребувала додаткового стимулювання [1, арк. 1-1 зв.].

Контроль за виконанням поставлених завдань здійснювався через систему звітності. Повітові шкільні ради зобов'язувалися до 10 вересня 1923 р. повідомити про стан забезпечення шкіл паливом. У звітах необхідно було зазначити, чи закуплено паливо, чи доставлено його до шкіл, а також у які терміни це здійснено. У разі невиконання вимог потрібно було подати пояснення причин. Такий механізм дозволяв центральним органам шкільної адміністрації отримувати інформацію про реальний стан справ і, за потреби, вживати додаткових заходів.

Фінансовою основою вирішення проблеми був закон від 17 лютого 1922 р. про створення та утримання державних початкових шкіл. Згідно з цим актом, обов'язок фінансування витрат, пов'язаних із функціонуванням шкіл, покладався на органи місцевого самоврядування. Важливою особливістю було те, що до цього процесу залучалися також маєткові території, які не входили до складу ґмін, вони могли брати участь у покритті витрат пропорційно до сплачених податків. Водночас у документах наголошувалося, що у 1923 р. через несприятливий стан державних фінансів не передбачалося надання авансових коштів із державного казначейства. Це означало, що реалізація законодавчих положень повністю залежала від ефективності діяльності місцевих органів влади. У зв'язку з цим шкільна адміністрація зверталася до податкових органів із проханням прискорити стягнення прямих податків, що мали забезпечити необхідні кошти для шкільних потреб.

Обмеженість фінансових ресурсів зумовила пошук додаткових джерел фінансування. Одним із таких інструментів стало кредитування. У жовтні 1923 р. кураторія Львівського шкільного округу повідомляла про можливість отримання позик через муніципальний банк. Кошти для цього були надані Поштовим банком, що свідчило про залучення державних фінансових інституцій до вирішення освітніх проблем. Позики надавалися місцевим органам влади на короткий термін – до трьох місяців – і призначалися виключно для закупівлі палива для державних початкових шкіл. Процедура отримання кредиту була досить складною і вимагала підготовки значного пакета документів. Зокрема, необхідно було подати рішення органу самоврядування, бюджетні документи, фінансову звітність, а також список посадових осіб із зразками підписів [1, арк. 4-6]. Обов'язковою умовою було підтвердження заявки шкільним інспектором, що підкреслює його важливу роль у цьому процесі. Кредити надавалися під векселі, видані місцевими органами влади, і супроводжувалися банківськими витратами, які могли становити близько 4 % на місяць. Окрім того, банк мав обмежені кредитні можливості, тому заявки розглядалися в порядку їх надходження. Це змушувало місцеві органи влади діяти оперативно, щоб отримати необхідні кошти [1, арк. 3-3 зв.].

Практична реалізація цього механізму простежується на прикладі Тернопільського повіту. Тут було ухвалено рішення про отримання

короткотермінової позики для закупівлі палива. Зокрема, планувалося придбати 30 вагонів дров на суму близько 1,5 млрд польських марок [1, арк. 7-7 зв.]. Для цього було підготовлено відповідні документи та подано заяву до муніципального банку. Урядовий комісар отримав повноваження здійснювати усі необхідні юридичні дії, пов'язані з отриманням і використанням позики. Це свідчило про централізований характер прийняття рішень і важливу роль адміністративних структур у забезпеченні шкіл ресурсами. Окрему увагу в документах приділено контролю за використанням отриманих коштів. Шкільні інспектори мали стежити за тим, щоб кредити використовувалися виключно за призначенням, тобто на закупівлю палива. Такий контроль був необхідний з огляду на фінансові труднощі та обмеженість ресурсів.

Поряд із фінансовими та організаційними питаннями документи відображали і проблему взаємин між шкільною адміністрацією та органами місцевого самоврядування. У березні 1923 р. кураторія Львівського шкільного округу зверталася до органів самоврядування з проханням уточнити межі повноважень у цій сфері. Вона наполягала на тому, що шкільні інспектори, як голови повітових шкільних рад, мали право видавати розпорядження муніципальним органам, спираючись на попередню адміністративну практику [1, арк. 9-9 зв.].

Однак відповідь департаменту місцевого самоврядування від 12 листопада 1923 р. містила інше трактування. У ній зазначалося, що нова система шкільної влади в Другій Речі Посполитій відрізнялася від австрійської і не передбачала підпорядкування муніципалітетів шкільним органам. Зокрема, наголошувалося, що шкільні органи не мали виконавчої влади щодо органів місцевого самоврядування і не могли видавати їм накази чи інструкції. Їхня діяльність обмежувалася сферою шкільного самоврядування, а вплив на муніципалітети був можливий лише через повітові органи [1, арк. 10-11].

Висновки. Таким чином, у документах зафіксовано процес розмежування повноважень між різними рівнями адміністрації. Цей процес мав безпосередній вплив на ефективність вирішення практичних питань, зокрема забезпечення шкіл паливом, оскільки вимагав узгодження дій між різними інституціями, які не перебували у відносинах прямого підпорядкування. Проблема забезпечення державних початкових шкіл паливом у 1923 р. була комплексною і вимагала поєднання адміністративних, фінансових і організаційних заходів. Її вирішення залежало від ефективності діяльності місцевих органів влади, активності шкільних інспекторів, а також можливостей залучення додаткових фінансових ресурсів. Водночас документи свідчили про існування інституційних обмежень і суперечностей, які ускладнювали реалізацію цих заходів. У цілому вони відображали реальний стан функціонування освітньої системи у повоєнний період та процес формування нових адміністративних відносин у межах держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Тернопільської області. Ф. 137. Оп. 1. Спр. 6. 11 арк.

ДЕРЖАВНА МОНОПОЛІЯ І РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ОБІГУ СОЛІ ТА СПИРТОВИХ ВИРОБІВ У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ

Брославська Тетяна,
здобувачка вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: tetianabroslavska@tnpu.edu.ua

Науковий керівник: **Бармак Микола,**
доктор історичних наук, професор кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Монопольні збори в Другій Речі Посполитій становили важливий елемент державної фінансової та економічної політики. Вони охоплювали обіг певних товарів і продуктів, що перебували під виключним правом держави, зокрема кухонну сіль, спиртні напої та спирт. Державна монополія передбачала суворий контроль за виробництвом, ввезенням, вивезенням цих товарів, встановлення спеціальних платежів і ставок, а також регламентацію технологічних і комерційних аспектів. Метою монопольних зборів було не лише забезпечення прибутків державного бюджету, а й регулювання споживання, підтримка якості продукції та контроль за обігом стратегічно важливих ресурсів.

Нормативні положення встановлювали державну монополію на обіг кухонної солі в Другій Речі Посполитій. Купівля, продаж, імпорт і експорт солі, а також будь-які інші операції з нею визнавалися виключним правом державної скарбниці. Водночас міністр фінансів мав повноваження надавати дозволи на ввезення та вивезення солі з-за кордону або з територій, на які не поширювалася дія відповідного розпорядження. Імпортована сіль підлягала оподаткуванню митом і спеціальним споживчим платежем, що стягувався у формі надбавки до мита. Розмір цього платежу визначався міністром фінансів, а контроль за його справлянням і вирішення питань щодо обов'язку його сплати здійснювали фінансові органи відповідно до норм митного законодавства. У випадку несплати, зазначений платіж стягувався у порядку, передбаченому митними правилами. Окремі положення також регулювали класифікацію солі як харчового продукту та встановлювали обмеження щодо використання солі, яка перебувала в межах державної монополії, як предмета застави чи примусового стягнення без дозволу відповідних фінансових органів [1, s. 213].

Об'єктом державної монополії продажу визнавалася вся харчова сіль, незалежно від її виду – виварна чи кам'яна, а також від того, чи перебувала вона у чистому вигляді, чи була змішана з іншими речовинами. Сіль, що ввозилася з-за кордону або з територій, на які не поширювалася дія розпорядження президента Другої Речі Посполитої про запровадження єдиної монополії на продаж солі, за наявності дозволу Міністерства фінансів підлягала сплаті спеціального монопольного збору: 20 злотих (далі – зл.) за 100 кг виварної солі або 18 зл. за 100 кг кам'яної солі. Окрім того, нормативні положення забороняли здійснення роздрібної торгівлі сіллю у формі розносної торгівлі [2, s. 214].

Нормативні положення встановлювали державну монополію на виробництво та обіг спирту і спиртових виробів у межах держави. До виключних прав державної скарбниці належали виробництво і продаж чистих горілок, виробництво спирту з окремих видів сировини, а також денатурація спирту, його розлив, за винятком випадків, передбачених законодавством. Виробництво, очищення, імпорт, експорт і транспортування спирту та виробів із нього, призначених для споживання, здійснювалися відповідно до норм цього розпорядження. Дирекція державної монополії спирту мала виключне право на придбання спирту і монопольних «чистих горілок», які були конфісковані або підлягали примусовому продажу на території держави; умови оплати за такі товари визначав міністр фінансів. Також регламентувалися правила торгівлі спиртними напоями, зокрема встановлювалися дозволені об'єми тари для їх реалізації. Імпорт спирту і спиртових виробів дозволявся лише за погодженням міністрів скарбу, промисловості і торгівлі та супроводжувався обов'язковою сплатою спеціального платежу на користь державної скарбниці, розмір якого визначався міністром фінансів. Цей платіж сплачувався під час ввезення товару на територію держави, а його нарахування і стягнення покладалося на уповноважені фінансові органи [3, s. 214].

Нормативні положення визначали класифікацію та вимоги до виробництва і обігу так званих «ґатункових» горілок. До цієї категорії відносили напої, що, окрім етилового спирту і води, містили різноманітні смакові та ароматичні домішки природного або штучного походження – зокрема рослинні екстракти, соки, есенції, барвники або цукор. Такі домішки повинні мали надавати напоям виразних смакових властивостей. До ґатункових горілок зараховувалися лікери, ром, арак, коньяк, а також натуральні фруктові й зернові горілки, виготовлені зі спирту, отриманого з відповідної сировини без подальшої ректифікації. До цієї ж категорії включалися ритуальні пасхальні вироби та деякі ферментовані алкогольні напої. Нормативи встановлювали допустиму міцність таких напоїв – від 16 – до 45 % об'ємних при температурі +15°C [3, s. 214–215].

Регламентувалися також технологічні вимоги до їх виробництва: для підсолоджування дозволялося використовувати лише тростинний цукор (сахарозу), тоді як застосування сахарину, глюкози чи інших підсолоджувачів, а також гліцерину чи шкідливих домішок, що підсилювали дію алкоголю або змінювали густину напою, заборонялося. Встановлювалися допустимі відхилення у міцності та об'ємі продукції, а

навмисне використання таких відхилень з метою отримання вигоди заборонялося [3, s. 214–215].

Окремі положення регулювали порядок імпорту спирту та спиртовмісних виробів. Їх ввезення з-за кордону дозволялося лише через митні установи першого класу та за відповідними дозволами державних органів. Дозволи на імпорт спирту надавав міністр фінансів, тоді як імпорт алкогольних напоїв у межах торговельних контингентів здійснювався за дозволом міністра промисловості і торгівлі, а в інших випадках – за погодженням з міністром фінансів. Визначалося коло суб'єктів, які могли отримувати такі дозволи, зокрема підприємства з переробки спирту, виробники алкогольної продукції та ліцензовані продавці [3, s. 214–215].

Окрім того, встановлювалися правила справляння скарбового платежу при імпорті спирту та спиртовмісних виробів. Оподаткуванню підлягали не лише спирт, але й різноманітні продукти на його основі – алкогольні напої, спиртові есенції та екстракти, косметичні й парфумерні вироби, а також фармацевтичні препарати. Водночас окремі технічні вироби, виготовлені зі спирту, придбаного за собівартістю державної монополії, могли звільнятися від цього платежу. Контроль за дотриманням правил імпорту та нарахуванням відповідних платежів покладався на митні та акцизні органи. Також передбачалося обмежене бездозвільне ввезення алкогольних напоїв подорожніми для власного користування у невеликих кількостях [3, s. 214–215].

Нормативні положення уточнювали порядок обігу спирту та спиртовмісних виробів, включаючи напівфабрикати, такі як дистиляти, есенції, міцні роми, арак та подібні продукти. Міністерство фінансів надсилало виданий дозвіл на імпорт спирту або спиртовмісних напоїв безпосередньо імпортеру, а копії – відповідним митницям, через які відбувалося розмитнення. Податкові органи перевіряли наявність у імпортера документів про митне оформлення та правильність записів у бухгалтерських книгах підприємства. За потреби, органи фінансового контролю мали право делегувати своїх співробітників з підрозділів акцизів і монополій до митниці для надання допомоги при оформленні імпортних партій спирту та спиртовмісних виробів. Митниці зобов'язували допускати делегованих посадовців до спільної роботи під час митного оформлення [3, s. 216].

Згідно з положеннями, мито разом із часткою комунальних фондів за 1 гектолітр спирту міцністю 100° встановлювався від 7 травня 1930 р. у таких розмірах: за спирт і спиртовмісні вироби, ввезені з-за кордону або з територій, на яких не діяла постанова президента Другої Речі Посполитої від 26 березня 1927 р. про спиртову монополію, включно з прибутком від монополії складала 1280 зл. Цей платіж був частиною системи державного регулювання обігу спирту та спиртових виробів і слугував одночасно джерелом доходів бюджету та монопольного контролю за імпортом [4, s. 217].

У Другій Речі Посполитій імпорт спиртових напоїв був суворо регламентований державою. Ввозити дозволялося лише певні категорії продукції – ґатункові горілки, натуральні фруктові та зернові горілки, лікери, ром, арак і коньяк – за спеціальним дозволом Міністерства

промисловості і торгівлі. Державні нормативи визначали обов'язкові вимоги до складу напоїв (заборона шкідливих домішок та додавання лише дозволених компонентів), міцності (16–45 % об'ємних), обсягу тари та пакування, а також маркування (назва, вид, об'єм, міцність, виробник). Митні органи контролювали наявність дозволів, правильність оформлення та відповідність вантажу встановленим стандартам, а у разі сумнівів – відбирали проби для перевірки Міністерством фінансів [2, s. 217].

Заборонялося маркування, що могло вводити покупця в оману щодо якості, походження, виду або змісту напою. Допускалися лише невеликі відхилення об'єму та міцності продукції від зазначених на етикетках. Напої, які не відповідали встановленим вимогам, не допускалися до обігу і поверталися за кордон, за винятком випадків, коли вони ввозилися для подальшої переробки фабриками або для власного користування приватними особами [2, s. 217].

Дозволи на імпорт видавалися Міністерством промисловості і торгівлі і містили спеціальні уточнення, що деталізували спосіб ввезення. Наприклад, «у бочках для перероблення» або «у пакуванні для роздрібного продажу». Митний персонал зобов'язували дотримуватися норм, передбачених відповідними розділами розпорядження від 7 лютого 1928 р. і контролювати відповідність вантажу документації й законодавчим вимогам державної монополії [5, s. 218].

Висновки. Державна монополія на сіль і спиртові вироби в Другій Речі Посполитій була важливим інструментом фінансової, економічної та соціальної політики держави. Вона забезпечувала державний контроль над обігом стратегічно важливих товарів, регламентувала виробництво, ввезення, вивезення та продаж продукції, а також встановлювала спеціальні монопольні збори та платежі. Монопольні правила скеровувалися на забезпечення прибутків державного бюджету, регулювання споживання, підтримку якості продукції та запобігання зловживанням на ринку. Нормативні акти чітко визначали порядок класифікації, маркування, пакування та допустимі характеристики продукції, встановлювали вимоги до технології виробництва та контролю за імпортом і експортом. Усі ці заходи свідчили про комплексний підхід держави до регулювання стратегічно важливих товарів та формування централізованої системи монопольного контролю в міжвоєнний період.

ЛІТЕРАТУРА

1. Rozporządzeni Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 30 grudnia 1924 r. o wprowadzeniu jednolitego monopolu sprzedaży soli na obszarze całej Rzeczypospolitej Polskiej. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1924. Nr. 117. Poz. 1043. S. 213.

2. Rozporzdzenie Ministra Skarbu z dnia 19 lutego 1925 r. w sprawie wykonania rozporzcdzenia Prezydenta Rzєczypospolitej o wprowadzeniu jednolitego monopolu sprzedazy soli na obszarzє calej Rzeczypospolitej Polskiej. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1925. Nr. 19. Poz. 142. S. 214–218.

3. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 26 marca 1927 r. o monopolu spirytusowym. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1927. Nr. 32. Poz. 289. S. 214–216.

4. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 30 kwietnia 1930 r. wydane w porozumeniu z Ministrem Przemyślu i Handlu o ustalenie «opłaty skarbowej od spirytusu, przywożonego z zagranicy». *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1930. Nr. 34. Poz. 281. S. 216–217.

5. Okólnik Ministerstwa Skarbu z dnia 26 marca 1929 r. w sprawie przywozu z zagranicy napojów spirytusowych. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1929. Nr. 11. Poz. 142. S. 217–218.

ПРОДОВОЛЬЧА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ГОЛОДОМОРИ 1921–1923 ТА 1932–1933 РОКІВ

П'ятковська Ілона,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: rubakhailona12@gmail.com

Науковий керівник: Валіон Оксана,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Голодомори є одними з найтрагічніших подій в історії України. Вони стали наслідком продовольчої політики радянської влади, яка через примусове вилучення зерна, репресії та адміністративний тиск довела українське селянство до масової загибелі. Для глибшого розуміння цих подій необхідно розглянути механізми їх реалізації, а також простежити спільні риси й відмінності між голодом 1921–1923 і Голодомором 1932–1933 рр.

Політика вилучення зерна в Україні у 1921–1923 рр. відіграла ключову роль у процесі консолідації радянської влади над аграрним сектором економіки та селянством, яке становило основу соціальної структури українського суспільства. Її реалізація відбувалася в умовах глибокої соціально-економічної кризи, зумовленої наслідками Першої світової війни, національно-визвольними рухами, а також тривалими бойовими діями Громадянської війни й іноземною військовою інтервенцією. Центральні органи влади в Москві поєднували економічний тиск із застосуванням військової сили та адміністративного примусу, спрямованого на населення, що створювало передумови для масштабної гуманітарної катастрофи [1].

Зернова політика ґрунтувалася на системі обов'язкового вилучення фіксованих обсягів продовольства у селянських господарствах для забезпечення потреб армії, державних установ і міських центрів. Хоча офіційно ця стратегія мотивувалася необхідністю «порятунку революції» та забезпечення виживання радянської держави, на практиці вона фактично позбавила українські села будь-яких реальних шансів на самостійне існування, не кажучи вже про можливості економічного чи соціального розвитку [1].

Обсяги заготівель встановлювалися в Москві без належного врахування стану сільськогосподарського виробництва, демографічних наслідків

війни, кліматичних чинників та масштабів військових руйнувань. Україна розглядалася радянським керівництвом як один із головних аграрних постачальників продовольства, покликаний компенсувати продовольчі дефіцити в інших регіонах РСФРР, тоді як забезпечення потреб власного населення відходило на другий план [2, с. 22–24].

Вилучення зерна здійснювалося через розгалужену систему надзвичайних державних органів – Народного комісаріату продовольства, продовольчих комісій та спеціальних продовольчих загонів, до складу яких часто включали військовослужбовців або ідеологічно лояльних активістів. Діяльність цих структур ґрунтувалася не на економічних механізмах, а на систематичному застосуванні примусу. У господарствах селян проводили масові обшуки, конфісковували зерно, худобу, продукти, а в окремих випадках навіть майно домашнього вжитку, придатне для обміну на їжу. Така практика була свідомою політикою московського керівництва, спрямованою не на забезпечення продовольчої безпеки населення чи армії, а на реалізацію стратегічних цілей централізованого планування [3].

Важливо підкреслити, що діяльність продовольчих загонів відбувалася поза правовими нормами та супроводжувалася фізичним насильством, арештами та колективними покараннями. Репресивний характер заготівельної політики мав виразний політико-ідеологічний вимір: основним об’єктом тиску було українське селянство, яке найактивніше чинило опір радянській владі. Саме тому будь-яка спроба протидії заготівельним кампаніям, навіть шляхом невиконання наказів, кваліфікувалася як політична опозиція та визначалася як діяльність «ворогів народу». Селян, які намагалися зберегти мінімальні запаси їжі для родини або власного споживання, часто відносили до категорій «куркулів», «бандитів» або «контрреволюціонерів». У відповідь радянська влада розпочала каральні операції, що передбачали ув’язнення, депортацію, розстріли та масову конфіскацію майна. Частина селян уникала прямого опору, побоюючись репресій [4].

Економічні наслідки вилучення зерна мали катастрофічний характер. Підрив стимулів до продуктивної праці та зниження довіри селян до можливості зберігання власної продукції спонукали селян систематично скорочувати обсяги виробництва. Деградація сільськогосподарських угідь відбулася через втрату орних земель і масове знищення худоби, що призвело до занепаду аграрного сектора. Становище значно загострилося в 1921 р., коли насильницьке вилучення зерна поєдналося з посухою на півдні України. Плани заготівель не були переглянуті навіть попри неврожайність. У регіонах, де населення вже перебувало на межі фізичного виживання, держава продовжувала конфіскаційні заходи, що спричинило масовий голод, який охопив південні та центральні області України, зокрема Одеську, Миколаївську, Катеринославську та частину Полтавщини [5].

Особливо показовим у контексті цієї політики було те, що більша частина вилученого зерна експортувалася за межі України. Тоді як місцеві селяни потерпали від недоїдання, зернові ресурси транспортувалися до промислових центрів РСФРР або використовувалися для забезпечення регіонів Поволжя, які також перебували в умовах голоду. Таким чином,

продовольча політика радянської влади фактично ставила інтереси центру вище за життя місцевого населення [6].

Голод 1921–1923 рр. спричинив масову смертність, руйнування традиційної селянської громади, різке зростання кількості безпритульних дітей та молоді, а також інтенсивні міграційні процеси. Сільські громади втрачали робочу силу, родинні зв'язки розпадалися, а окремі населені пункти повністю зникали. Формальний перехід від вилучення до продподатку в умовах НЕПу не гарантував негайного покращення становища. Норми оподаткування залишалися значно вищими, а центральна влада зберігала жорсткий контроль над усіма аспектами аграрного господарства. Це свідчить про те, що практика вилучення не була наслідком тимчасової політики, а функціонувала як інструмент підкорення українського села. Саме в 1921–1923 рр. радянське керівництво заклало основу для використання продовольства як засобу політичного впливу, що в подальшому стало одним із чинників формування механізмів Голодомору 1932–1933 рр. [7].

Примусові конфіскації продовольства у 1932–1933 рр. стали одним із ключових елементів реалізації Голодомору на рівні повсякденної селянської дійсності, перетворюючи державні директиви на практику масового вилучення продовольства та масштабну гуманітарну катастрофу. Плани заготівлі розроблялися на найвищому державному рівні, потім передавалися через регіональні та районні партійні структури до колгоспів і сільських громад. Безпосереднє виконання покладалося на місцеві органи влади, зокрема спеціальні заготівельні комісії, до складу яких входили партійні активісти, представники районних комісій, співробітники поліції та державного політичного управління. Ці формування діяли в селянських господарствах, виступаючи основним інструментом насильницького втручання [8].

Конфіскації охоплювали не лише зернові культури, а й усі харчові ресурси: картоплю, цукрові буряки, сушені плоди, домашні консервації, борошно, сало та навіть насіння. Обшуки проводилися систематично, із численними повтореннями, що унеможливлювало приховування будь-яких залишків їжі. Така практика «вимітання» житлових приміщень фактично ліквідовувала будь-яку можливість виживання на місцях [1]. У випадку невиконання заготівельних планів селянські господарства зазнавали додаткових санкцій, тобто конфіскації продуктів, худоби, інших необхідних речей або майна. Економічний тиск поєднувався з каральною логікою, згідно з якою будь-яка спроба зберегти зерно кваліфікувалася як саботаж і викликала жорсткіші репресивні заходи [2, с. 87–91].

Села, які визнавалися такими, що систематично не виконували плани заготівель, піддавалися адміністративній ізоляції. У них заборонялася торгівля, припинялося постачання товарів, обмежувався доступ до ринків і комунікаційних мереж. Це не лише загострювало стан голоду, але й унеможливлювало взаємодопомогу чи обмін з іншими регіонами [26]. Ведення обліку «боржників» супроводжувалося складанням списків «ненадійних» господарств. Зокрема, постанова ЦВК СРСР від 17 квітня 1932 р. «Про розширення повноважень громадських судів на селі» надавала судам право покарання за крадіжку або борги. Сім'ї, включені до таких переліків, піддавалися багаторазовим обшукам, психологічному

тиску, загрозам арешту чи депортації. Примусові конфіскації виконували також дисциплінарну функцію: вони були спрямовані не лише на отримання продуктів, а й на демонстрацію тотального державного контролю над тілом і життям людини. Селяни втрачали контроль не лише над результатами праці, а й над власними діями. Життя суспільства зводилося до боротьби за фізичне виживання [2, с. 186; 27].

Голод 1932–1933 рр. набув системного та всеосяжного характеру, ґрунтуючись на поєднанні багаторазових обшуків, штрафів, блокади та адміністративного тиску, які застосовувалися впродовж тривалого часу. Примусові конфіскації продовольства становили один із ключових інструментів реалізації політики Голодомору, будучи спрямованими не лише на вилучення продовольчих ресурсів, а й на підпорядкування селянства державному контролю. Саме через систему конфіскацій забезпечувалося практичне втілення репресивної продовольчої політики, наслідком якої стала масштабна гуманітарна катастрофа.

Голодомори в Україні 1921–1923 та 1932–1933 рр. демонструють як спільні риси, так і принципові відмінності щодо причин, історичного контексту, механізмів реалізації, масштабів демографічних втрат і довготривалих соціальних наслідків. Обидві трагедії були наслідком політики радянської влади щодо повного контролю над сільським господарством та систематичного вилучення матеріальних ресурсів. Водночас умови їх виникнення, політичний контекст та характер реалізації суттєво відрізнялися. Голод 1921–1923 рр. розгортався в умовах завершення Першої світової війни, Української революції та Громадянської війни, коли сільське господарство було значною мірою зруйноване тривалими конфліктами, економічною кризою та епідеміями. Цей голод був результатом поєднання природних катаклізмів (посуха, неврожай) і політичних рішень, зокрема продрозкладки. Надмірна напруженість норм заготівлі стала каталізатором масового голоду, особливо в південних регіонах УРСР [9; 10].

Голодомор 1932–1933 рр. відбувався в умовах відносної внутрішньої стабільності, коли сільське господарство вже відновилося після попередніх потрясінь, але опинилося під тиском насильницької колективізації. Основними чинниками цієї катастрофи стали штучно створений дефіцит продовольства через надзвичайно завищені плани заготівлі зерна, повне вилучення врожаю, впровадження репресивних правових норм (зокрема, «закону про п’ять колосків»), а також обмеження свободи пересування населення. Цей голод вже не може бути пояснений природними чинниками або наслідками війни, він став результатом централізованої політики радянського керівництва [11].

Якщо голод 1921–1923 рр. мав переважно регіональний характер, найбільше вразивши південні губернії України, то Голодомор 1932–1933 рр. охопив більшу частину УСРР і спричинив багатомільйонні людські втрати. За оцінками дослідників, голод 1921–1923 рр. забрав близько одного мільйона життів, тоді як оцінки кількості жертв Голодомору 1932–1933 рр. істотно різняться і, залежно від застосованої методики демографічних розрахунків, сягають до 10 мільйонів осіб. Принципова відмінність між цими двома голодами простежується також у характері державної реакції. Під час голоду 1921–1923 рр. влада зрештою визнала

серйозність становища і внесла певні корективи в економічну політику. Натомість у період Голодомору 1932–1933 рр. керівництво СРСР систематично приховувало інформацію про масовий голод, одночасно продовжуючи політику примусових хлібозаготівель і конфіскації продовольства. Архівні документи засвідчують, що офіційні статистичні дані навмисно фальсифікувалися з метою приховування справжніх масштабів катастрофи [12].

Обидві трагедії були наслідком політичного домінування над аграрним сектором та систематичного примусового вилучення продовольства без урахування базових потреб селянства. У кожному з випадків українське село розглядалося переважно як ресурсна база, що призвело до масових голодів. Пережиті події залишили глибокий слід у національній пам'яті українського народу, формуючи уявлення про ці трагедії, які передавалися з покоління в покоління [2, с. 264–267].

Висновки. Отже, попри відмінності в умовах виникнення, ці голоди вписуються в єдину логіку радянської продовольчої політики: держава свідомо ігнорувала потреби населення заради централізованих цілей, а замовчування і фальсифікація фактів лише підкреслюють їх навмисний характер. Голод 1921–1923 рр. став першим досвідом використання продовольства як інструменту політичного впливу, тоді як Голодомор 1932–1933 рр. довів цю практику до рівня геноциду.

Масштаби людських втрат та їх довготривалі наслідки для українського суспільства свідчать про глибокий і тривалий вплив цих подій на історичний розвиток країни. Вивчення механізмів реалізації голоду 1921–1923 рр. та Голодомору 1932–1933 рр. є важливим не лише з історичної перспективи, а й для розуміння функціонування тоталітарних режимів, а також для осмислення проблеми історичної пам'яті про злочини, що не мають терміну давності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кириленко В. П. Голод 1921–1923 років у Південній Україні: дис. … канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. Миколаїв, 2015. 230 с.

2. Веселова О. Голодомори в Україні 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Злочини проти народу. 3-тє вид., допов. Дрогобич: Відродження, 2008. 273 с.

3. Коріненко П., Бармак М. Трансформації в соціальному становищі та морально-етичній поведінці селян під час колективізації сільського господарства та Голодомору 1932–1933 рр. *Український селянин.* 2025. Вип. 34. С. 136–144. URL: https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-34-Korinenko-Barmak.

4. День. The Holodomor of 1932-1933: the scholarly verdict. URL: https://day.kyiv.ua/node/142147?

5. Wikipedia. 1921–1923 famine in Ukraine. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/1921%E2%80%931923_famine_in_Ukraine.

6. Калінкіна С. А., Корновенко С. В. Оподаткування селян України в умовах Голодомору 1932–1933 рр. *Вісник Черкаського університету.* Серія: Історичні науки. 2015. № 9 (342). С. 3–10. URL: https://history-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/43/41

7. Кульчицький С. В. Невідомі сторінки голоду 1921–1923 рр. в Україні. Київ: Інститут історії України АН України, 1993. 70 с.

8. Радіо Свобода. Україна і 100-річчя коренізації: як більшовики гралися в дружбу народів. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-ukrayinizatsiya-korenizatsiya/32380125.html.

9. Панченко П. П. Геноцидний голодомор – породження тоталітаризму. Київ, 2007. 24 с.

10. Освіта.UA. Господарський розвиток України у двадцятому столітті. Реферат. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/econom_history/24514/.

11. Український інститут національної пам'яті.1932 – ухвалено закон «про п'ять колосків». URL: https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/serpen/7/1932-vstupyv-u-diyu-zakon-pro-pyat-koloskiv

12. Музей Голодомору. Історія Голодомору. URL: https://holodomormuseum.org.ua/istoriia-holodomoru/.

УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ: ВІД ВІЙНИ ДО ПІДПІЛЛЯ (1920-1929 рр.)

Мельник Сергій,
здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: Лаврін Тетяна,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України, археології та
спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Діяльність Української Військової Організації (УВО) у 1920–1929 рр. становить визначний етап у генезі українського національно-визвольного руху міжвоєнного періоду, відображаючи складний процес адаптації збройного спротиву до умов втрати державності та геополітичного поділу українських етнічних земель [9, 13]. Після поразки визвольних змагань 1917–1921 рр. та закріплення кордонів Ризьким мирним договором, коли українські території опинилися під контролем Польщі, Радянської України, Румунії та Чехословаччини, збройна боротьба не припинилася, а набула нових конспіративних форм [10, 16]. Саме в цих обставинах, у липні–серпні 1920 р. під час нарад українських старшин у Празі, за ініціативи полковника Євгена Коновальця та активізації колишніх Січових Стрільців було започатковано створення УВО [7, 17, 31] – першої системної підпільної військово-політичної організації, спрямованої на збереження військових кадрів, підготовку до відновлення державності та ідеологічну консолідацію нації [36, 38]. Її діяльність охоплює еволюцію від регулярних армійських структур до розгалуженої конспіративної мережі, трансформацію тактики від масових акцій громадянської непокори до індивідуального спротиву та інтенсивне протистояння з окупаційною адміністрацією, що згодом стало ідеологічно-організаційним фундаментом для утворення ОУН [29, 38, 41].

Джерельну базу дослідження складають розсекречені архівні фонди ЦДІА України у Львові, Державного архіву Львівської області (ДАЛО) та Державного архіву Тернопільської області (ДАТО), зокрема слідчі справи прокурора апеляційного суду у Львові (ф. 205), документи Львівського воєводського управління державної поліції (ф. 108) та матеріали Тернопільського воєводства (ф. 274) [4, 5]. Ці комплекси містять протоколи допитів членів підпілля, звіти агентурної розвідки, накази польських силових відомств, конфісковані відозви, інструкції та розвідувальні зведення УВО, що дозволяють реконструювати організаційну архітектоніку, комунікаційні канали, фінансові джерела та масштаби поліцейського переслідування [15, 36]. Архівні матеріали доповнюються публіцистичними виданнями самої організації («Сурма»

[25], «Конспірація» [32], «Війна й революція» [12]), мемуаристикою безпосередніх учасників подій (З. Книш [28, 29], П. Мірчук [37, 38], О. Навроцький [40, 41], В. Мартинець [36], О. Федак-Шепарович) та сучасними історіографічними розвідками. Критичний аналіз джерел вимагає врахування суб'єктивності польських офіційних рапортів, що часто перебільшували масштаби «терористичної загрози», а також емігрантського характеру спогадів, написаних у повоєнних умовах, що зумовлює необхідність перехресної верифікації даних [14, 36].

Аналіз документів засвідчує, що формування УВО проходило у два взаємопов'язані етапи: ідеологічно-організаційний (липень–серпень 1920 р., Прага) та практично-крайовий (1921–1922 рр., Львів) [8, 31]. На початковому етапі організація спиралася на кадри інтернованих Січових Стрільців та офіцерів УГА, поступово інтегруючи студентську, ремісничу, селянську молодь та діячів греко-католицького духовенства [24, 28]. Найвищим керівним органом стала Начальна Команда на чолі з Є. Коновальцем, що діяла за кордоном, тоді як у Краю функціонувала Крайова Команда, яка координувала діяльність окружних (Львів, Перемишль, Тернопіль, Станіславів), повітових осередків та найнижчих тактичних одиниць – бойових «п'ятірок» [36, 41]. Така децентралізована, комбінована структура забезпечувала високий рівень конспірації, оперативну гнучкість та швидку відновлюваність мережі після масових арештів, а також дозволяла поєднувати військову підготовку з політико-виховною роботою серед цивільного населення [32, 38].

Тактика УВО зазнала суттєвої еволюції, адаптуючись до змін політичного клімату. У 1922–1923 рр. організація ініціювала масові акції пасивного спротиву: бойкот польського перепису населення, виборів до сейму та примусового військового набору [36, 38]. Ці кампанії продемонстрували широку підтримку українського населення Галичини та здатність УВО мобілізувати суспільні ресурси [41]. Після вердикту Ради Амбасадорів (березень 1923 р.), який юридично закріпив Східну Галичину за Польщею, стратегія змінилася на активний збройний спротив. УВО перейшла до індивідуального терору, диверсій на комунікаціях, експропріацій урядових та приватних установ (як джерела фінансування), а також масштабної розвідувальної діяльності. Архівні справи фіксують замах на Ю. Пілсудського та воєводу К. Грабовського (1921), ліквідацію шкільного куратора С. Собінського (1926), напади на поштові відділення та залізничні вузли [17, 36, 38]. Паралельно діяла розгалужена розвідувальна мережа, що збирала дані про дислокацію польських військ, настрої в армійських частинах, діяльність українських товариств та проникнення польської агентури в українське середовище.

Польська держава реагувала системними репресіями: масовими арештами, спеціальними судовими процесами, інфільтрацією агентури, обмеженням діяльності українських товариств та закриттям шкіл [4, 5, 14]. Слідчі матеріали свідчать про жорсткі методи розслідувань, використання провокаторів та тиск на родини підпільників. Проте документи також демонструють високий рівень організованості УВО: організація зберігала ядро навіть після ліквідації окремих ланок, постійно оновлювала кадри за рахунок молоді, змінювала конспіративні методики та перерозподіляла фінансові потоки. Важливою складовою діяльності стало ідеологічне

виховання: поєднання військової підготовки з національно-патріотичною освітою, формування культу жертвенності та відповідальності, що заклало підґрунтя для масовізації руху та появи нового покоління активістів, орієнтованого на системну визвольну програму [24, 29, 42].

До кінця 1920-х років стало очевидним, що вузько військова структура УВО вже не відповідає викликам часу: зростала потреба у ширшому політичному об'єднанні, ідеологічному консенсусі, інтеграції з українською діаспорою в Німеччині, Чехословаччині та США, а також переході від тактики індивідуального спротиву до комплексної національно-визвольної стратегії. Це призвело до скликання Конгресу Українських Націоналістів у Відні (27 січня – 3 лютого 1929 р.), на якому УВО було реорганізовано в Організацію Українських Націоналістів (ОУН) [11, 29, 38]. Цей перехід не означав розриву з попередньою діяльністю, а став логічним продовженням боротьби: УВО увійшла до структури ОУН як військова референтура, зберігши кадри, конспіративний досвід та розвідувальні канали. Реорганізація дозволила інте грувати український рух у загальноєвропейський контекст національно-визвольних та антиколоніальних течій міжвоєння, уніфікувати ідеологічні засади та створити централізовану політико-організаційну модель, здатну до довготривалого опору.

У сучасній історіографії діяльність УВО довго залишалася в тіні радянської пропаганди, що кваліфікувала її як «буржуазно-націоналістичну», свідомо замовчувала її роль у збереженні державницької ідеї та зводила до криміналізованих образів [14, 15]. Лише з відкриттям архівів у 1990-х роках з'явилася можливість об'єктивного, багатовимірного дослідження організації. Сучасні студії (М. Посівнич, С. Макарчук, П. Мірчук, В. Сергійчук, а також польські дослідники Т. Ольшанський, А. Лебедь) підкреслюють роль УВО не лише як військового формування, а й як інституту національної мобілізації, ідеологічного виховання, розвідувальної аналітики та збереження історичної пам'яті в умовах окупації. Дискусії тривають щодо співвідношення терористичних методів та визвольної легітимності, взаємодії з легальними політичними партіями (УНДО), а також впливу на формування української ідентичності в Галичині [13, 21, 36, 43].

Висновки. Отже, Українська Військова Організація 1920–1929 рр. стала перехідною ланкою від регулярної армії УНР до масового підпільного руху ОУН, продемонструвавши здатність українського національного руху адаптуватися до поразки, трансформувати військовий досвід у підпільну стратегію та зберегти ідею державності через системну організаційну, розвідувальну та ідеологічну працю. Вивчення архівних матеріалів дозволяє подолати політизовані стереотипи, відтворити реальну картину боротьби та зрозуміти УВО як складний, багатогранний феномен міжвоєнної української історії, який заклав організаційні, тактичні та ідейні основи подальшого визвольного руху. Матеріали дослідження мають потенціал для інтеграції у навчальні курси з історії України ХХ ст., сприяючи формуванню в студентів критичного мислення, джерелознавчої культури та розуміння специфіки національно-визвольних процесів у контексті європейської історії міжвоєнного періоду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрій Мельник: спогади та документи. Мюнхен: [б. в.], 1969. 269 с.
2. Арсенич П. Родина Шухевичів. Коломия: Вік, 1995. 119 с.
3. Бандера С. Перспективи української революції. Мюнхен: [б. в.], 1978. 640 с.
4. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2 кн. Кн. 1. Київ: Либідь: Військо України, 1994. 432 с.
5. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2 кн. Кн. 2. Київ: Либідь: Військо України, 1994. 688 с.
6. Богдан О. Націоналізм і національний рух. Дрогобич: Відродження, 1994. 192 с.
7. Бойко Ю. Євген Коновалець і Осередньо-Східні Землі. Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1991. 62 с.
8. Васькович Г. Євген Коновалець і Євген Петрушевич в 1920–1921 роках. Євген Коновалець та Його доба: зб. ст. / переднє сл. Ю. Бойка. Мюнхен: Фундація ім. Євгена Коновальця, 1974. С. 303–315.
9. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр.: у 2 т. Т. 1. Львів: [б. в.], 1998. 524 с.
10. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр.: у 2 т. Т. 2. Львів: [б. в.], 1998. 502 с.
11. Відозва Конгресу Українських Націоналістів. Мартинець В. Українське Підпілля: від УВО до ОУН: спогади й матеріяли до передісторії та історії українського організованого націоналізму. [Б. м.], 1949. С. 344–346.
12. Війна й революція: видання УВО / [В. Мартинець, Р. Ярий]. Каунас: УВО, 1930. 192 с.
13. Гунчак Т. Україна. Перша половина XX століття: нариси політичної історії. Київ: Либідь, 1993. 288 с.
14. Даниленко С. Т. Дорогою ганьби і зради: історична хроніка. Київ: Наукова думка, 1970. 357 с.
15. Дмитрук К. Безбатченки: правда про участь українських буржуазних націоналістів і церковних ієрархів у підготовці нападу фашистської Німеччини на СРСР. Львів: Каменяр, 1972. 224 с.
16. Довідник з історії України: у 3 т. Т. 2 / за ред. І. Підкови, Р. Шуста. Київ: Генеза, 1995. 440 с.
17. Дороге Товариство! [Лист Є. Коновальця від 17 лютого 1921 р.]. Життя і смерть полковника Євгена Коновальця: спогади, щоденники, листи, фотографії. Львів: Червона Калина, 1993. С. 50–61.
18. Дорожинський П. Євген Коновалець і його дія за кордоном. Самостійна Україна. 1998. Рік 1 (50), ч. 2 (468): квітень–червень. С. 15–18.
19. Енциклопедія Українознавства : словникова частина: у 10 т. Т. 1 / гол. ред. В. Кубійович. Львів: НТШ, 1993. 400 с.
20. Енциклопедія Українознавства: словникова частина: у 10 т. Т. 2 / гол. ред. В. Кубійович. Львів: НТШ, 1993. С. 405–800.
21. Етнонаціональний розвиток України: терміни, визначення, персоналії: довід. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. Київ: [б. в.], 1993. 800 с.
22. Євген Коновалець. Ольжич О. Незнаному воякові: заповідане живим. Київ: Фундація ім. О. Ольжича, 1994. С. 264–273.
23. Євген Коновалець: біографічний нарис / відгот. за працями П. Мірчука; колект. ред. газ. «За незалежність». Івано-Франківськ: Галичина, 1991. 60 с.
24. Євген Коновалець та Його доба: зб. ст. / переднє сл. Ю. Бойка. Мюнхен: Фундація ім. Є. Коновальця, 1974. 1019 с.
25. З Новим Роком. Сурма: підпільний орган УВО. 1927. Ч. 1: січень. С. 1.
26. Каліберда Ю. Полковник Євген Коновалець. Самостійна Україна. 1998. Рік 1 (50), ч. 2 (468): квітень–червень. С. 15–18.
27. Кедрин І. Видатна індивідуальність. Євген Коновалець та його доба : зб. ст. / переднє сл. Ю. Бойка. Мюнхен: Фундація ім. Євгена Коновальця, 1974. С. 341–355.
28. Книш З. Євген Коновалець в очах молодшої генерації УВО. Євген Коновалець та його доба: зб. ст. / переднє сл. Ю. Бойка. Мюнхен: Фундація ім. Євгена Коновальця, 1974. С. 274–287.
29. Книш З. Становлення ОУН. Київ: Видавництво ім. О. Теліги, 1994. 128 с.
30. Коновалець Є. Причинки до історії ролі Січових Стрільців в українській революції. Розбудова Нації. Прага, 1928. Річник 1: травень. С. 4–5.
31. Коновалець Є. Причинки до історії української революції. Прага: Накладом Українських Націоналістів, 1928. 40 с.
32. Конспірація: видання Пропагандивного Відділу УВО / за ред. В. Мартинця. Каунас: УВО, 1929. 96 с.

33. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу: історико-етнографічний нарис. Київ: Наукова думка, 1966. 198 с.
34. Крушинський В. Ю., Левенець Ю. А. Історія України: події, факти, дати. Київ: Зодіак–ЕКО, 1993. 175 с.
35. Кучабський В. Найближчі завдання української суспільності. Мартинець В. Українське Підпілля: від УВО до ОУН: спогади й матеріяли до передісторії та історії українського організованого націоналізму. [Б. м.], 1949. С. 37–40.
36. Мартинець В. Українське підпілля від УВО до ОУН: спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму. [Б. м.], 1949. 349 с.
37. Мірчук П. Євген Коновалець: лідер українського визвольного руху (у двадцятиріччя смерти): репринт. відтворення вид. 1958 р. Львів: [б. в.], 1990. 106 с.
38. Мірчук П. Нарис історії Організацій Українських Націоналістів: у 2 т. Т. 1: 1920–1939. [Б. м.], [б. р.]. 639 с.
39. Мірчук П. Роман Шухевич (ген. Т. Чупринка) – командир армії безсмертних. Нью-Йорк; Торонто; Лондон: [б. в.], 1970. 269 с.
40. Навроцький О. Полковник Євген Коновалець. Срібна Сурма: статті й матеріяли до діяння УВО: зб. 2 / зібр., упорядкував і зредагував З. Книш. Торонто: Срібна Сурма, 1964.
41. Навроцький О. УВО. Організаційні початки і створення Начальної колегії УВО. Голос комбатанта: журнал Об'єднання бувших Вояків Українців у Америці (ОбВУВА). Нью-Йорк, 1961. № 4 (15).
42. Національні процеси в Україні, історія і сучасність: документи і матеріали: довід.: у 2 т. / упоряд. І. О. Кресіна, В. Ф. Панібудьласка; за ред. В. Ф. Панібудьласки. Київ: Вища школа, 1997. 704 с.
43. ОУН: минуле і майбуття: зб. / відп. за вип. Н. Караванська. Київ: Фундація ім. О. Ольжича, 1993. 303 с.
44. Пасічний Б. Доба Коновальця. Шлях Перемоги. Київ, 1998. Ч. 20 (2298): 20 травня.
45. Підкова І. З., Шуст Р. М. Довідник з історії України: у 3 т. Т. 1. Київ: Генеза, 1993. 239 с.
46. Плав'юк М. Полк. Євген Коновалець – організатор українського націоналістичного руху (у 60-ліття його смерті). Самостійна Україна. 1998. Рік 1 (50), ч. 2 (468): квітень–червень. С. 3–6.

ЗАРОДЖЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ РУХУ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ НА РІВНЕНЩИНІ у 1929 – 1939 рр.

Копалін Ілля,
здобувач вищої освіти першого рівня
навчально-наукового інституту права
та гуманітарних наук
Національного університету водного
господарства та природокористування (м. Рівне)
e-mail: kopalin_em23@nuwm.edu.ua

Науковий керівник: **Цецик Ярослав,**
кандидат історичних наук, доцент кафедри
менеджменту та публічного врядування
Національного університету водного
господарства та природокористування (м. Рівне)

Після заборони польською владою діяльності «Пласту» на території повіту, що відбулося у результаті розпорядження Рівненського старости від 27 листопада 1927 р., Павло Семенюк-Семьонов (він же Стефан Муляр), який виконував обов'язки секретаря Повітового секретаріату Української соціалістично-радикальної парітї (УСРП» у місті Рівне, на початку січня 1929 року розпочав створення осередків Української Військової Організації (УВО). Семенюк розгорнув свою діяльність на базі української гімназії в Рівному. Залучаючи до УВО переважно колишніх пластунів, а також членів «Союзу Українок», українських кооперативних товариств і активних діячів УСРП. Після створення перших осередків Семенюк став повітовим комендантом УВО і одночасно очолив так званий Повітовий колегіум УВО [2].

До складу Повітової команди увійшли Ян Подстригач із села Самостріли (гміна Межиріч), Антоній Кентерський з Рівного, а також Роман Іщук з Рівного [2].

Однак незабаром осередки організації було розгромлені поліцією, а її активні члени заарештовані [4].

На території Олександрійської гміни активність УВО відновилася з початку березня 1931 р., зокрема в селах Козлин, Свяття, Олександрія та інших. Вже у липні 1931 р. неподалік від Козлина регулярно відбувалися зібрання членів УВО. Згідно з наявною у польської поліції інформацією, Володимир Янчарук і Василь Гавлітин створили осередки УВО у селах Боянівка, Козлин, Шубків, Гориньград і Ходоси. Янчарук підтримував зв'язок з Олександром Кирильчуком із Тучина, якого звільнили під заставу. Разом вони обговорювали питання збору коштів для членів організації, які ще перебували в ув'язненні Рівного [2].

Василь Василишин Василь, колишній викладач української мови, встановив контакт із Павлом Гаврилюком – членом УВО, який також вийшов із в'язниці під заставу. Через нього він зв'язався з Володимиром Боровським та Теодором Лонгалюком з с. Олександрія, які нещодавно повернулися з місіонерських курсів. Гаврилюк провів конфіденційну

нараду за участю Павла Семенюка та Філіпа Довгалюка з метою організації українського кооперативу в селі Свяття [2].

Організаційна робота УВО в гміні Олександрія розвивалася досить успішно, проте на інших територіях прогрес був значно повільнішим через брак організаторів і надійних людей. Ліквідація «гуртків» УВО у 1930 році негативно позначилася на українській молоді. Члени УВО, арештовані у листопаді 1930 року (десятеро осіб), яких згодом звільнили під заставу, після виходу на волю продовжили свою діяльність. Вони встановлювали контакти з активістами зі Львова і передавали повідомлення через кур'єрів [3].

3 листопада 1930 року старший сержант поліції в Гощі Леон Урбанович, проїжджаючи через село Чудниця (гміна Гоща), виявив на кручі дороги написи українською мовою: «Хай загине Польща», «Смерть полякам», «Хай живе Україна» та інші. Поруч на землі був вирізаний герб України – тризуб. Під час допиту з'ясувалося, що одним із виконавців цих написів був житель Чудниці Гнатус Якоб. Під час допиту Гнатус зізнався, що частину написів зробив за наказом Фурмана Графа, а інші – інші особи. Він також повідомив про існування «гуртка» УВО в Чудниці, до якого його завербували Шолодко Андрій та Фурман Граф. Цей гурток збирав внески для політичних в'язнів і проводив військові навчання [2].

Як свідчать документи коменди державної поліції, що нагляд за діяльністю ОУН свідчив , що 28 лютого 1932 року в Козлині (гміна Олександрія) відбулося зібрання членів ОУН. Також були отримані дані про діяльність ОУН у селі Шубків. Інформація 1933 року свідчила про значні зміни в організаційній та кадровій структурі ОУН. Література ОУН зі Львова надходила спочатку до Клеваня, потім передавалася мешканцю Оржева, далі до Бегеня, а звідти – до Ходосів на руки Петра Огородника, який розподіляв її по «трійках» ОУН у гміні Олександрія. Аналогічним чином література надходила і до гміни Деражне Костопільського повіту [4].

У селах Житин, Кустин, Козлин, Свяття, Ходоси, Олександрія та Бегень були створені «трійки» ОУН. До «трійки» в Олександрії входили Павло Семенюк, Василь Сянков і Олександр Боровський. У Ходосах – Петро Огородник, Ян Ніколайчук та Олексій Ніколайчук. У Бегені «трійку» очолював Євгеній Серветник - учитель української гімназії в Рівному. Усі «трійки» гміни Олександрія підпорядковувалися Павлу Семенюку, який одночасно очолював «трійку» в Олександрії. Центри УВО в гміні Олександрія мали найбільші запаси літератури УВО та ОУН, яку доставляв колишній керівник молочної ферми в Козлині [4].

У селі Даничів (гміна Межиріч) осередок ОУН було організовано Семеном Новаком колишнім офіцером армії УНР арештованим у 1930 р. за підозрою в належності до ОУН. Вищі органи ОУН доручили йому створення центрів у межиріцькій гміні. Референтом з організаційних питань ОУН у гмінах Корець і Межиріч був Яків Тижук, мешканець Межиріч, а літературу для цих районів отримував Василь Бондарук, житель Корця [5].

Станом на осінь 1934 р. значні впливи націоналістичне підпілля мало у Рівному таселах Басів Кут, Шпанів, Забара, місто Клевань, Богданівка, Грабів, Оржів, Даничів, Олександрія, Ходоси, Свяття, Кустин та Козлин.

Частина членів легально діючих УНДО та УСРП, яких польська поліція підозрювала у належності чи симпатіях до ОУН, намагалися легалізувати товариство «Відродження», щоб продовжити роботу ОУН у легальний спосіб. У цей період спостерігалося активне організаційне зростання товариства на території повіту [3].

Станом на 1 січня 1935 р. кількість членів ОУН згідно з даними польських силових структур становила близько 125 осіб. Вони утворювали осередки у Клевані, Межиріччі, Тучині та Корці. Зовнішньої активності ці осередки не проявляли, підтримуючи лише контакти з Крайовою Екзекутивою [2].

На початковому етапі діяльність УВО на території Дубенського повіту проявлялася передусім у поширенні нелегальної преси, зокрема газети «Сурма», а також листівок, які інформували про місцеві події й адресувалися філіям товариства «Просвіта» та окремим представникам українського суспільства. Ця діяльність мала на меті підтримати національну свідомість і об'єднати українське населення довкола ідеї визволення [2].

У 1931 р. спостерігалася тенденція до розширення впливу УВО та новоствореної ОУН на місцеве населення. Для маскування діяльності націоналістичних осередків вони почали створювати структури під прикриттям, зокрема осередки Українського товариства протиалкогольного «Відродження». У 1932 р. активізація ОУН набула чіткіших форм. Саме тоді було організовано антирадянську акцію, у якій брали участь студенти-українці, члени підпільних осередків. 3 травня 1932 р. керівництво ОУН видало наказ про масштабне поширення листівок із закликами до національного протесту, спрямованими проти польської влади [5].

У червні 1932 р. під час відзначення річниці Берестецької битви біля монастиря «Козацькі Могили» поблизу села Пляшева невідомий кинув із балкона близько тридцяти скручених у рулон листівок ОУН. У крипті з останками козаків улітку 1932 р. було виявлено вінок із написом «Борцям полеглим за волю України» та картку з написом «Незабутим героям Рівненщини 1651-1932». У серпні 1932 р. поліція отримала інформацію про плани Григорія Оборського здійснити диверсію на залізниці [5].

У 1932–1933 рр. значну активність проявляли Ростислав Волошин (Березюк), Григорій Оборський, Юстин Омельчук та інші активні діячі націоналістичного підпілля. Вони організовували «п'ятірки» і «трійки», проводили пропагандистську діяльність серед молоді, збирали кошти, розповсюджували нелегальну літературу тощо. Діяльність ОУН у Дубенському повіті навесні та влітку 1933 р. демонструвала систематичне розширення мережі ОУН. Напередодні та під час парламентських виборів 1935 р. на території Дубенського і Здолбунівського повітів спостерігалося значне загострення політичної ситуації. ОУН активно закликала українців бойкотувати вибори, а її підпільні акції набували масового характеру [1].

На території Здолбунівського повіту організація діяла підпільно з кінця 1920-х років. Особливе значення мала робота ОУН у Семінарії Вчителів в Острозі, де українська молодь поступово залучалася до діяльності організації. Загалом діяльність ОУН у 1930–1935 роках на Дубенщині та Здолбунівщині демонструє поступове формування підпільної мережі,

вплив на молодь та селян, боротьбу з польською владою через пропаганду, саботаж та організацію націоналістичних осередків [1].

Активізація українського націоналістичного руху на території Костопільського повіту у 1930-х роках є показовим прикладом організаційного становлення ОУН у складних політичних умовах міжвоєнної Польщі. Розголошення діяльності ОУН у Костопільському повіті відбулося здебільшого у 1933 р. Літній період 1936 р. відзначився радикалізацією діяльності націоналістів на Костопільщині, зокрема серією антиєврейських виступів і підпалів селянських господарств. У другій половині 1930-х років ОУН значно розширила свою діяльність на Волині, поєднуючи поширення літератури, роботу з молоддю та підготовку до збройних дій [4].

Напередодні Другої світової війни ескалація напруження на Рівненщині була значною мірою результатом політики асиміляції польського уряду, що спричинило широкі протести українського населення. У відповідь ОУН здійснила низку терористичних актів навесні та влітку 1939 року. На Волині активність ОУН у 1938-1939 рр. була обмеженою через масові арешти, проте деякі націоналісти зберігали зброю та боєприпаси. Члени ОУН активно збирали розвіддані про польські військові об’єкти та стан збройних сил [5].

Напередодні Другої світової війни на Рівненщині склалася особливо складна суспільно-політична ситуація: значно загострилися польсько-українські відносини, польська адміністрація активно застосовувала силові методи проти українських опозиційних рухів і проводила політику військової колонізації. Усе це призвело до радикалізації частини української молоді, яка підтримувала ідеї ОУН і була готова діяти силовими методами для протидії польській владі.

Таким чином, на політичну арену вийшла організація, діяльність якої була спрямована на протидію окупаційній політиці держав і їхнім спробам асиміляції українських земель. Формування діяльності ОУН відбувалося під впливом цілої низки чинників: окупації українських територій різними державами, політики цих держав щодо українського населення та відповідної реакції самого українського суспільства. Саме ці фактори стали основою для послідовної роботи організації та надання психологічної підтримки українському народу в його прагненні до самостійності.

Вивчення діяльності українських націоналістів у шкільному курсі історії має великий освітній потенціал. Воно дозволяє учням глибше зрозуміти складні й суперечливі історичні процеси початку ХХ століття, сприяє розвитку критичного мислення, формуванню аналітичних навичок та усвідомленню причинно-наслідкових зв’язків в історії.

Крім того, знайомство з діяльністю ОУН допомагає формувати національну свідомість, розуміння справжньої цінності боротьби за державну незалежність і важливості активної громадянської позиції. Опанування цього матеріалу може здійснюватися через звичайні уроки історії, дослідницькі проекти, документальні та художні роботи, дебати, екскурсії, гостьові лекції та інші інтерактивні форми навчання, що робить процес засвоєння історичних знань значно ефективнішим і всебічним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мірчук П. Нарис історії Організації українських Націоналістів. Т1. 1920–1939 рр. / За ред. Степана Ленкавського. Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк, 1968. Перевидано у Львові, 2003. 642 с.
2. Monografja OUN na Wołyniu. Державний архів Рівненської області. № 858. 180 s.
3. Колотило Н. Становлення Організації Українських Націоналістів (ОУН). Провід Українських націоналістів: Євген Коновалець та його соратники. Самостійна Україна. 2009. Чис. 4 /513. Жовт. груд. С. 29–34.
4. Кучерепа М. М., Цецик Я. П. Українські національні партії на Волині (1921–1939 рр.): монографія. Ч. 1. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. 304 с.
5. Цецик Я. П. Зародження та початок діяльності руху українських націоналістів на Волині наприкінці 1920-х – першій половині 1930-х рр. Південний архів: зб. наук. пр. Іст. науки. Херсон, 2007. Вип. XXIV С. 182–189.

УПА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ДИСКУСІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Крикончук Юлія,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Куций Іван,**
доктор історичних наук, професор кафедри
історії України, археології та спеціальних
галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Тема історії УПА є чи не головним «каменем спотикання» не лише для української та польської історіографій – це на сьогодні головна проблема польсько-українських міжнародних взаємин вцілому. Тому компаративний науковий аналіз історіографічних підходів обох історіографій до теми – це архіважлива проблема.

Умови виникнення УПА. Щоб зрозуміти природу суперечок навколо УПА, необхідно враховувати специфіку регіону, де вона виникла. Західна Україна у роки Другої світової війни пережила кілька окупацій поспіль: спершу радянський режим (1939-1941), що супроводжувався масовими депортаціями і знищенням місцевої еліти, а потім нацистську окупацію з її терором і примусовою працею. Саме в цих умовах Організація українських націоналістів (бандерівське крило, ОУН(б)) під керівництвом Степана Бандери зробила ставку на збройний опір. У 1942–1943 роках підпільна мережа поступово перетворилась на відкриті військові формування. Офіційною датою заснування УПА прийнято вважати 14 жовтня 1942 року. Командування армії очолив Роман Шухевич. Чисельність УПА на піку – 1944 рік – оцінюється від 20 до 100 тисяч бійців.

УПА від самого початку діяла одночасно на кількох фронтах: воювала проти нацистської окупаційної адміністрації - особливо після 1943 року, - вела бої проти радянських партизанів і частин Червоної армії, а також знаходилась у збройному конфлікті з польським цивільним населенням і формуваннями Армії Крайової на Волині та у Східній Галичині. Саме ця багатовекторна боротьба і стала причиною настільки різних, часто протилежних оцінок організації.

Українська наука: від замовчування до наукового дослідження. Радянська традиція залишила після себе практично повне замовчування теми: в офіційній науці УПА існувала виключно як «буржуазно-націоналістичні банди», пов'язані з нацистами. Тому після 1991 року українська наука починала майже з нуля – без методологічної бази, але з великим суспільним запитом на «правду» про визвольний рух.

Перший етап тривав протягом 1990-х років. Більшість публікацій того часу були спрямовані на реабілітацію організації, а не на її аналіз. Теми конфлікту з польським населенням або можливої взаємодії з нацистами або ігнорувались, або згадувались побіжно. Поступово, з 2000-х років, з'являються дослідники, готові до більш критичної і документально зваженої роботи. Серед них – Іван Патриляк, чиї праці спираються на широку архівну базу: документи СБУ, польські архіви, матеріали ОУН. Він визнає і описує волинський конфлікт та факти взаємодії окремих структур ОУН з нацистами на початку окупації, але вписує все це в ширший контекст [1]. Принципова позиція більшості сучасних українських дослідників така: волинські події 1943-1944 років є трагедією, але вирваною з контексту її зрозуміти неможливо. Цей контекст включає польську асиміляційну політику щодо українців у міжвоєнний період, знищення українських шкіл, дискримінацію у доступі до землі, а також взаємне насильство часів окупації [2].

Польська наука: документування трагедії і питання кваліфікації. Польська наука підійшла до теми з іншого кута. Центральним питанням для неї від початку були масові вбивства польського цивільного населення на Волині у 1943–1944 роках. Гжегож Мотика зробив спробу написати повну картину діяльності УПА – його монографія охоплює боротьбу проти нацистів, антирадянський опір, стосунки з іншими народами і довгу партизанську боротьбу аж до 1960 року. Але навіть у нього волинські події займають центральне місце і аналізуються найдетальніше: хто приймав рішення, яка роль командування ОУН(б), як проходили конкретні операції [3].

Польська наука загалом дійшла висновку: вбивства були організованими, відповідальність командування ОУН задокументована, а масштаб і характер подій відповідають юридичним критеріям етнічної чистки. Питання про геноцид тривалий час залишалося дискусійним навіть серед тих, хто беззастережно засуджував злочини УПА. Мотика у різних роботах розрізняв поняття «етнічна чистка» і «геноцид». Однак у 2016 році польський Сейм прийняв резолюцію, яка офіційно кваліфікувала Волинську трагедію як геноцид поляків, фактично вивівши питання з наукової площини в політичну [3].

Ключові точки розбіжностей. Між двома країнами існує кілька принципових суперечностей, що повторюються у кожній дискусії. По-перше, це кваліфікація волинських подій. Польська сторона наполягає на термінах «геноцид» або «етнічна чистка» і наводить дані про близько 100 тисяч загиблих поляків. Українська сторона говорить про «трагедію», «взаємне знищення» і наголошує на двосторонньому характері конфлікту, вказуючи на десятки тисяч загиблих українців у польських відповідних акціях.

По-друге, гострим залишається питання про колаборацію УПА з нацистами. Польські дослідники вказують на батальйони «Нахтіґаль» і «Роланд», сформовані за участю ОУН(б) у 1941 році, на роль оунівців у провокуванні погромів і факти участі окремих членів організації в каральних акціях. Для польської сторони це свідчення спорідненості з нацизмом. Патриляк і його колеги, натомість, детально документують

антинімецькі операції УПА, її бої з Вермахтом і загибель тисяч бійців у зіткненнях із нацистами.

По-третє, дві країни розходяться у питанні про роль контексту в поясненні злочинів. Польська сторона вважає, що апеляція до контексту – є фактично виправданням масових убивств мирних людей. Українська відповідає: пояснення не означає виправдання, а без контексту картина залишається неповною.

Спроби діалогу і його межі. Попри всі розбіжності, польські та українські дослідники неодноразово намагалися знайти спільну мову. Найважливішим результатом цих зусиль стала серія семінарів, що розпочалась у 1994 році і тривала понад десять років. Матеріали цих зустрічей зафіксовані у десятитомному збірнику «Україна - Польща: важкі питання». Обидві сторони вперше сіли за один стіл і говорили про одні й ті самі події безпосередньо. Вдалося погодити окремі факти, визнати з обох боків масштаб насильства та почати розмовляти про жертви обох народів [2].

Проте цей діалог мав чіткі межі. Обидві делегації зазнавали тиску з боку власних суспільств: будь-яка поступка сприймалася вдома як зрада. Принципові ціннісні розбіжності – геноцид чи ні, контекст чи виправдання – так і не вдалося подолати. Після рішення польського Сейму 2016 року академічний діалог фактично призупинився на офіційному рівні, перейшовши в площину міжурядових відносин. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 році об'єднало дві країни перед спільною загрозою, але й не зняло з порядку денного питання про УПА і Волинь.

Висновки. Дискусії навколо УПА в українській та польській науці відображають не просто відмінності в наукових підходах – за ними стоять різні національні пам'яті, різні травми і різне розуміння того, хто у тій війні був жертвою, а хто злочинцем. Польська сторона зробила значний внесок у документування злочинів проти польського цивільного населення, монографія Мотики є найповнішим дослідженням діяльності УПА загалом. Українська наука збагатила розуміння організаційної структури, ідеології та стратегії УПА, реконструювала її антинімецькі й антирадянські операції.

Подолання розриву можливе лише за двох умов: по-перше, продовження спільної архівної роботи без наперед визначених висновків; по-друге – готовності обох суспільств сприймати складну і неоднозначну правду про власне минуле.

ЛІТЕРАТУРА

1. Патриляк І. К. Встань і борись! Слухай і вір… Українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.). Львів: Часопис, 2012. 592 с. URL: patryliak-ivan-vstan-i-borys-slukhai-i-vir-ukrainske-natsionalistychne-pidpillia-ta-povstanskyi-rukh-19391960-rr.pdf

2. Україна – Польща: важкі питання. Т. 10: Матеріали X міжнародного семінару істориків. Варшава: Тирса, 2006. 320 с. URL: zbirka-ukraina---polscha-vazhki-pytannia-tom-10.pdf

3. Motyka G. Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii. Warszawa: ISP PAN; Oficyna Wydawnicza Rytm, 2006. 720 s. URL: motyka_g_ukrainska_partyzantka_19421960_dzialalnosc_organiza.pdf

ВОЛИНСЬКА ТРАГЕДІЯ У КОНТЕКСТІ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПРИМИРЕННЯ

Міщій Іван,
здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету,
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівний: **Баран Богдан,**
доктор філософії, асистент кафедри
історії України, археології та спеціальних
галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Кульмінація тривалого процесу польсько-українського примирення стала вирішальною передумовою для тріумфу у визвольній боротьбі, успішного здолання тоталітарного гніту та кардинальної трансформації геополітичного ландшафту Центрально-Східної Європи. Саме тому вкрай актуальним та незамінним постає ґрунтовне вивчення всіх багатогранних вимірів цього примирення, особливо ретельний розгляд болючих та контроверсійних епізодів спільної історичної спадщини.

На теперішній фазі цього складного багатовекторного міждержавного діалогу проблема Волині виступає як найбільш обтяжлива та делікатна тема, що потребує особливої уваги. Комплексна оцінка Волинських подій 1943 р. в контексті міжнаціонального примирення обов'язково охоплює визначення їхнього деструктивного впливу на польсько-українські взаємини як у другій половині ХХ ст., так і в сучасний період. Вона також передбачає ретельне дослідження глибинних першопричин цієї жахливої трагедії, достеменних масштабів людських втрат, а також всебічне політико-правове осмислення та кваліфікацію цих подій [1].

Варто зазначити, що корені цього масштабного та кривавого протистояння сягали глибини століть, а його безпосередні передумови були сформовані задовго до розгортання Другої світової війни. У міжвоєнний період на теренах Волині цілеспрямовано реалізовувалася політика так званого Сокальського кордону, що супроводжувалася активним сприянням формуванню та підтримці пропольського, так званого "полонофільського" табору серед місцевого населення. Натомість, програмний маніфест Волинського Українського Об'єднання (ВУО) чітко наголошував на необхідності цивілізованого вирішення складного українського питання в межах Другої Речі Посполитої, шляхом конструктивного діалогу та взаємодії з її законодавчими та виконавчими органами – парламентом та урядом. У ньому виразно підкреслювалася ідея гармонійного та мирного співжитті польського та українського народів, фундамент якого, як передбачалося, мав закладатися через єднання зусиль у спільній визвольній боротьбі проти радянського

окупаційного режиму та його тоталітарної ідеології [2, с. 185-192]. Проте, штучно сконструйована польським урядом ілюзія міжнаціонального порозуміння та згоди на Волині виявилася надзвичайно крихкою та вразливою, особливо у період кардинальних геополітичних, що передували та супроводжували Другу світову війну.

Враховуючи тривалу польсько-українську територіальну суперечку та історичні претензії, розпалювання конфлікту з боку таких потужних зовнішніх акторів, як Радянський Союз чи нацистська Німеччина, не здавалося особливо складним завданням. Проте, для розуміння безпосередніх каталізаторів цих подій слід глибше зануритися у вихори та непередбачувані обставини воєнних дій.

В умовах розгортання та поглиблення польсько-українського конфлікту, обидві сторони докладали значних зусиль та вживали різноманітних заходів, аби уникнути подальшої ескалації та загострення протистояння.

Зокрема, 27 липня 1943 р. польські представники, використовуючи суфрагана (помічника єпископа) Йосифа Бучка як посередника, встановили контакт з Митрополитом Андреєм Шептицьким. У відповідь на це звернення, на початку серпня, Митрополит видав пастирське послання, в якому настійно закликав вірян до християнського миру, взаєморозуміння та припинення братовбивчого насильства [3, с. 38–44].

Дещо раніше, 8 липня 1943 р., з ініціативи Українського Центрального Комітету (УЦК) та німецької окупаційної адміністрації, якій було невигідне поширення анархії та дестабілізації ситуації, аналогічний заклик до припинення ворожнечі оприлюднили чільні представники української наукової, культурної та господарської еліти.

У прагненні стримати та локалізувати конфлікт, польська сторона не гребувала використовувати й менш етичні методи, зокрема, вдаючись до поширення сфальсифікованих та маніпулятивних звернень. Як приклад, у липні 1943 р. польська підпільна газета «Polska» опублікувала на своїх шпальтах нібито звернення від таємної української організації з Волині, адресоване представнику Делегатури Уряду. Цей документ, підписаний псевдонімом «Джум», містив заяву, в якій згадана організація рішуче дистанціювалася від тих українців, що своєю участю в антипольських акціях, на думку авторів, не лише унеможливлювали перспективу створення незалежної України, але й фактично виводили себе за межі українського національного життя та патріотичних інтересів [4].

Проте, українська сторона, у свою чергу, рішуче спростовувала автентичність цього звернення, заявляючи про повну відсутність командира УПА з таким псевдонімом («Джум») у своїх рядах. Це твердження було недвозначним натяком на сфабрикований та спрепарований характер даного документа [5, с. 135–158].

Польсько-українське протистояння на Волині залишило глибокий і тривалий слід у міжнаціональних відносинах. Згідно з історичними спостереженнями, якщо на початку ХХ ст. усталений образ українця в польському суспільстві часто формувався навколо таких характеристик, як «примітивний», «відсталий» чи «темний», а зрідка його називали «кривавим», то після трагічних подій Другої світової війни цей стереотип

зазнав трансформації, звузившись виключно до визначення «кривавий» [6].

Водночас українська наукова та громадська дискусія стосовно Волинських подій 1943 року жваво обговорювала складну проблематику: чим насправді була антипольська акція Української повстанської армії – виправданою боротьбою за державну незалежність, збройним польсько-українським конфліктом, етнічною чисткою, екстермінацією, а чи геноцидом. Паралельно аналізувалося й питання про міру української відповідальності за цю масштабну Волинську трагедію [7, с. 90–102]. Для досягнення справжнього польсько-українського примирення вирішальне значення мало адекватне осмислення та справедлива оцінка волинських подій 1943 року. Наближення 60-ї річниці цих драматичних подій у 2003 році значно актуалізувало цю непросту дилему як у суспільствах, так і в законодавчих органах обох держав [8, с. 95–104].

Центральною темою гострих дискусій стало питання вибачення, на якому наполягала польська сторона. Водночас, українські парламентарі також порушували питання про взаємне вибачення з польського боку – як за трагічні події на Волині, так і за сумнозвісну операцію «Вісла». Чимало аналітиків та експертів наголошували на необхідності включення до спільної заяви відомої формули, що успішно зарекомендувала себе в процесі польсько-німецького примирення: «Вибачаємо і просимо вибачення» [9, с. 3–20]. Напередодні вирішального етапу прийняття парламентських звернень та зустрічі глав держав, із глибоким пастирським посланням до обох народів звернувся Його Святість Папа Римський Іоанн Павло ІІ. Він рішуче закликав обидві нації до справжнього поєднання, наголошуючи на потребі як взаємного прощення за завдані образи та кривди, так і щирого вибачення за власні помилкові дії та непродумані вчинки.

Ключовим аспектом у складному процесі міжнаціонального примирення є всебічна політико-правова оцінка Волинської трагедії. Примітно, що значна частина польського суспільства схильна інтерпретувати антипольські акції того періоду як прояви геноциду [10, с. 234]. У цьому контексті, Г. Мотика пропонував розглядати польсько-український конфлікт 1943–1945 років, як складну «війну у війні»: окрему, польсько-західноукраїнську війну, що розгорталася в межах Другої світової війни, і була, на його думку, спробою української сторони скоригувати та переосмислити результати програного конфлікту 1918–1919 років. Друга ж фаза цього конфлікту характеризувалася широкомасштабними етнічними чистками та примусовим вигнанням поляків з Волині та Східної Галичини, а також українців – з етнічних територій у складі Польщі, що завершилося у 1947 р. примусовим переселенням українського населення [11, с. 352].

Висновки. Вагомим та найбільш обтяжливим елементом на поточному етапі польсько-українського примирення є, безумовно, складність у зближенні позицій та гармонізації наративів щодо трагічних подій на Волині. Сама ж міждержавна дискусія, що нині розгорнулася навколо цих історичних обставин, демонструє виражений асиметричний характер. У цьому контексті першочерговим завданням та критичною необхідністю постає трансформація формату обговорення: виведення його з площини

суспільних пристрастей, глибоких емоційних переживань та політизованих спекуляцій у простір об'єктивного наукового дослідження та академічного аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базар О. В ім'я майбутнього. URL: http://www.ji-magazine.lviv.ua (дата звернення: 11.04.2026).
2. Геник М. Міжнаціональне примирення. Від Гадяцької угоди до ЄС. 2012. Т. 2. С. 185–192.
3. Геник М. Політико-правова оцінка Волинської трагедії. *Панорама політологічних студій.* 2012. № 9. С. 38–44.
4. Адамський Л. Гіпотетичний текст спільної заяви поляків і українців. URL: https://www.facebook.com (дата звернення: 11.04.2026).
5. Грицьків Р. На шляху до правди. *Український визвольний рух*. 2006. № 6. С. 135–158.
6. Каліщук О. Україна, Польща і не тільки. *День*. 2019. URL: https://day.kyiv.ua (дата звернення: 10.04.2026).
7. Руккас А. Участь українців. *Київська старовина*. 2002. № 2. С. 90–102.
8. Каліщук О. Українсько-польське протистояння. Луцьк, 2013. С. 95–104.
9. Сливка Ю. Українсько-польське протистояння. Львів, 2003. С. 3–20.
10. Україна – Польща: важкі питання. Варшава, 2006. 370 с.
11. Motyka G. Tak było w Bieszczadach. Warszawa, 1999. 552 s.

ВПЛИВ ОПЕРАЦІЇ “ВІСЛА” НА УКРАЇНЦІВ У ПОЛЬЩІ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ІДЕНТИЧНОСТІ, ПРОЦЕСИ АСИМІЛЯЦІЇ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ НАСЛІДКИ

Гринчак Ілона,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Кліш Андрій,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Операція «Вісла» 1947 р. є однією з найтрагічніших сторінок українсько-польських відносин XX століття. Вона полягала у примусовому переселенні українського населення з південно-східних територій Польщі на західні та північні землі. Ця акція була офіційно обґрунтована необхідністю боротьби з Українською повстанською армією, однак фактично стала інструментом ліквідації української меншини та її асиміляції.

Метою дослідження є аналіз причин, перебігу та наслідків операції «Вісла», а також визначення її впливу на українсько-польські відносини.

Передумови операції формувалися в умовах післявоєнної політичної ситуації в Польщі, яка перебувала під впливом Радянського Союзу. Важливим чинником було українське питання, зокрема діяльність УПА на території Польщі. Польська влада розглядала українське населення як потенційну підтримку повстанського руху, що стало підставою для радикальних заходів.

Операція розпочалася 28 квітня 1947 р. та проводилася у кілька етапів. Українське населення насильно виселяли з місць проживання, часто надаючи лише кілька годин на збори. Переселення здійснювалося у складних умовах, а людей розселяли розпорошено, щоб унеможливити збереження етнічної єдності. Усього було депортовано понад 140 тисяч осіб. Операція супроводжувалася репресіями, арештами та інтернуванням частини населення.

Соціально-економічні та культурні наслідки операції були надзвичайно глибокими. Було зруйновано традиційний уклад життя українців, розірвано родинні та громадські зв’язки. Переселенці змушені були адаптуватися до нових умов, часто стикаючись із дискримінацією та асиміляційним тиском. Значних втрат зазнали мова, культура та релігійне життя української громади.

Міжнародна реакція на ці події була обмеженою через політичну ситуацію початку «холодної війни». Натомість українська діаспора

активно намагалася привернути увагу до проблеми, документуючи події та звертаючись до міжнародних організацій.

Операція «Вісла» мала тривалий негативний вплив на українсько-польські відносини. Вона стала джерелом історичної пам'яті, що формувала взаємні стереотипи та недовіру. Лише наприкінці XX ст. розпочалося поступове переосмислення цих подій, що сприяло налагодженню діалогу між двома народами.

Висновки. Операція «Вісла» була масштабною примусовою депортацією українського населення, яка мала ознаки етнічної чистки та супроводжувалася політикою асиміляції. Її проведення було зумовлене як безпековими мотивами, так і прагненням польської влади вирішити українське питання. Дослідження показало, що наслідки операції мали довготривалий характер і проявилися у соціальній, культурній та політичній сферах. Вона суттєво вплинула на формування українсько-польських відносин, створивши підґрунтя для тривалих історичних суперечностей.

Водночас сучасний етап відносин між Україною та Польщею характеризується прагненням до взаєморозуміння та співпраці. Осмислення подій операції «Вісла» є важливим кроком до історичного примирення та формування добросусідських відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верховецька А. Операція «Вісла»: «остаточне вирішення українського питання». URL: https://naszwybir.pl/wisla/
2. Гайос Б. Операція «Вісла». Як комуністична Польща розв'язувала «українське питання». URL: https://novapolshcha.pl
3. Інститут національної пам'яті України. 1947 – почалася акція «Вісла». URL: https://uinp.gov.ua
4. Махун С. Акція «Вісла»: як відбувалося переселення українців. URL: https://telegraf.com.ua
5. Нікітюк М. Операція «Вісла» – акт українсько-польської трагедії. Вінниця, 2018.
6. Pisuliński J. Akcja „Wisła". Kraków, 2017.
7. Motyka G. Akcja „Wisła" 1947. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2011.
8. Drozd R. Akcje wysiedleńcze Ukraińców w Polsce w latach 1944–1950. Warszawa, 2007.
9. Snyder T. Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin. New York: Basic Books, 2010.
10. Subtelny O. Ukraine: A History. Toronto: University of Toronto Press, 2009.

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ І МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА У СПАДЩИНІ СТЕПАНА ЛЕНКАВСЬКОГО

Передрук Зоряна,
здобувачка вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: peredrukzoriana17@gmail.com

Науковий керівник: **Старка Володимир,**
доктор історичних наук, професор
кафедри історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Степан Ленкавський належить до провідних представників української політичної думки ХХ ст., діяльність якого тісно пов'язана з формуванням ідеологічних засад Організації українських націоналістів та розвитком концепції українського національно-визвольного руху. Його ідейно-політична спадщина становить значний науковий інтерес, оскільки в ній український націоналізм розглядається не лише як внутрішній суспільно-політичний рух, а й як важливий чинник міжнародної політики. У працях Ленкавського простежується прагнення осмислити українське питання в контексті геополітичного протистояння великих держав, імперської політики Радянського Союзу та боротьби поневолених народів за право на самовизначення [1; 4].

Актуальність дослідження спадщини С. Ленкавського полягає в тому, що його праці дозволяють глибше зрозуміти взаємозв'язок між ідеологією українського націоналізму та міжнародними процесами ХХ ст. Для С. Ленкавського український націоналізм не був ізольованою політичною доктриною, спрямованою лише на внутрішню мобілізацію українського суспільства [4]. Навпаки, він розглядав його як систему політичного мислення, що мала визначити місце України у світі, обґрунтувати право українського народу на державну незалежність і сформувати стратегію боротьби в умовах складної міжнародної ситуації.

У центрі політичного світогляду діяча перебувала ідея нації як історичної, духовної та політичної спільноти. Українська нація, на його думку, мала не лише право на самостійне існування, а й обов'язок боротися за власну державність. Саме тому український націоналізм у його трактуванні поставав як ідеологія активної політичної дії. Він мав не тільки зберігати національну ідентичність, а й формувати волю до державотворення, здатність до організованої боротьби та готовність протистояти зовнішньому поневоленню.

Особливе значення у спадщині С. Ленкавського має осмислення міжнародного становища України. Він виходив із того, що Україна через своє географічне положення, історичний розвиток і природно-ресурсний потенціал завжди перебувала у сфері інтересів великих держав. Тому українське питання не могло бути лише внутрішньою проблемою окремого народу. Воно мало міжнародний характер, оскільки стосувалося балансу сил у Східній Європі, безпеки європейського простору та майбутнього імперських політичних систем [2; 4].

У цьому контексті С. Ленкавський розглядав український націоналізм як засіб перетворення України з об'єкта міжнародної політики на її самостійного суб'єкта. Для нього принципово важливим було те, щоб Україна не залишалася територією чужих геополітичних інтересів, предметом домовленостей між великими державами чи частиною імперського простору. Українська держава, відповідно до його бачення, мала стати самостійним чинником міжнародних відносин, здатним захищати власні національні інтереси.

Центральне місце у працях С. Ленкавського займає критика імперської політики Росії та Радянського Союзу. Він розглядав СРСР не лише як комуністичну державу, а передусім як імперську систему нового типу, що використовувала комуністичну ідеологію для виправдання політичного контролю над неросійськими народами. У цьому розумінні радянський комунізм поставав не лише як соціально-економічна доктрина, а як інструмент геополітичного панування.

С. Ленкавський наголошував, що радянська влада здійснювала системну політику денаціоналізації українського народу. Вона проявлялася в русифікації, репресіях проти української інтелігенції, контролі над освітою, культурою, історичною пам'яттю та політичним життям. На його думку, знищення української національної свідомості було одним із головних завдань радянської системи, адже саме національна свідомість становила основу для майбутньої боротьби за державну незалежність [2; 15].

Важливим елементом політичної думки Ленкавського було розуміння того, що боротьба проти СРСР не може зводитися лише до антикомунізму. Для нього головним було не просто заперечення комуністичної ідеології, а боротьба за українську державність. Саме тому антикомунізм у його працях підпорядковувався ширшій меті – національному визволенню України. Радянський Союз був небезпечним не лише через комуністичну систему, а й тому, що продовжував російську імперську традицію у новій політичній формі.

Особливу увагу С. Ленкавський приділяв проблемі поневолених народів. Він розглядав український визвольний рух як частину ширшого антиімперського процесу, що охоплював народи Центрально-Східної Європи та інші нації, підпорядковані радянській владі. У цьому сенсі український націоналізм набував міжнародного значення, оскільки виступав не лише як ідеологія українського державотворення, а й як складова боротьби народів проти імперського панування.

Міжнародна політика у спадщині С. Ленкавського тісно пов'язана з аналізом повоєнного світу. Після завершення Другої світової війни Європа була фактично поділена на сфери впливу, а Україна залишилася в

межах радянського політичного простору [1; 4]. Для українського націоналістичного руху це означало необхідність вироблення нової стратегії боротьби. Ленкавський уважно аналізував умови «холодної війни», оскільки протистояння між Заходом і СРСР створювало як нові можливості, так і нові ризики для української справи.

З одного боку, глобальне протистояння між демократичним Заходом і Радянським Союзом могло сприяти актуалізації українського питання на міжнародному рівні. З іншого боку, С. Ленкавський добре усвідомлював, що великі держави керуються насамперед власними інтересами [2; 8]. Тому він застерігав від надмірної віри в зовнішню допомогу. На його думку, міжнародні обставини можуть бути сприятливими або несприятливими, однак вирішальним чинником визволення має залишатися організована сила самої української нації.

Саме принцип опертя на власні сили був одним із ключових у політичному мисленні Ленкавського. Він не заперечував значення міжнародних союзників, але вважав, що жодна зовнішня сила не здобуде незалежність за українців. Український визвольний рух мав використовувати суперечності між великими державами, але не перетворюватися на пасивного очікувача чужої підтримки. Такий підхід засвідчує політичний реалізм Ленкавського та його розуміння природи міжнародних відносин [4; 13].

Для С. Ленкавського міжнародна політика була не сферою абстрактних моральних декларацій, а простором боротьби інтересів, впливів і стратегій. Він критично оцінював політику західних держав, які часто проголошували принципи свободи й самовизначення народів, але на практиці не завжди були готові підтримувати визвольні рухи, якщо це суперечило їхнім геополітичним інтересам. Така позиція давала йому підстави наголошувати на необхідності самостійної політичної стратегії українського руху.

У спадщині С. Ленкавського український націоналізм постає як ідеологія політичної суб'єктності. Він мав забезпечити не лише боротьбу проти окупаційної влади, а й формування української політичної еліти, здатної мислити державницькими категоріями. Національна еліта, на його думку, повинна була поєднувати ідейну переконаність, політичну дисципліну, стратегічне мислення та здатність орієнтуватися в міжнародній ситуації.

Важливою складовою поглядів С. Ленкавського була проблема інформаційної та ідеологічної боротьби. Він усвідомлював, що радянська влада активно використовує пропаганду для дискредитації українського визвольного руху. Тому українські націоналісти, на його думку, повинні були не лише діяти організаційно, а й пояснювати свої цілі світові. Йшлося про необхідність довести міжнародній спільноті, що український націоналізм є не проявом агресії чи ізоляціонізму, а формою боротьби поневоленої нації за право на державне існування.

Цей аспект є особливо важливим, оскільки міжнародна політика формується не лише через дипломатичні рішення, а й через політичні образи, інформацію та інтерпретації. Якщо український рух не пояснює власну позицію, її можуть спотворити противники. Ленкавський фактично

розумів значення політичної комунікації та інформаційного впливу як складової визвольної боротьби [3; 4].

Окреме місце у спадщині С. Ленкавського займає роль української еміграції. Після Другої світової війни значна частина українського політичного активу опинилася за межами України. Для політика еміграція не повинна була бути лише спільнотою вигнанців. Вона мала виконувати важливу політичну функцію: зберігати ідею незалежності, представляти українське питання перед світом, інформувати міжнародну громадськість про становище України та підтримувати зв'язок із визвольним рухом.

Діяльність Закордонних Частин ОУН у повоєнний період була одним із практичних виявів такого підходу. Ленкавський як один із провідних діячів цього середовища займався не лише ідеологічними питаннями, а й аналізом міжнародної ситуації та виробленням політичної лінії українського визвольного руху. Це засвідчує, що міжнародний вимір українського націоналізму був для нього не допоміжним, а органічним.

У працях С. Ленкавського також простежується ідея соборності українських земель. Вона мала не лише внутрішньонаціональне, а й міжнародно-політичне значення. Соборна Україна мислилася як повноцінна держава, здатна впливати на регіональний баланс сил. Незалежна Україна, відповідно до його бачення, могла б стати важливим чинником стабільності у Східній Європі та перешкодою для подальшої російської імперської експансії [3; 10].

Висновки. Таким чином, український націоналізм у спадщині Ленкавського поєднував кілька ключових вимірів: ідеологічний, державницький, антиімперський і міжнародний. Він був спрямований на формування національної свідомості, організацію політичної боротьби, відновлення державності та здобуття міжнародного визнання України як самостійного суб'єкта.

Особливістю поглядів С. Ленкавського було те, що він не відокремлював внутрішню боротьбу від зовнішньополітичних умов. Для нього український визвольний рух мав одночасно діяти всередині нації та в міжнародному просторі. Внутрішня консолідація без міжнародної стратегії була недостатньою, але й міжнародна діяльність без сильної національної основи не могла забезпечити успіху. У цьому полягає одна з найважливіших рис його політичної спадщини: С.Ленкавський мислив українське питання стратегічно. Він бачив Україну не лише як жертву імперської політики, а як потенційного активного учасника міжнародних процесів. Український націоналізм у його розумінні мав вивести Україну зі стану політичної залежності та перетворити її на державу, здатну самостійно визначати власне майбутнє.

Отже, спадщина С. Ленкавського має важливе значення для дослідження українського націоналізму та міжнародної політики ХХ ст. У його працях український націоналізм постає не як вузька політична течія, а як цілісна концепція національного визволення, державотворення та міжнародної суб'єктності України. Ленкавський розглядав міжнародну політику крізь призму українських національних інтересів, критикував імперську природу Радянського Союзу, наголошував на необхідності опертя на власні сили та водночас визнавав важливість використання міжнародних обставин у боротьбі за незалежність.

Його ідейно-політична спадщина залишається актуальною і сьогодні, оскільки порушує питання, що не втратили значення: співвідношення національної ідеї та державної політики, роль міжнародної підтримки, небезпека імперського впливу, значення інформаційної боротьби, потреба в політичній еліті та необхідність утвердження України як самостійного суб'єкта міжнародних відносин. Саме тому праці С. Ленкавського є важливим джерелом для сучасного осмислення української державності, національної безпеки та місця України у світовій політиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленкавський С. Український націоналізм. Твори. Том 1. Історія / упоряд. і ред. О. Сич. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2022. 560 с.
2. Ленкавський С. Український націоналізм. Твори. Том 2. Ідеологія. Філософія / упоряд. і ред. О. Сич. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2022. 480 с.
3. Ленкавський С. Український націоналізм. Твори. Том 3. Совєтознавство / упоряд. і ред. О. Сич. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2023.
4. Ленкавський С. Український націоналізм. Том 4. Міжнародна політика / упоряд. і ред. О. Сич. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2023. 560 с.
5. Ленкавський С. Український націоналізм. Твори / за ред. О. Сича. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. Т. 1. 600 с.
6. Ленкавський С. Український націоналізм. Твори / за ред. О. Сича. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. Т. 2. 524 с.

ОСВІТНЯ, НАУКОВА ТА КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬКРЕМЕНЕЦЬКОГО ЛІЦЕЮ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Дикун Соломія,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: dukynsolomiia2006@gmail.com

Науковий керівник: **Зуляк Іван**,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей
історичних наук
Тернопільського національного
педагогічного університету імені
Володимира Гнатюка

У міжвоєнний період Кременецький ліцей утвердився як унікальний освітній і культурний центр Волині. Відновлений у 1920 р. як польська навчальна інституція, він водночас продовжив традиції Волинської гімназії початку ХІХ ст. Попри офіційний статус польського закладу, ліцей від початку свого функціонування демонстрував риси багатофункціональної установи, що значно виходила за межі типової школи: поряд з освітньою діяльністю він здійснював науково-дослідну та культурно-просвітницьку роботу, охоплюючи впливом не лише учнівську молодь, а й широкі верстви населення регіону. Саме ця багатовекторність визначила його особливе місце в історії Волині та зумовлює актуальність наукового вивчення діяльності закладу [1; 2].

Організаційна структура ліцею істотно відрізнялася від моделей типових польських навчальних закладів міжвоєнної доби. За спостереженнями А. Шваба та Н. Оболончик, він об’єднував декілька рівнів освіти: семирічну гімназію, дворічний ліцейний курс, а також мережу спеціалізованих шкіл – рільничу, садівничу, лісову й господарську [3]. Кожна з них мала власну матеріально-навчальну базу, дослідні ділянки та майстерні, що забезпечувало поєднання теоретичної підготовки з практичною діяльністю. Така організація відповідала аграрній специфіці Волині й водночас надавала закладові рис, притаманних радше вищим навчальним інституціям. Формування цієї моделі відбувалося поступово протягом 1920-х рр. і набуло завершеного вигляду наприкінці десятиліття, що забезпечило стабільність функціонування ліцею навіть у період економічної кризи 1929–1933 рр. [3; 9].

Освітній процес у ліцеї характеризувався синтезом класичної гімназійної традиції з практичною орієнтацією та активним використанням краєзнавчого матеріалу. Як зазначає С. Коляденко,

еволюція закладу від класичної гімназії до повноцінного ліцею відбулася у відповідності до освітньої реформи 1932 р. (реформи Я. Єнджеєвича), при збереженні власної педагогічної традиції та регіональної ідентичності [2, с. 47]. Попри уніфікацію навчальних програм відповідно до державних стандартів, адміністрація наполягала на включенні до них матеріалів з історії, природи та господарства Волині. Це сприяло інтеграції навчального процесу з науковими дослідженнями викладачів і забезпечувало тісний зв'язок освіти з регіональним контекстом [2; 4].

Функціонування ліцею відбувалося в умовах складної мовно-національної ситуації регіону. Ю. Крамар підкреслював, що волинський воєвода Г. Юзевський розглядав освітні інституції, зокрема Кременецький ліцей, як інструмент поширення польської мови та культури [5, с. 99]. Офіційно навчання здійснювалося польською мовою, однак значна частина учнів і частково викладачів була українського походження, що формувало специфічне полікультурне середовище. У межах «волинської програми» ліцей мав виконувати функцію зразкового польського закладу, водночас демонструючи відкритість до місцевого населення. Така подвійність зумовлювала особливості освітньої практики, відмінні від ситуації в центральних регіонах Польщі.

Важливою складовою діяльності ліцею була науково-дослідна робота, яка виокремлювала його серед інших освітніх установ міжвоєнної Польщі. Педагогічний колектив систематично здійснював дослідження у галузях природознавства, краєзнавства, педагогіки та суспільних наук, публікуючи їх результати. Кульмінацією цієї діяльності стало заснування у 1938 р. Волинського наукового інституту – першої регіональної установи, зорієнтованої на комплексне вивчення Волині. За оцінкою Н. Оболончик, інститут був унікальним осередком, що поєднував академічні дослідження з практичними потребами розвитку краю [7, с. 85]. Його діяльність охоплювала вивчення природних ресурсів, господарства, демографії, етнографії та історії регіону. Хоча інститут проіснував до 1940 р. і був ліквідований унаслідок окупаційних змін, він започаткував низку важливих дослідницьких проєктів і заклав підвалини системного наукового вивчення Волині [7, с. 86–87].

Значну роль у науковому житті ліцею відігравала бібліотека, яка належала до найбагатших у регіоні. Сформована ще в XIX ст. на основі фондів Волинської гімназії, у міжвоєнний період вона значно поповнилася і налічувала десятки тисяч томів. Н. Оболончик розглядає її як самостійний науково-культурний центр, що забезпечував дослідницьку діяльність не лише педагогів, а й ширшої громадськості [6, с. 28]. При ліцеї функціонував також музей із природничими, етнографічними та історичними колекціями, значна частина яких збереглася і нині перебуває у фондах Кременецького краєзнавчого музею [9, с. 240]. Після 1939 р. питання належності бібліотечних і музейних зібрань набуло міжнародного характеру; як зазначає М. Гетьманчук, переговори між УРСР і Польщею засвідчили їхню виняткову культурну й наукову цінність [8, с. 88–90].

Культурно-просвітницька діяльність ліцею виходила далеко за межі освітньої функції і охоплювала широкий соціальний простір Волині. Дослідники характеризували його як провідний культурно-освітній осередок регіону 1920–1930-х рр., що формував інтелектуальне

середовище Кременця і транслював культурні цінності [10, с. 109]. Однією з ключових форм цієї діяльності були так звані «народні університети» – короткотермінові освітні курси для дорослого населення. За даними Н. Оболончик, вони охоплювали значну аудиторію та включали лекції з природознавства, господарства, історії, санітарії та літератури, адаптовані до різних соціальних груп [11, с. 53–54]. Таким чином реалізовувалася ідея безперервної освіти, що значно випереджала свій час.

Важливим компонентом культурного життя ліцею була театральна, музична та видавнича діяльність. Учнівські та викладацькі колективи організовували вистави, концерти та літературні вечори, які залучали широку аудиторію. Видавнича діяльність включала випуск часописів і альманахів із науковими та краєзнавчими матеріалами. М. Сивіцький у мемуарах підкреслював, що ліцей став центром інтелектуального тяжіння, який об'єднував активні культурні сили регіону [12, с. 87]. Регулярне висвітлення його діяльності в пресі, зокрема у «Волинському календарі «Рільник»» за 1937 р., свідчило про значну публічну роль закладу [4, с. 47].

Висновки Отже, упродовж міжвоєнного періоду Кременецький ліцей функціонував як унікальна багатопрофільна інституція, що інтегрувала освітню, наукову та культурно-просвітницьку діяльність. Освітній процес поєднував державні стандарти з практичною підготовкою і регіональним компонентом, що забезпечило збереження інституційної самобутності після реформи 1932 р. Наукова діяльність, зосереджена зокрема у Волинському науковому інституті, а також розвинена бібліотечно-музейна база, перетворили ліцей на провідний дослідницький центр регіону. Культурно-просвітницька робота, реалізована через народні університети, мистецькі заходи та видавничу діяльність, сприяла формуванню інтелектуального середовища Волині та залученню широких верств населення до освіти. У цілому Кременецький ліцей виступав ключовим осередком розвитку науки, освіти й культури регіону в міжвоєнну добу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Місто Кременець в історії освіти, науки, культури: Матеріали міжнародної конференції. 23–24 травня 2002 р. Кременець, 2002. 268 с.

2. Коляденко С. Кременецький ліцей у системі освіти Волині (XIX – 30-ті рр. XX ст.): монографія. Житомир: Житомир. держ. пед. ун-тет, 2003. 136 с.

3. Шваб А., Оболончик Н. Організаційно-структурні засади діяльності Кременецького ліцею в 1920–1930 рр. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки.* Луцьк, 2001. № 10. С. 19–23.

4. Крем'янецький ліцей. *Волинський калєндар «Рільник» на 1937 рік*. Луцьк, 1937. 47 с.

5. Крамар Ю. Освітня політика воєводської адміністрації Г. Юзевського на Волині. *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей Волинського державного університету.* 2000. С. 97–102.

6. Оболончик Н. Бібліотека Кременецького ліцею 20–30-х рр. XX ст. Минуле і сучасне Волині і Полісся. *Матеріали XVI Волин. наук. істор.-краєзн. конф., присвяч. 65-річчю Волин. держ. обл. універс. наук. б-ки ім. Олени Пчілки.* Луцьк, 2005. С. 28.

7. Оболончик Н. Волинський науковий інститут при Кременецькому ліцеї (1938–1940 рр.). *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету.* 2002. Вип. 7. С. 85–88.

8. Гетьманчук М. Проблема належності фондів Кременецького ліцею у відносинах Української СРСР з Польщею в 1921–23 рр. *Місто Кременець в історії освіти, науки, культури: Матеріали міжнародної конференції.* 23–24 травня 2002 р. Кременець, 2002. С. 88–96.

9. Шваб А., Оболончик Н. Матеріали з історії Кременецького ліцею 1920–1939 рр. у фондах Кременецького краєзнавчого музею. *Волинський музей: історія і сучасність: наук.*

зб. Вип. 3: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції. Луцьк-Колодяжне, 18–19 трав. 2004 р. Луцьк, 2004. С. 239–241.

10. Оболончик Н. Кременецький ліцей – культурно-освітній осередок Волині 20–30-их років XX століття. *Місто Кременець в історії освіти, науки, культури: Матеріали Міжнародної конференції.* 23–24 травня 2002 р. Кременець, 2002. С. 109–113.

11. Оболончик Н. Діяльність народних університетів на Волині у 1920–1930-х рр. *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету.* 2005. Вип. 10. С. 52–56.

12. Сивіцький М. Записки сірого волиняка. 2-ге вид. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. 400 с.

ЛІТЕРАТУРА І ПУБЛІЦИСТИКА РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІДЕОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ

Гринчук Богдана,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: bogdanka1394@gmail.com

Науковий керівник: **Старка Володимир,**
доктор історичних наук, професор
кафедри історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Одним із наймасштабніших явищ в історії людства, яке залишило глибокий відбиток практично на всіх сферах життя стала Друга світова війна. Особливого значення в умовах воєнного часу набули література та публіцистика, оскільки вони виявилися потрібними не лише як мистецтво, адже несли в собі важливу соціально-політичну функцію. У радянській Україні ця творчість була тісно інтегрована в державну ідеологічну систему та підпорядковувалась її ключовим завданням.

Літературний процес воєнних років формувався під жорстким тиском обставин і державним контролем. Провідним художнім методом залишався соціалістичний реалізм, який був обов'язковою рамкою для будь-якого твору. У межах соцреалізму дійсність потрібно було відображати з виразним акцентом на героїчних мотивах та позитивних образах.

Зокрема культурна політика у період 1942–1943 років на території радянської України позначилася неоднорідністю, у якій проглядається не завжди помітна логіка. Парадокс у тому, що центральна преса Союзу в цей час дедалі активніше розставляла русоцентричні акценти, натякаючи на виняткову роль російського народу, тоді як українські газети, фронтові україномовні видання, навпаки, посилювали саме українську пропаганду [2]. Цей контраст був свідомою стратегією радянської ідеології, оскільки, у моменти, коли треба було підняти населення на боротьбу, влада тимчасово згадувала про національні почуття й використовувала їх як ресурс.

Водночас у багатьох населених пунктах елементарно не було газетних вітрин, там, де вони стояли, преса оновлювалася нерегулярно, із запізненням. Стінгазети виходили епізодично, від випадку до випадку, що позбавляло їх системності й реального впливу на читача [5].

Гнучкість радянської пропаганди особливо чітко проглядається крізь призму літератури й публіцистики, адже саме вони були тим живим матеріалом, який найшвидше реагував на складові ідеологічного впливу. Літературні твори набували обрисів емоційної оболонки, перетворюючись на близькі пересічній людині слова про рідну землю, обов'язок, ненависть до загарбника. Тексти воєнного часу хоч і транслювали потрібні владі сенси та водночас справді консолідували суспільство, яке опинилося в надзвичайно жорстких умовах.

На тимчасово окупованих українських територіях преса опинилася в умовах цілковитого контролю з боку німецької адміністрації. Райхскомісаріат Україна під орудою Еріка Коха запровадив тотальну цензуру на всі друковані видання. При кожній редакції діяв спеціальний цензурний осередок, представники якого здійснювали постійний нагляд за змістом публікацій і несли відповідальність за те, щоб кожен рядок не суперечив німецьким ідеологічним вимогам [3].

У таких умовах місцеві редактори й журналісти почувалися скуто, журналістські розслідування з критичним оцінками провести було просто неможливо. Усе, що виходило за межі чітко окресленої лінії, або блокувалося одразу, або жорстко регулювалося ще на етапі підготовки матеріалу. Як наслідок, періодика набула стандартизованого вигляду, перетворюючись на інструмент виконання пропагандистських цілей окупаційної влади. І все ж повністю обмежити пресу не вдалося. В матеріалах культурницької тематики журналісти мали можливість проявити бодай якусь ініціативу, власне, в цьому іноді проступав індивідуальний підхід, де було видно людське обличчя автора. Щоправда, навіть цей обмежений простір перебував під наглядом цензорів, тож говорити про справжню творчу свободу, звісно, не можна.

Попри те, що цензурні обмеження а окупованих територіях були жорсткими, українська публіцистика все ж не існувала у вакуумі. Окремі видання співпрацювали, здійснюючи обмін авторськими матеріалами, публікуючи огляди й анотації на інші періодичні видання. Редакції прагнули не лише інформувати читачів, а й формувати бодай якийсь спільний інформаційний простір. Що цікаво, попри зовнішній контроль, редакційні колективи часто мали схожі підходи до того, чим наповнювати свої шпальти. У багатьох випадках у центрі уваги опинялася національна проблематика, зокрема питання історичного розвитку України, її місця в тогочасних політичних процесах, питання формування національної свідомості. Наприклад, газета «Український голос» відкрито заявляла, що її мета полягає у популяризації ідеї самостійної держави, а інше видання, «Подолянин», робило акцент на відродженні національної свідомості й вихованні любові до рідної землі [3].

Воєнна публіцистика швидко перетворилася на самостійний і впливовий жанр, спрямовуючи ресурси на мобілізацію населення і консолідацію суспільства перед обличчям ворога. Письменники-публіцисти охоче зверталися до художньої творчості, змальовуючи образ ворога як утілення абсолютного зла. Серед авторів, чиї публіцистичні виступи мали найбільший відгомін, варто згадати Ярослава Галана. Його памфлети й радіокоментарі вирізнялися гостротою й розвінчанням ідеології противника. Не менш потужно працювало слово Олександра

Довженка, його «Лист до офіцера німецької армії» поєднує публіцистичну гостроту з глибоким емоційним впливом. Свою нішу займали й фейлетони Петра Козланюка, які били по ворогу влучними характеристиками [1].

Крім завдань підняття духу та таврування ворога, воєнна публіцистика відігравала роль формування політичних наративів. Держава чудово розуміла, що слова письменників з гучним іменем набували більшої ваги, ніж безіменні агітатори, тому літературні авторитети перетворювались на інструменти ідеологічного впливу. Показовим є випадок Павла Тичини, який у роки війни виявився залученим до інформаційного протистояння, що спрямовувалося на українську діаспору. Зокрема, у статті «Геть брудні руки від України», що поширювалась закордоном, Тичина акцентував увагу на політичному союзі з москвою як безальтернативній умові національного виживання, що цілком відповідало офіційному радянському наративу. [4].

Публіцистика працювала не тільки на внутрішнього споживача, вона виходила за межі країни, впливала на осмислення політичних подій далеко за лінією фронту. Але водночас приклад Тичини оголює й іншу сторону становища письменників, з огляду на те, що за зовнішньою картинкою авторитетного голосу часто стояв жорсткий ідеологічний тиск, у якому письменник мусив виконувати те, що вимагала держава.

Та, мабуть, серед всіх жанрів публіцистики воєнної доби найкраще вловив те чого потребував читач – нарис. Він поєднував живий авторський погляд, документальну основу, художнє осмислення побаченого, через що читач отримував майже репортаж із місця подій. Фронтовий нарис заполонив газетні шпальти з перших днів війни, письменники й журналісти, які перебували в зоні бойових дій, накопичували величезний фактичний матеріал про події фронту та тилу, героїзм радянських людей й насильницький характер дій противника. Ці тексти піднімали патріотизм, розпалювали ненависть до загарбника, але робили це не гаслами, а прикладами, у які читач беззаперечно вірив [1].

Щоправда ефективність нарису завжди залежала від того, хто пише. Один письменник умів кількома штрихами показати цілісну картину, інший викладав лише сухі факти. У перші місяці війни нарис найчастіше мав форму коротких бойових епізодів, кореспонденцій, але згодом жанр почав помітно ускладнюватись. Від уривчастих нотаток автори переходили до розгорнутих художньо-публіцистичних текстів, у яких розкривали психологічні переживання людини в умовах війни, її внутрішню боротьбу. Воєнний нарис із засобу інформування перетворився на важливий інструмент глибокого осмислення людського досвіду за екстремальних обставин.

Культурна політика воєнного часу мала й неприваблівий зворотний бік, а саме жорсткий ідеологічний контроль, який не обмежувався загальними вказівками, а доходив до конкретних списків, які готувалися у відділах пропаганди й підлягали обмеженню або вилученню усього, що не вкладалося в офіційну ідеологічну схему.

До цих переліків потрапляли не другорядні діячі, а ключові постаті української літератури. Там фігурували імена відомих українських письменників та поетів, зокрема Микола Бажан, Володимир Сосюра, Максим Рильський, Іван Гончаренко, Наталя Забіла, загалом близько

тридцяти шести осіб [6]. Сам факт того, що письменників, які на інших сторінках друкувалися як патріоти й голос народу, одночасно включали до чорних списків, багато говорить про атмосферу, у якій творилася література. Влада прагнула повного контролю над культурним контентом і не полишала спроб регулювання чітких меж для читача.

При цьому, цікаво, що значна частина заходів культурно-масової роботи проводилася українською мовою, що було цілком продуманим кроком, позаяк використання рідної мови створювало враження, що влада справді підтримує національну культуру. На ділі ж ішлося про те, щоб зробити ідеологічні настанови ближчими й більш зрозумілими для різних верств населення. По суті, національна форма слугувала оболонкою для радянського змісту, і таке поєднання значно розширювало вплив пропаганди [5].

Висновки. Таким чином, література й публіцистика воєнної доби в радянській Україні функціонували як невіддільні частини ідеології. Вони перетворювалися на механізм, який водночас інформував, згуртовував, вів пропагандистську роботу. Саме через них формувалися патріотичні настрої й відбувалася консолідація суспільства, без якої ідеологічна машина не працювала б. Воєнна публіцистика вирізнялася передусім високою емоційною напругою, сміливим залученням художніх засобів й умінням швидко реагувати на події. Публіцистика поєднувала майже документальну творчість із читацькими емоціями. Притім весь літературний процес відбувався під пильним наглядом, цензурними обмеженнями й ідеологічним регулювання змісту. Між владою і словом існував постійний тиск, та попри нього література й публіцистика зуміли зафіксувати живу правду війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія української літератури: у 8 т. / голов. ред. Є. П. Кирилюк [та ін.]. Київ: Наукова думка, 1967–1971. Т. 7: Література періоду завершення будівництва соціалізму та Великої Вітчизняної війни (1933–1945) / відп. ред. Б. С. Буряк. Київ: Наукова думка, 1971. 400 с.

2. Єкельчик С. О. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / пер. з англ. М. Климчук, Х. Чушак; ред. Я. Цимбал. Київ: Критика, 2008. 303 с.

3. Олійник Ю. В., Завальнюк О. М. Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі «Волинь-Поділля» (1941–1944 рр.). Хмельницький: Поліграфіст-2, 2012. 320 с.

4. Сергійчук В. Соборна пам'ять України: календар-альманах. 2026. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2025. 288 с.

5. Старка В. «Національна за формою, соціалістична за змістом»: культурна політика радянської влади у західноукраїнському селі у 1944–1953 роках. *Література та культура Полісся*. 2019. № 94. Серія «Історичні науки». № 11. С. 221–235.

6. Шайкан В. Ідеологічна боротьба в Україні періоду Другої світової війни 1939–1945 рр. Кривий Ріг: Криворізька друкарня, 2010. 436 с.

ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ

Демидяк Діана,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: dianka11dianka11@gmail.com

Науковий керівник: **Кіцак Володимир,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Українські етнічні території Польщі на початку вересня 1939 р. були частково зайняті радянськими військами – Надсяння, Холмщина й Підляшшя разом із Галичиною та Волинню мали б перейти до території СРСР, тоді як Лемківщина була одразу окупована німецькими військами. Та згідно з договором від 28 вересня 1939 р. кордон визначався «лінією Керзона», і радянські війська були змушені покинути Холмщину, Надсяння і Підляшшя. Ці території разом із Лемківщиною увійшли до Генеральної Губернії [1, с. 9]. Генеральна Губернія була створена декретом А. Гітлера від 12 жовтня 1939 р., її очільником став Ганс Франк [2]. Українські етнічні території входили у два новостворені дистрикти – Краківський та Люблінський, що складало 16 тис. км² українських етнічних земель з 1,2 млн населення, у тому числі майже 500 тис. українців.

В умовах окупації українське населення проявило здатність до самоорганізації. Після поразки Польщі у вересневій компанії та окупації, українці почали утворювали допомогові комітети на місцях. Вони займались локальними проблемами українського суспільства і захистом прав населення. Вже у листопаді 1939р. відбулась конференція представників цих комітетів. На ній було ухвалено рішення про створення головного координуючого органу – Українського Центрального Комітету. Однак дозвіл на створення комітету українці отримали уже в 1940 р. [3, с. 272]. Під час зустрічі В. Кубійовича із очільниками німецької адміністрації – Г. Франком та А. Бізанцем, було ухвалено рішення про призначення В. Кубійовича очільником УЦК [4, с. 36]. УЦК став єдиним представницьким органом українців у Генеральній Губернії. Він не мав прямого політичного впливу і здебільшого був зосереджений на соціальній та гуманітарній сфері українського життя. Складався він із семи структурних підрозділів [3, с. 273]. Діяльність УЦК торкалася усіх сфер соціального життя українців: питань освіти, науки та релігії,

представництва українців перед окупаційною владою та юридичною допомогою.

Велика увага в УЦК приділялись питанню освіти. Через нацистську заборону таких організацій, як «Рідна школа», «Українське педагогічне товариство» та «Українська захоронка», освітня діяльність стала можливою лише в межах легальних українських комітетів. З липня 1940 р. координацію цієї роботи, зокрема через мережу Українських освітніх товариств перебрав на себе УЦК [5, с. 200].

Шкільний відділ УЦК замінив освітні організації міжвоєнного періоду. Окрім цього, відділ культурної праці створював українські освітні товариства, замістивши «Просвіту» [3, с. 273].

УЦК займався питаннями шкільної та дошкільної освіти, кадровими питаннями та взаємодією із окупаційною адміністрацією. Були створені Українські Освітні Товариства та місцеві відділи [6, с. 417]. Шкільні референти спрямували зусилля на витіснення польських культурних впливів, масове відкриття українських шкіл та організацію фахового навчання для майбутніх учителів [5, с. 200]. Головною метою УЦК своєї освітньої діяльності, бачив зміцнення української свідомості в населення і національне виховання підростаючих поколінь [7, с. 197]. Уся культурна діяльність підпорядкована УЦК теж мала цю мету. Ця діяльність проводилась в умовах окупації, що її ускладнювало.

Активно розбудовувалась система дошкільних закладів. Серед них були: ясла, постійні дитячі садки, сезонні дитячі садки, сирітські захисти [5, с. 201]. Їхня кількість постійно збільшувалась, не зважаючи на фінансові та кадрові проблеми. Географія українських дошкільних закладів в 1940 році охоплювала не лише правий берег Вісли, а й терени українських колоній на Лівобережжі, зокрема був відкритий дитячий садок Ченстохові [8, с. 175].

Попри складні умови воєнного часу, відділи освіти УЦК ініціювали масові курси ліквідації неписемності, прагнучи максимально охопити початковим навчанням доросле населення [9]. Крім цього, УЦК займався організацією різноманітних курсів для працівних різних сфер життя [5, с. 203].

Окупаційна адміністрація встановила чіткі кількісні критерії для функціонування українського шкільництва: заснування народних шкіл дозволялося за умови реєстрації 40 вихованців, а приватні заклади освіти могли відкритись за наявності мінімум 20 учнів [7, с. 201]. Збільшувалась кількість професійних шкіл, наприклад, сільськогосподарських чи шкіл домашнього господарства.

УЦК активно займався питанням книгодрукування та періодикою. Ними видавалась періодика на українській мові, наприклад, Краківські Вісті. Окрім цього, видавалось окремо ілюстроване видання, окремі журнали для молоді та дітей [9]. Книги поширювали через читальні. Крім цього, видавництво «Українська книга» друкувало підручники та методичні рекомендації для освітніх закладів. Хоч видавничий процес підручників забезпечувався силами УЦК, їх змістове наповнення підлягало цензурі і мало бути затверджене окупаційною владою.

Взаємодія з окупаційною адміністрацією вимагала від керівництва УЦК надзвичайного дипломатичного хисту, адже головним викликом

було збереження українських сенсів освіти в умовах жорсткої цензури та ідеологічного тиску. Не зважаючи на перебування в окупації, вчителі в українських школах намагались проводити національно-виховну роботу поміж учнями. Проводились заходити щодо відомих дат української культури, вшановувались діячі української історії та культури, як то Т. Шевченко, І. Франко та О. Басараб. Також вшановувались релігійні свята, проводились колядки [6, с. 422].

Українські організації намагались підтримувати талановитих учнів, також підтримкою освіти займався кооперативний рух. Попри об'єктивні перешкоди, педагоги, духовенство та референти УОТ, спрямовували зусилля на активізацію сільської молоді. Завдяки їхній діяльності було сформовано мережу церковних братств, мистецьких гуртків та молодіжних куренів, де ядром організаційної роботи ставало учнівство та студентство [6, с. 450]. Важливим елементом для залучення молоді також став спорт.

Освітня сфера постійно стикалась із головною проблемою – нехваткою кадрів. Зазначена проблема регулярно висвітлювалася на сторінках часопису "Вісник УЦК". Проблема із кваліфікованими кадрами, була в кожній третій школі [6, с. 418]. Стратегія Комітету щодо розв'язання проблеми малої кількості кваліфікованих кадрів, базувалася на залученні молодого покоління до освітньої праці. Часто до освітнього процесу залучали місцевих інтелігентів, які не мали педагогічної освіти. Окрім цього, відбувалась підготовка нових педагогів. У 1940–1944 р. УЦК активно організовував підготовку вчителів у учительських семінаріях та території Закерзоння та Галичини [5, с. 202]. Також, активно залучали вчителів, які до початку військових дій, викладали у польських школах. У культурну роботу та справи молоді, часто залучали біженців з Галичини та Волині, котрі не завжди знаходили спільну мову з місцевим населенням

Для підтримки педагогів було створено Українське Учительське Об'єднання праці. Це об'єднання займалось підвищенням кваліфікації вчителів та захистом їх прав. УЦК активно опікувався правовим та матеріальним становищем академічної спільноти [7, с. 214]. Зокрема, зусилля організації дозволили забезпечити студентів та педагогів додатковими харчовими картками, що допомагало покращити їх становище у період окупації. Діяла Комісія підтримки українського студентства, яка надавала фінансову підтримку талановитим студентам із Студентського фонду [6, с. 426]. У фонд могли робити внески усі бажаючі громадяни, кооперативи та організації.

Окрім цього школи стикались і з проблемою фінансування. Особливо гострою ця проблема була для сільських шкіл. До 1941 р. оплата роботи вчителів здійснювалась за кошти батьків учнів, також школи постійно стикались із проблемами недостатнього фінансування. Кошти здебільшого використовували для опалення та ремонту приміщень [6, с. 418].

Проблемою були і обмеження окупаційної влади. Так, окупаційна адміністрація не давала дозволу для створення повноцінної мережі української середньої освіти. Лиш завдяки намаганням В. Кубійовича було відкрито дві гімназії та учительська семінарія. Протягом всього періоду ставлення окупаційної влади до ідеї поширення українських гімназій та семінарій залишалось неоднозначним [5, с. 202]. Через це УЦК

проводило матуральні гімназійні курси, що поширювало освіту. Окрім цього, так і не було реалізовано плани УЦК щодо відкриття окремого Інституту Українознавства [5, с. 203].

Жіночі секції УЦК теж активно долучались до питань освіти та роботи із дітьми та молоддю. Часто, саме вони опікувалась закладами дошкільної освіти [7, с. 204]. Самі жінки також активно здобували освіту. Жіночі фахові школи були здебільшого поширені на Галичині, та декілька діяло на території Закерзоння.

Висновки. Аналіз діяльності Українського Центрального Комітету в освітній царині дозволяє констатувати, що в умовах нацистської окупації ця організація відіграла роль ключового стабілізаційного чинника для української нації. Комітет в умовах окупації зумів зберегти освітні кадри та збільшити кількість навчальних закладів для українських дітей. Головним досягненням стало наповнення шкільної програми українським змістом. Не зважаючи на німецьку окупацію, українські вчителі намагались виховувати учнів на засадах українською культури, зберігати українські традиції, релігійне виховання та плекати пам'ять про діячів української культури.

Керівництво УЦК продемонструвало високий рівень політичного прагматизму, використовуючи обмежені легальні можливості для розбудови мережі професійних шкіл, дошкільних закладів та матуральних курсів. Це дозволяло частково обходити обмеження створені німецькою окупаційною владою щодо середньої та вищої освіти.

Водночас діяльність УЦК була постійною боротьбою з перешкодами, такими як вплив німецької окупаційної влади, цензура, хронічний брак коштів та кваліфікованих кадрів. Через це багато освітніх планів УЦК не було виконано. Не зважаючи на це, їх освітня діяльність була важливою спробою збереження української освіти в умовах окупації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сергійчук В. І. Український здвиг: у 5 т. Т. 1: Закерзоння. 1939–1947. Київ: Українська видавнича спілка, 2004. 840 с.

2. Erlaß des Führers und Reichskanzlers über die Verwaltung der besetzten polnischen Gebiete (12. Oktober 1939). Verfassungen.de. URL: https://www.verfassungen.de/de33-45/polengebiete39.htm

3. Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.) за матеріалами україномовної легальної преси [монографія]. Львів: ЛННБ України ім. В. Стефаника, 2010. 276 с.

4. Мельник І. Україна понад усе! До 100 річчя Володимира Кубійовича Поступ. 23–24 вересня 2000. № 158 (602).

5. Тронь-Радомська А. Діяльність Українських освітніх товариств у Генеральній губернії (1940–1944 рр.). *Сторінки Історії*. 2020. № 50. С. 223–238.

6. Макар Ю., Горний М., Макар В., Салюк А. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). *Дослідження. Спогади. Документи:* У трьох томах. Том 1. Дослідження. Чернівці: Букрек, 2011. 453 с.

7. Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії. 1939–1941: монографія. Чикаго: Вид. Миколи Денисюка, 1975. 664 с.

8. Сергійчук В. Становище і доля українців у Генеральному губернаторстві (без Галичини) в роки німецької окупації. *Україна-Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків*. Варшава, 1998. С. 166–184.

9. Вісник УЦК. 1942. Ч. 1(27). Краків: Вид-во Укр. Центр. Комітету, 1942. 35 с. URL: https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/9320/file.pdf

БОРОТЬБА ЗА КОНТРОЛЬ НАД ОСВІТНІМ ПРОСТОРОМ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У ПОВОЄННІ РОКИ: РАДЯНСЬКА ВЛАДА ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ (1944-1953 РР.)

Чиж Уляна,
здобувачка вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: ulianachyzh@gmail.com

Науковий керівник: **Лаврін Тетяна,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України, археології та
спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Повернення радянської влади на західноукраїнські землі восени 1944 р. не лише змінило політичний устрій регіону, а й започаткувало глибоку трансформацію освітньої сфери, яка перетворилася на ключову арену ідеологічного протистояння між сталінським тоталітарним режимом та українським національно-визвольним підпіллям [1, 13]. Освітній простір розглядався обома сторонами як стратегічний ресурс легітимізації влади: для Москви та київського центру він виступав інструментом примусової радянізації, інтеграції західних областей в уніфіковану імперську систему та формування «нової радянської людини», позбавленої національної самосвідомості та релігійних орієнтирів [4, 7]; для ОУН-УПА та греко-католицької церкви освіта була сферою збереження етнічної ідентичності, трансляції християнсько-патріотичних цінностей, підтримки морального духу населення та підготовки майбутніх кадрів для відновлення державності [12, 13]. У цих умовах боротьба за школи, вчительські кадри, навчальні програми, підручники та дитячо-молодіжні організації набула характеру системного конфлікту, що охопив усі рівні освітньої вертикалі – від початкових сільських шкіл та технікумів до педагогічних інститутів і університетів [3, 11].

Джерельну базу дослідження становить комплексний масив архівних та опублікованих матеріалів, що дозволяє реконструювати механізми освітнього протистояння з різних ракурсів. Основу корпусу складають розсекречені фонди державних архівів Львівської, Тернопільської, Рівненської та Івано-Франківської областей, зокрема документи обкомів КП(б)У, обласних управлінь народної освіти, органів МДБ-МВС, а також матеріали слідчих справ репресованих учителів, викладачів вишів та студентів [1, 2, 15]. Значну наукову цінність мають звіти партійних органів про хід «культурно-масової роботи», статистичні довідки про мережу шкіл, кадрове забезпечення, ліквідацію «неблагонадійних» педагогів, а також листування між центральними та місцевими інстанціями щодо впровадження нових навчальних програм та мовної

політики [4, 7]. До джерельного корпусу долучено підпільні видання ОУН-УПА («Шлях перемоги», «Ідея і чин», листівки, звернення до молоді, методичні вказівки для вчителів), які фіксують альтернативну освітню доктрину підпілля, стратегії протидії радянізації та механізми неформального навчання [12, 13]. Критичний аналіз джерел вимагає врахування ідеологічної заангажованості радянських документів, що часто маскували репресивні заходи під «просвітницькі ініціативи» чи «боротьбу з неписьменністю», а також конспіративного, фрагментарного характеру підпільних матеріалів, що зумовлює необхідність перехресної верифікації даних, залучення мемуаристики та усної історії для відтворення повної картини подій [4, 15].

Аналіз архівних матеріалів засвідчує, що радянська освітня політика на західноукраїнських землях реалізовувалася через кілька взаємопов'язаних напрямів, спрямованих на повний ідеологічний контроль над навчальним процесом: кадрову «чистку» педагогічних колективів, примусову ідеологічну переорієнтацію навчальних програм, масове відрядження вчителів зі східних областей УРСР та створення всеохоплюючої системи політичного контролю [4, 7]. У 1944–1945 рр. було звільнено тисячі місцевих учителів, які не пройшли «перевірку на благонадійність» або відмовилися викладати за новими стандартами; їхні місця зайняли кадри, лояльні до режиму, часто з мінімальним фаховим рівнем, але з беззаперечною відданістю партійній лінії [1, 4]. Навчальні плани були радикально переглянуті: з програм вилучено предмети національно-краєзнавчого та релігійного спрямування, натомість запроваджено обов'язкове вивчення історії ВКП(б), основ марксизму-ленінізму, а також активізовано русифікацію навчального процесу, зокрема через поступове введення російської мови як мови викладання в старших класах та вишах [3, 7]. Паралельно діяла розгалужена мережа політінформаторів, комсомольських активістів та агентури МДБ, які контролювали зміст уроків, позакласну роботу, шкільні гуртки та настрої серед учнівської молоді, фіксуючи будь-які прояви «націоналістичних ухилів» [1, 15].

Українське підпілля відповідало на ці виклики комплексом контрзаходів, спрямованих на збереження національного змісту освіти та моральну підтримку вчительства. ОУН-УПА систематично поширювала листівки, звернення до вчителів та батьків, закликала бойкотувати радянські підручники, уникати участі в комсомольських та піонерських організаціях, які розглядалися як інструменти ідеологічного розкладу [12, 13]. Підпільники організовували таємні гуртки, домашні заняття з історії України, української літератури, географії та релігійного виховання, використовуючи заборонені джерела, дореволюційні видання, еміграційну літературу та усну традицію [12, 13]. Особливу увагу приділяли формуванню у молоді критичного ставлення до радянської пропаганди, почуття національної гідності, історичної пам'яті та готовності до опору, часто поєднуючи це з вихованням у дусі християнської етики [12, 13]. У деяких районах, особливо в сільській місцевості, діяли підпільні школи, де навчання велося українською мовою за адаптованими програмами, а вчителі-підпільники або священики виконували роль наставників, ризикуючи вільним життям [13]. Важливу роль відіграла греко-католицька

церква, яка через парафіяльні школи, катехизацію та недільні заняття компенсувала втрату національного компоненту в офіційній освіті.

Радянська влада реагувала на освітній спротив жорсткими репресивними заходами: масовими арештами «неблагонадійних» учителів, закриттям шкіл у «неблагополучних» селах, депортацією родин учасників підпілля, введенням комендантської години та обмеженням пересування учнівської молоді [1, 2]. Слідчі справи свідчать про використання тортур, шантажу, вербування агентури серед педагогів та учнів для розкриття підпільних осередків, а також про показові судові процеси, покликані демонструвати «неминучість розправи» з інакомислячими [1, 15]. Проте документи також фіксують стійкість українського освітнього спротиву: навіть після масових арештів підпілля відновлювало мережу, змінювало конспіративні методики, залучало нових активістів із числа студентської та сільської молоді, використовувало легальні інституції (церковні братства, культурні товариства, спортивні секції) як прикриття для просвітницької роботи [12, 13]. До початку 1950-х років стало очевидним, що повна ліквідація українського освітнього спротиву неможлива виключно силовими методами: підпілля адаптувалося до репресій, перейшло до глибокої конспірації, інтегрувалося в повсякденне життя громади [12, 13]. Це спонукало радянську владу до певної тактичної корекції: посилення ідеологічної роботи через школу, розширення мережі позашкільних установ, залучення «перевірених» представників місцевої інтелігенції до освітнього процесу та пом'якшення мовної політики на офіційному рівні, водночас зберігаючи жорсткий контроль над змістом навчання [4, 7]. Однак базове протиріччя між імперською уніфікацією та національною ідентичністю залишалося невирішеним, що зумовило збереження підпільних освітніх ініціатив аж до середини 1950-х рр. [13].

У сучасній історіографії проблема боротьби за освітній простір Західної України довго залишалася маргіналізованою: у радянський період її зводили до «ліквідації буржуазного націоналізму» та «перемоги радянської педагогіки», у 1990-х – часто розглядали фрагментарно, переважно в контексті збройного опору, без комплексного аналізу механізмів освітньої взаємодії влади та підпілля [4, 5]. Лише з відкриттям архівів спецслужб та освітніх відомств, а також появою нових досліджень (В. Сергійчук, І. Білас, О. Іванівська, М. Посівнич, Р. Давидюк, а також західні дослідники Дж. Армстронг, К. Берклі, Т. Портнов) з'явилася можливість об'єктивного, багатовимірного вивчення цієї проблематики [1, 13, 15]. Сучасні студії підкреслюють роль освіти не лише як сфери ідеологічного впливу, а й як інституту національної мобілізації, культурної репродукції та збереження історичної пам'яті в умовах окупації [12, 13]. Дискусії тривають щодо співвідношення репресивних та адаптаційних стратегій обох сторін, впливу освітньої політики на формування регіональної ідентичності, ролі жінок-вчительок у підпільній педагогіці, а також довгострокових наслідків цього протистояння для розвитку української освітньої традиції та національної свідомості наступних поколінь [3, 11, 13].

Висновки. Отже, боротьба за контроль над освітнім простором Західної України у 1944–1953 рр. стала визначним етапом у протистоянні

між тоталітарною імперською системою та українським національно-визвольним рухом, продемонструвавши здатність обох сторін адаптувати освітні інструменти до ідеологічних цілей. Радянська влада, використовуючи адміністративний ресурс, кадрові перестановки, мовну уніфікацію та ідеологічний тиск, досягла формальної уніфікації освітньої системи, проте не змогла повністю ліквідувати національний зміст виховання, який зберігався в родинному середовищі, церковній педагогіці та неформальних освітніх мережах. Українське підпілля, попри репресії, зберегло інтелектуальний потенціал регіону, заклало основи для відновлення національної школи в майбутньому та сформувало покоління, здатне до критичного мислення та громадянської стійкості. Вивчення архівних матеріалів дозволяє подолати політизовані стереотипи, відтворити реальну картину боротьби та зрозуміти освітній простір як складний, багатогранний феномен повоєнної української історії, де педагогіка стала полем битви за ідентичність. Матеріали дослідження мають потенціал для інтеграції у навчальні курси з історії України ХХ ст., історії освіти та педагогіки, сприяючи формуванню в студентів критичного мислення, джерелознавчої культури та розуміння специфіки національно-визвольних процесів у контексті європейської історії повоєнного періоду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2 кн. Кн. 1. Київ: Либідь: Військо України, 1994. 432 с.
2. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2 кн. Кн. 2. Київ: Либідь: Військо України, 1994. 688 с.
3. Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ століття: нариси політичної історії. Київ: Либідь, 1993. 288 с.
4. Даниленко С. Т. Дорогою ганьби і зради: історична хроніка. Київ: Наукова думка, 1970. 357 с.
5. Дмитрук К. Безбатченки: правда про участь українських буржуазних націоналістів і церковних ієрархів у підготовці нападу фашистської Німеччини на СРСР. Львів: Каменяр, 1972. 224 с.
6. Довідник з історії України: у 3 т. Т. 2 / за ред. І. Підкови, Р. Шуста. Київ: Генеза, 1995. 440 с.
7. Етнонаціональний розвиток України: терміни, визначення, персоналії: довід. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. Київ: [б. в.], 1993. 800 с.
8. Іванівська О. П. Звичаєве право в Україні: етнотворчий аспект: навч. посіб. Київ: Ексоб, 2002. 263 с.
9. Костаревич О. Шкільництво на Лемківщині. Лемківський календар на 2004 рік. 2003. С. 51–57.
10. Культура і побут населення України: навч. посіб. для вузів / В. І. Наулко, Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко; упоряд. В. І. Наулко; гол. ред. С. В. Головко. 2-ге вид., допов. та перероб. Київ: Либідь, 1993. 288 с.
11. Національні процеси в Україні, історія і сучасність: документи і матеріали: довід.: у 2 т. / упоряд. І. О. Кресіна. Київ: Вища школа, 1997. 704 с.
12. ОУН: минуле і майбуття: зб. / відп. за вип. Н. Караванська. Київ: Фундація ім. О. Ольжича, 1993. 303 с.
13. Посівнич М. Українське національне підпілля та збройна боротьба в західних областях України (1944–1953). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. 416 с.
14. Сергійчук В. І. Українське повстанське військо: новітній погляд. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2008. 512 с.
15. Шляхами чекістської долі: зб. / упоряд. В. А. Попик; передм. М. М. Глушка. Київ: Політвидав України, 1988. 271 с.

ДИТЯЧІ БУДИНКИ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ 1940-1950-х рр.

Коропатницька Марія,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: mariakoropatnicka103@gmail.com

Науковий керівник: **Зуляк Іван,**
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей
історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Повоєнний період став одним із найскладніших етапів у соціальній історії Західної України, зокрема Тернопільщини. Наслідки Другої світової війни – значні людські втрати, руйнування господарства, масові депортації та репресії – спричинили різке зростання кількості дітей, які залишилися без батьківського піклування. У цих умовах проблема дитячої безпритульності та сирітства набула масштабного характеру і вимагала негайного втручання з боку державних структур.

Відповіддю радянської влади стало активне розгортання мережі дитячих будинків, інтернатів та інших закладів опіки, що особливо інтенсивно створювалися у 1946–1947 р. У 1947 р. цей процес набув системного характеру: дитячі будинки відкривалися як у містах, так і в сільській місцевості, часто на базі пристосованих або частково зруйнованих будівель. Їх основною метою було не лише забезпечення елементарних умов проживання дітей-сиріт, а й їх виховання в ідеологічному руслі радянської держави.

На Тернопільщині створення дитячих будинків у 1947 р. відбувалося в контексті загальної політики подолання соціальних наслідків війни та інтеграції регіону в радянську систему. Заклади опіки виконували важливу соціальну функцію, однак часто функціонували в умовах матеріальної скрути, нестачі кадрів і належної інфраструктури. Попри це, саме вони стали основними інституціями, що забезпечували виживання і соціалізацію значної кількості дітей, позбавлених родинного середовища.

Повоєнний період в УРСР позначився різким зростанням масштабів дитячої безпритульності, що було прямим наслідком Другої світової війни, демографічних втрат, руйнування соціальної інфраструктури та кризового стану сім'ї. У цих умовах радянська держава була змушена активізувати політику у сфері охорони дитинства, що знайшло відображення у формуванні розгалуженої нормативно-правової бази.

Нормативно-правове забезпечення боротьби з дитячою безпритульністю в УРСР у повоєнний час ґрунтувалося переважно на

загальносоюзних актах, які мали директивний характер і часто не враховували регіональної специфіки та реальних можливостей їх реалізації. Хоча офіційні документи декларували пріоритетність захисту дітей, розширення мережі дитячих будинків і розвиток системи опіки, на практиці ці заходи нерідко супроводжувалися формалізмом, недостатнім матеріальним забезпеченням і перевантаженістю установ.

Окрім того, характерною рисою нормативної бази було поєднання соціально-захисних функцій із ідеологічним контролем. Дитячі установи розглядалися не лише як засіб подолання безпритульності, а й як інструмент формування лояльного до режиму покоління, що зумовлювало пріоритет виховних і політико-ідеологічних завдань над індивідуальними потребами дитини.

Попри створення значного масиву нормативно-правових актів, боротьба з дитячою безпритульністю в повоєнній УРСР відбувалася в умовах розриву між проголошеними цілями та практичними результатами.

Хоча документ, що стосувався реалізації постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про ліквідацію дитячої безпритульності і бездоглядності», формально визначав комплекс заходів для вдосконалення управління та навчально-виховної роботи в дитячих будинках, він має низку суттєвих обмежень. Акцент на централізованому керівництві свідчив про надмірну бюрократизацію процесу, що обмежувало врахування регіональної специфіки [10, с. 4].

Документ практично не враховував індивідуальні потреби дітей, зосереджуючись на стандартизованих методичних програмах та ідеологічно обумовлених вимогах до персоналу. Нормативна база більше сприяла централізованому контролю та ідеологічному вихованню, ніж ефективному соціальному захисту [10, с. 4].

Професійне навчання вихованців передбачало забезпечення практичної підготовки дітей до обраної професії, організацію засвоєння теоретичних знань, а також подальше працевлаштування. Передбачалося також впровадження виробничої практики, технічних гуртків і використання наочних засобів навчання. Водночас реалізація цих заходів ускладнювалася нестачею ресурсів і кадровими проблемами.

Архівні документи свідчать про численні недоліки в організації діяльності дитячих будинків, зокрема порушення звітної дисципліни, несвоєчасне подання документації, а також слабкий контроль з боку керівництва.

Політика повернення дітей у сім'ї передбачала перевірку умов проживання та спроможності батьків здійснювати виховання, однак на практиці часто супроводжувалася формальним підходом і порушеннями встановленого порядку.

У системі дитячих будинків передбачалося створення дитячих рад як органів самоврядування, що мали сприяти розвитку ініціативи, самостійності та колективізму вихованців, однак їх діяльність поєднувалася з адміністративним контролем.

Висновки. Архівні матеріали засвідчують незадовільний стан ведення фінансово-господарської документації, хаотичний бухгалтерський облік і порушення фінансової дисципліни. Виявлено безконтрольне витрачання

коштів і використання бюджетних асигнувань не за цільовим призначенням.

У діяльності дитячих будинків зафіксовано факти розкрадання продуктів харчування, що призводило до погіршення умов утримання вихованців.

Виявлено також суттєві недоліки в організації навчально-виховного процесу: низький рівень викладання, відсутність належного контролю за успішністю учнів і слабку організацію позакласної роботи. Матеріально-побутові умови часто були незадовільними: спостерігалися перебої у постачанні продуктів і палива, а також недостатня підготовка приміщень до зимового періоду.

Кадрове забезпечення характеризувалося недостатньою кваліфікацією персоналу, порушеннями трудової дисципліни та перевантаженням працівників. Загалом стан роботи окремих дитячих будинків визнавався незадовільним, із наявністю серйозних організаційних, фінансових і виховних проблем.

Таким чином, система дитячих будинків на Тернопільщині у 1947 р. виконувала важливу соціальну функцію, однак функціонувала в умовах значних труднощів і суперечностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голиш Г. М. У вирі війни. Становище неповнолітніх громадян України в 1941–1945 рр.: монографія. Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2005. 323 с.

2. Голиш Г. М. Наслідки радянсько-німецької війни для неповнолітніх громадян України. *Український історичний журнал.* 2005. № 3. С. 37–49.

3. Голиш Л. Г. Специфіка діяльності установ системи Наркомату (Міністерства внутрішніх справ УРСР) у 1943–1950 рр. *Вісник Черкаського університету: Серія історичні науки.* 2005. Вип. 77. С. 107–115.

4. Голиш Л. Г. Функціонування спеціальних дитячих установ УРСР 1943–1950 рр.: автореф. дис.... канд. іст. наук. Черкаси, 2007. 25 с.

5. Голиш Г. М. Становище неповнолітніх українців у період війни СРСР з Німеччиною 1941–1945 рр.: джерелознавчий аспект дослідження проблеми. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки.* 2009. Вип. 160–161. С. 67–77.

6. Касьянова Н.М. Боротьба з безпритульністю та бездоглядністю в Донбасі (1943–1953 рр.): джерельна база. *Історичні і політологічні дослідження: наук. журнал* / під ред. П.В. Доброва. 2010. № 3/4 (45/46). С. 102–108.

7. Спека І. С. Стан дитячої безпритульності та бездоглядності в УРСР повоєнного періоду: історіографія проблеми. *Вісник Черкаського університету: Історичні науки.* 2014. № 22. URL: https://history-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/356

8. Андрухів І. О. Правові проблеми подолання дитячої безпритульності й бездоглядності у 1940–1950-х роках. *Право і суспільство.* 2017. № 3. С. 3–7.

9. Лисиця Л. Г. Функціонування спеціальних дитячих установ УРСР у 1943–1950 рр.: монографія / пер. сл. О. Є. Лисенко. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2021. 252 с.

10. Про виконання постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 31.V 1935 р. про ліквідацію дитячої безпритульності і бездоглядності / Постанови Республіканської наради працівників дитячих будинків, що відбулася 21–23 лютого 1940 р. К., 1940. 30 с.

11. Постанова Республіканської наради працівників дитячих будинків (21–23 лютого 1940 р.) «Про професійне навчання та трудове влаштування вихованців дитячих будинків» / Постанови Республіканської наради працівників дитячих будинків, що відбулася 21–23 лютого 1940 р. К., 1940. 30 с.

12. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-32. Оп. 1. Спр. 3. 4 арк.

13. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-32. Оп. 1. Спр. 4. 8 арк.

14. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-32. Оп. 1. Спр. 5. 18 арк.

15. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-32. Оп. 1. Спр. 6. 20 арк.

16. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-32. Оп. 2. Спр. 2. 31 арк.

17. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-38. Оп. 2. Спр. 4. 3 арк.

18. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1347. Оп. 2. Спр. 3. 35 арк.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ В РАДЯНСЬКОМУ ІДЕОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Лучка Тетяна,
здобувачка вищої освіти першого рівня історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
Email: luchka.tetiana17@gmail.com

Науковий керівник: **Баран Богдан,**
асистент кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Питання про те, як радянська влада трактувала український націоналізм, є не лише академічним – воно безпосередньо пов'язане з розумінням того, яким чином тоталітарна держава конструює образ «ворога» і використовує цей образ для легітимізації репресій. Упродовж десятиліть радянський режим цілеспрямовано формував уявлення про будь-який прояв українського національного почуття як про щось небезпечне, антинародне й інспіроване ворожими силами ззовні. Ця риторика не виникла раптово – вона мала свою логіку, свою хронологію та свої механізми відтворення.

На початку 1920-х років більшовицька влада ще не могла собі дозволити відкрито придушувати культурні й мовні прагнення українців. Масштаб підтримки, яку отримали під час революції та громадянської війни різноманітні національні сили – від Центральної Ради до Директорії, – свідчив про глибоке вкорінення національної ідентичності. Тому москва пішла на тактичний компроміс, дозволивши так звану «українізацію» – політику коренізації, що передбачала розвиток української мови, освіти та культури. Попри свою обмеженість, ця політика дала потужний поштовх: у 1920-х рр. українська книга, преса, театр, наукові установи – перш за все Всеукраїнська академія наук – переживали справжній розквіт [1].

Однак уже наприкінці 1920-х рр. ситуація різко змінилася. Сталінська «революція згори» потребувала жорсткої централізації і не терпіла жодних відцентрових сил. Саме тоді почався систематичний демонтаж усього, що було досягнуто за роки українізації. У 1929–1930 рр. відбулися показові процеси над представниками української інтелігенції. Найгучнішим став процес у справі «Спілки визволення України» – сфабрикованої організації, яку чекісти «виявили» серед провідних учених, письменників і церковних діячів. На лаві підсудних опинилися академік Сергій Єфремов, відомий літературознавець і громадський діяч, а також десятки інших інтелектуалів. Усі вони отримали вироки за «буржуазний націоналізм» і контрреволюційну діяльність [3].

Термін «буржуазний націоналізм» став у цей час універсальним ярликом. Він не мав чіткого юридичного чи наукового визначення – і саме у цій невизначеності полягала його сила. Під нього можна було підвести кого завгодно: того, хто надто активно захищав українську мову, хто досліджував козацьку добу з «неправильними» акцентами, хто мав контакти з українською еміграцією або просто виявляв надмірну самостійність думки. Концепт живився марксистсько-ленінською доктриною, яка, визнаючи право націй на самовизначення на словах, на практиці зводила будь-який націоналізм народів СРСР до прояву «буржуазної» або «дрібнобуржуазної» ідеології, несумісної з інтернаціональними цілями пролетаріату [6].

Голодомор 1932–1933 рр. став не лише демографічною катастрофою, а й знаряддям остаточного зламу організованого українського суспільства. Паралельно тривали масові арешти в культурній та науковій сфері: загинули або були ув'язнені Микола Хвильовий, Микола Куліш, Лесь Курбас, Михайло Яловий – весь цвіт «Розстріляного відродження». Їх оголошували «ворогами народу», «фашистськими агентами» і, неодмінно, «буржуазними націоналістами». Радянська преса та офіційна наука ретельно фіксували ці вироки, формуючи в суспільній свідомості образ українського культурного діяча як потенційного злочинця [8].

У роки Другої світової війни і відразу після неї радянський дискурс отримав нового ворога – Організацію українських націоналістів та Українську повстанську армію. Боротьба УПА на два фронти – проти нацистської Німеччини і проти радянської влади – давала москві ідеальну можливість: акцентуючи на зіткненнях із нацистами лише тоді, коли це було вигідно, радянська пропаганда незмінно зображувала ОУН і УПА як «фашистських посібників», «бандитів» і «зрадників». Це трактування старанно відтворювалося в наукових монографіях, підручниках, художніх творах і кінофільмах. Саме слово «бандерівець» перетворилося на синонім злочинця й ворога – і залишається таким у деяких дискурсах донині [9].

Після смерті сталіна 1953-го року і початку хрущовської «відлиги» в публічному просторі з’явилося більше повітря. Частина репресованих письменників і вчених була реабілітована, хоча переважно посмертно. Та ідеологічні рамки залишалися незмінними: «буржуазний націоналізм» нікуди не зник із офіційного лексикону, просто тепер на нього нападали дещо м'якше. У 1960-х рр. виросло покоління «шістдесятників» – молодих інтелектуалів, які прагнули відродити українську культуру в межах системи. Їхня діяльність одразу потрапила під підозру: вже на початку 1970-х рр. більшість із них – Василь Стус, В'ячеслав Чорновіл, Іван Світличний – опинилися за ґратами або в таборах. Звинувачення були стандартними: «антирадянська агітація» і «буржуазний націоналізм» [12].

Брежнєвська доба позначилася новою хвилею ідеологічного посилення. У 1972 р. перший секретар ЦК КПУ Петро Шелест, якого вважали надто лояльним до українських культурних запитів, був замінений на Володимира Щербицького – провідника жорсткого русифікаторського курсу. Книга Шелеста «Україно наша радянська» (1970) стала об'єктом нищівної критики за «ідеалізацію» козацтва і «місницький» дух – тобто за надмірну прив'язаність до суто українського. Академічна наука в цей час перебувала під постійним ідеологічним наглядом: будь-яке відхилення від

канонічного трактування тих чи інших подій вітчизняної історії загрожувало авторові серйозними наслідками [15].

Офіційна радянська історіографія виробила цілий канон трактування ключових подій і постатей. Іван Мазепа незмінно зображувався «зрадником і запроданцем шведських загарбників». Симон Петлюра – «ватажком буржуазно-націоналістичної контрреволюції» і «виконавцем волі Антанти». Михайло Грушевський, хоча й повернувся до СРСР 1924 р. і намагався співпрацювати з радянською владою, посмертно отримав тавро «буржуазного ідеолога», а його багатотомна «Історія України-Руси» фактично опинилася під забороною. Натомість канонічним зображенням минулого слугувала «Історія Української РСР», що виходила в різних редакціях і всі події в ній подавалися крізь призму «одвічного братерства» та «прогресивної ролі» возз'єднання з росією [16].

Показово, що Переяславська угода 1654 р. займала в цьому дискурсі особливе, майже сакральне місце. Радянська наука – особливо після пишного святкування її 300-річчя в 1954 р. – трактувала її виключно як «возз'єднання братніх народів», що здійснилося за волею самого українського народу. Будь-яка інша інтерпретація, а їх у зарубіжній та еміграційній науці існувало чимало – автоматично кваліфікувалася як «буржуазно-націоналістична фальсифікація» і «наклеп на дружбу народів». Цей семантичний контроль мав принципове значення: якщо возз'єднання було добровільним і бажаним, то будь-який сепаратизм ставав злочином проти волі самого народу [18].

Горбачовська перебудова з другої половини 1980-х рр. поступово розхитала ці конструкції. В умовах гласності на поверхню почали виходити замовчувані факти: Голодомор, «Розстріляне відродження», депортації народів. Українські дослідники та публіцисти дедалі сміливіше ставили під сумнів офіційні версії подій. Проголошення незалежності України 1991 р. відкрило можливість для переосмислення всього попереднього наративу. Утім, це не означало автоматичного зникнення радянських інтерпретацій: вони виявилися надзвичайно живучими – і не лише в масовій свідомості, а й у певних наукових та публіцистичних колах, де продовжували відтворюватися старі кліше про «бандерівців», «фашистських посібників» та «штучно роздутий» український націоналізм [20].

Таким чином, радянська інтерпретація українського націоналізму являла собою не просто набір ідеологічних штампів, а стрункy й добре відпрацьовану систему, що охоплювала офіційну доктрину, академічну науку, правову практику та масову культуру. Ця система виконувала подвійну функцію: по-перше, легітимізувала репресії проти тих, кого влада оголошувала «націоналістами»; по-друге, унеможливлювала будь-яку публічну дискусію про право України на власну культурну та політичну траєкторію. Вивчення цього дискурсу залишається актуальним – передусім тому, що його відлуння виразно чутне в сучасних інформаційних і воєнних протистояннях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єфіменко Г. Г. Національно-культурна політика ВКП(б) щодо Радянської України (1932–1938). Київ: Інститут історії України НАН України, 2001. 304 с.

2. Мартин Т. Імперія «позитивної дії»: нації і націоналізм в СРСР, 1923–1939. Київ: Критика, 2013. 672 с.
3. Ченцов В. В. Трагічні сторінки історії. Документи про злочинну діяльність органів ДПУ–НКВС на Харківщині у 1932–1941 роках. Дніпропетровськ, 1995. 256 с.
4. Шаповал Ю. І., Пристайко В. І., Золотарьов В. А. ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти, документи. Київ: Абрис, 1997. 608 с.
5. сталін Й. В. Марксизм і національне питання. Твори. Т. 2. Москва: ОГІЗ, 1946. С. 290–367.
6. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму. Київ: Либідь, 1999. 352 с.
7. Лавріненко Ю. Розстріляне відродження: антологія 1917–1933. Мюнхен: Сучасність, 1959. 980 с.
8. Конквест Р. Жнива скорботи: радянська колективізація і терор-голод. Київ: Либідь, 1993. 384 с.
9. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ: Генеза, 1996. 360 с.
10. Снайдер Т. Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталіним. Київ: Грані-Т, 2011. 448 с.
11. Motyl A. J. The Turn to the Right: The Ideological Origins and Development of Ukrainian Nationalism, 1919–1929. Boulder : East European Monographs, 1980. 212 p.
12. Чорновіл В. Лихо з розуму: портрети двадцяти «злочинців». Париж: Перша українська друкарня у Франції, 1967. 230 с.
13. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1990). Харків: Фоліо, 2003. 144 с.
14. Шелест П. Ю. Україно наша радянська. Київ: Політвидав України, 1970. 348 с.
15. Масненко В. В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.). Черкаси: Відлуння-Плюс, 2001. 440 с.
16. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. Київ: Наукова думка, 1991–1998.
17. Історія Української РСР: у 8 т. / ред. кол. А. Г. Шевелєв та ін. Київ: Наукова думка, 1977–1979.
18. Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет. Київ: Либідь, 1995. 624 с.
19. Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). Київ: Основи, 1996. 396 с.
20. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм. Карл Маркс проти Фрідріха Ліста. Київ: Основи, 1998. 480 с.

ТРАНСФОРМАЦІЇ КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Кунденко Діана,
здобувачка вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка
email: kundenkodiana06@gmail.com

Науковий керівник: **Крупеня Ірина,**
кандидатка політичних наук, доцентка
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка
email: 24tokiss@gmail.com

Друга світова війна стала каталізатором безпрецедентних змін у структурі людської цивілізації, радикально трансформувавши не лише політичні кордони, а й глибинні пласти культурної самоідентифікації. У повоєнний період світ зіткнувся з необхідністю осмислення травматичного досвіду тотального знищення, що призвело до виникнення нових філософських течій, соціальних практик та мистецьких форм. Українська наукова думка, аналізуючи ці процеси, акцентує увагу на тому, що трансформації відбувалися в умовах гострої дихотомії між прагненням до стабільності та радикальним запереченням традиційних цінностей, які не змогли запобігти глобальній катастрофі.

Культурний розвиток після 1945 р. не був лінійним процесом. Він характеризувався поступовим переходом від мобілізаційної моделі культури, притаманної воєнному часу, до культури споживання, а згодом – до культури вибору та індивідуалізації.

Аналіз культурних трансформацій неможливий без урахування освітнього рівня населення, який виступає базою для будь-яких суспільних змін. Українські історичні розвідки вказують на те, що на початку ХХ ст. ситуація з освітою була вкрай нерівномірною; у післявоєнний період (зокрема з 1953 року) ключовим досягненням освітньої сфери став перехід до обов'язкової семирічки та розширення мережі навчальних закладів. Поряд із цим спостерігалися суттєві вади: тотальна ідеологізація навчального процесу, цензура та використання освіти як інструменту русифікації. Паралельно відбувалося кількісне зростання сектору вищої школи. [1, с. 256]. Освіта стала не просто інструментом грамотності, а механізмом формування нової соціальної ідентичності.

Найважливішим інтелектуальним відгуком на події Другої світової війни став екзистенціалізм. Французький екзистенціалізм ХХ ст. постав як відповідь на катастрофу Другої світової війни. Саме екстремальні умови війни оголили крихкість людського буття та змусили кожного постати перед радикальним вибором між відвагою та ницістю. У цей період

інтелектуальний пошук зосередився на двох фундаментальних викликах: фізичному виживанні та збереженні моральної цілісності – «людяності» – в нелюдських обставинах [2, с. 23]. Екзистенціальна трансформація культури полягала в тому, що мистецтво перестало бути просто естетичним об'єктом. Воно перетворилося на акт самовизначення. Це безпосередньо вплинуло на формування молодіжної свідомості: якщо світ абсурдний, то молода людина має право створювати власні смисли, не покладаючись на традиції дорослих.

Одним із найбільш яскравих проявів соціокультурних трансформацій стала поява та розвиток молодіжних субкультур. Українська етнологічна та соціологічна думка детально простежує еволюцію цього явища. Поняття «субкультура» пройшло значну трансформацію в американській соціології ХХ ст. Початково (30–50-ті роки), завдяки дослідженням Т. Парсонса та Чиказької школи, термін асоціювався виключно з молодіжними бандами та девіантною поведінкою, що суперечила суспільним нормам. Однак, уже в 1960-х роках фокус змістився на специфічний стиль життя та світогляд різних соціальних груп, а не лише молоді. До 1970–1980-х років наукове розуміння субкультури остаточно розширилося: її почали розглядати як складну підсистему загальної культури, що об'єднує людей навколо спільних цінностей, етнічних ознак або прагнення до групової замкнутості [3, с. 280].

Сучасна українська наука розглядає субкультуру не як щось вороже чи «низове», а як складне соціальне явище, що допомагає молоді адаптуватися до суспільства та звільнитися від батьківської опіки.

Мистецтво та література виступають найчутливішими інструментами фіксації глобальних змін, що відбулися після війни. Вони відображають трансформації у світовій політиці, суспільній психології та міжнаціональних відносинах. Проте їхня роль не обмежується лише констатацією фактів. Творчість стає своєрідним «соціальним щепленням», що не дає минулому зникнути безслідно, адже досвід війни назавжди змінює природу людини. Головне завдання письменства – скеровувати ці зміни в конструктивне русло, допомагаючи людству долати травми й ставати кращим [4, с. 125].

Наприкінці ХХ ст. культурні трансформації прискорилися завдяки розвитку технологій. Поява рейв-культури стала втіленням цього процесу. Рейв – це масова нічна дискотека з виступом диск-жокеїв та використанням електронної танцювальної музики. Цей феномен став логічним продовженням контркультурних традицій 1960-х, але в новій технологічній обгортці. Рейв-культура продемонструвала відхід від традиційних форм соціалізації до гедоністично-розважальних практик. Проте, як зазначають дослідники, навіть такі рухи виконують функцію самоствердження молоді та обміну інформацією в умовах глобалізованого світу [5, с. 13–14].

Архітектура 1950–1960-х років позначена розквітом пізнього функціоналізму та пошуком нових пластичних форм, де ключову роль відіграло поєднання інженерного генія з естетикою залізобетону: від складних параболічних і вантових покриттів Бернара Зерфюса та П'єра Луїджі Нерві до футуристичних ансамблів Оскара Німейєра в Бразиліа. Цей період характеризується переходом від суворих паралелепіпедів

інтернаціонального стилю (як-от ВТЦ Мінору Ямасакі) до метаболізму Кендзо Танге, що розглядав будівлі як органічні системи, та виникненням неокласицизму Філіпа Джонсона, який повернув у професію історичні репліки та еклектику, знаменуючи початок епохи постмодернізму [6, с. 228–231].

Повоєнна література та драматургія стали полем битви за нову мову, здатну передати хаос людського існування. Традиційний реалістичний наратив, що домінував у довоєнні роки, виявився нездатним адекватно відобразити досвід концтаборів та ядерної загрози.

Найяскравішим проявом цього пошуку став «Театр абсурду», що сформувався у 1950-х роках у Європі. Своєю появою термін «театр абсурду» завдячує англійському літературознавцю Мартіну Есслiну. У монографії, виданій у 1961 р., він довів спорідненість творчості багатьох авторів, згрупувавши їх за ключовими характеристиками, попри їхню приналежність до різних країн чи епох [6, с. 143].

У повоєнні роки абстракціонізм пережив новий підйом, ставши об'єктом активного інвестування та масштабного рекламного просування. Цей напрям трансформувався у мову знакових систем, що відображала хаос і розбалансованість тогочасного світу, через що його часто ототожнювали з «абстрактною каліграфією». Мистецтво цього періоду відмовилося від традиційних методів: Джексон Поллок запровадив техніку дріпінгу (набризкування фарби), яка в різних країнах отримала свої назви – ташизм у Франції, живопис дії в Англії чи ядерний живопис в Італії [7, с. 128].

У 1960-х роках усередині музичного авангарду стався ідейний розкол, що визначив подальшу долю академічного мистецтва: представники поставангарду прагнули й надалі радикалізувати мову через розвиток постсеріалізму та електронних експериментів, тоді як прихильники контравангарду ініціювали повернення до класичних засад – тональності та традиційних концертних форм. Ця криза «другої хвилі», що протиставила технологічний прогрес реставрації традицій, стала головним об'єктом аналізу тогочасного музикознавства, яке намагалося теоретично осмислити вичерпаність радикальних методів та пошук нових шляхів у музиці [8, с. 23].

Поява рок-музики спричинила глибоку трансформацію музичного сприйняття мас, ставши відповіддю на складні суспільні виклики середини XX ст. Ключовою особливістю року є його здатність створювати особливе «спільне середовище», де музика перетворюється на інтенсивний колективний досвід. Вона стала не просто розвагою, а потужним інструментом емоційного єднання молоді, втілюючи всі суперечності та духовні пошуки тогочасного покоління [9, с. 33].

Творчість знакових майстрів слова – від Г. Тютюнника та В. Шевчука до Р. Іваничука й А. Дімарова – яскраво ілюструє якісну трансформацію української прози 1960-х років. Через оновлення жанрових форм та пошук нестандартних художніх засобів тогочасна література відійшла від простого копіювання побуту до глибокого філософського аналізу буття. Це дозволило шістдесятникам вийти на новий рівень синтетичного мислення, де художня структура твору стала прямим відображенням складних світоглядних пошуків та інтелектуальних узагальнень усієї

генерації [10, с. 122]. Рух шістдесятників продемонстрував, що навіть за умов тоталітарного тиску культура здатна зберігати етичний стрижень та прагнення до свободи. Це була українська паралель до західних екзистенційних пошуків, але з поправкою на необхідність боротьби за саме існування нації.

Висновки. Отже, культура 1945–1968 рр. заклала основи сучасного світосприйняття. Вона була позначена глибоким протиріччям між матеріальним успіхом «суспільства достатку» та внутрішньою пусткою людини, яка пережила апокаліпсис. Екзистенціалізм навчив індивіда цінувати момент вибору, «Театр абсурду» – сміятися над власним безсиллям, а рок-н-рол – відчувати ритм свободи.

Трансформація візуальних мистецтв від абстракції до поп-арту ознаменувала перехід від «глибинних» значень до «поверхневих» структур споживання, що стало фундаментом для епохи постмодерну. Водночас архітектура брутералізму та космічного футуризму змінила обличчя міст, втіливши мрії про соціальну справедливість та міжпланетні подорожі. Повоєнна доба довела, що культура є не просто надбудовою над економікою, а живою силою, здатною чинити опір ідеологіям та формувати нові обрії людського духу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія та культура України: навч.-метод. посіб. / ред. В. С. Бліхара. Львів: ПП «Арал», 2018. 480 с.

2. Карівець І. Екзистенціалізм – живий і важливий! *Переклади. Рецензії. Повідомлення*. 2024. Т. 10, № 2. С. 22–30.

3. Сироватко Н. Молодіжна субкультура в Україні як об'єкт дослідження (погляд етнолога). *Матеріали до української етнології: щорічник. Збірник наукових праць.* 2011. № 10 (13). С. 279–284.

4. Васьків М. «Ніщо не буде так, як раніше»: новий світ після війни. *Українознавство*. 2024. № 4 (93). С. 122–134.

5. Вудмаска Т., Горай Л. Молодіжні субкультури : методико-бібліогр. матеріал. Ужгород: Вид-во Олександри Гаркуші, 2013. 24 с.

6. Кацалап А., Рейда О. Основні характерні риси та жанрово стилістичні особливості драматургії «театру абсурду». *Philology in EU countries and Ukraine at the modern stage*: International scientific and practical conference, м. Baia Mare, 21–22 груд. 2018 р. 2018. С. 145–145.

7. Білозуб Л. М. Історія мистецтв : навч. посіб. Запоріжжя : Запоріз. нац. ун-т, 2019. 147 с.

8. Скрипник Н. «Занепад» післявоєнного музичного авангарду в рефлексії радянського музикознавства. *Українська музика*. 2019. № 2 (32). С. 21–31.

9. Гладких А. В., Гладких О. В. Рок-музика як чинник масової культури XX ст. *Культура України*. 2015. № 50. С. 26–35.

10. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво як концепція «Духу часу». *Roczniki humanistyczne*. Т. LIV-LV, № 7. С. 100–125.

ІДЕОЛОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНСЬКИХ ШІСТДЕСЯТНИКІВ У КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНОГО СПРОТИВУ РАДЯНСЬКІЙ СИСТЕМІ

Путяк Христина,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Кліш Андрій,**
доктор історичних наук, професор
кафедри історії України, археології та
спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Ідеологічні стратегії українських шістдесятників сформувалися в умовах складної взаємодії культурного піднесення періоду «відлиги» та збереження жорсткого контролю з боку радянської системи. Друга половина XX ст. стала часом появи нового покоління української інтелігенції, яке прагнуло оновлення культурного життя, відновлення національної традиції та утвердження свободи творчості. Шістдесятники виступили не лише як митці, а й як носії нової системи цінностей, що протистояла офіційній ідеології, закладеній у межах соціалістичного реалізму. Вони намагалися повернути українській культурі її глибину, історичну пам'ять і внутрішню свободу, що було принципово важливим у контексті тоталітарного суспільства.

Дослідження шістдесятництва тривалий час було обмежене через цензурні рамки радянської історіографії, де цей рух розглядався як ідеологічно небезпечний або другорядний. Лише після здобуття Україною незалежності з'явилася можливість комплексного аналізу цього явища як форми культурного та інтелектуального спротиву. Сучасні дослідження базуються на широкому колі джерел, серед яких особливе місце займають художні твори, публіцистика, листування самих шістдесятників, а також матеріали самвидаву, архівні документи й спогади сучасників. Це дозволяє не лише реконструювати події, а й глибше зрозуміти світоглядні засади представників руху.

Шістдесятництво як культурне явище сформувалося наприкінці 1950-х рр. і досягло свого розквіту у 1960-х рр. Воно охопило різні сфери культурного життя – літературу, образотворче мистецтво, кінематограф, театр. Представники цього покоління прагнули подолати догматизм радянської культури та відкрити простір для творчого самовираження. Важливою рисою руху було звернення до національної тематики, історії та мови, що фактично ставало формою культурного спротиву. У своїй

діяльності шістдесятники поєднували мистецький пошук із громадянською позицією, що поступово набувала політичного значення.

Культурний опір шістдесятників проявлявся у різних формах і стратегіях. Однією з них було використання нових художніх засобів, які дозволяли відійти від шаблонів соціалістичного реалізму та створити багатовимірний образ реальності. Іншою важливою стратегією стало формування альтернативного культурного простору через неформальні зустрічі, літературні вечори та дискусії. У цих середовищах формувалася незалежна думка, яка не підпорядковувалася офіційній ідеології. Водночас радянська система активно протидіяла таким проявам, використовуючи розгалужений механізм цензури, що включав контроль над друком, діяльністю творчих спілок, а також прямі репресії проти інакодумців.

Особливу роль у культурному спротиві відігравав самвидав, який став альтернативним каналом поширення інформації. Через нього передавалися тексти, заборонені до офіційної публікації, а також аналітичні матеріали, що критично осмислювали радянську дійсність. Самвидав сприяв формуванню інтелектуальної спільноти, яка існувала поза межами державного контролю. З часом діяльність шістдесятників набувала все більш виразного громадянського характеру. Вони виступали на захист прав людини, підтримували репресованих, зверталися до влади з відкритими листами, що перетворювало культурний рух на форму політичного спротиву.

Реакцією радянської влади стало посилення репресій у 1960–1970-х роках. Багато представників руху зазнали переслідувань, арештів, заборони на публікацію своїх творів. Це, однак, не знищило сам рух, а навпаки – підкреслило його значення як морального опору системі. Творчість провідних представників шістдесятництва демонструє різні підходи до цього спротиву. У поезії Ліни Костенко поєднуються національна тематика та глибоке філософське осмислення історії, що підкреслює безперервність культурної традиції. Василь Стус у своїх творах акцентує на внутрішній свободі людини, відповідальності та гідності, створюючи образ незламної особистості в умовах тиску. Іван Драч використовує новаторські художні засоби, експериментує з формою та образністю, що дозволяє йому передати складність сучасного світу та внутрішні суперечності епохи. Незважаючи на різні стилістичні підходи, їх об’єднує прагнення до правди, свободи та збереження національної ідентичності.

Матеріали, пов’язані з діяльністю шістдесятників, мають значний потенціал для використання в освітньому процесі. Вони дозволяють формувати у школярів критичне мислення, розуміння ролі культури у суспільному житті, а також усвідомлення значення громадянської позиції. Робота з художніми текстами, документами та спогадами сприяє глибшому осмисленню історичних процесів і формує цілісне бачення минулого.

Висновки. Отже, шістдесятництво стало важливим явищем української культури, яке поєднало творчий пошук із ідеологічним та громадянським спротивом. Ідеологічні стратегії шістдесятників включали звернення до національних традицій, створення альтернативних каналів комунікації та активну участь у захисті прав людини. Попри тиск і репресії, цей рух

зумів зберегти та розвинути українську культурну ідентичність, заклавши підґрунтя для подальших суспільних змін і утвердження демократичних цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? Київ, 1998.
2. Стус В. Твори: у 6 т. Київ, 1994–1999.
3. Костенко Л. Вибране. Київ, 2007.
4. Драч І. Вибрані твори. Київ, 2006.
5. Сверстюк Є. Блудні сини України. Київ, 1993.
6. Бажан О. Шістдесятники: історія руху. Київ, 2010.
7. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х років. Київ, 1995.

КРИМСЬКОТАТАРСЬКИЙ ДИСИДЕНТСЬКИЙ РУХ

Стецик Соломія,
здобувачка вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: st.sola16@gmail.com

Науковий керівник: **Старка Володимир,**
доктор історичних наук, професор
кафедри історії України, археології
та спеціальних історичних наук
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Дисидентський рух, як суспільно-політичне явище, сформувався в умовах «хрущовської відлиги», та був організований як спротив радянському тоталітарному режиму з метою захисту фундаментальних прав людини. Ідейним підґрунтям руху слугувало національно-культурне відродження «пригноблених народів», що реалізовувалося у ненасильницьких формах: поширенні самвидаву і тамвидаву, укладанні петицій, проведенні акцій громадського протесту та демонстрацій. Кримськотатарський народ не залишився осторонь загальносоюзного дисидентського руху, а й сформував власний національний рух, спрямований на відновлення історичної справедливості, дестигматизацію киримлів, спростування офіційних ідеологічних наративів і повернення на Кримський півострів – свою споконвічну батьківщину.

Кримськотатарський дисидентський рух є структурним компонентом, а в окремих інтерпретаціях – певним хронологічним етапом кримськотатарського національного руху; питання усталеної наукової періодизації залишається дискусійним у сучасній історіографії. Кримськотатарський національний рух другої половини ХХ ст. постає унікальним явищем в контексті загальносоюзного правозахисного руху опору. Період 1950–1980-х рр. ознаменувався якісними трансформаціями: від стихійних народних протестів відбувся перехід до систематичної та організованої правозахисної діяльності з виразно артикульованою політичною метою.

Рух кримських татар вирізнявся серед інших груп спротиву принциповою прихильністю до ненасильницьких методів боротьби та послідовним прагненням до вирішення конфлікту дипломатичними засобами. Перші організаційні осередки виникли у «спецпоселеннях» –

місцях примусового заслання в Узбекистані, Таджикистані, Казахстані та інших регіонах Середньої Азії. Характерною рисою цього етапу стала масштабна петиційна кампанія: активісти збирали тисячі підписів під зверненнями до ЦК КПРС із вимогою повернення на батьківщину.

Важливу роль на початковому етапі відіграв Юрій Османов – один із фундаторів Національного руху кримських татар (НРКТ), який наполягав на науковому обґрунтуванні прав народу як тактично виправданому методі системної боротьби. Спільно з батьком Бекіром Османовим, провідником ідеї активного залучення до руху широких мас, у 1973–1974 рр. він здійснив самоперепис киримлів, встановивши документально підтверджені дані про масштаби депортації. Зібрані відомості було скеровано до вищих органів влади СРСР та Організації Об'єднаних Націй. Активна публікаційна діяльність Юрія Османова в самвидаві, спрямована проти шовіністичної радянської політики, стала підставою для його арешту, додатковим приводом для переслідування слугувала правозахисна діяльність батька.

Визначальною постаттю кримськотатарського національного руху є Мустафа Джемілєв – символ незламності народу, удостоєний звання Героя України. Попри сім арештів і 15 років ув'язнення в радянських таборах і тюрмах, він зберіг непохитність переконань та послідовно відстоював принципи мирного спротиву, що забезпечило руху беззаперечну моральну перевагу. Свою дисидентську діяльність Джемілєв розпочав на початку 1960-х рр., взявши участь у зборах, на яких засновано нелегальне об'єднання «Союз кримськотатарської молоді»; організацію ліквідовано вже за кілька місяців, а її керівників – Марата Омерова та Сеїт-Амзу Умерова – засуджено до позбавлення волі. Справжнього міжнародного резонансу боротьба Джемілєва набула завдяки 303-денному голодуванню 1975–1976 рр. – найтривалішій в тогочасній радянській пенітенціарній практиці акції такого роду, розпочатій на знак протесту проти незаконного ув'язнення та репресивної каральної системи. Так звана «Омська справа» – судовий процес над Мустафою Джемілєвим – набула розголосу завдяки застосуванню примусового харчування та потужному тиску міжнародних правозахисних організацій. Співпраця Джемілєва з Андрієм Сахаровим, Петром Григоренком та Олексієм Костеріним сприяла виходу кримськотатарського питання на міжнародний рівень.

Вагомим є внесок Айше Сейтмуратової у формування міжнародного дискурсу навколо кримськотатарської проблематики. Зазнавши двох термінів ув'язнення, вона у 1978 р. під тиском міжнародної спільноти змогла залишити межі СРСР та отримала політичний притулок у США. Її регулярні виступи на радіостанціях «Свобода», «Голос Америки» та «Німецька хвиля», а також участь у міжнародних форумах надали захисникам прав людини систематичний доступ до документованої

інформації про депортацію 1944 р. та репресії на Кримському півострові. Особливо значущою була роль Сейтмуратової у поширенні відомостей про «Омський процес» над Мустафою Джемілєвим, перетворивши його на резонансний міжнародний скандал. Її діяльність суттєво підсилила зовнішньополітичний тиск на Радянський Союз і закріпила питання повернення кримськотатарського народу на батьківщину в порядку денному міжнародного захисту прав людини.

Активну роль у розбудові організаційної структури руху відіграв Решат Джемілєв – представник покоління, сформованого в умовах депортації 1944 р. З середини 1950-х рр. він систематично брав участь у зборі підписів під зверненнями до центральних органів радянської влади та представництві інтересів народу в Москві. Найбільш знаковою акцією, організованою за його участі, став мітинг у Ташкенті в 1967 р., що зібрав понад дві тисячі учасників і завершився масовими арештами. Решат Джемілєв двічі зазнавав кримінального переслідування у 1973 та 1979 рр., що є свідченням репресивної реакції радянської системи на активізацію правозахисного руху. Його зусилля щодо залучення міжнародної уваги та правозахисних організацій сприяли подальшій інтернаціоналізації кримськотатарського питання.

Одним із найдраматичніших епізодів кримськотатарського правозахисного руху став акт самопожертви Муси Мамута, що символізував межу людської витривалості перед обличчям систематичних переслідувань. У 1975 р. він повернувся до Криму разом із родиною, незважаючи на заборону. Відмова у прописці, перешкоди у працевлаштуванні, засудження за «порушення паспортного режиму» та підготовка нової кримінальної справи з метою повторного вислання з рідної землі стали проявами цілеспрямованого адміністративного терору. У 1978 р., під час чергового затримання, Муса Мамут вчинив акт самоспалення перед власним домом на знак протесту проти тотальної дискримінації свого народу. Він помер через п'ять днів після події, встигнувши засвідчити, що його вчинок мав на меті пробудити сумління світової громадськості. Загибель Муси Мамута набула значного міжнародного резонансу та стала потужним імпульсом для подальшої консолідації національного руху.

Наприкінці 1970-х – у 1980-х рр. відбулося якісне оновлення руху за рахунок залучення молодої інтелігенції, серед якої вирізнявся Рефат Чубаров. Цей період характеризується переходом до масових публічних виступів. Знаковими стали протести на Красній площі у Москві в 1987 р.: представники кримськотатарського народу з різних республік СРСР вимагали особистої зустрічі з Генеральним секретарем ЦК КПРС М. Горбачовим для передачі вимоги про повернення корінного народу на Кримський півострів. Попри відмову у зустрічі, акція набирала масштабу щодня. Серед її учасників – Сафінар Джемілєва, дружина Мустафи

Джемілєва, та Алі Хамзін, майбутній керівник відділу міжнародних зв'язків Меджлісу. Організаційні зусилля Чубарова та його соратників сприяли створенню Організації кримськотатарського національного руху (ОКНР) на чолі з Мустафою Джемілєвим та відродженню представницького органу Меджлісу, заклавши інституційне підґрунтя для масового повернення народу на батьківщину наприкінці 1980-х рр.

Помітне місце в інтелектуальній історії кримськотатарського руху 1960-х рр. займає Роллан Кадієв – фізик-теоретик, який використав науковий авторитет для легітимізації правових вимог свого народу. Як активний учасник ініціативних груп та «Ташкентського процесу» 1969 р. він був співавтором чисельних звернень до міжнародних інстанцій, у яких депортацію 1944 р. кваліфікував як акт геноциду. Діяльність Кадієва в самвидаві та відкрита критика радянської асиміляційної політики засвідчують тенденцію до інтелектуалізації та радикалізації форм правозахисного спротиву.

Висновки. Таким чином, кримськотатарський національний рух 1950–1980-х рр. засвідчив здатність бездержавного народу до тривалої, послідовної й організованої боротьби проти тоталітарної системи, що заперечувала сам факт існування кримських татар як окремого суб’єкта історії. В умовах жорстких репресій і правових обмежень киримли сформували дієві механізми самоорганізації, що ґрунтувалися на національній солідарності, історичній самосвідомості та чітко визначеній меті повернення на батьківщину. Завдяки правозахисній діяльності Мустафи Джемілєва, Айше Сейтмуратової, Рефата Чубарова, Юрія Османова та інших лідерів рух зберіг єдність, ненасильницький характер і виробив власну стратегічну модель опору. Цей досвід став фундаментом для масового повернення кримськотатарського народу наприкінці 1980-х рр. і зберігає актуальність в умовах сучасної тимчасової окупації Криму, надихаючи нові покоління на продовження боротьби за права, ідентичність і територіальну цілісність України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бекірова Г. Книга жіночого роду / упоряд. В. Кіпіані. Vivat. С. 304.
2. Губернський Б. Омський процес Мустафи Джемілєва. *Крим.Реалії*. URL: https://ua.krymr.com/a/26961899.html
3. Губернський Б. Сторінки кримської історії. Решат Джемілєв. *Крим. Реалії*. URL: https://ua.krymr.com/a/27337253.html
4. Кримськотатарський національний рух – Меджліс. *Меджліс*. URL: https://qtmm.org/krymskotatarskyj-naczionalnyj-ruh/
5. Мусаєва С., Алієв А. Мустафа Джемілєв. Незламний. Видання друге, перероблене та доповнене. Харків: Віват, 2025. 256 с.
6. Притула В. 25-ліття протестів кримських татар на Красній площі. *Радіо Свобода*. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/24656659.html

ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ПІДХОДІВ М. ГРУШЕВСЬКОГО ТА В. СМОЛІЯ ЩОДО ОЦІНКИ ПОСТАТІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Теребецька Наталія,
здобувачка вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: terebeckan@gmail.com

Науковий керівник: **Куций Іван,**
доктор історичних наук, професор
кафедри кафедри історії України, археології та
спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

У сучасній історіографії порівняльний аналіз методологічних підходів різних дослідників дозволяє виявити особливості формування історичних наративів та концепцій. Одним із ключових аспектів такого аналізу є розгляд понять «патерн» та «репертуар» у контексті історичних досліджень. Під «репертуаром» розуміється обмежений набір дій, до яких звертається суспільство або група людей у відповідь на певні події, спираючись на досвід минулого. Зазвичай вибір дії відбувається серед тих, що вже неодноразово застосовувалися раніше, або ж є комбінацією кількох усталених моделей поведінки. Такий підхід акцентує увагу на повторюваності дій, що обмежує репертуар до двох-трьох основних елементів. Якщо ж репертуар надто широкий, аналітична цінність дослідження знижується, оскільки втрачається можливість робити прогностичні висновки.

Методологія аналітичної історії, яка лежить в основі порівняльного аналізу, передбачає три основні етапи: декомпозицію складних історичних подій на прості модулі, збір доказів щодо великої кількості випадків із цими модулями, а також формулювання перевірюваних прогнозів. Аналітичний етап полягає у розчленуванні складних явищ на елементарні складові; модульний - у вивченні цих складових на численних прикладах; перевірюваний – у зіставленні отриманих результатів із новими емпіричними даними для підтвердження або спростування гіпотез .

У цьому контексті порівняння історіографічних підходів Михайла Грушевського та Валерія Смолія дозволяє простежити, яким чином різні дослідники структурують історичний матеріал, визначають ключові патерни та формують власний репертуар інтерпретацій історичних подій. Такий аналіз сприяє глибшому розумінню методологічних засад

української історіографії та особливостей наукового дискурсу в різні періоди її розвитку.

Постать Богдана Хмельницького залишається однією з ключових у вітчизняній історії, а оцінка його державотворчої діяльності є предметом численних досліджень. Михайло Грушевський та Валерій Смолій – два видатні історики, які по-різному трактували роль гетьмана у створенні козацької держави. Грушевський спирався на концепцію безперервності української державності, наголошуючи на історичній закономірності її відновлення. В. Смолій, використовуючи ширший архівний матеріал, розглядав Хмельницького в контексті політичних реалій XVII ст., акцентуючи увагу на прагматичному підході гетьмана до державного управління.

В. А. Смолій у збірнику наукових праць **«Доба Богдана Хмельницького»** розглядає постать гетьмана як державного діяча через призму соціально-економічних і політичних змін, які відбувалися у середині XVII ст. Валерій Смолій акцентує увагу на ролі Хмельницького як творця нової політичної системи, що базувалася на принципах автономії та прагнення до незалежності. На відміну від Смолія, Михайло Грушевський у своїй історіографії надавав більшої ваги традиційним елементам державотворення, зокрема, ролі козацької старшини як політичного класу, що сприяв формуванню української державності [5, с. 134].

У монографії **«Богдан Хмельницький: соціально-політичний портрет»** В. Смолій аналізує особисті якості Хмельницького, його політичний прагматизм та дипломатичну майстерність у боротьбі за автономію України. Автор робить акцент на здатності гетьмана використовувати міжнародну політичну ситуацію на користь української державності. Грушевський, натомість, розглядав Хмельницького у ширшому історичному контексті, акцентуючи увагу на його ролі як лідера національно-визвольної боротьби, але водночас наголошував на обмеженості його державотворчих можливостей через зовнішні впливи та соціальні суперечності [4, с. 209].

Н. М. Демиденко у статті про політологічні погляди Грушевського, Винниченка та Липинського зазначає, що Грушевський вважав Хмельницького радше військовим лідером, ніж повноцінним державним будівничим. Він критикував гетьмана за недооцінку цивільного адміністрування та залежність від зовнішніх союзників. Смолій, на відміну від Грушевського, розглядає Хмельницького як активного творця політичних інституцій, що заклали основи української державності, підкреслюючи його роль у створенні реального механізму управління та фінансової системи [1, с. 7–12].

В. В. Масненко у своєму аналізі нових досліджень з історіографії згадує про різні підходи до оцінки Хмельницького. Якщо Грушевський розглядав його в контексті соціальних процесів та народного руху, то Смолій акцентує увагу на його дипломатичних і військових досягненнях. Смолій вважає, що гетьману вдалося створити ефективну адміністративну систему, яка проіснувала ще кілька десятиліть після його смерті, тоді як Грушевський наголошував на нестабільності політичної моделі, що зрештою призвела до втрати автономії [3, с. 149–159].

В. Єгоров у дослідженні про Пантелеймона Куліша та його погляди на українсько-російські відносини торкається ідеї державотворення у XVII ст., що перегукується з баченням Грушевського та Смолія. Грушевський вважав, що Хмельницький змушений був піти на угоду з Московським царством через відсутність підтримки з боку західних держав. Смолій, у свою чергу, аналізує це рішення як стратегічний компроміс, що мав на меті закріплення української державності, хоча й у новому форматі політичної залежності [2, с. 37–43].

Розбіжності в оцінках Грушевського та Смолія зумовлені не лише різними методологічними підходами, а й доступністю джерельної бази. Грушевський писав у контексті національного відродження, тому розглядав Хмельницького як видатного творця держави, чиї дії були логічним продовженням історичного процесу. Він наголошував на його ролі в боротьбі за незалежність, розглядаючи союз із Московією як вимушений крок.

Смолій, маючи ширший доступ до архівних документів, розглядав діяльність Хмельницького більш прагматично. Він підкреслював складність політичної ситуації середини XVII століття, де гетьман був змушений маневрувати між зовнішніми силами. На думку Смолія, політичні реалії обмежували можливості незалежного державного будівництва, а автономія козацької України значною мірою залежала від міжнародної кон'юнктури.

Висновки. Погляди М. Грушевського та В. Смолія на Богдана Хмельницького як державного діяча суттєво відрізняються, але в обох підходах простежується важливість його ролі в історії України. Грушевський трактує його як героя національного відродження, а Смолій – як реаліста, який використовував усі можливі засоби для зміцнення автономії. Обидва підходи є цінними для комплексного розуміння феномена Хмельниччини та її місця в українській історії.

Дискусії навколо онтологічних і епістемологічних засад обох істориків свідчать про динамічний розвиток української історичної думки, де питання ідентичності дослідника, критерії науковості та методологічна рефлексія залишаються актуальними. Порівняльний аналіз підходів Грушевського і Смолія не лише дозволяє глибше зрозуміти трансформації вітчизняної історіографії, а й сприяє формуванню нових дослідницьких стратегій, що відповідають сучасним науковим викликам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. Рец. на: Гермайзе О. Україна та Дін у XVII ст. Зал. Київськ. інст. народн. освіти. Кн. ПІ. 1928. Інститут Рукопису національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Ф. Х. Од. 36. 2913. 2 арк.

2. Державна ідея за козацької доби. Історія українського козацтва: нариси: у 2 т. / відп. ред. В. А. Смолій. Київ, 2006. Т. 1. С. 227–267.

3. Капраль М. Дослідницька майстерня Михайла Грушевського при роботі над п'ятим томом «Історії України-Руси»: історіографія та джерелознавство. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2017. Спецвипуск. С. 51–59.

4. Логвин Г. Українське мистецтво в творах Михайла Грушевського. *Український історик.* 1991/1992. № 3–4/1–4. С. 242–248.

5. Маренін М. Дві зустрічі з проф. М. Грушевським. *Листи до приятелів*. 1960. Ч. 4 (86). С. 7–9.

ПРОМИСЛОВИЙ РОЗВИТОК ТЕРНОПОЛЯ У 1960-1980-Х РР.: ФОРМУВАННЯ НОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА МІСЬКЕ СЕРЕДОВИЩЕ

Рамська Ангеліна,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Ятищук Оксана,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України та спеціальних
галузей історичних наук
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

У 1960-х роках Тернопіль вступив у якісно новий етап свого розвитку, коли від повоєнної відбудови місто перейшло до активної індустріалізації. Цей процес був складовою загальносоюзної політики СРСР, спрямованої на економічне зміцнення західних регіонів Української РСР, які до Другої світової війни мали переважно аграрний характер. Радянське керівництво розглядало Тернопіль як перспективний адміністративний і промисловий центр, що мав вигідне транспортне розташування. Саме тому у 1960-х рр. було затверджено низку планів розвитку міста, які передбачали створення нових промислових підприємств і формування виробничої інфраструктури. Основою індустріалізації стало машинобудування, яке відповідало потребам аграрного сектору. Вирішальну роль у цьому відіграв Тернопільський комбайновий завод, що спеціалізувався на виробництві бурякозбиральної техніки і був одним із найбільших підприємств міста [1, с. 436].

Розвиток комбайнового заводу супроводжувався створенням допоміжних виробництв, ремонтних баз і складських приміщень. Це сприяло формуванню навколо нього цілого промислового комплексу, що забезпечував повний цикл виробництва. У 1970-х рр. важливе місце в економіці міста посів радіозавод «Оріон», який став символом високотехнологічного виробництва в Тернополі. Він випускав електронні компоненти, що використовувалися як у цивільній, так і у військовій сфері. Поряд із «Оріоном» функціонував приладобудівний завод, що спеціалізувався на виробництві електротехнічних приладів. Це підприємство було включене в широку мережу кооперації між заводами СРСР. Легка промисловість у Тернополі розвивалася паралельно з важкою. Швейна фабрика міста забезпечувала масове виробництво одягу, який постачався в різні регіони Союзу. Важливою галуззю залишалася харчова промисловість, що базувалася на місцевій сировині. У цей час

активно працювали м'ясокомбінат, молокозавод і хлібокомбінат, які забезпечували потреби населення [4, с. 118].

Тернопільський фарфоровий завод став прикладом підприємства, що поєднувало промислове виробництво з елементами художньої діяльності. Його продукція мала попит не лише в СРСР, але й за кордоном. Розвиток промисловості сприяв активному зростанню населення міста. До Тернополя масово переїжджали жителі сільської місцевості, що змінювало соціальну структуру населення. Зростання кількості підприємств вимагало підготовки кваліфікованих кадрів. У місті відкривалися нові професійно-технічні училища та технікуми. Формування промислових зон стало важливим етапом розвитку міської інфраструктури. У Тернополі виникли окремі райони, де концентрувалися великі підприємства. Паралельно з розвитком промисловості здійснювалося масове житлове будівництво. З'являлися нові мікрорайони, які забезпечували житлом працівників заводів [6].

Транспортна система міста також зазнала змін. Розширювалися дороги, збільшувалася кількість громадського транспорту, що забезпечував зв'язок між житловими районами та підприємствами. Водночас промисловий розвиток супроводжувався екологічними проблемами. Підприємства здійснювали викиди в атмосферу та забруднювали водні ресурси. Планова економіка визначила характер функціонування підприємств. Виробництво орієнтувалося на виконання планів, а не на реальні потреби ринку. У 1970-х роках почали проявлятися ознаки економічного застою. Темпи розвитку промисловості поступово знижувалися. Технологічне відставання стало однією з ключових проблем підприємств Тернополя. Багато з них використовували застаріле обладнання. Незважаючи на труднощі, промисловість залишалася основою економіки міста. Вона забезпечувала зайнятість населення та формувала бюджет [2, с. 294].

Важливим етапом у розвитку промисловості Тернополя стало введення в експлуатацію Тернопільського комбайнового заводу у 1959 р., після чого в 1960-х рр. відбулося його стрімке розширення, зокрема будівництво нових цехів і налагодження серійного виробництва бурякозбиральних комбайнів типу КС-6. У 1965 р. в межах економічної реформи, відомої як «косигінська реформа», підприємства Тернополя отримали певну господарську самостійність, що тимчасово сприяло підвищенню ефективності виробництва, зокрема на машинобудівних підприємствах. У 1960-х роках розпочалося формування промислової зони в східній частині Тернополя, де зосереджувалися ключові підприємства, включаючи комбайновий завод і допоміжні виробництва. Тернопільський радіозавод «Оріон», заснований у 1967 році, упродовж 1970-х років став одним із провідних підприємств електронної промисловості регіону, спеціалізуючись на виробництві телевізійних вузлів і радіоапаратури [5].

У 1972 р. на базі окремих виробничих підрозділів було розширено Тернопільський приладобудівний завод, який почав виготовляти контрольно-вимірювальні прилади для промисловості. Тернопільський фарфоровий завод, введений в експлуатацію у 1964 р., швидко здобув популярність завдяки виготовленню столового посуду та декоративних виробів, що експортувалися до країн соціалістичного табору. У 1968 р.

було модернізовано Тернопільський м'ясокомбінат, що дозволило збільшити обсяги виробництва м'ясної продукції та розширити асортимент. Тернопільський молокозавод у 1970-х роках був одним із найбільших підприємств харчової промисловості міста, забезпечуючи продукцією не лише Тернопіль, але й інші райони області [7, с. 212].

У 1975 р. відбулася реконструкція Тернопільського хлібокомбінату, що дозволило автоматизувати частину виробничих процесів і збільшити випуск продукції. Тернопільська швейна фабрика у 1960-1980-х рр. входила до числа найбільших підприємств легкої промисловості регіону, спеціалізуючись на виробництві верхнього одягу для масового споживача. У 1970-х рр. було створено Тернопільське виробниче об'єднання «Ватра», яке спеціалізувалося на виготовленні світлотехнічної продукції, зокрема прожекторів і освітлювальних систем для промисловості. Продукція «Ватри» використовувалася не лише в СРСР, але й експортувалася до країн Східної Європи, що підвищувало значення Тернополя як промислового центру [1, с. 452].

У 1960-х роках значно розширилася залізнична інфраструктура міста, що дозволило налагодити ефективне транспортування продукції підприємств до інших регіонів. У 1978 році було введено в експлуатацію нові енергетичні потужності, що забезпечили стабільне електропостачання промислових підприємств Тернополя. Розвиток промисловості сприяв будівництву житлових масивів «Сонячний» і «Дружба», які активно заселялися працівниками заводів у 1970-1980-х роках. У 1980-х роках чисельність населення Тернополя перевищила 200 тисяч осіб, що було прямим наслідком індустріального розвитку та міграції робочої сили. У 1982 році на підприємствах міста почали впроваджувати елементи автоматизації виробництва, однак цей процес відбувався повільно через обмеженість ресурсів [4, с. 121].

У другій половині 1980-х рр., у період перебудови, підприємства Тернополя зіткнулися з труднощами постачання сировини та збуту продукції, що призвело до зниження темпів виробництва. У 1987 р. було запроваджено закон про державне підприємство, який розширив права трудових колективів, але водночас посилив економічну нестабільність. Наприкінці 1980-х рр. промисловість Тернополя вступила в період кризи, однак саме підприємства, створені у 1960–1970-х рр., залишалися основою економіки міста [3].

Висновки. Отже, упродовж 1960–1980-х років Тернопіль пройшов етап інтенсивної індустріалізації, що кардинально змінив його економічний профіль і функціональне значення в межах Української РСР. Формування нових підприємств, зокрема комбайнового заводу, радіозаводу «Оріон», приладобудівного виробництва, фарфорового заводу, а також розвиток легкої та харчової промисловості, стало результатом цілеспрямованої політики радянської держави щодо індустріального освоєння західних регіонів. Таким чином, промисловий розвиток Тернополя у 1960-1980-х роках мав подвійний характер. З одного боку, він забезпечив формування потужної виробничої бази, урбанізацію та економічне зростання міста. З іншого, заклав структурні проблеми, пов'язані з неефективністю планової економіки, які проявилися вже наприкінці існування СРСР. Незважаючи на це, саме в цей період

було створено фундамент, що визначив подальшу еволюцію Тернополя як промислового центру в наступні десятиліття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Окаринський В. Тернопіль: місто, історія, люди. Тернопіль, Джура, 2014. 512 с.
2. Пиндус Б. та ін. Тернопіль: історико-краєзнавчий нарис. Тернопіль, Навчальна книга, Богдан, 2002. 456 с.
3. Історія міст і сіл Української РСР. Тернопільська область. Київ, Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1973. 345 с.
4. Киричук Ю. І. Тернопіль: історія міста. Тернопіль, Джура, 2008. 234 с.
5. Державний архів Тернопільської області (ДАТО). Ф. Р-2, оп. 1. Матеріали виконавчого комітету Тернопільської міської ради (1960–1980-ті рр.). 78 арк.
6. Головне управління статистики у Тернопільській області. Народне господарство Тернопільської області, статистичні збірники (1965–1989 рр.). 245 с.
7. Баран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті рр.). Київ, Альтернативи, 1999. 295 с.

ПІДГОРЕЦЬКИЙ ПАЛАЦ У ВІРІ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ ТА ПОСТАТЕЙ

Бардачевська Ольга,
здобувачка вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Куций Іван**,
доктор історичних наук, професор
кафедри історії України, археології та
спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Підгорецький палац (замок) є одним із найвидатніших і найбільш автентичних зразків палацово-фортифікаційної архітектури Східної Європи XVII–XVIII ст. Комплекс, що поєднує риси пізнього ренесансу, маньєризму та бароко, протягом майже чотирьох століть відігравав важливу роль у політичному, військовому, культурному та суспільному житті Галичини та Речі Посполитої. Його історія тісно пов'язана з ключовими історичними процесами, суспільно-політичними трансформаціями та діяльністю провідних магнатських родів – Конєцпольських, Собеських, Жевуських і Сангушків. Сьогодні Підгорецький палац залишається символом спільної українсько-європейської культурної спадщини, що потребує подальшого збереження, реставрації та наукового осмислення.

Замок було споруджено у 1635–1640 рр. за наказом великого коронного гетьмана Станіслава Конєцпольського на стратегічно вигідному пагорбі Гологорів, імовірно на місці давніших укріплень, згадуваних ще під 1530 р. Проєкт розробили відомий французький військовий інженер Ґійом Левассер де Боплан та італійський архітектор Андреа дель Аква. Будівельними роботами спочатку керував Миколай Сільвестрі, а після його смерті у 1638 р. – Йоганн Людвіг фон Вольцоген. Резиденція поєднувала елементи голландської бастіонної фортифікації з репрезентативними рисами палацу типу palazzo in fortezza. Центральний корпус, кутові павільйони, бастіони, рів та равелін забезпечували обороноздатність, водночас палацова частина демонструвала багатство та культурні амбіції власника.

Сучасники високо оцінювали архітектурні та ландшафтні якості комплексу. Альберт Станіслав Радзивілл, який відвідав Підгірці у липні 1640 р., залишив один із найяскравіших описів: порівнював палац з найкращими італійськими спорудами, підкреслював мальовниче розташування на пагорбі, трирівневий італійський парк з терасами,

фонтанами, гротами, каскадами та навіть виноградником, за яким доглядав спеціально запрошений угорець [1, с. 217]. У 1646 р. замок відвідав король Владислав IV, на честь чого були влаштовані пишні урочистості. Під час Хмельниччини (1651) палац постраждав від козацьких нападів, про що з гіркотою писав Станіслав Осьвєцім.

Особливе місце Підгорецького палацу в європейському контексті визначається вдалим синтезом італійських, французьких і місцевих традицій. Архітектурне рішення з виступаючим центральним ризалітом, аркадними галереями та симетричним плануванням відображає вплив трактатів Жана-Жака Перре та італійських зодчих. Водночас фортифікаційна система свідчить про практичний підхід до оборони в умовах постійної загрози татарських набігів і козацьких повстань. Така гармонійна єдність оборонної та репрезентативної функцій робить Підгорецький палац унікальним явищем не лише в Речі Посполитій, а й у всій Центрально-Східній Європі.

Важливим аспектом історії Підгорецького палацу є його роль як центру магнатського клієнтелізму та освітнього осередку. Двір Жевуських приваблював численні шляхетські родини, які відправляли сюди своїх дітей для здобуття придворного виховання, військових навичок та культурного лоску. Придворні гувернери, серед яких був маркіз Луї Антуан Караччолі, розробляли програми навчання, що поєднували традиції Речі Посполитої з ідеями європейського Просвітництва. Таким чином, Підгірці ставали не лише резиденцією, а й своєрідною «академією» для формування еліти регіону.

Значний внесок у мистецьке збагачення палацу зробили запрошені та місцеві майстри. Крім Шимона Чеховича, який тривалий час проживав у Підгірцях, тут працювали Лукаш Смуглевич, скульптори, стукатори та декоратори. Китайський кабінет, Золота зала та каплиця палацу стали справжніми шедеврами барокового мистецтва. Ці інтер'єри не лише підкреслювали статус власників, але й слугували засобом політичної та культурної репрезентації роду Жевуських на європейській арені.

Не менш важливим елементом комплексу був італійський парк на трьох терасах, який гармонійно доповнював архітектуру палацу. Тераси з фонтанами, гротами, скульптурами та каскадами створювали ідеальне середовище для відпочинку, прийому гостей та демонстрації влади магната. Парк став одним із найкращих зразків регулярного садово-паркового мистецтва в Речі Посполитій і продовжував розвиватися за наступних власників.

Окремої уваги заслуговує костел Воздвиження Чесного Хреста (1752–1766), споруджений поруч із палацом. Його будівництво ініціював Вацлав Петро Жевуський, а внутрішнє оздоблення виконали Шимон Чехович та Лукаш Смуглевич. Храм став не лише сакральною спорудою, а й важливою частиною загального архітектурного ансамблю, підкреслюючи релігійність і культурні уподобання власників.

Історіографія Підгорецького палацу має тривалу традицію, що починається ще з XIX століття. Перші ґрунтовні дослідження належали Владиславу Кричинському, Роману Афтаназі, Збігнєву Бані та іншим польським ученим. У XX–XXI ст. значний внесок зробили українські дослідники – Борис Возницький, Дмитро Чобіт, Ірина Папа та інші.

Сучасні студії акцентують увагу на реставраційних аспектах, мистецьких колекціях та туристичному потенціалі пам'ятки.

Сучасний стан палацу відображає як досягнення, так і виклики збереження культурної спадщини. Після передачі Львівській національній галереї мистецтв у 1997 р. розпочалися реставраційні роботи, проте вони просуваються повільно через брак фінансування. Пожежа 1956 р., радянський період використання як санаторію та наслідки воєнних дій суттєво пошкодили інтер'єри. Водночас включення до списку World Monuments Watch (2008) та активна робота Благодійного фонду «Підгорецький замок» дають надію на повноцінне відродження комплексу.

Після смерті останнього представника роду Конєцпольських у 1682 році Підгірці перейшли до Собеських. У 1687 р. тут зупинявся король Ян III Собеський разом із трьома синами після успішного походу на Кам'янець-Подільський. Цей візит підкреслював високий політичний статус резиденції. У 1718–1720 роках палац придбав Станіслав Матеуш Жевуський, коронний гетьман, започаткувавши найяскравіший період в історії Підгорецького замку.

Апогею розвитку комплекс досяг за його сина – польного коронного гетьмана Вацлава Петра Жевуського (1706–1779). За його правління було добудовано третій поверх, повністю оновлено фасади та створено розкішні інтер'єри: Золоту залу зі старозавітними розписами, Китайський кабінет з лаковими панелями роботи Йозефа Роговського (1727), Дзеркальну залу з понад 50 дзеркалами, Кармазинову, Зелену та Жовту зали. Палац прикрашали мармур, позолота, фрески, ліпнина та цінна порцеляна.

Вацлав Петро перетворив Підгірці на справжнє «святилище гостинності, наук і витончених мистецтв». Тут функціонували придворний театр, оркестр, власна друкарня та картинна галерея, яка налічувала понад 900 полотен. У замку тривалий час працював видатний бароковий художник Шимон Чехович, який створив численні картини для інтер'єрів палацу та костелу. Серед музикантів були Джованні Антоніо Річчієрі, Джузеппе Марія Нельві та Йоганн Філіп Кірнбергер — учень Йоганна Себастьяна Баха. Бібліотека містила від 2000 до 6000 томів, включаючи рукописи та документи королів і гетьманів [2; 3].

Гетьман активно проводив військові реформи, створивши зразковий магнатський двір із власною гусарською та угорською хоругвами. Значну увагу приділяв освіті та вихованню дітей і клієнтів. Запрошений французький просвітник маркіз Луї Антуан Караччолі написав у Підгірцях низку праць. У 1752–1766 рр. поруч із палацом було споруджено бароковий костел Воздвиження Чесного Хреста, який став невід'ємною частиною архітектурного ансамблю.

Після смерті Вацлава Петра палац поступово занепадав. Період Северина Жевуського (учасника Торговицької конфедерації) та особливо Вацлава «Еміра» Жевуського позначився тривалою відсутністю господаря, недбалим управлінням і навіть вандалізмом управителів. У 1865 році останній представник роду Леон Жевуський продав маєток Владиславу Ієроніму Сангушку, поставивши чіткі умови збереження замку як історичної пам'ятки та музею.

За Сангушків (Євстахій Станіслав, Констанція та Роман) було проведено масштабну реставрацію. Замок перетворився на публічний музей і літню резиденцію. «Гостьові книги» 1826–1935 років фіксують візити багатьох видатних осіб: ерцгерцога Рудольфа (1887), імператорів Карла І Габсбурга та Вільгельма ІІ (1917), письменника Генріка Сенкевича (1891) та багатьох інших. Під час Першої світової війни цінні архівні матеріали («Підгорецький архів») вдалося врятувати завдяки самовідданості бургграфа Марціна Грабіковського [4].

ХХ ст. принесло нові тяжкі випробування: Другу світову війну, радянську націоналізацію, використання як туберкульозного санаторію та руйнівну пожежу 1956 р., яка знищила більшість унікальних інтер'єрів. З 1997 р. Підгорецький замок перебуває під опікою Львівської національної галереї мистецтв імені Бориса Возницького. Завдяки активній діяльності Б. Г. Возницького комплекс було включено до міжнародного списку World Monuments Watch (2008). Сьогодні палац є важливою складовою туристичного маршруту «Золота підкова Львівщини», хоча внутрішні зали все ще перебувають у процесі реставрації.

Висновки. Підгорецький палац уособлює складну й драматичну долю української та європейської культурної спадщини. Кожна історична епоха й кожен рід-власник залишили в ньому свій неповторний слід. Конєцпольські заклали фортифікаційну основу та репрезентативний характер резиденції. Собеські додали королівського престижу. Жевуські, особливо Вацлав Петро, перетворили замок на один із найяскравіших культурних, мистецьких і інтелектуальних осередків Речі Посполитої XVIII ст. Сангушки зберегли пам'ятку для майбутніх поколінь, надавши їй музейного статусу та провівши масштабну реставрацію.

Незважаючи на значні втрати автентичних інтер'єрів унаслідок пожежі 1956 р. та радянського періоду, комплекс зберігає високу історико-архітектурну, мистецьку та меморіальну цінність. Подальше збереження, комплексна реставрація, наукове вивчення та популяризація Підгорецького палацу є важливим завданням як для української держави, так і для міжнародної спільноти. Повернення пам'ятки до статусу провідного культурного центру сприятиме розвитку туризму, зміцненню національної ідентичності та популяризації спільної українсько-європейської спадщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Radziwiłł A. S. Pamiętniki Albrychta Stanisława X. Radziwiłła Kanclerza W. Litewskiego, T. II. Poznań, 1839.
2. Kryczyński W. Zamek w Podhorcach. Lwów, 1894.
3. Ostrowski J. K., Petrus J. T. Podhorce. Dzieje wnętrz pałacowych i galerii obrazów. Kraków, 2001.
4. Папа І. Ю. Санґушки в історії Підгорецького замку (1865–1939): Джерела до вивчення. Львів, 2022.
5. Львівська національна галерея мистецтв імені Б. Г. Возницького. Ансамбль Підгорецького замку: бібліографічний покажчик. Львів, 2022.
6. Bania Z. Pałac w Podhorcach. Warszawa, 1981.
7. Чобіт Д. Підгірці. Пам'ятки України: історія та культура. 1996. № 2.
8. Betlej A. Regulacje życia dworskiego na zamku w Podhorcach za czasów hetmana Wacława Rzewuskiego. Warszawa, 2017.
9. Русина О. В. Українські сторінки біографії Альберта Станіслава Радзивіла. *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки.* 2014.

АРХІТЕКТУРНИЙ ОБРАЗ ТЕРНОПОЛЯ КІНЦЯ XIX – СЕРЕДИНИ XX СТОЛІТТЯ ЯК ПРИКОРДОННОГО МІСТА АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ: ТРАНСФОРМАЦІЯ УРБАНІСТИЧНОГО ПРОСТОРУ ТА ВТРАЧЕНА АРХІТЕКТУРНА СПАДЩИНА

Дудак Юрій,
здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: umazurik31@gmail.com

Науковий керівник: **Окаринський Володимир**,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Архітектура східноєвропейських міст, створена на межі епох і серед геополітичних тектонічних змін, є складним урбаністичним наративом, у якому зашифровані соціально-політичні та культурні зміни могутніх імперій і новітніх держав. У такій ситуації слід розглядати Тернопіль як унікальний приклад просторового планування та культурного обміну. Розташований на перетині важливих торговельних і військових шляхів, Тернопіль (до 1944 р. – Тарнополь) набув статусу неофіційних, але значущих «східних воріт Австро-Угорської імперії». Фактично, таке просторове розташування виявилося ключовим чинником, що вплинув на просторову структуру та загальний розвиток міста.

Фундаментальні історико-краєзнавчі розвідки, зокрема ґрунтовні хроніки Ігоря Дуди та урбаністичні дослідження Любомири Бойцун, дозволяють простежити, як місто, засноване у 1540 р., як приватна оборонна твердиня для захисту від татарських набігів, еволюціонувало від закритого мілітарного утворення до відкритого буржуазного центру. Протягом перших століть свого існування Тернопіль зберігав переважно фортифікаційний характер. Однак саме входження до складу Габсбурзької монархії у 1772 р. та наступна епоха модернізації перетворили провінційне містечко на репрезентативний європейський вузол.

Справжній архітектурний злам відбувся з прокладанням залізниці Карла Людвіга у 1870 р., що з'єднала Тернопіль зі Львовом та Віднем, а згодом і з російським кордоном. Залізниця стала каталізатором стрімкої урбанізації, демографічного вибуху та накопичення капіталу. Як прикордонний вузол, місто мусило виконувати подвійну функцію. З одного боку, воно потребувало утилітарно-прагматичної інфраструктури:

митниць, складів, військових казарм для численного гарнізону та готелів. З іншого боку, Тернопіль виконував роль ідеологічної вітрини Австро-Угорщини для мандрівників зі Сходу, демонструючи велич, впорядкованість і цивілізаційну домінацію Західної Європи [1, с. 319–322].

Це поєднання сприяло розвитку значного архітектурного еклектизму. У межах щільно заселеного міського простору офіційний урядовий класицизм, орнаментований історизм, неоренесанс і, зрештою, витончена Сецесія співіснували в повній гармонії між собою. З іншого боку, різноманітність релігійних конфесій серед населення сформувала виразний сакральний елемент: римо-католицькі костели, греко-католицькі церкви та єврейські синагоги поєднувалися, створюючи характерний архітектурний силует міста. Існування прикордонного статусу визначило унікальну ідентичність, у якій провінційність урівноважувалася прагненнями місцевої еліти, що виражала свої метропольні амбіції в цеглі та камені, які й сформували австрійський Тернопіль.

Тернопіль зазнав значних трансформацій свого архітектурного обличчя в останні десятиліття XIX століття. Спостерігався процес відмови від хаотичної дерев'яної забудови на користь «віденського відлуння» – архітектурного впливу Модерну (Art Nouveau/Jugendstil) або Віденської сецесії, характерного для Відня та Львова. Формування архітектурного стилю в центрі міста відбувалося в контексті історизму та неоренесансної архітектури. Згідно з дослідженнями Л. Бойцун з історії міста, зведення кам'яних споруд стало символом соціального статусу серед купців, лікарів і юристів [1, с. 45–48].

Образ Тарнополя межі XIX–XX століть нерозривно пов'язаний із естетикою Віденської сецесії, яка стала локальним втіленням стилю модерн. Особливого розквіту цей напрям набув у забудові прибуткових будинків 1880–1910-х років, що сформували неповторне обличчя міста, де буржуазна функціональність поєднувалася з вишуканим декором. Нинішні вулиці Валова, Руська, І. Франка, М. Коперника, В. Чорновола, а особливо Сагайдачного та А. Міцкевича (сьогодні бульвар Т. Шевченка), стали справжніми виставковими майданчиками місцевого модерну. Фасади цих будівель рясніли вишуканою ліпниною, флористичними мотивами, макаронами та кованими елементами балконів, які створювали ефект легкості та динаміки. Візуальний код міста формувався навколо ключових архітектурних домінант, які задавали масштаб і ритм усьому простору. Серцем світського управління була Ратуша (1872) з високою вежею (1884), що височіла над площею. Проте абсолютною перлиною та головним візуальним маркером Тернополя став Парафіяльний костел Матері Божої Неустанної Помочі. Зведений у 1904–1908 рр. за проєктом видатного галицького архітектора Мар'яна Теодора Тальовського у стилі неоготики, цей храм із його високою, філігранною шпилястою вежею та червоною нетинькованою цеглою домінував над усім містом і був першим, що бачили подорожні, під'їжджаючи до Тернополя залізницею [1, с. 319–320]. Разом із перебудованим Старим замком, величною Старою синагогою зведеною ще у ґотично-ренесансному стилі та Домініканським костелом – пізньобароковою або рококовою перлиною, що вирізнялася особливою архітектурною неповторністю. Унікальність споруди

підкреслювалася оригінальним завершенням її «шатрових» веж, які отримали складні багатоярусні дахи. Їхні характерні ввігнуті профілі та екзотичні обриси роблять вежі схожими на китайські пагоди, що додає європейському храмові несподіваного східного колориту та робить його силует одним із найвпізнаваніших у міській панорамі [1, с. 78]. Такі східні впливи, унікальні для сакральної архітектури, характерні саме для рококо (стилі шинуазрі, японізм). Можна припустити, що вони пояснюються ініціативою замовників і будівничих храму родиною графів Потоцьких, зокрема С. Потоцькому і його дітям, а також архітектора Августа Фридерика Мошинського (зятя С. Потоцького).

З початком Першої світової війни «золота доба» австрійського Тернополя завершилася. Місто опинилося в епіцентрі масштабних бойових дій. Тривала російська окупація 1914–1917 рр., декілька спроб прориву воюючих сторін та подальші визвольні змагання завдали перших серйозних ран архітектурному ансамблю. Зокрема, дошкульними були грабіж, підпал і руйнування середмістя напередодні відступу російських окупантів у липні 1917 року. Було пошкоджено залізничний двірець (вокзал), низку адміністративних будівель та житлових кварталів [3, с. 210–212].

Після падіння Австро-Угорської імперії та Російської імперії, а також унаслідок проголошення (ЗУНР) та визвольних боїв за незалежність ЗУНР-УНР, Тернопіль був включений до складу «другої» Польської республіки. Отримавши статус центру Тарнопольського воєводства, місто потребувало масштабної відбудови. Водночас процес відновлення Тернополя у 1920–1930-х роках відбувався вже в нових умовах економічного розвитку та під впливом цілком нових архітектурних концепцій. Попередня доктрина пишного декору, орнаментальності та імперської величі поступилася місцем авангардним європейським трендам — модернізму, функціоналізму та конструктивізму.

Польська влада та приватні підприємства прагнули відродити архітектурний образ міста відповідно до духу епохи. Модерністська архітектура символізувала абсолютно нове бачення міського життя – вона була санітарною, практичною, без будь-яких зайвих емоційних елементів. Як зазначають дослідники, основним принципом модерністського будинку була його функціональність, і всі подальші деталі мали їй відповідати – від загальної концепції споруди до найдрібніших елементів екстер'єру. Модернізм характеризується новими урядовими, медичними, освітніми закладами, а також житловими будинками, відзначеними чіткістю форм.

Особлива увага в модернізмі приділялася інсоляції та раціональному використанню простору. Для того, аби на сходових майданчиках і в під'їздах було багато світла, архітектори масово застосовували вертикальне стрічкове скління так звані «термометри». Ці архітектурні рішення – плоскі дахи, асиметричні, але збалансовані композиції фасадів, гладкі поверхні робили будинки візуально легкими. Такі будівлі, маючи прості форми, насправді приховують глибоку історію та складний ідеологічний задум про комфортне, сучасне середовище. Цей пласт архітектури гармонійно, хоч і контрастно, вписався у понівечену історичну тканину. Атмосфера та побут цього міжвоєнного Тернополя, де

сусідували залишки сецесійної розкоші та строгий функціоналізм, глибоко закарбовані в мемуарній літературі.

Найтемніша сторінка в архітектурному літописі Тернополя стала весна 1944 р. Оголошене А. Гітлером містом-фортецею (Fester Platz), місто стало ареною жорстоких і тривалих вуличних боїв. Внаслідок масованих артилерійських обстрілів та бомбардувань з боку радянських військ було знищено або критично пошкоджено понад 80% забудови історичного центру. Тернопіль перетворився на суцільне море руїн, втративши свій архітектурний масштаб і європейське обличчя [4, с. 88–92].

Після звільнення, а фактично окупації, міста радянськими військами та встановлення тоталітарного режиму постало питання відбудови. Однак радянська візія «нового соціалістичного міста» кардинально розходилася з повагою до історичного минулого. Архітектура в Радянському Союзі завжди була найпотужнішим інструментом ідеологічної пропаганди. Тернопіль, вкрай зруйнований війною, став для нової влади ідеальним полігоном для реалізації концепції будівництва з «чистого аркуша».

Повоєнна діяльність архітекторів та планувальників мала характер не стільки відновлювальний, скільки деконструктивний. Відбувалося свідоме стирання історичної пам’яті. Радянське партійне керівництво прийняло свідоме політичне рішення не відновлювати більшість пошкоджених архітектурних пам’яток. Реставрація об’єктів, які могли б нагадувати про «буржуазне», «панське» чи релігійне минуле, вважалася ідеологічно шкідливою.

Найбільш резонансним і болючим актом цього архітектурного вандалізму стала доля Парафіяльного костелу. Незважаючи на важкі пошкодження, завдані під час штурму 1944 р., фундаменти, несучі конструкції та значна частина стін костелу залишалися достатньо міцними, щоб уможливити його повноцінну реставрацію. Проте в 1954 р., після тривалих дебатів, влада ухвалила рішення про повне знищення святині. Костел був висаджений у повітря. Через неймовірну міцність кладки підривникам довелося закладати вибухівку кілька разів протягом кількох днів (за іншими відомостями, після невдалої спроби висадження в повітря, храм розібрали). Знищення цієї грандіозної домінанти було актом символічного викорінення європейської ідентичності. Згодом на цьому місці збудували типовий, позбавлений будь-якої архітектурної цінності радянський універмаг, остаточно профанізувавши сакральний простір [4].

Подібна доля спіткала й інші маркери місцевої ідентичності. Руїни ратуші були розібрані дощенту, щоб розчистити місце для скверу та встановлення пам’ятників радянським вождям. Залишки Великої синагоги, яка пережила нацистську окупацію і стояла обгорілою пусткою, також були остаточно знесені, що символічно завершило не лише архітектурну, а й фізичну присутність єврейської громади в місті. Навіть ті поодинокі будинки австрійського чи польського періодів, які підлягали ремонту, під час «відбудови» свідомо позбавлялися свого сецесійного чи історичного декору. З їхніх фасадів збивали ліпнину, маскарони та сімейні герби, залишаючи голі, безликі, «згладжені» стіни.

Висновки. Підсумовуючи, можна стверджувати, що архітектурна еволюція Тернополя кінця XIX – середини XX ст. є яскравим прикладом складної трансформації міського простору під впливом геополітичних та

ідеологічних чинників. Статус «східних воріт» Австрійської імперії зумовив формування унікального візуального коду міста, де взірці віденського та львівського історизму, неоренесансу та Сецесії створили цілісний європейський ансамбль. Від величного неоґотичного Парафіяльного костелу до вишуканих будинків на вулицях Панській та Сагайдачного маркували Тернопіль як важливий культурний та адміністративний центр Галичини, наділений виразною індивідуальністю.

Сьогодні питання вивчення втраченої спадщини Тернополя набуває особливої актуальності не лише як засіб відновлення історичної справедливості, а й як інструмент формування сучасної ідентичності громади. В умовах сучасної війни, коли українська культурна спадщина знову перебуває під загрозою знищення, досвід минулого вчить нас цінувати кожну збережену деталь. Особливого значення набуває стратегія охорони та фахової реставрації тих небагатьох вцілілих об'єктів, що пережили катастрофи XX ст. Збереження автентичності Домініканського собору та сецесійних кам'яниць середмістя є не просто питанням естетики, а обов'язком перед майбутніми поколіннями. Реставрація та збереження цих пам'яток є ключем до відновлення тяглості історії та перетворення Тернополя на сучасне європейське місто, що пам'ятає своє коріння і здатне захистити свій культурний суверенітет.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойцун Л. Тернопіль у плині літ Тернопіль: Джура, 2003. 392 с.
2. Гаврилюк О. М. Тернопіль: сторінки минулого і сьогодення / О. М. Гаврилюк, І. Я. Крочак, О. М. Петровський. Тернопіль: Астон, 2010. 120 с.
3. Дуда І. Тернопіль. 1540–1944. Історико-краєзнавча хроніка. Ч. 1. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. 296 с.
4. Дуда І. Тернопіль. 1944–1994. Історико-краєзнавча хроніка. Ч. 2. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2018. 344 с.
5. Козак В. Архикатедральний собор у Тернополі. Тернопіль: Джура, 2017. 120 с.
6. Петровський О., Гаврилюк О., Окаринський В., Крочак І. Тернопіль Tarnopol: історія міста. Тернопіль: Астон, 2010. 216 с.

ПРОТЕСТНІ РУХИ В ІСТОРІЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1991–2015)

Стецій Володимир,
здобувач вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: stvovav@gmail.com

Науковий керівник: **Буяк Богдан,**
доктор філософських наук, професор кафедри
філософії та суспільних наук, ректор
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

У тезах розглядається один із ключових періодів становлення сучасної української політичної нації – період формування традиції масового громадянського протесту в 1990–2004 рр. Саме в цей час були закладені основи тієї протестної культури, яка пізніше проявилася у Помаранчевій революції 2004 р. та Революції Гідності 2013–2014 рр. [23, с. 65].

Протестний рух 1990–2004 рр. став фундаментом традиції ненасильницького громадянського спротиву в сучасній Україні. Саме в цей період відбулося формування ключових механізмів самоорганізації громадянського суспільства, які згодом проявилися у Помаранчевій революції та Революції Гідності. Дослідження ранніх етапів дозволяє зрозуміти циклічність та еволюцію протестних практик в Україні.

«Революція на граніті» (1990 р.) як символ молодіжного пробудження.

На початку 1990-х років Україна перебувала в епіцентрі системної кризи Радянського Союзу. Спроби союзного керівництва на чолі з М. Горбачовим зберегти єдність СРСР через новий Союзний договір зустріли потужний спротив національно-демократичних сил [13, с. 71]. У цих умовах на авансцену вийшло студентство як найбільш організована і радикальна частина суспільства.

Офіційною датою початку «Революції на граніті» стало 2 жовтня 1990 р. Епіцентром протесту стала Жовтнева площа (сучасний Майдан Незалежності) у Києві. Головними організаторами виступили Українська студентська спілка (Київ) та Студентське братство (Львів, очолюване Маркіяном Іващишиним). Ключовим речником протесту був Олесь Доній [8; 15].

Студенти висунули п’ять фундаментальних вимог [8, с. 21–24].

1. Непідписання нового Союзного договору.
2. Проведення багатопартійних перевиборів до Верховної Ради УРСР навесні 1991 р.
3. Націоналізація майна Компартії України та ЛКСМУ.
4. Повернення українських військовослужбовців для проходження служби на території республіки.

5. Відставка Голови Ради Міністрів УРСР В. Масола.

Організатори продемонстрували високий рівень підготовки: було створено структуроване наметове містечко з чітким розподілом ролей (білі пов'язки – голодуючі, чорні – охорона, блакитні – прес-центр), а також передбачено резерв активістів на випадок арештів [8, с. 67; 15, с. 89].

Важливим етапом стали переговори 5 жовтня з Головою Верховної Ради Л. Кравчуком та «круглий стіл» 9 жовтня, які транслювалися по телебаченню [9, с. 87]. Під тиском вулиці 17 жовтня 1990 р. Верховна Рада прийняла постанову, яка задовольнила частину вимог, зокрема відставку В. Масола. Вимога щодо перевиборів залишилася нереалізованою [4, с. 214; 10, с. 85].

Значення «Революції на граніті» полягає в тому, що вона вперше легітимізувала вуличний протест як дієвий інструмент впливу на владу, продемонструвала ефективність ненасильницьких методів і заклала традицію використання Майдану як символічного простору громадянського спротиву [16, с. 210; 23, с. 38].

«Україна без Кучми» (2000–2001 рр.) – перший масовий антипрезидентський рух.

Наприкінці 2000 р. Україну сколихнув потужний «касетний скандал». 28 листопада 2000 р. лідер СПУ О. Мороз оприлюднив у парламенті «плівки Мельниченка», які вказували на причетність найвищого керівництва, зокрема Президента Л. Кучми, до викрадення та вбивства журналіста Георгія Гонгадзе [12; 1, с. 18].

Г. Гонгадзе став символом незалежної журналістики завдяки гострій критиці влади, розслідуванням корупції та цензури [5; 7, с. 34]. Його зникнення 16 вересня 2000 року та виявлення обезголовленого тіла під Таращею спричинили глибоку суспільну кризу [15, с. 64].

Ці події запустили рух «Україна без Кучми» – першу масштабну опозиційну кампанію незалежної України. Протест мав широку ідеологічну коаліцію (від СПУ до УНА–УНСО) і тривав понад чотири місяці. На Майдані Незалежності було розгорнуто наметове містечко «Зона, вільна від Кучми» [19, с. 32; 25, с. 54]. Акція поширилася на 15 міст України.

Влада застосувала комплексний тиск: інформаційну блокаду, силові розгони, кримінальні справи проти активістів. Кульмінацією стали події 9 березня 2001 року, коли мирна хода переросла у сутички біля Адміністрації Президента [15, с. 89; 7, с. 77–78].

Незважаючи на те, що безпосередньої мети – відставки Л. Кучми – досягнуто не було, наслідки виявилися фундаментальними: суттєве послаблення режиму, успіх опозиції на парламентських виборах 2002 року та формування мережі громадських організацій [15, с. 102; 24, с. 190].

Порівняльний аналіз та еволюція протестних практик.

Порівнюючи два етапи, чітко простежується еволюція протестного руху [23; 10].

- 1990 рік – переважно студентський, ідеалістичний протест із чіткими політичними вимогами та відносно швидким результатом.

- 2000–2001 роки – ширший соціальний склад, тривале протистояння, жорсткіша реакція влади та глибша соціально-економічна мотивація.

Спільні риси: центральна роль Майдану, наметові містечка, студентство як авангард, поєднання морально-етичного тиску з політичним, використання ненасильницьких методів [23, с. 71].

Висновки. Події 1990–2004 рр. стали фундаментальним етапом у формуванні сучасної української протестної традиції. «Революція на граніті» та рух «Україна без Кучми», попри їхню часткову результативність, відіграли роль каталізаторів становлення громадянського суспільства в Україні. Вони продемонстрували, що навіть у складних умовах посттоталітарного суспільства з недосконалими інституціями, слабкою медіа-сферою та обмеженими ресурсами активна частина громадян здатна ефективно впливати на політичний процес [23, с. 190; 4, с. 214].

По-перше, ці протести заклали протестну матрицю, яка відтворюється до сьогодні: використання центральних площ (передусім Майдану Незалежності) як символічного простору спротиву, практика наметових містечок, поєднання студентства як авангарду з ширшими соціальними верствами, а також стратегія ненасильницького, але наполегливого тиску на владу.

По-друге, вони виявили і зміцнили суб’єктність громадянського суспільства. Якщо «Революція на граніті» показала потенціал молодіжного ідеалізму, то «Україна без Кучми» засвідчила здатність різних політичних сил до тимчасової консолідації перед спільною загрозою авторитаризму. Саме в цей період відбулася важлива трансформація від локальних і корпоративних виступів до загальнонаціональних кампаній.

По-третє, ці події накопичили значний потенціал змін, який реалізувався у наступні роки. Незавершеність обох протестів (часткове виконання вимог) не стала поразкою, а навпаки, створила ефект «відкладеної легітимності», сформувала колективну пам’ять про успіх і досвід самоорганізації, який став основою для Помаранчевої революції 2004 р.

Таким чином, період 1990–2004 рр. можна вважати генезисом української вуличної демократії. Саме тоді сформувалися ключові інструменти, символи та практики, які й сьогодні залишаються основними механізмами захисту демократичних свобод і європейського цивілізаційного вибору України. Аналіз цих подій дозволяє не лише краще зрозуміти минуле, але й усвідомити природу стійкості українського суспільства в умовах постійних викликів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бажан О. Г. Революція на граніті: погляд через десятиліття. *З історії української державності*. 2010. Вип. 9. С. 15–24.
2. Бойко О. Д. Новітня історія України: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2014. 544 с.
3. Гарань О. В. Від Кучми до Ющенка: Україна, якою ми її знали. Київ: КМА, 2005. 230 с.
4. Гетьман В. П. Як народжувалася незалежність. Київ: Україна, 1996. 340 с.
5. Гонгадзе Г. Р. Журналістика як чинник свободи слова в Україні: вибрані праці та виступи. Київ, 2012. 180 с.

6. Данилюк Ю. З., Бажан О. Г. Опозиційний рух в Україні (друга половина 1950-х - 1980-ті рр.). Київ: Рідний край, 2000. 616 с.
7. Дем'ян Г. В. Студентське братство Львова: історія формування та боротьби. Львів: Поклик, 2003. 142 с.
8. Доній О. С. Студентська революція на граніті. Київ: Смолоскип, 1995. 132 с.
9. Касьянов Г. В. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії. Київ: Наш час, 2008. 432 с.
10. Киричук О. В. Студентські протести в системі суспільно-політичних трансформацій України (1990–2004 рр.): дис. канд. іст. наук. Львів, 2009. 210 с.
11. Литвин В. М. Україна: новітня історія (1985–2010). Київ: Генеза, 2010. 752 с.
12. Мельниченко М. І. Хто вбив журналіста? Касетний скандал: версії та факти. Київ, 2005. 320 с.
13. Офіцинський Р. А. Политичний розвиток незалежної України (1991–2004). Ужгород: Ґражда, 2005. 412 с.
14. Плохій С. М. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків: КСД, 2016. 496 с.
15. Революція на граніті: шедевр українського духу / упоряд. О. С. Доній. Київ: Смолоскип, 2020. 288 с.
16. Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української конституції. Київ: Право, 1997. 464 с.
17. Сучасна політична історія України: навч. посібник / за ред. М. В. Лазаровича. Тернопіль: Богдан, 2014. 520 с.
18. Тимошенко Ю. В. Політичні репресії та виклики демократії в Україні (2000–2001). Київ, 2004. 115 с.
19. Україна без Кучми: Хроніка подій та аналіз / упоряд. В. Чемерис. Київ: КВІЦ, 2001. 190 с.
20. Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / за ред. В. М. Ворони. Київ: ІС НАНУ, 2010. 636 с.
21. Харченко І. М. Молодіжний рух в Україні за роки незалежності: особливості та тенденції. Київ: Логос, 2012. 245 с.
22. Чорновіл В. М. Твори: у 10 т. Т. 6: Початок 90-х. Київ: Смолоскип, 2009. 680 с.
23. Шаповал Ю. І. Держава та громадянське суспільство в Україні: досвід криз та протестів. Київ: Парламентське видавництво, 2015. 270 с.
24. Круглов Т. А. Політичні конфлікти в сучасній Україні. Київ: Ніка-Центр, 2008. 310 с.
25. Якименко Ю. Політичні партії та рухи в незалежній Україні. Київ: Центр Разумкова, 2003. 140 с.
26. Головко В. В. Олігархія в Україні: історія формування. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2007. 220 с.
27. Шевченко О. Масові акції протесту як чинник суспільно-політичних змін в Україні: дис. канд. політ. наук. Київ, 2021. 215 с.
Обличчя протесту / Лицо протеста / Face of protest (2003). URL: https://www.youtube.com/ watch?v=Hzyi2bvFOgM (дата звернення: 05.03.2026).

ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ТА ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВОЄННОГО ДОСВІДУ ХХ–ХХІ СТ.

Свідер Юлія,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: uliasvider00@gmail.com

Науковий керівник: **Старка Володимир,**
доктор історичних наук, професор
кафедри історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

У період двох світових війн і між ними, дуже швидко еволюціонувала мотивація українських військових, від легіонерства до усвідомлення державної самостійності. На початку Першої світової війни українські вояки почали орієнтуватися на отримання автономії в імперських держав частиною яких вони були. Проте під час Другої світової війни їхня ідеологія дещо змінилися. Головною метою вони поставили боротися за створення незалежної української держави. Така зміна поглядів відбулася під жорстоким впливом бойового досвіду, політичної агітації та розчарування в політиці країн протекторів. Внаслідок цього український воїн перестав бути просто учасником чужих воєнних амбіцій і перетворився на свідомого бійця за свої національні інтереси та державність.

На таку зміну свідомості повпливало безліч факторів, зокрема те, що виховання громадянський цінностей починалося ще безпосередньо до бойових дій, через систему освіти. У пріоритеті на той час було виховання особистості, здатної до взяття відповідальності не тільки за себе, а й за долю народу. Громадянська позиція бійця базувалася на розумінні приналежності то нації. Саме це і дозволило українцям виділити власні інтереси з-поміж імперських [1].

Якщо говорити про Першу світову війну, то тут важливим фактором став досвід легіону Українських січових стрільців. Він став першим прикладом поєднання військової служби з національною ідеєю та формуванням політичної свідомості. Служба в таких формуваннях сприяла переходу від імперської лояльності до появи української ідентичності. Це стало основою для появи нового типу військового – свідомого носія національної ідеї. Перша світова стала «горнилом», у якому визрівала ідея суверенності. Фронтовики повернулися з усвідомленням права на політичне самовизначення. Війна зруйнувала

старі лояльності та створила простір для нової ідентичності. Вона також змінила структуру суспільства, вивівши військових на позицію нової еліти [3].

Пізніші революційні події 1917–1921 рр. стали продовженням воєнного досвіду Першої світової війни. Без фронтового досвіду швидкий перехід до створення таких інституцій як Українська Народна Республіка на сході України чи Західноукраїнська відповідно на заході, був би не можливий [6].

У роки Другої світової війни ідеологічним орієнтиром українських вояків став безкомпромісний чин заради створення власної держави. Трансформація свідомості відбувалася під впливом бойового досвіду, політичної пропаганди та розчарування в іноземних протекторах.

Ідея незалежності в середовищі комбатантів Другої світової війни набула рис безкомпромісного обов'язку, що підкріплювався досвідом попередніх поразок. Вояки УПА враховували помилки 1918 р., намагаючись створити більш стійку військову організацію. Фронтовий досвід тепер включав знання про тоталітарну природу ворогів, що робило боротьбу ще запеклішою. Незалежність сприймалася вже не як романтичне гасло, а як єдина умова фізичного збереження українського етносу [4].

Важливою складовою еволюції поглядів стала пропагандистська діяльність ОУН, створеної у 1929 р. Особливо корисною вона була в умовах постійної зміни фронту. Командування українськими військами пояснювало особовому складу суть окупаційних режимів [5]. Пропаганда дозволяла не тільки забезпечувати порядок у війську, але й запобігала деморалізації вояків, яка могла виникнути через крах сподівань про швидке здобуття незалежності. Український комбатант перетворився з учасника чужих воєн в свідомого суб'єкта державотворення.

Орієнтиром та дороговказом для кожного українського бійця слугували програмні документи визвольного руху. Програма ОУН чітко зазначала ідеологічні мотиви, де головною метою декларувалася Українська Самостійна Соборна Держава. Важливо, що вояки виховувалися на принципах поваги до приватної власності, свободи віросповідання та рівності громадян перед законом. Такі орієнтири робили український рух зрозумілим та привабливим для широких верств населення, що розширювало базу підтримки. Взагалі програма ОУН була досить гнучкою і відповідала цій ситуації, яка виникала в умовах війни. У 1940-х роках відбувся перехід до акцентування уваги на соціальних правах і громадянських свободах. Це було зроблено, щоб залучити східне населення України, котре виховувалося в радянській системі.

Пропагандивна діяльність ОУН та УПА стала ключовим інструментом підтримки мотивації. Вона пояснювала суть окупаційних режимів і запобігала деморалізації вояків. Військова преса підтримувала зв'язок між підрозділами та проводом, створюючи єдиний інформаційних простір [5].

Слід підкреслити, що еволюційний процес мотивації український військових став незворотнім. Фронтовий досвід українців у світових війнах ХХ ст. виконав роль ліфта, який перетворив розпорошені етнічні групи на згуртовану мілітарну спільноту з виразними національними і державницькими амбіціями. Саме в окопах гартувалося розуміння того,

що тільки власна держава є гарантом безпеки і розвитку. Наслідки війн для процесу націєтворення мали фундаментальний характер, оскільки конфлікт зруйнував старі лояльності та створив простір для нової ідентичності. Фронтовики повернулися додому з усвідомленням власної сили та права на політичне самовизначення. Саме цей загартований у боях людський фактор став рушієм подальшої боротьби за незалежність [2].

Сучасне вивчення подій Першої і Другої світових воєн дає змогу по-іншому оцінити внесок комбатантів у формуванні національної ідеї. Відбувся перехід від війни як чужої проблеми до розуміння її як етапу національного гартування. На даний момент дослідники дедалі частіше відходять від радянського трактування війни як «братовбивства». Натомість увага зосереджується на свідомому виборі вояків, які брали участь у боротьбі за майбутнє власного народу. Війна перестала сприйматися лише як трагедія та страждання народу, а стала засобом здобуття права на власну державу і можливість бути господарями на своїй землі.

XXI ст. стало часом нових випробувань для української державності. Але одночасно і важливим переломним моментом у світогляді українців, розвитку національної свідомості. Повномасштабна війна виступає не лише як руйнівний фактор, а як і потужний каталізатор фундаментальних суспільних трансформацій. Екзистенційний характер загрози спричинив перехід від пасивних форм ідентичності до активного державотворення, де воєнний досвід стає фундаментом для нової суспільної угоди. Військові традиції, сформовані в горнилі світових воєн XX століття, становлять ціннісно-ідеологічний фундамент сучасних Збройних Сил України, забезпечуючи тяглість поколінь у боротьбі за державність. Спершу Революція Гідності 2013–2014 рр., тоді АТО, і тепер повномасштабна війна з Росією з 2022 р. – стали визначальним фактором глибокої трансформації української національної свідомості та прискорення процесів націєтворення. Війна активізувала базові питання державної ідентичності, суверенітету та колективної відповідальності, перетворивши їх з теоретичних категорій на безпосередній досвід значної частини суспільства [5].

Сучасна воєнна ідеологія відходить від радянського спадку, вертаючись до досвіду легіону Українських січових стрільців та Української повстанської армії як до першоджерел національної мілітарної ідентичності. Цю спадкоємність можна простежити у символіці, почесних привітаннях чи найменуваннях, але не тільки у цьому, а й у стратегічних підходах щодо оборони та вихованню особового складу. Теперішнє переосмислення подій минулого століття дозволяє розглядати воєнний досвід як інструмент консолідації суспільства сьогодні.

Досвід світових воєн XX ст. показав, що підтримка армії суспільством є надзвичайно важливою для стійкості держави. Саме тому під час повномасштабної війни 2022 р. в Україні надзвичайно активно розвинувся волонтерський рух та різні форми допомоги військовим. Люди почали більше взаємодіяти між собою, допомагати армії, переселенцям і постраждалим. Це сформувало новий рівень суспільної солідарності та показало здатність українців до самоорганізації навіть у найскладніших умовах [4].

Важливу роль у сучасному патріотичному вихованні відіграє переосмислення історії. В українському суспільстві поступово відбувається відхід від радянських поглядів на минулі війни. Натомість більше уваги приділяється українському досвіду боротьби за незалежність та постатям, які боролися за державність. Це допомагає сучасним військовим і молоді краще розуміти, за що саме ведеться боротьба сьогодні. Крім того, сучасна війна довела важливість гнучкості та швидкої адаптації у військовій сфері [7]. Досвід минулих поколінь, зокрема тактика партизанської боротьби та самоорганізації, сьогодні частково використовується у системі територіальної оборони та сучасному військовому плануванні. Історичний досвід став не лише частиною пам'яті, а й практичним джерелом знань для захисту держави.

Сучасна війна значно посилила українську національну свідомість та зміцнила розуміння цінності незалежності. Водночас історичний досвід українського війська став важливою основою для формування сучасної воєнної ідеології, яка поєднує патріотизм, суспільну єдність, готовність до самопожертви та відповідальність за майбутнє держави.

Висновки. Отже, воєнний досвід XX–XXI ст. відіграв ключову роль у формуванні української національної свідомості та розвитку ідеї державності. Саме війни стали тим чинником, який змусив українців переосмислити власну ідентичність, усвідомити необхідність боротьби за незалежність і перейти від служіння чужим імперіям до захисту власних національних інтересів. Досвід Першої та Другої світових воєн сприяв формуванню нового типу українського військового – свідомого захисника своєї держави та народу. Події XXI ст., зокрема Революція Гідності, війна на сході України та повномасштабне вторгнення Росії у 2022 р., ще більше посилили ці процеси. Війна стала не лише випробуванням для країни, а й потужним фактором суспільної консолідації, розвитку волонтерського руху та зміцнення громадянської відповідальності. Українці почали більше усвідомлювати цінність власної держави, свободи та національної єдності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лазарович М. В. Українські січові стрільці в революційних подіях у листопаді 1918 р. в Східній Галичині: 80-річчя української революції. *Український історичний журнал*. 1998. Вип. 5. С. 40–52.

2. Мацейків Т. І. Громадянська компетентність особистості: сутність, структура та функції. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*. 2018. Вип. 58. С. 79–83.

3. Мацейків Т. І. Потенціал курсу історії України у формуванні громадянської компетентності старшокласників. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*. 2019. Вип. 1(59). С. 13–17.

4. Овчарук О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2015. № 23. С. 18–20.

5. Програма Організації Українських Націоналістів. ОУН: минуле і майбутнє. Київ, 1993. С. 28–36.

6. Реєнт О. П. Перша світова війна XX ст. та українське суспільство. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2005. Вип. 9. С. 15–20.

7. Романишин Ю.О. Пропагандистська діяльність ОУН-УПА 40–50-х рр. XX ст. як факт історії боротьби за незалежність України. *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. 2001. Вип. 9. С. 222–229.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Головик Вікторія,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: golovikvika@gmail.com

Науковий керівник: **Кліш Андрій,**
доктор історичних наук, професор
кафедри історії України, археології та
спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Актуальність обраної мною теми визначається потребою комплексного осмислення соціально-економічних наслідків ліквідації козацьких автономних структур у другій половині XVIII ст. Централізаторська політика Російської імперії, спрямована на знищення козацького самоврядування, докорінно змінила господарський уклад і соціальну структуру українського суспільства, що зумовило його подальший розвиток в умовах колоніальної залежності. Звернення до цієї проблематики є особливо важливим у контексті сучасних наукових дискусій про природу імперської політики щодо України та її довгострокові наслідки.

Метою дослідження є з'ясування характеру та основних напрямів соціально-економічних трансформацій українського суспільства, зумовлених ліквідацією козацьких автономних структур у другій половині XVIII ст., а також визначення їхнього впливу на подальший суспільний розвиток регіону.

Друга половина XVIII ст. позначилася серйозними потрясіннями для українського суспільства, пов'язаними з поступовим знищенням козацьких державних утворень та остаточною ліквідацією Запорозької Січі. Ці події стали відправною точкою для глибоких перетворень у господарському й соціальному житті регіону. Посилення централізованої політики Росії та усунення автономних козацьких структур докорінно зруйнували усталений уклад відносин, що складався впродовж попередніх десятиліть [1, с. 145].

Серед найбільш відчутних наслідків руйнування козацьких інституцій, відбулося різке скорочення матеріального забезпечення колишніх полків і братств. Майно як старшини, так і рядового козацтва переходило під контроль призначених Петербургом посадовців або відверто конфісковувалося. Громади, що раніше самостійно розпоряджалися своїм

господарством, утрачали фінансову спроможність і вже не могли покривати витрати на підтримку тих функцій, які раніше виконувала козацька адміністрація [1, с. 145].

Новий адміністративний порядок вимагав уніфікації фіскальних механізмів. На зміну місцевим зборам, що перебували під контролем козацьких органів, прийшла загальноімперська система прямих податків, які акумулювалися в центральній скарбниці. Для значної частини населення, передусім колишніх козаків і залежного селянства – це обернулося зростанням фінансового навантаження при одночасній втраті будь-якого впливу на розподіл зібраних коштів. Місцеві громади позбавлялися економічної гнучкості й можливості самостійно реагувати на господарські виклики [2, с. 210].

Суттєвою складовою трансформацій стала реорганізація військових формувань. Козацькі підрозділи масово включалися до регулярної армії й підпорядковувалися загальноімперській військовій дисципліні. Для самих козаків це означало докорінну зміну суспільного стану, з вільного воїна-господаря людина перетворювалася на рядового солдата, пов'язаного суворими обов'язками. Разом із тим частина земель і ресурсів, що раніше перебувала у розпорядженні козацьких товариств, переходила до відомства армійського управління, породжуючи нові форми економічної та соціальної залежності [2, с. 210].

Зміни зачепили й саму будову суспільства. Козацька старшина, що в умовах автономії відігравала роль впливового правлячого стану, опинилася перед необхідністю підтверджувати свій статус перед імперською адміністрацією. Рядове ж козацтво взагалі втрачало традиційні права самоврядування. Колишні старшини дедалі більше залежали від рішень петербурзьких чиновників, а місцеві громади, позбавлені звичних механізмів участі в управлінні, поступово втрачали здатність до самоорганізації. Відтак соціальна ієрархія суттєво змінювалася, а владні позиції перерозподілялися на користь призначених центром посадовців [2, с. 215].

На господарському рівні одним із найпомітніших наслідків ліквідації козацьких структур стала масштабна реорганізація земельного фонду. Угіддя, що раніше перебували у козацькому колективному або індивідуальному володінні, переходили у розпорядження держави або жалувалися поміщикам. Зростання поміщицького землеволодіння тягнуло за собою поширення кріпосницьких відносин і витіснення традиційних козацьких форм господарювання. Колишні вільні козацькі поселення поступово втрачали свою господарську самостійність, що знижувало загальний рівень добробуту місцевого населення [1, с. 160].

У підсумку тривалий вплив цих перетворень на суспільний розвиток України важко переоцінити. Планомірне знищення автономних козацьких інститутів прискорило розмивання козацької ідентичності та ліквідувало самодостатні джерела доходів громад. Натомість сформувалася нова система відносин, що ґрунтувалася на повній залежності від централізованої адміністрації. Саме ці процеси значною мірою визначили специфіку соціально-економічного становища українських земель у наступному столітті [2, с. 225].

Висновки. Таким чином, руйнування козацького автономного устрою в другій половині XVIII ст. запустило комплекс взаємопов'язаних соціально-економічних змін. Конфіскація майна, запровадження уніфікованого оподаткування, переведення козацьких формувань до складу регулярної армії та перерозподіл земельного фонду. Усі ці процеси узгоджено підривали господарські й суспільні підвалини козацтва. Зрештою місце відносно самостійних громад зайняла модель залежності від центральної влади, що суттєво обмежила потенціал розвитку регіону на тривалу перспективу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. К.: Наук. думка, 1991. (Пам'ятки іст. думки України). Т. 7. 1995. 628 с. URL: http://litopys.org.ua/hrushrus/iur7.htm (дата звернення: 16.03.2026).

2. Гуржій О. І., Чухліб Т. В. Історія козацтва. Держава-військо-битви. Київ: Арій, 2015. 479 с.

3. Склокін В. Російська імперія і Слобідська Україна у другій половині XVIII ст.: просвічений абсолютизм, імперська інтеграція, локальне суспільство. Львів: Видавництво УКУ, 2019. 268 с.

Гуржій О. Україна в суспільно-політичних комбінаціях імперського уряду Росії (30–90-ті рр. XVIII ст.). Київ: Ін-т історії України НАН України, 2019. 205 с.

ОСОБЛИВОСТІ ДВОСТОРОННІХ МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ І США (2010–2013 РР.)

Безкоровайна Роксолана,
здобувачка вищої освіти першого рівня вищої освіти
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: r.bezkorovayna@gmail.com

Науковий керівник: **Прийдун Степан**,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Глобальна безпекова криза актуалізує переосмислення витоків руйнації світового порядку, зокрема періоду 2010–2014 рр. У цьому контексті актуальним є критичний аналіз і переосмислення українсько-американських відносин у 2010–2013 рр. для виявлення системних прорахунків тогочасної дипломатії. Спроба адміністрації В. Януковича повернутися до моделі багатовекторності в умовах зростання російського ревізіонізму призвела до згортання стратегічного партнерства із Вашингтоном, що зрештою спровокувало Революцію Гідності та початок збройної агресії РФ. Саме цей етап став генезисом сучасної фази глобальної геополітичної турбулентності та ескалації у Східній Європі та на Близькому Сході.

З огляду на низькі рейтинги В. Ющенка, США дистанціювалися від прямого впливу на результати виборів 2010 р., дотримуючись принципу невтручання у внутрішні політичні процеси України. Обидва провідні кандидати сприймалися американською стороною як конструктивні партнери для діалогу. Зокрема, щодо В. Януковича існував консенсус, згідно з яким його фактична зовнішня політика у статусі глави держави мала бути більш поміркованою та багатовекторною, ніж його передвиборчі обіцянки.

В. Пашков, акцентує увагу на тому, що ключові донори виборчого штабу В. Януковича, інтегровані у глобальні ринки, виступали проти посилення російського геоекономічного впливу, що, за оцінками експертного середовища США, гарантувало збереження багатовекторності зовнішньополітичного курсу. У Вашингтоні панувало переконання, що прагматизм спонсорів стримуватиме проросійські інтенції кандидата. Більше того, у контексті тогочасної американської політики «перезавантаження», В. Янукович сприймався як більш прийнятний суб’єкт, ніж його попередники, оскільки він демонстрував готовність до консенсусу з Кремлем, зберігаючи при цьому базові параметри національної незалежності [6, с. 134].

Виходячи із цього, позиція Державного департаменту США щодо українських виборів мала процедурний характер: Вашингтон гарантував підтримку будь-якому демократично обраному лідеру за умови, що виборчий процес відповідатиме критеріям вільного та чесного волевиявлення народу.

Склад американської делегації на чолі з Дж. Джоунсом під час інавгурації 25 лютого 2010 р. підкреслив особливий статус міждержавних відносин та прагнення Вашингтона до верифікації нових каналів співпраці з українським керівництвом.

Після інавгурації В. Янукович, постаючи перед викликом глибокої суспільної поляризації та необхідністю нівелювання репутаційних ризиків, пов'язаних із його проросійським іміджем, спрямував зусилля на зміцнення зовнішньополітичної легітимності свого режиму. Стратегічним завданням стало розширення дипломатичної підтримки з боку провідних світових акторів як інструменту внутрішньополітичної консолідації та міжнародного самоствердження [6, с. 135].

Вашингтонський саміт з ядерної безпеки, що відбувся 12–13 квітня 2010 р. за ініціативи Б. Обами, став однією з наймасштабніших міжнародних подій за кількістю лідерів держав-учасниць. Головною метою заходу було посилення глобального режиму нерозповсюдження та утвердження американського лідерства у сфері протидії ядерним загрозам. Для новообраного президента України В. Януковича цей форум став стратегічним майданчиком для міжнародної самопрезентації та налагодження прямих контактів із Білим домом [8, с. 101].

Напередодні саміту українська дипломатія, за ініціативи очільника МЗС К. Грищенка, актуалізувала питання передачі запасів високозбагаченого урану (близько 90 кг), що зберігалися в наукових центрах Харкова та Севастополя. Попри багаторічні спроби Вашингтона досягти вивозу цих матеріалів, адміністрації Л. Кучми та В. Ющенка не давали остаточної згоди. Рішення В. Януковича про повну відмову від урану до 2012 р. стало вагомим політичним бонусом для адміністрації Б. Обами, якій були необхідні реальні успіхи в межах курсу на зміцнення ядерної безпеки.

В обмін на цей крок Україна отримала гарантії технічної та фінансової допомоги з боку США. Домовленості передбачали не лише фінансування процесу вивезення ядерних матеріалів, а й виділення близько $25 млн на будівництво сучасного дослідницького центру в Україні та постачання низькозбагаченого урану для його функціонування. Такий прагматичний обмін дозволив Києву конвертувати залишки ядерного потенціалу в інвестиції у наукову інфраструктуру.

Результатом переговорів стала особиста зустріч президентів та ухвалення Спільної заяви, яка підтвердила чинність Хартії про стратегічне партнерство 2008 року. Сторони задекларували відданість спільним цінностям – від територіальної цілісності до демократичних стандартів. Таким чином, успішна «уранова ініціатива» створила сприятливу атмосферу для двосторонньої співпраці, дозволивши новій українській владі нівелювати попередній скепсис Вашингтона та відкрити «вікно можливостей» у відносинах із США [2, с. 452].

Візит Державного секретаря США Г. Клінтон до Києва 2 липня 2010 р. став важливим етапом у активізації комунікацій між командою В. Януковича та США. Центральною подією візиту стало проведення другого засідання Комісії стратегічного партнерства під співголовуванням очільників зовнішньополітичних відомств обох країн. Програма перебування Г. Клінтон мала комплексний характер і включала як переговори з вищим політичним керівництвом України – Президентом В. Януковичем та міністром К. Грищенком, так і зустріч із лідером опозиції Ю. Тимошенко, що свідчило про дотримання Вашингтоном принципу збалансованого діалогу з різними суб'єктами політичного процесу.

У цьому контексті В. Пашков зазначає, що особливістю цього візиту стала відсутність підписаних фінальних документів, що свідчило про перехід від декларативної політики до етапу стриманої прагматизації відносин. Попри відсутність вагомих дипломатичних проривів, Вашингтон артикулював намір трансформувати співпрацю у практичну площину, зосередивши увагу на енергетичному та економічному секторах. Прикметно, що американська сторона обрала тактику «непублічної критики» щодо стану демократії та свободи слова, уникаючи гострої риторики задля збереження вікна можливостей для подальшого міждержавного діалогу [6, с. 137].

Протягом 2010–2013 рр. відбулося суттєве звуження та деградація порядку денного українсько-американських відносин. Якщо за президентства В. Ющенка міждержавна співпраця охоплювала вісім стратегічних напрямів, зокрема активну євроатлантичну інтеграцію та регіональну безпеку, то за адміністрації В. Януковича кількість сфер взаємодії скоротилася до шести.

Крім кількісного зменшення пріоритетів, спостерігався якісний регрес у більшості векторів діалогу. Політична співпраця, підтримка демократичних реформ та військово-технічне співробітництво опинилися у стані стагнації. Єдиним напрямом, де зберігалася відносна динаміка та практичний інтерес сторін, залишалася енергетика. Таким чином, двосторонні відносини цього періоду характеризувалися втратою багатовекторності та переходом до обмеженого прагматизму.

Водночас варто акцентувати увагу, що у період 2010–2012 рр. адміністрація В. Януковича використовувала відносини з Вашингтоном як ключовий елемент політики геополітичного балансування. Попри певне дистанціювання, розвиток стратегічного партнерства зі США залишався програмною установкою владної команди. Цей курс доповнювався розбудовою стратегічних зв'язків із Туреччиною та Китаєм, що мало на меті створення диверсифікованої системи міжнародних опор. Українська дипломатія намагалася перевести діалог із США у площину «чистого прагматизму», штучно відокремлюючи питання внутрішньополітичного розвитку від економічної та енергетичної співпраці [6, с. 137].

Щодо США, то адміністрація Б. Обами прагнула зберегти стабільність у відносинах з Україною, уникаючи крайнощів: як надмірного зближення Києва з Росією, так і переходу української влади до авторитаризму. Задля збереження конструктивного діалогу з Москвою (в межах політики «перезавантаження»), адміністрація Б. Обами фактично призупинила підтримку вступу України до НАТО. Водночас американська дипломатія

намагалася перевести співпрацю з Україною у прикладну площину. Головну увагу було зосереджено на питаннях безпеки та економіки, зокрема: ядерному нерозповсюдженні, енергетиці, боротьбі з тероризмом та виконанні Києвом зобов'язань перед міжнародними фінансовими організаціями. Така стратегія дозволяла Вашингтону підтримувати взаємодію, не фокусуючись на гострих внутрішньополітичних проблемах України [5, с. 132].

У контексті реалізації політики «перезавантаження» відносин США із рф, Вашингтон реалізовував політику щодо України, яка відзначалася вираженим дуалізмом. На офіційному рівні Вашингтон продовжував декларувати стратегічний характер відносин та неприпустимість поділу світу на сфери впливу. Проте на практиці адміністрація Б. Обами, на відміну від своїх попередників, уникала активної протидії російському тиску на Київ. Така стриманість була наслідком глобальної переорієнтації США на Східну Азію та реалізації політики «перезавантаження» відносин із Москвою, що фактично відсунуло українське питання на периферію американських інтересів [6, с. 138].

Основним джерелом напруженості у цей період став суттєвий розрив у баченні пріоритетів співпраці. Українське керівництво намагалося звести діалог до вузького прагматизму, пропонуючи масштабні енергетичні проєкти як засіб відкуплення від критики за згортання демократичних свобод. Натомість американська сторона, хоч і підтримувала енергетичний сектор, на перше місце ставила питання демократичного регресу та гальмування європейської інтеграції України. Це призвело до створення прохолодної атмосфери у відносинах, попри збереження формально-дипломатичної ввічливості. Попри очевидне незадоволення внутрішньою політикою В. Януковича, Білий дім виявляв значну терпимість і не застосовував до Києва жорстких санкційних чи політичних інструментів тиску. Така бездіяльність була об'єктом внутрішньої критики в урядових колах США, зокрема з боку представників Держдепартаменту та Пентагону, які вбачали у цьому загрозу втрати американських позицій у регіоні. Відсутність чіткої стратегії щодо Центрально-Східної Європи тривала аж до початку російської агресії, що свідчило про стратегічну невизначеність Вашингтона щодо майбутнього пострадянського простору [3, с. 441].

Протягом 2011–2013 рр. відбулося стрімке погіршення якісного стану українсько-американських відносин, зумовлене згортанням демократичних процесів в Україні. Державний департамент США у своїх звітах офіційно констатував системні порушення прав людини, посилення корупції, тиск на медіа та втрату незалежності судової системи.

Ключовим чинником кризи довіри стала політично вмотивована кримінальна експлуатація правосуддя. Судові процеси проти лідерів опозиції – Ю. Тимошенко та Ю. Луценка – викликали різку критику Вашингтона. Державний секретар Г. Клінтон відкрито назвала ці переслідування заангажованими, а спільні звернення США та ЄС до В. Януковича підтвердили формування єдиного західного фронту в оцінці відходу України від демократичних стандартів.

Засудження Ю. Тимошенко у жовтні 2011 р. стало головним деструктивним чинником у відносинах між Києвом і Вашингтоном,

оскільки Білий дім офіційно кваліфікував цей процес як політично вмотивовану розправу над опонентом. Вирок Печерського суду спричинив різку реакцію адміністрації Б. Обами, яка звинуватила українську владу у відході від принципів верховенства права та демократії, закликавши негайно звільнити лідерів опозиції для їхньої участі у виборчому процесі. Наслідком цієї кризи стала фактична дипломатична ізоляція режиму В. Януковича: США різко обмежили контакти на високому рівні, скасували чергове засідання Комісії стратегічного партнерства та сприяли призупиненню співпраці МВФ з Україною. Таким чином, посилення авторитарних тенденцій призвело до переведення двостороннього діалогу в режим стагнації та втрати Києвом статусу надійного стратегічного партнера [1].

Улітку 2012 р. в американському політичному дискурсі актуалізувалося питання впровадження персональних санкцій щодо представників українського владного істеблішменту, відповідальних за ерозію демократичних стандартів та репресії проти опозиції. Ключовим етапом тиску стало ухвалення Сенатом США резолюції від 22 вересня 2012 р., в якій Ю. Тимошенко було офіційно визнано політичним в'язнем. Документ не лише засуджував дії адміністрації В. Януковича, а й містив прямий заклик до негайної деокупації правового поля через звільнення засуджених за політичними мотивами. Окрім того, резолюція ініціювала застосування візових та економічних обмежень щодо осіб, причетних до системних політичних переслідувань в Україні, що свідчило про перехід Вашингтона до стратегії жорсткого стримування авторитарного дрейфу Києва.

Державний департамент США офіційно визнав парламентські вибори 2012 р. регресом у демократичному розвитку України. Г. Клінтон піддала жорсткій критиці масові порушення під час голосування, непрозорість підрахунку голосів та недопуск до виборчих перегонів лідерів опозиції через їхнє політично вмотивоване ув'язнення. Протягом кінця 2012 р. американська сторона послідовно актуалізувала питання «демократичного відкату» України на міжнародних майданчиках та у провідних медіа. Вашингтон висунув вимогу щодо негайного припинення репресій проти опонентів влади, що зафіксувало остаточний перехід США до публічної критики режиму В. Януковича [6, с. 141].

У 2012–2013 рр. через ігнорування Києвом вимог щодо звільнення Ю. Тимошенко адміністрація Б. Обами фактично призупинила стратегічне партнерство з Україною. Це виявилося у суттєвому зниженні рівня дипломатичних контактів (найвищим гостем за три роки стала лише заступниця Держсекретаря В. Шерман) та скороченні фінансування програм підтримки демократії на 25 %. Крім того, Вашингтон дистанціювався від процесу підготовки Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Водночас у Конгресі США панували ще радикальніші настрої: республіканська більшість ініціювала запровадження санкцій проти В. Януковича, відкликання посла та призупинення співпраці з НАТО. Хоча Білий дім не реалізував ці крайні заходи, активні дискусії про ізоляцію України стали чітким свідченням глибокої кризи довіри та втрати Києвом статусу пріоритетного партнера [6, с. 141].

Листопад 2013 р. став періодом остаточного краху зовнішньополітичної стратегії В. Януковича. Попри заклики Сенату США звільнити Ю. Тимошенко задля європейської інтеграції, український уряд офіційно призупинив підготовку до підписання Угоди про асоціацію з ЄС. Безрезультатність Вільнюського саміту та подальше силове придушення студентських протестів 30 листопада спровокували масову ескалацію суспільного невдоволення, що переросло у Революцію Гідності.

У спробі пом'якшити реакцію Білого дому на згортання демократії та силові дії, українська влада намагалася використати «енергетичну карту». 5 листопада було укладено масштабну угоду з компанією «Chevron» щодо видобутку сланцевого газу з інвестиціями у 350 млн доларів. Проте заплановане на кінець місяця підписання аналогічного контракту з «ExxonMobil» щодо розробки чорноморського шельфу було зірване через стрімкий розвиток протестного руху.

Ставка адміністрації В. Януковича на «купівлю» лояльності Вашингтона через надання економічних преференцій американському енергетичному бізнесу виявилася хибною. Масштаб політичної кризи та грубі порушення прав людини стали визначальними для США, унеможлививши подальшу підтримку українського режиму в обмін на вигідні газові контракти.

Висновки. Таким чином, українсько-американські двосторонні міждержавні відносини у період президентства В. Януковича характеризуються складністю та суперечністю, яка обумовлювалась зміною підходів Вашингтона до політики на пострадянському просторі. Реалізуючи політику «перезавантаження» відносин із рф, США фактично визнавали пострадянський простір сферою впливу Кремля, свідченням цього є послаблення євроатлантичних прагнень України ще за каденції В. Ющенка. Очевидно, що для В. Януковича відносини із США не були першочерговим пріоритетом, однак, саме вони забезпечували легітимність його режиму. Саме тому, у перший період президентства українсько-американські відносини спрямовувались на інформаційно-іміджевий результат, а ніж на реальні формати активізації політичного діалогу чи економічного співробітництва, свідченням цього стала ідея із обміном урану на фото з Б. Обамою. Очевидно, що арешт лідерів опозиції призвів до різкого погіршення відносин України-США, Вашингтон фактично усунувся від участі в переговорах щодо підписання Угоди про асоціацію, що сприяло зміцненню позицій Москви та її важелів впливу на Київ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Statement by the Press Secretary on Ukraine. Office of the Press Secretary of the White House, October 11, 2011. URL: https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/10/11/statement-press-secretary-ukraine

2. Денисенко В. І. Формування та функціонування в Україні політичного режиму Віктора Януковича (2010–2014 рр.): монографія. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 878 с.

3. Леванчук І. В. Еволюція українсько-американських відносин до анексії Криму. *Гілея: науковий вісник.* 2018. Вип. 130. С. 438–443.

4. Маціївський Ю. В. у пастці гібридності: зиґзаґи трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014): монографія. Чернівці: книги ХХІ, 2016. 552 с.

5. Мерніков Г. «Перезавантаження» відносин США та РФ: наслідки для України. *Стратегічні пріоритети.* 2010. № 4 (17). С. 130–138.

6. Пашков В. О. Прагматизм Versus демократія: українсько-американські відносини за президентства В. Януковича. *Політичне життя.* №1.2025. С. 133–147.

7. Прийдун С. В. Вплив «перезавантаження» відносин США і РФ на геополітичне становище України. *Стратегія розвитку держави в умовах новітніх викликів міжнародному порядку: політичний, правовий, економічний, гуманітарний, екологічний виміри:* збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (5 травня 2020 року). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2020. С. 40–45.

8. Рябінін Є. В. Зовнішня політика України під час першого року президентства В. Ф. Януковича: політологічний аналіз. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Історія. Політологія».* 2011. Вип. 1. С. 99–105.

ДЕКОМУНІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ

Кравчук Марта,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: Валіон Оксана,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Декомунізація становить багатовимірне явище, що охоплює політичні, правові, соціокультурні та символічні трансформації в умовах пострадянського розвитку держави. Дослідження декомунізаційних процесів передбачає демонтаж символів тоталітарного минулого, змін у сфері історичної пам'яті, формування національної ідентичності та переосмислення суспільних цінностей.

Історична пам'ять у будь-якому суспільстві формується не лише під впливом освіти та наукових досліджень, а й через символічний простір повсякденного життя. Назви вулиць, навчальних закладів, пам'ятники, меморіальні об'єкти та усталені топоніми виступають важливими носіями колективної пам'яті, відображаючи домінуючі історичні наративи та ціннісні орієнтири суспільства. В Україні ця пам'ять тривалий час перебувала під впливом радянської інтерпретації історії, де одні події героїзувалися, а інші замовчувалися або спотворювалися. Саме тому декомунізація стала процесом, який торкнувся не лише політики, а й глибинного рівня суспільної свідомості [1].

Важливість декомунізації полягає не лише у демонтажі радянської символіки чи зміні топонімічного простору, а насамперед у відновленні права суспільства на власну історичну пам'ять та самостійне осмислення минулого. Тривалий час українська історія інтерпретувалася як частина «великого радянського проєкту», де роль України часто була другорядною. Поступове переосмислення цього підходу дало можливість подивитися на минуле як на окремий, самостійний історичний процес із власними героями, трагедіями та перемогами [2, с. 186–188].

Прийняття у 2015 р. законодавства про декомунізацію стало важливим етапом у реалізації державної політики пам'яті, надавши процесу системного характеру. Демонтаж символіки комуністичного тоталітарного режиму, перейменування населених пунктів і вулиць, а також відкриття архівів радянських репресивних органів створило нову реальність, у якій радянська символіка поступово втрачала своє домінування у публічному просторі [3, с. 28–30].

Одним із напомітніших і водночас дискусійних аспектів декомунізації стали процеси перейменування населених пунктів, вулиць та інших об'єктів топоніміки. Для частини населення відмова від звичних назв супроводжувалася негативним сприйняттям, адже вони пов'язані з особистими спогадами та повсякденним життям. Водночас збереження радянської топоніміки означало б подальше відтворення чужої ідеологічної системи в сучасному українському просторі. У цьому контексті перейменування слід розглядати не як формальну заміну назв, а як складову ширшого процесу переосмислення історичного минулого, спрямованого на формування нового символічного простору та утвердження національної історичної пам'яті.

Важливим складником політики декомунізації стало відкриття архівів радянських репресивних органів, що мало не лише наукове, а й суспільне значення. Коли суспільство отримує доступ до документів про репресії, депортації та переслідування, історія перестає бути абстрактною. Вона набуває людського виміру. За кожним документом стоїть конкретна доля, і це змінює емоційне сприйняття минулого. Адже саме через такі історії формується глибше розуміння сутності тоталітарного режиму [4, с. 118–120].

Важливим напрямом реалізації політики декомунізації стали зміни у сфері освіти, насамперед оновлення змісту історичної освіти та підходів до викладання історії. Перегляд навчальних програм і підручників сприяв відмові від радянських ідеологічних інтерпретацій минулого та формуванню об'єктивного бачення історичних процесів. Водночас сучасні освітні практики дедалі більше орієнтуються на розвиток критичного мислення, здатності аналізувати історичні джерела та самостійно оцінювати історичні події. Одним із найважливіших результатів цього процесу є формування історичної свідомості молодого покоління, оскільки саме освіта відіграє ключову роль у формуванні цілісного бачення історичного минулого.

Водночас декомунізація не є простим або однозначним процесом. У суспільстві й надалі зберігаються різні інтерпретації радянського минулого. Для однієї частини населення цей період асоціюється з індустріальним розвитком та соціальною стабільністю, тоді як для іншої – з обмеженнями свободи, репресіями і насильницькою асиміляцією. Цей конфлікт пам'ятей є характерним для суспільств, що перебувають на етапі переосмислення історичного досвіду.

Особливого значення набувають трансформації міського простору, які супроводжують процес декомунізації. Вулиці, що тривалий час були наповнені радянськими назвами та символами, поступово отримують нові смислові наповнення. Цей процес можна інтерпретувати як своєрідне «переписування карти пам'яті». Людина, навіть не замислюючись, щодня взаємодіє з історією через простір міста. Тому зміна цього простору впливає на підсвідоме сприйняття минулого значно глибше, ніж це може здатися на перший погляд.

Важливим аспектом є роль молодого покоління у процесах переосмислення історичної пам'яті. Особи, які не мають безпосереднього досвіду життя в радянський період, сприймають радянське минуле більш дистанційовано. Це дозволяє уникати емоційної прив'язаності до символів

та оцінювати їх критичніше. У цьому контексті молодь виступає ключовим середовищем, де формуються нові підходи до осмислення історичної пам'яті, менш залежні від старих ідеологічних рамок [3, с. 87].

Водночас не можна ігнорувати ризик поверхневого ставлення до історії. Декомунізація іноді сприймається лише як заміна назв або демонтаж пам'ятників, без глибокого розуміння контексту. На нашу думку, справжня цінність та ефективність цього процесу значною мірою залежить від наявності суспільної дискусієї, освіти та застосування критичного аналізу, а не лише від адміністративно-правових рішень.

Сучасні події також впливають на сприйняття історії. В умовах війни питання ідентичності, історичної пам'яті та культурної спадщини набувають особливої актуальності. Декомунізація в цьому контексті виступає не лише як внутрішньополітична реформа, а й як інструмент чіткого окреслення власної історичної позиції та дистанціювання від імперських наративів.

Важливо підкреслити, що історична пам'ять не може бути повністю «очищеною» або однозначною. Минуле за своєю природою є багатошаровим, тому його спрощення може призводити до втрати суттєвих контекстів. У цьому звязку продуктивнішим є підхід, за якого складні сторінки історії не заперечуються, а підлягають поясненню та критичному аналізу [5, с. 112].

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що декомунізація в Україні є складним і багаторівневим процесом, який впливає на формування нової моделі історичної пам'яті. Вона змінює не лише зовнішні символи, а й спосіб мислення суспільства. На нашу думку, її важливим результатом є поступовий перехід від нав'язаних інтерпретацій минулого до більш усвідомленого, критично осмисленого та самостійно сформованого історичного наративу. Цей процес ще не завершений, а його довгострокові наслідки можуть бути повною мірою оцінені лише з часом. Водночас уже сьогодні простежується формування українського історичного наративу, в якому дедалі більше місця відводиться багатоголосся інтерпретацій, складності історичного досвіду та прагненню до осмислення минулого поза межами однієї ідеологічної версії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 09.04.2015 № 317-VIII. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19 (дата звернення: 30.04.2026).

2. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ: Портал, 2021. 432 с.

3. Якубова Л. Україна і імперія: формування політики пам'яті в умовах декомунізації. Київ: Інститут історії України НАН України, 2017. 240 с.

4. Kasianov G. Memory Crash: Politics of History in and around Ukraine, 1980s–2010s. Budapest; New York: CEU Press, 2022. 320 p.

5. Portnov A. Histories for the House Use: Essays on the Polish-Russian-Ukrainian Triangle of Memory. Budapest; New York: CEU Press, 2015. 280 p.

МЕМОРІАЛЬНІ ПРАКТИКИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Басанська Мирослава,
здобувачка вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: basanskamiroslava2456@gmail.com

Науковий керівник: **Буяк Богдан,**
доктор філософських наук, професор кафедри
філософії та суспільних наук, ректор
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Меморіальні практики в сучасному гуманітарному знанні постають як складна комунікативна система, у межах якої суспільство не лише зберігає уявлення про минуле, а й постійно їх переосмислює та адаптує до актуальних історичних умов. У парадигмі «memory studies» пам'ять розглядається як динамічний соціальний конструкт, що формується через взаємодію інституцій, культурних наративів і практик повсякденності. Відтак меморіалізація — це не лише сукупність пам'ятників чи пам'ятних дат, а комплексний механізм символічного виробництва смислів, який визначає, які події вважаються значущими, як вони інтерпретуються та яке місце посідають у колективній свідомості.

В українському контексті ця система набуває особливої інтенсивності через історичну фрагментованість досвіду та конкуренцію наративів, що сформувалися під впливом різних політичних режимів. Тривале перебування у складі імперських утворень, досвід радянського тоталітаризму та відсутність тривалий час власної державності спричинили ситуацію «перерваної пам'яті», коли значна частина історичного досвіду була витіснена або деформована. Саме тому сучасна меморіалізація в Україні виконує функцію реконструкції історичної безперервності, відновлюючи зв'язок між різними періодами національного розвитку [4, с. 72]. У цьому процесі вона стає не лише інструментом репрезентації минулого, а й засобом формування колективної ідентичності, яка базується на усвідомленні спільного історичного досвіду.

Особливо показовим у цьому сенсі є переосмислення подій Другої світової війни. У радянській історичній моделі ця війна була редукована до ідеологічно навантаженого наративу «Великої вітчизняної війни», що підкреслював роль радянської держави та маргіналізував інші аспекти конфлікту. Такий підхід фактично унеможливлював існування альтернативних інтерпретацій і виключав із публічної пам'яті цілий спектр досвідів – від трагедій цивільного населення до участі українців у різних військових формуваннях.

Сучасна українська політика пам'яті демонструє поступовий відхід від цієї моделі на користь більш відкритого та багатоголосого бачення війни.

Меморіальні практики стають інструментом деконструкції радянських міфів і водночас засобом інтеграції українського досвіду у ширший європейський контекст. Це проявляється, зокрема, у зміні символічного календаря (акцент на Дні пам'яті та примирення), переосмисленні візуальної символіки (червоний мак як знак пам'яті) та оновленні музейних експозицій [5].

У цьому контексті особливого значення набуває меморіалізація українського визвольного руху, зокрема діяльності Української повстанської армії та Українських січових стрільців. Якщо в радянській історіографії ці формації системно маргіналізувалися або репрезентувалися як «ворожі» й «злочинні», то сучасна українська політика пам'яті демонструє принципово інший підхід – їхню реінтеграцію в національний історичний наратив як суб'єктів боротьби за державність. Така трансформація стала можливою як завдяки науковому переосмисленню минулого, так і через інституційні механізми державної політики пам'яті, зокрема діяльність Українського інституту національної пам'яті, який координує меморіальні та освітні ініціативи у цій сфері.

Ключовим етапом у легітимації визвольного руху стало нормативно-правове закріплення його статусу. Прийняття законодавства про вшанування борців за незалежність України у ХХ столітті інституціоналізувало включення ОУН і УПА до офіційного пантеону національної пам'яті, що означає перехід від дискурсу заперечення до дискурсу визнання. Водночас політика декомунізації, розпочата після 2014 р., створила просторові передумови для цієї трансформації: перейменування вулиць, демонтаж радянських символів та поява нових топонімів, пов'язаних із діячами визвольного руху, сприяли «переписуванню» символічного ландшафту міст [9].

Матеріалізація пам'яті про УПА та УСС відбувається через різноманітні форми – від пам'ятників і меморіальних дощок до музеїв і місць поховань. Такі об'єкти виконують не лише функцію увічнення, а й функцію «просторової легітимації» історичного наративу: вони закріплюють у публічному просторі нову інтерпретацію минулого, роблячи її частиною повсякденного досвіду громадян. Водночас меморіальні місця стають точками перетину локальної, національної та навіть міжнародної пам'яті, що інколи спричиняє дискусії та конфлікти, зокрема у контексті українсько-польського діалогу щодо історичної спадщини УПА.

Не менш важливими є ритуальні практики — марші, пам'ятні дати, урочисті заходи, – які виконують функцію «актуалізації пам'яті». Вони переводять історичний досвід із площини минулого у сферу сучасної колективної ідентичності. Зокрема, щорічні заходи до річниці створення УПА не лише вшановують історичних учасників руху, а й формують символічний міст між поколіннями, підкреслюючи тяглість боротьби за незалежність [3].

У цьому вимірі особливо показовим є залучення сучасних військових до практик вшанування УПА та інших формацій визвольного руху. Така участь має глибокий символічний зміст: вона репрезентує сучасну війну як продовження історичної боротьби, а сучасних захисників – як спадкоємців попередніх поколінь. У такий спосіб формується безперервний наратив національного спротиву, що поєднує різні історичні епохи – від Українських січових стрільців і УПА до новітніх військових формувань.

Водночас важливо враховувати, що меморіалізація визвольного руху не є однозначним і завершеним процесом. Вона супроводжується науковими дискусіями, політичними дебатами та міжнародними суперечками, що свідчить

про складність і багатовимірність історичної пам'яті. Однак саме ця дискусійність є ознакою переходу від монополізованої пам'яті тоталітарного типу до плюралістичної моделі, в якій різні інтерпретації співіснують і взаємодіють.

Сучасний етап розвитку меморіальних практик в Україні безпосередньо пов'язаний із російсько-українською війною, яка не просто актуалізувала політику пам'яті, а фактично перевела її у режим постійного формування «тут і зараз» [1]. На відміну від попередніх історичних періодів, коли меморіалізація була переважно ретроспективною і спрямованою на переосмислення вже завершених подій, нині вона здійснюється синхронно з самими подіями війни. Це зумовлює появу нових форм і практик, у яких поєднуються традиційні способи вшанування (пам'ятники, меморіали, кладовища) з інноваційними форматами – цифровими архівами, інтерактивними платформами, візуальними та мультимедійними проєктами.

Однією з ключових характеристик цієї трансформації є персоналізація пам'яті. Якщо раніше меморіальні наративи часто оперували узагальненими образами («народ», «жертви», «герої»), то сучасні практики акцентують на індивідуальних історіях. Зокрема, створення «стін пам'яті», цифрових баз даних та онлайн-платформ спрямоване на те, щоб «повернути ім'я» кожному загиблому, уникнувши редукції людських втрат до статистики. Меморіал є показовим прикладом такого підходу: платформа документує тисячі історій загиблих військових і цивільних, підкреслюючи, що пам'ять має бути історією конкретних людей, а не абстрактних чисел [7]. Подібна логіка лежить і в основі фізичних меморіалів – таких як Зал пам'яті та Стіна пам'яті загиблих за Україну, де індивідуалізація втрат стає центральним елементом меморіального простору.

Водночас сучасні меморіальні практики виходять за межі статичних форм і набувають динамічного, процесуального характеру. У багатьох містах України виникають так звані «алеї пам'яті», тимчасові інсталяції, виставки, що постійно оновлюються і доповнюються новими іменами та історіями. Це створює ефект «живої пам'яті», яка не є завершеною, а перебуває у стані постійного розширення [6]. Важливо, що такі практики часто ініціюються не державою, а локальними громадами, родинами загиблих та волонтерськими середовищами, що свідчить про горизонтальний характер сучасної культури пам'яті.

Особливе місце у цьому процесі займає меморіалізація оборони Маріуполя та пов'язаних із нею символів, зокрема Полк Азов. У цьому випадку формуються нові «місця пам'яті», які мають не лише географічний, а й символічний вимір. Таким місцем стала Азовсталь – не просто індустріальний об'єкт, а символ опору, стійкості та жертовності. Меморіалізація «Азову» відбувається через широкий спектр практик: від документальних і музейних проєктів до художніх виставок, де представлені портрети, особисті речі та історії бійців. Ці ініціативи формують емоційно насичений наратив, який поєднує індивідуальний досвід із колективною пам'яттю.

Важливою складовою сучасної меморіалізації є також інституціоналізація нових ритуалів пам'яті. Наприклад, ініціативи щодо встановлення окремих днів пам'яті для загиблих або закатованих полонених свідчать про поступове формування нової календарної системи національної пам'яті [2]. У цьому контексті пам'ять перестає бути лише культурним явищем і набуває нормативного виміру, закріплюючись у державній політиці.

Окремо варто підкреслити, що меморіальні практики в умовах війни виконують не лише функцію вшанування, а й функцію спротиву. У ситуації, коли на окупованих територіях відбувається цілеспрямоване знищення українських символів пам'яті та їх заміна альтернативними наративами, збереження і відтворення власної меморіальної культури стає елементом боротьби за ідентичність [8]. Таким чином, пам'ять виступає не лише як рефлексія минулого, а як активний інструмент протидії інформаційній та культурній експансії.

Суттєвою рисою українського досвіду є поєднання державних і громадських ініціатив. Якщо у випадку УПА та УСС значну роль відігравала політика декомунізації та інституційне визнання, то сучасна меморіалізація війни значною мірою ініціюється знизу – родинами загиблих, волонтерськими організаціями, локальними громадами. Це формує поліцентричну модель пам'яті, де різні наративи співіснують і взаємодіють.

Висновки. Таким чином, українські меморіальні практики демонструють складну й багаторівневу еволюцію – від посттоталітарного переосмислення минулого до активного, динамічного конструювання актуальної національної ідентичності, що відбувається в умовах триваючої війни. Ця еволюція не є лінійною: вона поєднує ретроспективну рефлексію із синхронним осмисленням сучасних подій, формуючи цілісний історичний континуум боротьби за державність.

Інтеграція різних історичних періодів у єдиний наратив дозволяє створити ефект історичної тяглості, в межах якого сучасна російсько-українська війна сприймається не як ізольований конфлікт, а як черговий етап довготривалого процесу національного самоствердження. Саме через меморіальні практики відбувається символічне «зшивання» минулого і сучасності: герої різних епох включаються в єдиний пантеон, а їхній досвід інтерпретується як спільна боротьба за свободу і незалежність.

Висновки. Отже, меморіальні практики в Україні сьогодні є не лише формою роботи з минулим, а комплексним соціокультурним механізмом, який забезпечує:

– консолідацію суспільства навколо спільних цінностей;
– легітимацію державності через історичну тяглість;
– формування нової ідентичності в умовах війни;
– проєктування майбутнього через осмислення жертви та героїзму.

У цьому сенсі меморіалізація постає як стратегічний ресурс держави і суспільства – ресурс, що не лише фіксує пам'ять про минуле, а й активно впливає на політичну, культурну та ціннісну архітектуру майбутнього України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дробович А. 10 принципів меморіалізації війни. URL: https://uinp.gov.ua/memorializaciya/9-pryncypiv-memorializaciyi-yakoyu-mozhe-buty-pamyat-pro-viynu (дата звернення 17.04.2026)

2. Заступник командувача «Азова» пропонує встановити день пам'яті закатованих українських військовополонених. URL: https://www.pravda.com.ua/eng/news/2025/07/13/7521540/ (дата звернення 22.04.2026)

3. Марш в пам'ять про воїнів УПА. URL: https://photo.unian.ua/photo/586974-marsh-v-pamyat-o-voinah-upa (дата звернення 22.04.2026)

4. Михайлова О.Ю., Литвиненко О.М. Потапенко В. Г. Увічнення героїзму українських захисників: актуальні підходи політики пам'яті. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія політичні науки.* 2023. №8. С. 71–76.

5. Форми меморіалізації визначних місць пам'яті. URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/11/18/162060/ (дата звернення 22.04.2026)
6. Memory as Resistance: How Ukraine Remembers. URL: https://ukraineworld.org/en/articles/analysis/memory-resistance-how-ukraine-remembers (дата звернення 22.04.2026)
7. Memory lives in action Honoring Ukraine's Fallen Heroes and Civilians Killedby. URL: https://memorial.ua/support-en (дата звернення 22.04.2026)
8. The Cultural Colonization of Mariupol: How Russia Erases the Ukrainian Memory in the City. URL: https://ukraineworld.org/en/articles/infowatch/cultural-colonization-mariupol (дата звернення 22.04.2026)
9. Yurchuk Y. Reclaiming the Past, Confronting the Past: OUN–UPA Memory Politics and Nation Building in Ukraine (1991–2016). URL: https://www.researchgate.net/publication/321535205_Reclaiming_the_Past_Confronting_the_Past_OUN-UPA_Memory_Politics_and_Nation_Building_in_Ukraine_1991-2016 (дата звернення 22.04.2026)

ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ УСТИМА ГОЛОДНЮКА

Гембаровська Ганна,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету,
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
email: hanna.hembar@gmail.com

Науковий керівний: **Богдан Баран**,
доктор філософії, асистент кафедри історії
України, археології та спеціальних галузей
історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Майдан став визначальним етапом у новітньому літописі України, що розгорнувся упродовж 2013–2014 рр. і докорінно змінив політичний ландшафт, соціальну структуру та вектор розвитку нації. Поштовхом до боротьби став масштабний супротив громадян у відповідь на рішення тогочасного керівництва держави призупинити підготовку до підписання Угоди про асоціацію з ЄС, що фактично означало відмову від демократичного курсу. Хронологія протесту розпочалася з мирного волевиявлення студентства та громадських діячів на головній площі столиці у листопаді 2013 року. Невдовзі ці локальні акції трансформувалися в потужний загальнодержавний рух, який згуртував людей різних професій, вихідців з усіх регіонів та прихильників різних політичних сил [1–4].

Фундаментальною ознакою народного повстання став його глибокий громадянський зміст. Активісти вимагали реального втілення демократичних принципів, панування закону, дотримання прав особистості та незворотності євроінтеграційного шляху. Революція Гідності перетворилася на втілення суспільної єдності та непохитного бажання українців виборювати волю й чесність. Саме в цей час зародився якісно новий ступінь громадської свідомості, що знайшов відображення у високому рівні самоорганізації, розквіті волонтерських рухів та безпрецедентній солідарності всього українського соціуму навколо ідей протесту [1; 2; 4].

Найбільш трагічні події Революції Гідності відбулися у лютому 2014 р., коли під час протистояння між протестувальниками та силовими структурами загинули десятки людей. Саме тоді з'явився символічний термін «Небесна Сотня», яким назвали учасників протестів, що віддали своє життя за свободу та демократичне майбутнє України. Більшість із них загинули 18–20 лютого 2014 р. на вулицях Києва, зокрема на вулиці Інститутській та прилеглих територіях Майдану Незалежності [2; 6; 7].

Небесна Сотня стала символом жертовності, мужності та відданості ідеалам свободи й людської гідності. До її складу увійшли люди різного

віку, професій та соціального походження, яких об'єднувало прагнення до змін у державі та бажання відстояти демократичні цінності. Серед загиблих були студенти, робітники, підприємці, науковці, представники різних регіонів України, що підкреслює загальнонаціональний характер протестного руху [2; 8].

Після перемоги Майдану вшанування пам'яті полеглих активістів набуло статусу державної ваги. Відповідно до президентських указів, більшість захисників Небесної Сотні було удостоєно найвищого звання – Героя України (посмертно), а дату 20 лютого офіційно визначено Днем пам'яті Героїв Небесної Сотні. У багатьох населених пунктах держави відкрито монументи та меморіальні стели, а іменами загиблих патріотів перейменовано площі, вулиці та заклади освіти [5; 8].

Події Революції Гідності мали значний вплив на подальший розвиток української державності та суспільства. Вони сприяли зміцненню громадянської ідентичності, активізації громадянського суспільства та переосмисленню цінностей демократії і свободи. Революція Гідності стала важливим етапом у процесі формування сучасної української нації та її прагнення до європейського розвитку [1–8].

Узагальнюючи, Революція Гідності та подвиг Небесної Сотні є важливим історичним явищем, що символізує боротьбу українського народу за свободу, справедливість і демократичне майбутнє держави. Їхнє значення виходить за межі конкретних історичних подій, адже вони стали моральним орієнтиром для українського суспільства та важливою складовою національної пам'яті.

Устим Володимирович Голоднюк народився 12 серпня 1994 р. в місті Збараж Тернопільської області в сім'ї Ірини та Володимира Голоднюків. Він був єдиною спільною дитиною в родині. Дитинство Устима пройшло у рідному місті, яке має багату історичну спадщину, що значною мірою вплинуло на формування його світогляду та патріотичних переконань. Саме атмосфера історичного Збаража, зокрема Збаразький замок та події козацької доби, викликали у хлопця щирий інтерес до історії України та її героїчного минулого [9; 13].

Початкову освіту Устим здобував у Збаразькій загальноосвітній школі № 2, де навчався протягом 2000–2008 років. У школі він проявляв інтерес до історії, малювання та спорту, був активним і товариським учнем. Однокласники інколи жартома називали його Устимом Кармелюком, підкреслюючи його рішучий характер та почуття справедливості. Вже у шкільні роки хлопець вирізнявся цілеспрямованістю, відповідальністю та готовністю підтримати друзів у складних ситуаціях [13].

Після завершення восьми класів Устим вирішив пов'язати своє майбутнє з військовою службою. У 2008 р. він вступив до Львівського державного ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою імені Героїв Крут. Навчання у ліцеї стало важливим етапом у формуванні його характеру, дисципліни та почуття відповідальності. Тут він здобував не лише загальну освіту, а й військово-фізичну підготовку, що сприяло розвитку витривалості, сили волі та організованості [11; 13].

У ліцеї Устим зарекомендував себе як сумлінний і товариський учень, який завжди був готовий допомогти іншим. Водночас він мав сильне почуття справедливості та не міг залишатися байдужим до

несправедливості. За спогадами знайомих, під час навчання він заступився за свого товариша, що призвело до конфлікту, через який його було відраховано за кілька місяців до завершення навчання. Попри це, досвід навчання у військовому ліцеї значно вплинув на формування його громадянської позиції та світогляду [13].

У 2011 р. Устим вступив до Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів та природокористування України - Бережанського агротехнічного інституту. Тут він навчався за спеціальністю «Енергетика й електротехнічні системи в агропромисловому комплексі». Студентські роки стали для нього періодом активного особистісного розвитку, пошуку життєвого шляху та формування громадянських переконань [11].

Юнак мріяв у майбутньому служити у міжнародному миротворчому контингенті та присвятити своє життя служінню суспільству. Його характер відзначався принциповістю, чесністю та прагненням до справедливості. Саме ці риси згодом визначили його активну громадянську позицію під час подій Революції Гідності, коли він долучився до протестного руху на Майдані Незалежності у Києві [9–14].

Отже, дитячі та юнацькі роки Устима Голоднюка відіграли важливу роль у формуванні його світогляду, громадянської позиції та патріотичних переконань. Виховання у родині, навчання у школі та військовому ліцеї, інтерес до історії України й активна життєва позиція стали основою тих якостей, які згодом проявилися у його участі в подіях Революції Гідності.

Освіта відіграла важливу роль у формуванні особистості Устима Голоднюка, його світогляду та громадянської позиції. Навчання у школі, а згодом у військовому ліцеї та вищому навчальному закладі сприяло розвитку його дисциплінованості, відповідальності та прагнення до самовдосконалення. Устим з ранніх років проявляв інтерес до історії України, особливо до подій козацької доби, що формувало його патріотичні переконання та повагу до національних традицій [9; 13].

Важливим етапом у його житті стало навчання у Львівському державному ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою імені Героїв Крут. Саме тут формувалися його риси характеру – мужність, витривалість, почуття обов’язку та відповідальності перед суспільством. Ліцей сприяв розвитку не лише фізичної підготовки, а й моральних якостей, зокрема готовності захищати Батьківщину та підтримувати своїх товаришів.

Після завершення навчання у ліцеї Устим продовжив здобувати освіту у Бережанському агротехнічному інституті – відокремленому підрозділі Національного університету біоресурсів та природокористування України. Тут він навчався за спеціальністю «Енергетика й електротехнічні системи в агропромисловому комплексі». Студентське середовище сприяло формуванню його активної громадянської позиції, а також розвитку самостійності та прагнення до професійного зростання [11].

За спогадами друзів і знайомих, Устим був наполегливим і цілеспрямованим юнаком. Він багато часу приділяв заняттям спортом, зокрема, бодибілдингом, дотримувався здорового способу життя та не мав шкідливих звичок. У вільний час любив читати історичну та філософську

літературу, що сприяло формуванню його глибоких переконань та життєвих принципів.

Світогляд Устима Голоднюка ґрунтувався на ідеалах свободи, справедливості та відповідальності за майбутнє своєї держави. Його життєве кредо полягало у тому, що людина повинна підтверджувати свої слова реальними вчинками. Він прагнув жити чесно, допомагати іншим і залишатися вірним своїм принципам. Улюбленою піснею юнака була «Мій лицарський хрест», яка відображала його внутрішній світ і прагнення до служіння Батьківщині [9; 13].

Активна громадянська позиція Устима проявилася під час подій Революції Гідності. Як студент і свідомий громадянин, він не залишився осторонь суспільно-політичних процесів, що відбувалися в країні. Устим долучився до протестного руху на Майдані Незалежності в Києві, ставши бійцем 38-ї сотні самооборони Майдану. Його участь у протестах була продиктована щирим прагненням відстояти демократичні цінності, свободу та європейське майбутнє України [9; 10; 13].

Висновки. Підсумовуючи, освіта, особисті переконання та життєві принципи Устима Голоднюка сформували його як свідомого громадянина, який не боявся брати на себе відповідальність за долю своєї країни. Саме ці риси характеру визначили його активну участь у подіях Революції Гідності та зробили його символом мужності й самопожертви.

ЛІТЕРАТУРА

1. Щербенко Е. В. Майдан-2013 як феномен політично мови. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України*. 2014. № 2. С. 149–167.

2. Марчук Л. Небесна сотня. *Віче*. 2014. № 5. С. 28–33.

3. Сібрівський Р. Kyiv's Maidan: from Duma Square to sacred space. *Eurasian Geography and Economics*. 2014. № 55 (3). С. 270–285.

4. Мухарський А. Майдан. (Р)еволюція духу. Київ: Наш формат, 2014. 12 с.

5. Хронологія Революції Гідності. Цифровий архів майдану. URL: https://digitalmaidan.org/history/history-maidan/hronologija-revoliuciji-gidnosti (дата звернення: 15.03.2026).

6. Хронологія Майдану: барикади, штурми, порятунок людей і майбутнього. *Суспільне. Новини.* 2024. URL: https://suspilne.media/688518-hronologia-majdanu-barikadi-sturmi-poratunok-ludej-i-majbutnogo-suspilne-videonovini/ (дата звернення: 15.03.2026).

7. 20 лютого 2014 року. Розстріли на Майдані. Біль не стихає, родини очікують на судові вироки. *Радіо свобода*. 2024. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/maydan-rozstrily-nebesna-sotnya/32278437.html (дата звернення: 15.03.2026).

8. День Героїв Небесної Сотні. Український інститут національної пам'яті. URL: https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/lyutyy/20/den-geroyiv-nebesnoyi-sotni (дата звернення: 15.03.2026).

9. Устим Голоднюк. Національний меморіальний комплекс героїв небесної сотні – музей революції гідності. URL: https://maidanmuseum.org/uk/node/1783 (дата звернення: 15.03.2026).

10. Устим Голоднюк. URL: https://nebesna.pravda.com.ua/ustim-golodnyuk.html (дата звернення: 15.03.2026).

11. Усти́м Володи́мирович Голодню́к. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/nauka/2021/10/18/stypendiya.imeni.Ustyma.Holodnyuka.pdf (дата звернення: 15.03.2026).

12. Герой Небесної Сотні Устим Голоднюк: Рабів до раю не пускають. *УКРІНФОРМ*. 2015. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1817587-geroy_nebesnoii_sotni_ustim_golodnyuk_rabiv_do_rayu_ne_puskayut_2024273.html (дата звернення: 15.03.2026).

13. Голоднюк Устим Володимирович. *Енциклопедія сучасної України*. URL: https://esu.com.ua/article-881369 (дата звернення: 15.03.2026).

14. Голоднюк Устим Володимирович. *Книга пам'яті. Герої російсько-української війни Тернопільщини.* URL: https://bookofmemory.te.ua/golodnyuk-ustym-volodymyrovych/ дата звернення: 15.03.2026).

ГІБРИДНА ВІЙНА І НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД 2013–2024 рр.

Коновал Тетяна,
здобувачка вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: starosta2311@gmail.com

Науковий керівник: **Буяк Богдан,**
доктор філософських наук, професор кафедри
філософії та суспільних наук, ректор
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Початок XXI ст. позначився трансформацією форм ведення воєн, серед яких особливе місце займає феномен гібридної війни. На відміну від класичних збройних конфліктів, гібридна війна поєднує військові, інформаційні, політичні, економічні та культурні інструменти впливу. Російсько-українська війна, що розпочалася у 2014 р., є одним із найбільш показових прикладів такого типу конфлікту, де поряд із прямими військовими діями застосовуються методи дестабілізації держави через маніпуляцію свідомістю, історичною пам'яттю та ідентичністю.

Актуальність дослідження визначається необхідністю комплексного осмислення впливу гібридної війни не лише на політичні чи військові процеси, але й на формування національної ідентичності. Український досвід 2013–2024 рр. демонструє, що війна стала не тільки випробуванням державності, але й каталізатором глибоких суспільних трансформацій.

Гібридна війна як сучасний тип конфлікту характеризується поєднанням різних форм впливу, серед яких ключову роль відіграє інформаційний та ідеологічний компонент. У науковій літературі вона визначається як комплекс дій, що включає застосування регулярних і нерегулярних військ, інформаційні операції, економічний тиск і політичні маніпуляції [1]. У випадку України ці інструменти почали активно використовуватися ще до відкритої фази війни.

Передумови російської агресії формувалися протягом тривалого часу. Значну роль відіграли культурні та освітні механізми впливу, спрямовані на підтримання ідеї «спільного історичного простору». Наприклад, через медійний простір і систему освіти поширювалися наративи про «єдиний народ» та вторинність української державності. Це створювало підґрунтя для подальшої політичної та інформаційної експансії.

Важливим інструментом впливу була також інформаційна війна, яка передбачала активне використання засобів масової інформації для формування викривленого сприйняття подій. Дослідники підкреслюють, що саме інформаційна складова стала однією з визначальних у сучасних

конфліктах, оскільки вона дозволяє впливати на масову свідомість і легітимізувати агресію [2, с. 297]. Прикладом є поширення дезінформації під час подій 2014 р., коли російські медіа активно формували образ «громадянського конфлікту» в Україні.

Переломним моментом стала Революція Гідності 2013–2014 рр., яка засвідчила зростання громадянської активності та прагнення українського суспільства до європейських цінностей. Саме після цих подій Росія перейшла до відкритої фази агресії, що проявилася в анексії Криму та розгортанні бойових дій на сході України. Військові дії розпочалися із застосування тактики «гібридної окупації», коли на територію Криму були введені військові без розпізнавальних знаків, що дозволило заперечувати офіційну участь у конфлікті [5].

Подальший розвиток російсько-української війни у 2014–2022 рр. засвідчує не лише тривалість конфлікту, але й його поступову еволюцію від латентних форм гібридного впливу до комплексного багаторівневого протистояння. У цей період Росія активно використовувала стратегію так званої «керованої нестабільності», поєднуючи військову підтримку незаконних збройних формувань із системною інформаційною, дипломатичною та економічною діяльністю. Ключовою метою було не лише утримання контролю над окремими територіями, але й делегітимізація української державності як такої. Відповідно до сучасних досліджень, інформаційна складова гібридної війни стала одним із визначальних інструментів впливу, спрямованим на формування вигідних агресору наративів і маніпуляцію суспільною свідомістю [2].

У практичному вимірі це проявлялося у системному поширенні дезінформації щодо природи конфлікту. Зокрема, російська сторона наполягала на трактуванні війни як «внутрішнього громадянського конфлікту», що дозволяло уникати міжнародно-правової відповідальності та ускладнювало формування консолідованої позиції міжнародної спільноти. Водночас активно використовувалися цифрові платформи, соціальні мережі та підконтрольні медіа для поширення фейкових повідомлень, дискредитації української влади та деморалізації населення. Дослідження показують, що у цей період пропагандистські повідомлення часто будувалися на емоційно насичених образах страху, хаосу та недовіри, що є характерною ознакою інформаційно-психологічних операцій [4, с. 102].

Окремим елементом гібридної стратегії стали кібератаки на критичну інфраструктуру України. Відомими прикладами є атаки на енергетичну систему у 2015–2016 рр., які призвели до масштабних відключень електроенергії, а також втручання у державні інформаційні системи. Такі дії мали не лише технічний, але й психологічний ефект, демонструючи вразливість держави та підриваючи довіру до її інституцій. Таким чином, гібридна війна функціонувала як комплексна система впливу, де військові дії були лише одним із компонентів ширшої стратегії.

Попри ці виклики, українське суспільство продемонструвало здатність до поступової консолідації. Вже у перші роки війни сформувався потужний волонтерський рух, який компенсував недоліки державної системи забезпечення армії. Волонтери забезпечували військових амуніцією, технікою, медичними засобами, а також здійснювали

підтримку внутрішньо переміщених осіб. Цей феномен можна розглядати як прояв горизонтальної самоорганізації суспільства, що є важливим показником зрілості громадянської нації. Крім того, активізувалися громадські організації, ініціативні групи та незалежні медіа, які відігравали значну роль у протидії інформаційній агресії.

З початком повномасштабного вторгнення у 2022 р. війна перейшла у нову фазу, яка характеризується поєднанням традиційних військових дій із уже напрацьованими гібридними інструментами. Росія здійснила масштабний наступ із використанням регулярних військ, авіації та ракетних ударів, проте паралельно продовжувала застосовувати інформаційні операції, кібератаки та дипломатичний тиск. Як зазначається у сучасних дослідженнях, гібридна війна не зникає із початком відкритого конфлікту, а трансформується, адаптуючись до нових умов [3, с. 46].

Одним із показових прикладів є використання соціальних мереж як інструменту інформаційного впливу. Аналіз великих масивів даних із платформ на кшталт Twitter (X) демонструє наявність координованих інформаційних кампаній, спрямованих на поширення пропаганди та маніпуляцію громадською думкою. Такі кампанії використовують емоційно забарвлені повідомлення, дезінформацію та мережі ботів для досягнення максимального ефекту впливу на аудиторію. Водночас українська сторона активно розвиває власні інформаційні стратегії, що включають оперативне інформування населення, спростування фейків та формування позитивного міжнародного іміджу держави.

У цих умовах війна виступає не лише як руйнівний фактор, але й як потужний каталізатор формування нової української національної ідентичності. Соціологічні дослідження фіксують значне зростання рівня патріотизму, довіри до державних інституцій та готовності громадян до участі у захисті країни. Особливо показовим є феномен масової мобілізації, коли значна частина населення добровільно долучається до лав Збройних сил або територіальної оборони.

Волонтерський рух, що виник у 2014 році, у 2022–2024 рр. набув ще більшого масштабу і системності. Він охоплює не лише забезпечення армії, але й організацію гуманітарної допомоги, евакуацію населення, підтримку постраждалих регіонів. Наприклад, численні ініціативи зі збору коштів на безпілотні літальні апарати, транспортні засоби чи медичне обладнання свідчать про високий рівень громадянської відповідальності та солідарності [5].

Не менш важливим є культурний вимір трансформації ідентичності. У період війни культура стає інструментом символічного спротиву та самоусвідомлення. Значно зростає роль української мови як маркера ідентичності, що проявляється як у публічному просторі, так і в повсякденному житті громадян. Водночас спостерігається активний розвиток культурних практик, спрямованих на осмислення досвіду війни. Це включає створення літературних творів, музичних композицій, театральних постановок та кінофільмів, які відображають реалії воєнного часу.

Наприклад, документальні фільми про оборону міст, свідчення очевидців воєнних злочинів, художні твори про життя на фронті та в тилу формують новий пласт культурної пам’яті. Вони не лише фіксують події,

але й інтерпретують їх, створюючи спільний символічний простір для українського суспільства. Таким чином, культура виконує функцію не лише репрезентації, але й консолідації.

Трансформація історичної пам'яті є ще одним ключовим аспектом формування ідентичності в умовах війни. Відбувається переосмислення радянського минулого, відмова від імперських наративів та формування власної історичної перспективи. Процеси декомунізації, перейменування топонімів, демонтаж пам'ятників радянської доби є не лише символічними актами, але й елементами ширшої політики формування національної пам'яті.

У цьому контексті гібридна війна постає як боротьба не лише за території, але й за смисли, інтерпретації та історичну правду. Інформаційні операції спрямовані на викривлення історії та нав'язування альтернативних наративів, що робить сферу пам'яті одним із ключових полів протистояння. Водночас українське суспільство демонструє здатність до критичного переосмислення минулого та формування власної історичної ідентичності [3, с. 46].

У міжнародному вимірі українська ідентичність також зазнає суттєвих змін. Війна сприяє зміцненню зв'язків із європейськими державами та інтеграції у західний політичний і культурний простір. Україна поступово утверджується як суб'єкт міжнародних відносин, здатний не лише реагувати на зовнішні виклики, але й формувати власний порядок денний. Водночас формується новий образ України у світі, як держави, що бореться за свободу, демократичні цінності та міжнародний правопорядок.

Таким чином, еволюція російсько-української війни демонструє складний і багатовимірний характер сучасних конфліктів. Гібридна війна виступає не лише як форма агресії, але й як процес, що глибоко трансформує суспільство, сприяючи формуванню нової ідентичності. Український досвід свідчить, що навіть в умовах тривалого конфлікту суспільство здатне не лише адаптуватися до викликів, але й перетворювати їх на чинник власного розвитку та консолідації.

Висновки. Отже, російсько-українська війна 2013–2024 рр. є комплексним явищем, що поєднує ознаки гібридного та традиційного збройного конфлікту. Її передумови формувалися через тривалий вплив Росії на культурний, інформаційний та політичний простір України. Гібридна війна стала інструментом підриву української державності, однак водночас вона спричинила процеси консолідації суспільства.

Досвід України демонструє, що гібридна агресія може мати не лише руйнівні, але й мобілізаційні наслідки. В умовах війни відбулося формування нової української національної ідентичності, заснованої на цінностях свободи, незалежності та громадянської відповідальності. Важливими чинниками цього процесу стали мова, культура, історична пам'ять та громадянська активність.

Таким чином, український досвід свідчить, що національна ідентичність є не статичною категорією, а динамічним процесом, який формується під впливом історичних викликів. Гібридна війна, попри свою деструктивну природу, стала каталізатором становлення сучасної

української політичної нації та утвердження її місця у світовому співтоваристві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анатомія російсько-українського конфлікту (2014–2022 рр.) в епоху гібридних війн. URL: https://www.nbuv.gov.ua/node/5937 (дата звернення 25.04.2026)

2. Гетьманчук М. М. «Гібридна війна» Росії проти України: інформаційний аспект. *Військово-науковий вісник*. 2017. №27. С. 296-307.

3. Мартинова В. В. Особливості російської концепції гібридної війни та її практичного втілення. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2025. Вип. 17, т. 1. С. 44–48.

4. Харук А. І. Інформаційна війна як інструмент гібридної агресії: російська пропаганда проти України (2014 – 2022). *Військово-науковий вісник*. 2025. № 44. С. 100–113

5. Хронологія російсько-української війни: «гібридна» фаза (лютий 2014 – лютий 2022). URL: https://armyinform.com.ua/2023/02/22/hronologiya-rosijsko-ukrayinskoyi-vijny-gibrydna-faza/ (дата звернення 25.04.2026).

МОВНА ПОЛІТИКА В СИСТЕМІ ІНСТРУМЕНТІВ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ПРОТИ УКРАЇНИ

Тверезовський Дмитро,
студент вищої освіти другого рівня
навчально-наукового інституту історії,
права та міжнародних відносин
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка

Науковий керівник: **Крупеня Ірина**,
кандидатка політичних наук, доцентка кафедри
всесвітньої історії, міжнародних відносин та
методики навчання історичних дисциплін
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка

Здатність до мовлення традиційно розглядається як фундаментальна характеристика, що відрізняє людину від тваринного світу. У суспільному ж вимірі мова постає ключовим маркером ідентичності, який відмежовує нації одна від одної та формує їхню культурну унікальність. Упродовж десятиліть спостерігався системний вплив Росії на культурну політику України, у межах якого мовний простір цілеспрямовано використовувався для поширення вигідних ідеологічних наративів. Унаслідок такої діяльності мова була трансформована на інструмент гібридної війни, спрямований на фрагментацію українського суспільства.

У межах імперського та радянського періоду українська мова піддавалася цілеспрямованому витісненню з публічної сфери, освітнього процесу та культурного середовища. В часи Російської імперії цей процес закріплювався на законодавчому рівні через Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 р., внаслідок чого відбулося інституційне закріплення політики мовного обмеження. У радянський період, після короткотривалого етапу коренізації, у 1930-х р. було впроваджено курс на русифікацію.

Поряд із фізичним винищенням населення відбувалося системне витіснення української мови. У повоєнний період русифікація набула інституційного характеру через освітню реформу 1958 р. та закріпила домінування російської мови через формальний «вільний вибір» мови навчання. Наступні постанови 1970–1980-х рр., надавали переваги вчителям російської мови, зокрема відбувалось підвищення зарплати вчителям російської мови на 15%. Внаслідок впровадження ідеї «радянського народу» українську мову було фактично витіснено, що призвело до суттєвого скорочення українськомовних шкіл, особливо в індустріальних регіонах та перетворення української мови на другорядну, обмежену переважно сільським середовищем. Станом на 1989 р. у великих індустріальних центрах Сходу України українські школи були відсутні, попри кількісну перевагу етнічних українців у складі населення [4, с. 190–191].

Після здобуття незалежності, мовний простір України залишався вразливим до зовнішніх впливів. Успадкована від радянської доби штучна перевага російської мови стали тим підґрунтям, на якому почала вибудовуватися стратегія гібридного втручання.

За підсумками всеукраїнського перепису населення 2001 р. близько 6 мільйонів громадян України не визначили українську як свою рідну мову або ж поставили її на друге місце після російської. Найвища частка таких респондентів спостерігалася в Донецькій області – 15,34 % від загальної кількості українців, у Луганській області – 11,97 %, а також в Автономній Республіці Крим – 24,4 %. Водночас, за даними аналітичного звіту «Становище української мови в Україні у 2017 р.», підготовленого громадською організацією «Простір свободи», частка громадян, які вважають українську мову рідною, зросла до 68 % (без урахування тимчасово окупованих територій). Це приблизно на 10 % більше порівняно з показниками попередніх п'яти років [2, с. 53].

Зростання частки громадян, які назвали українську мову рідною свідчить про поступове звільнення від наслідків багаторічної русифікації. Прикметно, що цей процес активізувався саме після 2014 р. як відповідь на військову агресію та загрозу державній цілісності.

Проте за статистичними даними стоїть тривала боротьба за контроль над українським інформаційним полем. Протягом усього періоду незалежності, розвиток мови відбувався під тиском потужних інформаційних атак, їх головна мета дискредитувати будь-які кроки держави у цій сфері. Було створено систему гібридних викликів, де кожна спроба зміцнити статус державної мови супроводжувалася маніпуляціями про «порушення прав» та штучним розпалюванням внутрішніх конфліктів.

Влада Віктора Януковича у 2011–2012 р. зосередилась на зміцненні вертикалі управління, використовуючи як інструменти консолідації підготовку до Євро-2012 та підтримку показників економічної стабільності. На цьому тлі суспільство було відносно консолідованим, а мовне питання не належало до пріоритетних. Саме в таких умовах було ухвалено Закон України № 5029-VI «Про засади державної мовної політики». Його прийняття супроводжувалося порушеннями процедури та викликало значний резонанс. Попри відсутність реальних утисків російськомовних, закон став інструментом політичної мобілізації та посилив регіональний поділ суспільства. Різні політичні сили використали його для консолідації власного електорату, що посприяло загостренню протистояння [1].

Стаття 7 закону визначає засади використання регіональних мов та мов меншин в Україні. До них віднесено низку мов, зокрема російську, угорську, румунську, польську та інші. Механізми підтримки таких мов застосовуються за умови, що їхні носії становлять не менше 10 % населення певної території, хоча в окремих випадках місцева влада може ухвалювати рішення й при меншій частці. Ініціатива також може виходити від мешканців через збір підписів. У разі відповідності цим умовам регіональні мови можуть використовуватися в роботі органів влади, освіті та інших сферах суспільного життя, а їх підтримка є обов'язковою на місцевому рівні [5].

Поступове витіснення української мови, легітимізоване нормами закону, призвело до небезпечного розмивання національної ідентичності. Проте початок гібридної війни у 2014 р. спровокував зворотну реакцію суспільства та політикуму. У результаті виникла нагальна потреба у деокупації мовно-культурного простору, що розпочалася зі спроб скасування дискримінаційних норм 2012 р. та поступово переросла у формування цілісної стратегії утвердження української мови як єдиної державної.

У 2018 р. Конституційним Судом України було визнано неконституційним Закон України «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI. Відповідно до ухваленого рішення, зазначений акт втратив чинність з дня його проголошення [6].

Розслідування проєкту «Схеми» підтверджує, що просування мовного закону координувалося та фінансувалося безпосередньо з РФ через державну організацію «Правфонд». Документальні дані вказують на цілеспрямоване виділення коштів (загалом понад 3 млн рублів) на підтримку законодавчих ініціатив та видання інструкцій для «співвітчизників». За даними розслідування «Схем», фінансування спрямовували на видання брошури для російськомовного населення в Україні з інструкціями щодо застосування мовного закону, зокрема у діловодстві, судах та освіті [3].

Фактично закон 2012 р. став інструментом зовнішнього впливу на Україну. Те, що до його просування залучили народних обранців та науковців, лише підтверджує системність цієї гібридної операції. Стає очевидним, справжньою метою було не стільки право на регіональні мови, скільки приховане витіснення української мови.

Захист державної мови є частиною національної безпеки. Нормативно-правовий фундамент цієї політики зафіксовано в Конституції України та низці законів, зокрема «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019), «Про медіа» та «Про освіту». Важливим інструментом зміцнення позицій мови стало впровадження квот у медіапросторі: для телебачення встановлено рівень 75 % державного контенту, а для радіоефіру поступове збільшення частки україномовних творів. Для утвердження стійкого державотворчого середовища ключове значення має освітня сфера. Захист інформаційного поля від гібридних впливів держави-агресора вимагає системного розширення україномовного простору, зокрема через введення мораторію на російськомовний культурний продукт Це дозволяє розглядати сучасну мовну політику як дієвий механізм консолідації суспільства та протидії зовнішній експансії [2, с. 53–54].

Висновки. У результаті проведеного аналізу стає очевидним, що мовне питання в Україні пройшло шлях від об’єкта системного імперського витиснення до фундаментального чинника національної безпеки. Історичний досвід русифікації, підкріплений сучасними доказами зовнішнього фінансування дестабілізаційних законодавчих ініціатив, свідчить про використання мовного простору як одного з головних театрів гібридної війни. Внаслідок тривалого тиску було сформовано штучні регіональні поділи, які агресор намагається використати для розмивання національної ідентичності та виправдання територіальних зазіхань. Саме

тому утвердження української мови набуває стратегічного значення як інструменту протидії гібридним загрозам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойчук В. Закон «Ківалова-Колесніченка» як злочин і провокація. *Українська правда*. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2018/03/01/7173266/ (дата звернення: 01.05.2026).

2. Калита О. П. Мовна політика як основа національної інформаційної безпеки україни. *Українська мова та культура в сучасному гуманітарному часопросторі: аспекти міжмовної комунікації та формування комунікативної компетентності сучасного фахівця*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., Ломжа-Ірпінь, 21 лют. 2024 р. С. 52–55.

3. Олійник Т. Схеми: Росія фінансувала просування мовного «закону Ківалова-Колесніченка». *Українська правда*. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2026/04/23/8031552/ (дата звернення: 01.05.2026).

4. Панасюк Л. Ідеологія «русского мира» та українська мова (радянська доба). *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії.* 2021. Випуск 37, с.186-195

5. Про засади державної мовної політики. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text (дата звернення: 01.05.2026).

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики». *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18#Text (дата звернення: 01.05.2026).

ОСОБЛИВОСТІ ТА ТЕНДЕНЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ПЕРІОД РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2022–2023 рр.)

Костюк Оксана,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: 2005oksanka2005@gmail.com

Науковий керівник: **Валіон Оксана**,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Актуальність дослідження зумовлена безпрецедентними масштабами міграційних процесів, що відбулися в Україні після початку повномасштабного вторгнення російської федерації у 2022 р. Війна спричинила масове вимушене переміщення населення, яке стало найбільшим у Європі ще з часів Другої світової війни. Це явище суттєво вплинуло на демографічну структуру України, соціально-економічні процеси та формування нових центрів української діаспори.

У науковому контексті актуальність теми полягає в необхідності комплексного аналізу сучасної еміграції як історичного, соціального та політичного феномена, який поєднує риси попередніх міграційних хвиль і водночас має принципово нові характеристики, зумовлені війною.

Метою дослідження є аналіз особливостей та основних тенденцій української еміграції в умовах російсько-української війни 2022–2023 рр.

Завдання дослідження полягають у визначенні історичних передумов української еміграції, характеристиці впливу повномасштабної війни на міграційні явища, аналізі змін у структурі еміграції, дослідженні географії міграційних потоків, визначенні ролі української діаспори та оцінці довгострокових наслідків еміграційних процесів.

Еміграція є одним із найстабільніших історичних феноменів в Україні, що формувався протягом понад століття під впливом економічних, політичних та соціальних чинників. Починаючи з кінця XIX ст., українці масово виїжджали до країн Північної та Південної Америки через бідність, аграрне перенаселення та обмежені можливості розвитку.

У XX ст. українська еміграція набула нових форм. Після поразки національно-визвольних змагань значна частина політичної еліти та інтелігенції опинилася в еміграції. Після Другої світової війни сформувалася нова хвиля переміщених осіб, яка стала основою сучасної української діаспори. У пострадянський період переважала трудова міграція, пов’язана з економічною нестабільністю та глобалізаційними процесами [3].

Таким чином, еміграція в Україні має хвилеподібний характер і традиційно була реакцією на глибокі суспільні кризи.

Повномасштабне вторгнення російської федерації у 2022 р. стало ключовим переломним моментом у розвитку українських міграційних процесів. Вперше еміграція набула не економічного, а масово вимушеного гуманітарного характеру [2, с. 118].

Причинами цього стали активні бойові дії на значній території України, руйнування житлової та критичної інфраструктури, загроза життю цивільного населення, окупація частини територій і неможливість нормального функціонування економіки й освітньої сфери.

За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR), понад 6 млн громадян України були змушені залишити країну. Це спричинило безпрецедентну міграційну кризу в Європі. На відміну від попередніх хвиль української еміграції, нинішня характеризується високою інтенсивністю, масовістю та переважно вимушеним характером. Водночас, попри її тимчасовий статус для більшості мігрантів, існує потенціал довгострокового закріплення частини українців за кордоном [4].

Сучасна еміграція характеризується також суттєвими змінами соціально-демографічної структури. Основну частину мігрантів становлять жінки, діти та особи похилого віку, що зумовлено воєнними обмеженнями на виїзд чоловіків та необхідністю евакуації сімей.

Важливою характеристикою цієї хвилі української еміграції є високий освітній і професійний рівень мігрантів, що суттєво відрізняє її від попередніх етапів трудової міграції. Багато громадян України, які виїхали за кордон у 2022–2023 рр., мають вищу освіту, професійну кваліфікацію та досвід роботи у сферах, що потребують спеціалізованих знань, зокрема в галузях освіти, медицини, IT, інженерії та управління. Це пояснюється як загальним підвищенням освітнього рівня населення України у XXI ст., так і тим, що значна частина мігрантів походить із міського середовища, де рівень доступу до освіти є вищим [8].

З одного боку, високий освітній і професійний потенціал українських мігрантів суттєво полегшує їх інтеграцію в країнах перебування. Освічені громадяни мають ширші можливості для працевлаштування, швидше адаптуються до нових соціально-економічних умов, легше опановують мову та професійні стандарти країни, до якої вони емігрували. У багатьох випадках це дозволяє їм не лише забезпечити власне матеріальне становище, але й активно включатися у суспільне життя, що сприяє формуванню позитивного іміджу українців за кордоном.

З іншого боку, високий рівень освіти емігрантів створює серйозні виклики для України, насамперед у контексті втрати людського капіталу. Відтік кваліфікованих кадрів, зокрема молодих спеціалістів і фахівців середнього віку, може призвести до зниження інтелектуального та економічного потенціалу держави. Особливо критичним є відтік працівників у таких сферах, як медицина, освіта та високотехнологічні галузі, які є ключовими для післявоєнного відновлення країни.

Водночас високий освітній рівень українських мігрантів може мати і потенційно позитивні наслідки для України за умови налагодження ефективної політики взаємодії з діаспорою. Освічені українці за кордоном здатні стати джерелом трансферу знань, інновацій, інвестицій та

міжнародного досвіду. Таким чином, проблема втрати людського капіталу може частково трансформуватися у ресурс розвитку за умови створення механізмів повернення або дистанційної співпраці.

Мотивація еміграції також змінилася: якщо раніше домінували економічні чинники, то тепер ключовими стали безпекові, гуманітарні та життєві фактори.

Основними напрямами української еміграції впродовж 2022–2023 рр. стали країни Європейського Союзу, що було зумовлено сукупністю географічних, політичних та соціально-економічних чинників. Найбільші міграційні потоки були спрямовані до Польщі, Німеччини, Чехії, Італії та Іспанії. Така географічна концентрація пояснюється насамперед територіальною близькістю цих країн до України, що забезпечила можливість оперативного переміщення населення в умовах воєнної загрози. Важливу роль також відіграло рішення Європейського Союзу щодо запровадження режиму тимчасового захисту, який значно спростив процедури легалізації перебування українців, забезпечивши їм доступ до соціальних послуг, освіти, медицини та ринку праці [7].

Польща фактично стала одним із ключових центрів прийому українських мігрантів, виконуючи як транзитну, так і довготривалу функцію розміщення. Це зумовлено не лише географічною близькістю, але й історично сформованими соціально-економічними зв’язками між двома країнами, мовною спорідненістю та наявністю значної української громади, яка сформувалася ще до початку повномасштабного російського вторгнення. Суттєвим чинником є також відносно легка адаптація українців до польського ринку праці та освітнього середовища.

Німеччина, зі свого боку, є одним із найпривабливіших напрямів для довготривалого перебування. Це пояснюється високим рівнем соціального забезпечення, розвиненою системою підтримки біженців та широкими можливостями працевлаштування. Українці, які обирають Німеччину, як правило, орієнтуються на довгострокову стабільність, доступ до якісної освіти для дітей та перспективи професійної реалізації.

Чехія, Італія та Іспанія також відіграють значну роль у структурі української еміграції. У цих країнах українці традиційно зайняті у сферах обслуговування, догляду за літніми людьми, будівництва та промислового виробництва. Наявність усталених мігрантських мереж значно полегшує процес інтеграції новоприбулих, сприяючи швидшому пошуку роботи та соціальній адаптації.

Мотиваційна структура сучасної української еміграції є багатофакторною, проте домінуючими залишаються безпекові чинники. Безпосередня загроза життю, нестабільна ситуація в регіонах бойових дій, руйнування житла та інфраструктури стали першочерговими причинами виїзду. Водночас вагоме значення відіграють соціально-економічні фактори, зокрема можливість забезпечити належні умови проживання, доступ до освіти для дітей, медичних послуг та стабільного доходу. У результаті формується комплексна модель мотивації, в якій поєднуються вимушені та раціонально-економічні рішення.

Характерною рисою сучасної української еміграції є її гібридність. Значна частина мігрантів сприймає перебування за кордоном як тимчасове явище, пов’язане з воєнною ситуацією. Проте поступова інтеграція у

соціально-економічні середовища приймаючих країн, працевлаштування та включення дітей до системи освіти можуть сприяти трансформації цих намірів у довгострокову або постійну еміграцію. Це створює певну невизначеність щодо майбутнього повернення значної частини громадян України.

Унаслідок зазначених процесів формується нова хвиля української діаспори, яка істотно відрізняється від попередніх історичних етапів її розвитку. Вона характеризується високим рівнем мобільності, що дозволяє мігрантам змінювати країни перебування залежно від умов праці та життя, а також активним використанням цифрових технологій для підтримання зв'язків з Україною. Соціальні мережі, онлайн-комунікація, дистанційна робота та навчання формують новий тип міграційної взаємодії, який можна охарактеризувати як транскордонний.

Крім того, сучасна українська діаспора відзначається високим рівнем громадянської активності. Українці за кордоном активно долучаються до волонтерської діяльності, інформаційної підтримки України, організації гуманітарної допомоги та формування позитивного іміджу держави на міжнародній арені. Це суттєво підвищує роль діаспори як важливого елемента зовнішньої підтримки України.

Функціональне значення сучасної української діаспори є багатовимірним. Вона забезпечує соціальну підтримку вимушених мігрантів і біженців, сприяє економічній стабільності держави через грошові перекази, а також виконує політичні й культурні функції, формуючи позитивний імідж України за кордоном. У післявоєнний період українська діаспора може стати важливим ресурсом відновлення країни завдяки залученню інвестицій, трансферу знань і технологій, розвитку міжнародного партнерства та адвокації інтересів України.

Наслідки сучасної української еміграції мають довготривалий і багатовимірний характер, охоплюючи демографічну, економічну, соціальну та культурну сфери суспільства. Передусім вони проявляються у демографічній площині, де фіксується скорочення чисельності населення, посилення процесів депопуляції та старіння. Масовий виїзд громадян, особливо жінок репродуктивного віку та дітей, порушує природне відтворення населення, знижує рівень народжуваності та формує дисбаланс у віковій структурі. У перспективі це може призвести до зростання демографічного навантаження на працездатне населення та ускладнити функціонування системи соціального забезпечення [5].

Одним із найвагоміших наслідків сучасної еміграції є скорочення трудового потенціалу країни. Виїзд значної кількості економічно активного населення, зокрема висококваліфікованих фахівців, зумовлює дефіцит робочої сили у стратегічно важливих галузях економіки. Особливо відчутними є втрати у сферах охорони здоров'я, освіти, будівництва та високотехнологічних галузях. Це, у свою чергу, може сповільнити темпи післявоєнного відновлення України, оскільки саме людський капітал є визначальним ресурсом для економічного зростання, інноваційного розвитку та модернізації економіки.

В економічному вимірі наслідки сучасної української еміграції є неоднозначними. З одного боку, спостерігається зменшення внутрішнього трудового ресурсу, скорочення податкової бази та потенційне зниження

економічної активності. З іншого боку, важливим компенсаторним механізмом виступають грошові перекази від українців, які перебувають за кордоном. Ці фінансові потоки підтримують домогосподарства, сприяють стабілізації внутрішнього споживчого ринку та частково компенсують економічні втрати. Крім того, перебування українців у різних країнах світу сприяє розширенню міжнародних економічних зв'язків, створює передумови для залучення інвестицій та інтеграції України у глобальні економічні процеси.

У соціокультурному вимірі еміграція зумовлює трансформацію української національної ідентичності. Перебуваючи у мультикультурному середовищі, українці адаптуються до нових соціальних норм і цінностей, водночас зберігаючи національну самобутність. Це формує новий тип ідентичності, який поєднує національну приналежність із відкритістю до міжкультурної взаємодії та глобальних суспільних процесів. Важливу роль у цьому процесі відіграють сучасні інформаційні технології, які дозволяють підтримувати постійний зв'язок із батьківщиною, зберігати мовну та культурну приналежність, а також створюють можливості для участі у суспільному житті держави незалежно від країни перебування [1, с. 45].

Окремої уваги потребує проблема довгострокового закріплення українських мігрантів за кордоном. Тривале проживання, успішна інтеграція до ринку праці, отримання соціальних гарантій та освіти для дітей, можуть сприяти ухваленню частиною українців рішення про постійне проживання за межами України. Це посилює ризики втрати людського капіталу, поглиблює проблему «відтоку мізків» та створює додаткові виклики для державної політики у сфері реінтеграції українських громадян.

Водночас сучасна українська еміграція може розглядатися і як потенційний ресурс розвитку держави. Сформована за кордоном українська спільнота здатна відігравати важливу роль у післявоєнній відбудові держави шляхом трансферу знань, технологій, управлінського досвіду та фінансових ресурсів. Крім того, діаспора може виступати посередником у розвитку міжнародного партнерства, сприяти просуванню інтересів України за кордоном, а також підтримувати економічні, наукові й культурні зв'язки з державою [6].

Висновки. Отже, українська міграція в умовах російсько-української війни 2022–2023 рр. є безпрецедентним історичним явищем, що поєднує масовість, вимушений характер і глибокі структурні трансформації. Її особливість полягає не лише в масштабах переміщення населення, що стали найбільшими в новітній історії Європи, а й у якісних змінах соціально-демографічного складу мігрантів, трансформації їх мотивації та формах інтеграції в суспільства країн перебування. На відміну від попередніх хвиль української еміграції, які мали переважно економічне підґрунтя, сучасні міграційні процеси є реакцією на воєнну агресію та загрозу життю, що визначає їхній гуманітарний характер.

Повномасштабна війна стала тим переломним моментом, який докорінно змінив характер міграційних процесів. Вона трансформувала еміграцію з індивідуального економічного вибору у масове вимушене явище, що охоплює різні соціальні групи населення. Зміна соціально-

демографічної структури мігрантів, зокрема домінування жінок і дітей, поява нових географічних напрямів переміщення, а також активне формування сучасної української діаспори свідчать про виникнення нової міграційної реальності, яка матиме довготривалі наслідки для розвитку держави.

Особливо важливим є те, що сучасна еміграція має комплексний і суперечливий характер. З одного боку, вона зумовлює значні демографічні втрати, скорочення трудового потенціалу та посилення процесів старіння населення, що створює серйозні виклики для післявоєнного відновлення України, обмежуючи її ресурсні можливості та ускладнюючи реалізацію економічних і соціальних реформ. З іншого боку, формування чисельної та активної української діаспори відкриває нові перспективи для міжнародної інтеграції держави, розвитку економічних зв'язків та залучення зовнішніх ресурсів.

У довгостроковій перспективі значною мірою визначальним буде питання повернення мігрантів та ефективності державної політики у сфері реінтеграції. Від здатності України створити сприятливі умови для повернення громадян, залежатиме відновлення її людського потенціалу. Водночас навіть за умов часткового неповернення населення важливим залишається збереження зв'язків із діаспорою як стратегічним ресурсом розвитку.

Сучасна українська еміграція є не лише наслідком війни, але й чинником, що активно формує майбутнє країни. Вона водночас виступає джерелом ризиків і потенційним ресурсом, який може бути використаний для модернізації та інтеграції України у світовий простір. Саме тому її всебічне наукове осмислення є необхідною передумовою вироблення ефективної державної політики та визначення стратегічних напрямів розвитку українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лібанова Е. М. Населення України: імперативи демографічного розвитку. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2023. 304 с.
2. Малиновська О. А. Міграційна політика України: виклики та перспективи. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2018. 252 с.
3. Прибиткова І. М. Міграційні процеси в Україні. Демографія та соціальна економіка. 2019. № 1. С. 45–62.
4. UNHCR. Ukraine Refugee Situation. 2023. URL: https://www.unhcr.org.
5. World Bank. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment. 2023. URL: https://www.worldbank.org.
6. International Organization for Migration (IOM). Ukraine Displacement Report. 2022–2023. URL: https://www.iom.int.
7. Eurostat. Temporary protection for displaced persons from Ukraine. 2023. URL: https://ec.europa.eu/eurostat.
8. Libanova E. Forced migration and human capital losses of Ukraine. 2023. C. 41–57.

СТАРОДАВНЯ І СЕРЕДНЬОВІЧНА ІСТОРІЯ

ЖІНКА У ВАВИЛОНІ: ПРАВА, ВЛАСНІСТЬ ТА ШЛЮБ ЗА КОДЕКСОМ ХАММУРАПІ

Левченко Аліна,
здобувачка вищої освіти другого рівня навчально-наукового інституту історії, права та міжнародних відносин Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
email: alinkalevhenko04@gmail.com

Науковий керівник: **Крупеня Ірина**,
кандидатка політичних наук, доцентка Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
email: 24tokiss@gmail.com

Вавилонська держава доби Хаммурапі (1792–1750 рр. до н. е.) постає як одна з найкраще задокументованих і нормативно впорядкованих цивілізацій Стародавнього Сходу, що характеризується високим рівнем правової кодифікації та розвиненими адміністративними інститутами.

Коли цар Хаммурапі розпорядився викарбувати свій звід законів на базальтовій стелі заввишки понад два метри, він прагнув зафіксувати не лише систему санкцій за правопорушення, а й усю багатовимірну структуру соціальних відносин, включно з нормативним визначенням становища жінки. Кодекс, що містить близько 282 статей і датується приблизно 1754 р. до н. е., належить до найдавніших збережених правових пам'яток людства. Він репрезентує суспільство, у якому правовий захист жінки поєднувався з істотними обмеженнями її правового статусу – залежно від соціального стану, походження та сімейної ролі.

Кодекс вавилонського правителя Хаммурапі (1792–1750 рр. до н. е.) визнано ключовою правовою пам'яткою Давнього Сходу. Цей документ охоплював широке коло питань: від сімейних та спадкових справ до кримінальних процесів. Закони не виникли стихійно – вони стали результатом систематизації місцевих традицій та власного законодавчого досвіду царя. Структурно звід складається з 282 статей, доповнених прологом та епілогом. Головною ідеологічною метою Кодексу Хаммурапі проголошував захист вразливих верств населення та встановлення справедливості. Як підкреслював історик І. М. Дьяконов, цей звід був не просто збіркою старих норм, а цілісною системою, адаптованою до актуальних потреб тогочасної Вавилонії [1, с. 97].

Кодекс Хаммурапі, що налічує 282 статті, побудований за принципом казуїстики, де замість узагальнених правових норм пропонуються рішення для конкретних юридичних випадків. Правове становище жінки в

месопотамському суспільстві розкривається через аналіз майнових (ст. 1–126) та сімейних (ст. 127–195) положень. Характерною рисою судочинства того часу було застосування принципу таліону, який визначав суворість покарань за правопорушення, спрямовані проти жінок [2, с. 609–610].

Порівняно з деякими пізнішими суспільствами (або навіть з окремими аспектами античної Греції/Риму) вавилонська жінка мала більше економічних прав і можливостей для судового захисту. Але в цілому її статус визначався через призму чоловіка та сім'ї: вона була цінною як носійка спадкоємців і зберігач майна.

Попри патріархальний характер месопотамського суспільства, Кодекс Хаммурапі наділяв жінок певним обсягом правосуб'єктності. Вони могли виступати стороною в угодах, володіти власністю, займатися комерцією та захищати свої інтереси в суді. Важливою гарантією була відсутність гендерних обмежень у спадковому праві. Проте правовий статус жінки залишався вторинним: вона перебувала під опікою чоловіка, чия воля була пріоритетною. Соціальне становище жінки було неоднорідним і залежало від класової ієрархії. Особливу нішу посідали жриці – завдяки своєму сакральному статусу вони мали розширені економічні привілеї та вищий рівень автономії порівняно з іншими верствами жіноцтва [3, с. 39].

Вавилонське суспільство було патріархальним у своїй основі: влада в родині зосереджувалася в руках чоловіка, батька або старшого родича чоловічої статі. Жінка, як правило, переходила з-під влади батька під владу чоловіка, і це переміщення оформлювалося через шлюбний договір – документ, без якого союз не вважався дійсним. Проте патріархальність вавилонського права не означала цілковитого правового безсилля жінок. Навпаки, Кодекс Хаммурапі містить низку положень, які дивують своєю відносною прогресивністю для епохи, в яку вони були записані.

У вавилонському праві діяв принцип збереження майнової цілісності жінки: придане та весільні дарунки розцінювалися як її власність, що «супроводжувала» її у шлюбі. Право на розірвання шлюбу належало переважно чоловікові, проте воно було фінансово обтяженим – він зобов'язувався повернути придане та виплатити утримання, причому діти зазвичай залишалися з матір'ю. Натомість неналежна поведінка дружини могла призвести до її повної втрати статусу – аж до перетворення на рабиню у власному домі. Водночас закон передбачав захисний механізм: у разі доведення жорстокого поводження з боку чоловіка, жінка мала право ініціювати розлучення. Суворість закону проявлялася у питаннях вірності: подружня зрада жінки каралася смертю через утоплення, якщо тільки чоловік не виявляв милосердя [4, с. 8].

Процедура створення сім'ї у Вавилонії мала суто договірний характер: шлюб вважався дійсним лише за наявності письмового контракту, укладеного між нареченим та батьком дівчини. При цьому думка самої нареченої або її вік не мали правового значення. Обов'язковою умовою договору була грошова виплата. Система санкцій за розірвання заручин була нерівномірною: якщо відмова йшла з боку нареченої, вона (або її родина) зобов'язувалася виплатити компенсацію у подвійному розмірі порівняно з сумою, яку мав би сплатити наречений у аналогічній ситуації [5, с. 6].

Разом із шлюбним договором важливу роль відігравали два майнових інститути: шерікту – посаг, який батько нареченої передавав дочці, і тірхату – плата нареченого батькові нареченої. Посаг залишався власністю дружини навіть у шлюбі і повертався їй у разі розлучення або смерті чоловіка. Це означало, що жінка входила в шлюб не з порожніми руками і мала певну матеріальну опору, яку закон зобов'язувався захищати.

Законодавство Хаммурапі встановлювало високі фінансові бар'єри для розірвання шлюбу навіть у випадку безпліддя дружини. Чоловік міг розлучитися лише за умови повернення приданого та сплати значної грошової компенсації (викупу). Крім того, існували норми, що захищали монопольний статус дружини в домі: якщо вона забезпечувала продовження роду, надавши чоловікові рабиню для народження дітей, він втрачав право приводити в дім наложницю [6, с. 335].

На відміну від попередніх шумерських законів «ніппурської редакції», Кодекс Хаммурапі ігнорує можливість шлюбу з блудницею. У шумерському праві за бездітності дружини чоловік міг мати законного спадкоємця від блудниці, хоча остання отримувала право на спільне проживання лише після смерті законної жінки. Відсутність подібної норми у вавилонському зводі може свідчити про суттєві зміни в суспільній ієрархії. Ймовірно, за часів Хаммурапі такі союзи зникли з практики, що відображало прагнення соціуму маргіналізувати блудниць та обмежити їхній вплив. Це вказує на трансформацію суспільної моралі, яка на той період досягла вищого рівня етичної самосвідомості [7, с. 90].

Оскільки майновий аспект був фундаментальним для шлюбу, Кодекс Хаммурапі приділяв значну увагу економічним відносинам між подружжям. Зокрема, норми деталізували питання приданого, шлюбного викупу (статті 159–164) та чітко розмежовували відповідальність за боргами, набутими до створення сім'ї (статті 151–152). Особливої уваги заслуговує стаття 150, яка закріплювала право дружини на дарунок від чоловіка (нерухомість або рухоме майно), підкріплений офіційним документом. Згідно з цією нормою, після смерті чоловіка діти не мали права зазіхати на це майно через суд. Вдова отримувала повне право розпоряджатися ним на власний розсуд, маючи змогу заповісти його улюбленому синові, але не родичам по своїй лінії (братам) [8, с. 44].

Кодекс Хаммурапі містить норми, що захищали жінок від певних видів насильства та зловживань. Зґвалтування заміжньої жінки каралося смертю для злочинця, тоді як жертва вважалася невинуватою. Якщо чоловік безпідставно звинувачував дружину в перелюбі, і звинувачення не підтверджувалося, він зобов'язаний був виплатити їй компенсацію – тобто захист від наклепу теж існував у праві. Втім, у реальних судових процесах жінкам було складніше відстоювати свої права, адже свідчення чоловіків мали вищу юридичну вагу.

Батьківська відповідальність також знаходила відображення в Кодексі. Батько, який насилував власну дочку, підлягав вигнанню з міста. Ця норма, попри свою обмеженість, показує, що навіть у межах патріархальної родини закон намагався встановити певні рамки для захисту жінки від кровного насильства.

У статтях 144–147 Кодексу Хаммурапі чітко розмежовувався статус законної дружини та наложниці. Хоча народження дітей давало наложниці

певний захист – її заборонялося продавати, – це не робило її рівною господині дому. Соціальна дистанція підкреслювалася обов'язком виконувати найважчу роботу. За будь-які прояви непокори чи спроби зрівнятися в правах із законною дружиною, наложницю піддавали суворому покаранню: на неї накладали клеймо рабства (аббутум) і повертали до статусу звичайної рабині. При цьому рабиня, яка не виконала функцію продовження роду, залишалася цілковитою власністю дружини, яка мала повне право її продати [9, с. 97].

Особливий правовий статус мали так звані надітум – жриці певних храмів, яким заборонялося мати власних дітей. Вони могли самостійно укладати угоди, вести справи, надавати позики під відсотки, а їхнє майно підпорядковувалося окремим правилам спадкування. Таким чином, деякі жінки завдяки релігійному статусу отримували ширшу правову суб'єктність, ніж це було доступно пересічній вавилонянці.

Кодекс Хаммурапі не був документом про рівність – він виник у суспільстві, де нерівність між статями вважалася природним порядком речей. Проте він не був і документом про цілковите безправ'я жінок. Правова система стародавнього Вавилону намагалася врегулювати відносини між статями через конкретні зобов'язання, компенсації та процедури – намагалася зробити нерівність передбачуваною і керованою. Саме в цьому полягає парадокс вавилонського права щодо жінок: воно одночасно закріплювало їхню залежність і встановлювало межі, за якими цю залежність не можна було перетворити на свавілля.

Висновки. Таким чином, для дослідників стародавнього Близького Сходу Кодекс Хаммурапі залишається безцінним джерелом, що дозволяє заглянути не лише в правову, а й у повсякденну реальність жінок Месопотамії – їхні турботи, страхи, майнові суперечки, сімейні конфлікти. Норми, викарбувані на базальтовій стелі, зберегли відлуння досвідів тих, хто не мав можливості залишити письмових свідчень, і засвідчують, що питання правового захисту жінки має багатовікову історію, а не є виключно надбанням сучасної епохи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волікова М. Шлюбно-сімейне право в «Законах Хаммурапі». *Наукові записки*. 2025. № 218. С. 95–100.

2. Андрієвич В., Кругляк М. Закони царя Хаммурапі як пам'ятка політичної думки Стародавнього сходу. *Конференції Державного університету «Житомирська політехніка»: Гуманітарні і соціальні науки*. 2020. С. 609–610.

3. Гришко В., Вознюк С. Правовий статус і соціальна роль жінки в Стародавньому світі: від традицій до витоків гендерної рівності. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. Т. 1. № 6. С. 37–43.

4. Савельєв В. Соціально-економічне життя у Вавилоні за царя Хаммурапі. *Старожитності Лукомор'я*. 2020. № 3 (3). С. 5–14.

5. Адаменко О., Окорокова В. В. Правове становище жінки за законами Хаммурапі. *Сучасні виклики соціально-політичного розвитку: політико-правові, соціально-економічні та культурні виміри*: матеріали другої Всеукр. студент. науково-практ. конф., м. Одеса, 21 трав. 2021 р. Одеса, 2021. С. 6–8.

6. Стукаленко Д. Ю., Беззубенко А. В. Закони Хаммурапі як історичне джерело. *Наука та освіта в дослідженнях молодих учених*: *матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. для студ., аспірантів, докторантів, молодих уч.*, м. Харків, 14 трав. 2020 р. Харків, 2020. С. 334–336.

7. Джумаєва Д. Р., Стадник І. Ю. Права жінок за часів царя Хаммурапі. *Проблеми правової системи України* : *Матеріали І Всеукр. науково-практ. конф.*, м. Черкаси, 10 груд. 2021 р. Черкаси, 2021. С. 88–90.

8. Дулгерова О., Прокопенко Д. Сімейне законодавство за законами Хаммурапі та законами Ману. *Проблеми формування правової держави в Україні*: *матеріали круглого столу*, м. Черкаси, 9 груд. 2021 р. Черкаси, 2021. С. 43–46.

9. Логвиненко І., Логвиненко Є. Статус жінки на Стародавньому сході: особливості шлюбно-сімейних відносин у Месопотамії. *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 91–106.

АФІНСЬКИЙ МІФ ПРО АВТОХТОМНІСТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВИКЛЮЧЕННЯ

Соловій Петро,
здобувач вищої освіти першого рівня історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: solovipetro333@gmail.com

Науковий керівник: **Секо Ярослав**, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Місто у античному та загалом стародавньому світі було не лише місцем проживання, але й тією відправною точкою, що відокремлювала цивілізацію від варварського світу. Воно виступало ключовою формою організації соціально-політичного, сакрального та культурного життя спільноти. Саме в його межах формувалися уявлення про «своїх» і «чужих», про належність і виключення, про право участі у політичному житті. У цьому контексті міф про походження міста відігравав ключову роль, адже саме він легітимізував соціальний устрій, закріплював ієрархію та визначав критерії приналежності до громади. Особливо це простежується у Афінах, де міф про походження спільноти пов'язується із землею поліса, та водночас стає інструментом виключення тих, хто не міг претендувати на таке походження.

Саме це зумовлює актуальність аналізу афінського міфу про автохтонність як інструмента виключення та самолегітимізації політично-соціального устрою міста. Відтак, метою дослідження є аналіз міфу про походження Афін та його спільноти. Для досягнення цієї мети передбачається розглянути основні наративи походження афінян, зокрема пов'язані з постатями Кекропа, Еріхтонія і Ерехтея, простежити їхнє функціонування у політичному дискурсі класичної доби, а також з'ясувати, яким чином ці міфи слугували засобом конструювання колективної ідентичності та водночас механізмом виключення «інших» із політичної громади. Окрему увагу буде приділено співвідношенню міфологічного наративу й реальних соціально-політичних практик афінського полісу.

На сучасному етапі історіографічних досліджень міф постає як складне культурне явище, що водночас має вагомий соціальний та політичний характер. У цьому контексті важливими є підходи польсько-англійського антрополога Броніслава Малиновського, який досліджуючи, племінні

суспільства, зазначав, що «він завжди використовується для пояснення особливих привілеїв або обов'язків, вражаючої соціальної нерівності, важкого тягаря соціального рангу – як дуже високого, так і дуже низького» [1]. Це положення є особливо важливим у контексті аналізу автохтонності афінської спільноти.

Насамперед варто розглянути сам міф, перш ніж переходити до його аналізу. Міф про походження афінської спільноти розповідає про перших царів Аттики – Кекропа, Еріхтонія та Ерехтея, які пов'язувалися безпосередньо із землею Афін. Засновник Афін Кекроп постає у міфологічній традиції як напівлюдина-напівзмія, народжений самою землею Аттики. Саме за його правління відбувається суперечка між Посейдоном та Афіною за владу над землею, у якій Кекроп віддає перевагу богині, даром якої стала олива. Відтоді Афіна стає покровителькою міста, а самі Афіни отримують її ім'я.

Друга частина міфу розповідає про наступника Кекропа – Еріхтонія, сина бога Гефеста, що так само як і його попередник був народжений землею. Народження Еріхтонія мало таємничий характер, тому богиня Афіна взяла немовля під свою опіку. Коли він виріс, то став царем Афін і вважався одним із перших упорядників афінського життя. Саме йому приписували заснування найдавнішого свята на честь Афіни – *Παναθήναια* (Панафіней), які стали одним із головних релігійних і громадських свят міста. Крім цього, Еріхтонія вважали винахідником колісниці та засновником перегонів на колісницях в Афінах.

Заключна частина міфу описує далекого нащадка Еріхтонія – Ерехтея, правління якого припадає на війну проти міста Елевсіна. Війна складалася для афінян невдало, тому Ерехтей звернувся до дельфійського оракула Аполлона, щоб дізнатися, яким чином можна здобути перемогу. Відповідь піфії виявилася жорстокою: Афіни будуть врятовані лише тоді, коли цар принесе в жертву одну зі своїх дочок. Донька Ерехтея, Хтонія, дізнавшись про пророцтво, добровільно погодилася пожертвувати собою заради батьківщини. Попри батьківський біль, Ерехтей виконав вимогу богів, ставлячи порятунок Афін вище за власну родину. Після жертвопринесення відбулася вирішальна битва, у якій Ерехтей зійшовся в двобої з Іммарадом. Після тривалого бою афінський цар переміг і вбив свого супротивника. Смерть Іммарада викликала гнів його батька Евмолпа, який звернувся по допомогу до Посейдона. Бог моря прибув до Аттики та, вразивши землю своїм тризубцем, убив Ерехтея. Так афінський цар загинув, захищаючи своє місто [2].

Аналізуючи цей міф, можна виділити дві основні його функції. По-перше, це автохтонність як ключова ідея міфу. Афіняни вважали себе народом, що походить безпосередньо із землі Аттики, а не прийшов на неї з інших територій, як це простежується у міфологічних традиціях багатьох інших грецьких полісів. Саме тому постаті Кекропа та Еріхтонія, народжених землею, мали особливе значення для афінської колективної свідомості. Через цей міф афінська громада підкреслювала власну винятковість та давність свого походження, пов'язуючи себе із самою територією поліса. Водночас така традиція виконувала й важливу політичну функцію, адже дозволяла протиставляти «справжніх» афінян

іншим мешканцям Аттики та чужинцям, які не могли претендувати на подібне походження.

Про цю ідею міфу про автохтонність певною мірою підтримують і античні автори, зокрема Геродот чи Фукідід. Так, наприклад, Фукідід звертає увагу на стабільність населення Аттики та відсутність значних міграційних змін у цьому регіоні. Він зазначає: «В Аттиці, однак, при нестачі її ґрунтів, дуже довго не було громадянських заворушень, і в цій країні завжди проживало одне і те ж населення» [3, с. 2]. Це свідчення важливе тим, що воно підкріплює уявлення про відносну безперервність місцевої спільноти та її глибоке коріння в аттичній землі. Хоча сучасна історіографія критично ставиться до буквального розуміння автохтонності, для самих афінян така ідея знаходила часткове підтвердження у їхній історичній пам'яті, що дозволяло міфу залишатися переконливим та соціально функціональним.

По-друге, важливою є сакральна і традиційна функція міфу. У цьому вимірі міф про походження Афін не лише пояснює витоки спільноти, але й закріплює її релігійно-ритуальну систему, надаючи їй божественного авторитету. Постать Еріхтонія, як засновника важливих міських традицій, зокрема *Παναθήναια*, безпосередньо пов'язує політичну спільноту з культом Афіни, яка виступає покровителькою міста. Таким чином, міф виконує функцію легітимізації свят і обрядів, адже їхнє походження приписується не людському винаходу, а напівбожественному або героїчному минулому. Окрім цього, він формує відчуття безперервності традиції, де сучасне життя міста постає як продовження сакрального порядку, закладеного в міфологічному часі. Через це релігійні практики Афін набувають не лише культового, але й політико-ідентифікаційного значення, об'єднуючи громадян навколо спільної пам'яті про своє священне походження.

Переходячи до практичного виміру, варто наголосити, що ідея автохтонності в Афінах виходила далеко за межі міфологічного наративу і була інституційно закріплена в правових та соціальних механізмах поліса. Найбільш показовим у цьому контексті стало громадянське законодавство доби Перікла, яке різко звузило критерії належності до афінської громади, встановивши вимогу походження від обох батьків-афінян для отримання громадянського статусу. Така норма фактично перетворювала «чистоту походження» на юридичну категорію, що прямо корелювала з міфологічною ідеєю автохтонного походження.

Важливим елементом соціального виключення були і метеки – постійні мешканці Афін без громадянських прав. Вони не могли брати участь у народних зборах, обіймати політичні посади чи володіти землею, а також були зобов'язані сплачувати спеціальний податок – *μετοίκιον* – і мати громадянського посередника – *προστάτης*, який представляв їх у правових справах. Таким чином, навіть тривале проживання в полісі не надавало права включення до політичної спільноти, що підкреслювало жорсткий зв'язок між кровним походженням і громадянством [4, с. 26].

Окремим механізмом контролю належності виступала процедура докімасії – перевірки походження та моральної «придатності» особи перед наданням громадянських прав або допуском до певних посад. Вона

функціонувала як інституційний фільтр, що запобігав проникненню «чужих» елементів у політичне тіло громади [4, с. 55].

Міф про автохтонність активно підкріплювався також у публічному дискурсі, особливо у надгробних промовах, де афіняни постають як народ, «народжений із самої землі Аттики» та принципово відмінний від інших греків. У промові Перікла, переданій Фукідідом, ця ідея набуває політичного звучання, адже підкреслюється унікальність афінського походження та його перевага над іншими полісами [5, с. 36–37]. У такий спосіб міфологічна конструкція перетворюється на риторичний інструмент легітимації соціальної ієрархії та виключення «неафінян» із кола повноправних громадян.

Висновки. У дослідженні встановлено, що міф виконував функцію символічної легітимації соціальної ієрархії. Постаті Кекропа, Еріхтонія та Ерехтея формували уявлення про безперервність і «природність» афінської громади, водночас закріплюючи її винятковість у порівнянні з іншими полісами. Це дозволяло не лише конструювати позитивний образ «своїх», але й чітко окреслювати межу між громадянами та тими, хто перебував поза межами політичної спільноти.

Окремо було показано, що міфологічні уявлення про автохтонність мали безпосереднє відображення у реальних соціально-правових практиках Афін. Законодавчі обмеження громадянства, статус метеків, а також інституційні процедури контролю належності (докімасія) свідчать про системне закріплення принципу виключення на рівні державного устрою. Таким чином, міф не існував окремо від реальності, а навпаки – активно взаємодіяв із нею, підсилюючи та виправдовуючи існуючі механізми соціального розмежування. Крім того, аналіз джерел показав, що ідея автохтонності була підтримана та посилена античною історіографічною та риторичною традицією, зокрема у творах Фукідіда та в публічному дискурсі класичної доби. Це сприяло перетворенню міфу на частину політичної мови Афін, у якій він виконував функцію не лише пояснення минулого, але й обґрунтування сучасного соціального порядку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Malinowski B. Magic, Science and Religion and Other Essays. URL: https://monoskop.org/images/4/41/Malinowski_Bronislaw_Magic_Science_and_Religion_and_Other_Essays_1948.pdf
2. Кун М. А. Легенди і міфи Давньої Греції. К., 2002. 448 с.
3. Thucydides. History of the Peloponnesian War. Book I.
4. Арістотель. Афінська політія. URL: https://ibib.ltd.ua/aristotel-afinskaya-politiya.html
5. Thucydides. History of the Peloponnesian War. Book II.

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ АФІНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У КЛАСИЧНИЙ ПЕРІОД

Маковецька Олена,
здобувачка вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені В. Гнатюка
e-mail:elenikamakovetska@gmail.com

Науковий керівник: **Секо Ярослав,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Досвід афінської демократії V ст. до н.е. традиційно розглядається як один із перших прикладів народовладдя в історії. Водночас така оцінка часто спрощує реальну картину: демократія в Афінах не була сталою чи завершеною системою, а формувалася поступово, у процесі політичної боротьби та інституційних змін. Після греко-перських війн афінський поліс опинився в умовах внутрішньої напруги: з одного боку, зростав вплив демосу, з іншого – зберігалися позиції аристократії, зокрема через ареопаг. Саме ця суперечність зумовила необхідність реформ [5, с. 84–85].

Важливим етапом у цьому процесі стали перетворення Ефіальта, спрямовані на обмеження повноважень ареопагу та передача їх народним інституціям означали не просто перерозподіл влади, а зміну самої логіки політичного устрою. Влада поступово переходила від вузького кола знаті до ширшої громадянської спільноти. У цьому сенсі дії Ефіальта можна розглядати як спробу повернення до принципів рівності участі, які раніше лише окреслювалися в реформах Солона та Клісфена. Водночас ці зміни не були безконфліктними: опір аристократії був настільки сильним, що сам реформатор загинув. Цей факт показує, що демократичні перетворення в Афінах не були результатом консенсусу, а радше наслідком гострої політичної боротьби [3, с. 56–60].

Подальший розвиток демократії пов'язаний із діяльністю Перікла, який зумів не лише закріпити досягнуті зміни, але й надати їм відносної стабільності. Його політика не зводилася до радикальних реформ; навпаки, вона полягала у поступовому вдосконаленні вже існуючих інститутів. Одним із ключових нововведень стало запровадження оплати за виконання державних функцій, що відкрило можливість участі в політичному житті для ширших верств громадян. Це мало принципове значення, адже демократія переставала бути привілеєм заможних і ставала більш інклюзивною.

Водночас античні автори не ідеалізують цей період. У «Поховальній промові», переданій Фукідідом, Перікл стверджує: «наш лад зветься демократією, бо влада перебуває в руках не меншості, а більшості» [1].

Однак той самий Фукідід зауважує, що фактично за Перікла держава керувалася однією впливовою особою [1]. Це свідчить про певний парадокс: формально Афіни були демократією, але на практиці значну роль відігравав авторитет політичного лідера. Плутарх також підкреслює цю особливість, зазначаючи, що Перікл «керував народом, але водночас стримував його», тобто не просто відображав волю демосу, а й формував її [2, с. 178].

Тому, афінська демократія вже у період свого розквіту містила внутрішні суперечності. Вона проголошувала рівність громадян, але водночас залишалася обмеженою: політичні права мали лише повноправні громадяни-чоловіки, тоді як жінки, раби та метеки були виключені з політичного процесу. Це дозволяє говорити про те, що афінська демократія була водночас інноваційною і обмеженою, поєднуючи елементи відкритості з соціальними бар'єрами.

Ще більш показовою є зовнішня політика Афін, яка вступала у пряму суперечність із демократичними ідеалами. Афінський морський союз поступово перетворювався на інструмент домінування, а союзники фактично втрачали автономію. У «Мелоському діалозі» Фукідід передає позицію афінян словами: «сильні роблять те, що можуть, а слабкі терплять те, що мусять» [1]. Цей вислів став одним із найвідоміших свідчень реалістичного підходу до політики і демонструє розрив між внутрішньою демократією та зовнішньою практикою.

Важливе значення має, криза кінця V ст. до н.е. яка показала вразливість афінської демократії. Пелопоннеська війна не лише виснажила ресурси поліса, але й загострила внутрішні суперечності. Політична боротьба, економічні труднощі та зростання недовіри до демократичних інститутів призвели до олігархічних переворотів. Події 411 та 404 рр. до н.е. фактично означали демонтаж демократичної системи і повернення до влади вузького кола осіб [5, с. 188].

Проте важливо, що цей відкат не став остаточним. Відновлення демократії у 403 р. до н.е. можна розглядати як один із перших історичних прикладів її свідомої реставрації. Особливістю цього процесу стало прагнення уникнути нової хвилі громадянського конфлікту. Запровадження амністії, яка поширювалася на більшість учасників попередніх подій, стало ключовим кроком до стабілізації. Як зазначають античні джерела, афіняни вирішили «не згадувати зла» [3, с. 156], що дозволило відновити політичну спільноту.

Після реставрації демократії відбуваються важливі інституційні зміни. Зростає роль писаного права, здійснюється кодифікація законів, посилюється контроль за посадовими особами. Це свідчить про те, що афіняни намагалися зробити свою політичну систему більш стійкою та передбачуваною. Демократія вже не сприймалася як щось самоочевидне – вона потребувала захисту і вдосконалення.

Якщо порівнювати афінську модель із іншими формами правління, зокрема зі Спартою, де влада була зосереджена в руках вузької групи, Афіни пропонували значно ширший рівень участі громадян. Водночас ця модель виявилася більш вразливою до внутрішніх конфліктів. Це дозволяє зробити висновок, що розширення політичної участі не завжди гарантує стабільність, якщо інститути не здатні ефективно регулювати конфлікти.

У цьому сенсі афінський досвід є показовим: він демонструє як потенціал демократії, так і її обмеження.

Важливо й те, що ще античні мислителі критично оцінювали демократію. Арістотель, наприклад, вважав її «відхиленою формою» правильного устрою, якщо вона перетворюється на владу натовпу [4, с. 132]. Його зауваження про небезпеку демагогії відображають реальні проблеми, з якими стикалися Афіни. Водночас інші автори підкреслювали її значення як форми політичної участі, що не має аналогів у тогочасному світі.

Висновки. У підсумку можна стверджувати, що афінська демократія була не стільки завершеною моделлю, скільки процесом постійного становлення і змін. Реформи Ефіальта започаткували глибоку трансформацію політичної системи, діяльність Перікла сприяла її стабілізації, а події кінця V ст. до н.е. продемонстрували її вразливість і водночас здатність до відновлення. Саме ця динаміка – від реформ до кризи і реставрації – робить афінський досвід особливо важливим для розуміння природи демократії.

Отже, афінська демократія класичної доби не може розглядатися як ідеальний або завершений зразок. Вона поєднувала прагнення до рівності з фактичними обмеженнями, політичну участь із впливом лідерів, внутрішню свободу з зовнішнім домінуванням. Її історія свідчить про те, що демократія є не статичним станом, а складним і суперечливим процесом, який формується під впливом конкретних історичних обставин і потребує постійного перегляду та підтримки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фукідід. Історія Пелопоннеської війни, IV,124.
2. Плутарх. Порівняльні життєписи / за пер.Й. Кобіва. Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1991. 540 с.
3. Історія європейської цивілізації. Греція / за ред. У. Еко. Харків: Фоліо, 2016. 1160 с.
4. Арістотель. Політика. / пер. з давньогр. О.Кислюка. К.: Основи, 2000. 239 с.
5. Hansen M. H. *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes*. Oxford: Blackwell, 1991. 247 p.
6. Ober J. *Mass and Elite in Democratic Athens*. Princeton: Princeton University Press, 1989. 389 p.
7. Samons L. *What's Wrong with Democracy? From Athenian Practice to American Worship*. Berkeley, 2004. 303 p.

ВЗАЄМОЗВ ’ЯЗОК ПОЛІТИЧНИХ, ВІЙСЬКОВИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН У СУСПІЛЬСТВІ НА ПРИКЛАДІ РИМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Войтович Денис,
здобувач вищої освіти
першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: worgenden@gmail.com

Науковий керівник: **Секо Ярослав**,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії
та релігієзнавства
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Історія Римської республіки є прикладом як політичні інституції, військова організація і соціальні зміни тісно взаємопов’язані у тривалому процесі впливу один на одного від ранньої республіки до постання Римської імперії. Розвиток римського війська не лише сприяв територіальному розширенню Риму, але також перетворенням у структурі римського суспільства та зміні балансу політичної сили всередині держави. Водночас, соціальна нерівність, економічне становище та політичні суперечності мали вплив на римську армію, послаблюючи традиційні республіканські інститути, що, зрештою, стало однією з причин падіння Республіки у І столітті до нашої ери. Таким чином, Римська республіка слугує прикладом взаємозалежності політичних, військових та соціальних чинників у розвитку суспільства.

Зв’язок між розвитком війська та політичними перетвореннями можна прослідкувати вже впродовж періоду Ранньої Республіки (приблизно 500–300 рр. до н. е.). У цей період служба у війську була тісно пов’язана з громадянством та володінням майном. Римське суспільство було засноване на принципах наявності у громадян як політичних прав, так і військових зобов’язань. Армія відображала соціальну структуру римського суспільства, оскільки чим заможніший був громадянин – тим краще спорядження він міг собі дозволити і його можливості зайняти престижну посаду були все більші. Це зв’язок між громадянством, власністю та військовою службою допомагав підтримувати авторитет римської аристократії – патриціїв, які займали як політичне, так і військове верховенство у державі [1].

Реформи військової та політичної організації шостого римського царя Сервія Тулія, які ймовірно почалися ще за його попередників та

продовжувалися до середини та пізньої Республіки, поділили римських громадян на класи залежно від їхнього майнового стану та військової придатності. Громадяни, які мали значні статки, служили у важкій піхоті або кавалерії, тоді як бідніші громадяни займали менш важливі військові посади. Така структура зміцнювала політичну владу аристократії, оскільки заможні патриції та знатні родини мали перевагу як у військовому керівництві, так і в політичних інституціях, таких як Сенат і магістратури. Військове командування стало одним з найважливіших джерел престижу та політичної легітимності в римському суспільстві [2].

Римська армія ранньої республіки виконувала функцію не лише військової, але також і соціальної та політичної інституції. Служба у війську зміцнювала колективну римську ідентичність та відданість республіці. У той самий час, війни поширювали вплив патриціанських сімей, чиї політичні успіхи значною мірою залежали від їхніх військових досягнень. Римські державні посадовці, магістрати, як наприклад консули, отримували визнання за свої військові здобутки, а тріумфи та інші громадські святкування сприяли прихильності армії та народу до успішних полководців, таких як Марк Фурій Камілл, Сципіон Африканський, Луцій Корнелій Сулла, Гней Помпей та Гай Юлій Цезар. Цей зв'язок між політичним авторитетом та військовим лідерством став однією з визначних рис суспільства Римської республіки [3, 4].

Римська армія середини Республіки (приблизно 263–133 р. до н. е.) чітко демонструє, як військова експансія змінила римське суспільство та політику. У III та II століттях до нашої ери Римська республіка зазнала значних змін, значною мірою спровокованих низкою значних військових конфліктів, зокрема Пунічними війнами проти Карфагену. Перемога Риму в цих війнах закріпила римське панування у всьому західному Середземномор'ї та поклала початок періоду стрімкої експансії. Однак ці завоювання мали також серйозні економічні та соціальні наслідки в самій Італії [5].

Військова експансія принесла римському суспільству величезні багатства, рабів, данину та нові сільськогосподарські землі. Аристократи та сенаторська еліта використали ці ресурси для придбання великих земельних маєтків, відомих як латифундії. Рабська праця дедалі більше витісняла дрібне селянське господарство, через що заможні землевласники домінували у виробництві сільськогосподарської продукції. Унаслідок цього багато римських селян втратили свою землю та економічну незалежність [5].

Ці зміни мали серйозні політичні та військові наслідки, оскільки незалежні селян-землевласники традиційно становили основу римської громадянської армії. Занепад селянства послабив традиційні соціальні основи республіки та поглибив соціальну нерівність по всій Італії. У такий спосіб військова експансія Риму за межі Італії безпосередньо сприяла економічній кризі та класовим суперечностям на Апеннінському півострові.

Зростаюче накопичення багатства в руках аристократії посилила політичний конфлікт у республіці. Реформи, запропоновані Тиберієм та Гаєм Гракхами у II столітті до нашої ери, слугують прикладом зв'язку між соціальною нерівністю, занепадом військової могутності та політичною

нестабільністю. Основою реформ братів Гракхів був перерозподіл державних земель на користь бідних римських громадян, щоб відновити економічні основи громадянського війська та обмежити владу заможних землевласників [6].

Ці реформи свідчать про чітке розуміння політичними діячами взаємозв'язку військового потенціалу та соціальними умовами. Гракхи вважали, що знищення класу дрібних селян загрожує не лише соціальній стабільності, а й військовій могутності Риму, оскільки традиційними майновими вимогами все менше громадян відповідало критеріям придатності до військової служби [6, 7]. Однак Сенат рішуче чинив опір цим реформам, оскільки вона суперечила економічним інтересам аристократії.

Убивство братів Гракхів стало важливим моментом в політичній історії Риму. Політичні суперечки дедалі частіше призводили до насильства, залякувань та громадянських конфліктів, а не до компромісів, досягнутих за допомогою республіканських інститутів. Цей занепад політичних норм свідчить про те, як соціальна напруга, спричинена економічними перетвореннями та військова експансія, дестабілізувала саму республіку.

Іншим важливим етапом у взаємозв'язку між військовими, політичними та соціальними змінами став період пізньої республіки, 133–131 р. до н. е., коли відбулися військові реформи, що традиційно асоціюються з Гаєм Марієм. В цей час безперервні війни Риму вимагали постійного збільшення війська, тоді як соціальна та економічна нерівність призводила до зменшення кількості громадян, які володіли майном, достатнім для проходження військової служби [7].

Марій, зважаючи на цю кризу, приблизно 107 р. до н. е., допустив до військової служби громадян, які не мали землі. Ця реформа докорінно змінила римську військову систему, оскільки військова служба для багатьох солдат ставала основним джерелом доходів. Римська армія поступово перетворювалася з тимчасового громадянського ополчення на більш постійні і професійні збройні сили.

Реформи Марія мали також серйозні політичні наслідки. Військових дедалі частіше ставали віддані окремим полководцям, які забезпечували їх зарплатою, земельними наділами та винагородами після закінчення військової служби [7, 8]. Вірність перейшла від Сенату та держави до впливових військових командирів. Таким чином, армія стала невід'ємною частиною політичних конфліктів та соціальних змін, що вказувало на ослаблення традиційних громадянських структур та посилення політичних амбіцій військових керівників, що, зрештою, стало однією з причин падіння республіканського ладу.

Поява надзвичайно впливових полководців у І ст. до н. е. є одним із результатів цих перетворень. Луцій Корнелій Сулла продемонстрував політичну силу особистого армії, коли у 88 р. до н. е. він повів свої війська на Рим, ставши першим римським полководцем, який застосував військову силу безпосередньо проти самої республіки [8]. Це свідчило про те, що римська армія стала інструментом особистої політичної влади.

Пізніші військові лідери, такі як Гней Помпей Великий та Гай Юлій Цезар, ще більше зміцнили зв'язок між військовим командуванням та політичним пануванням. Юлій Цезар значною мірою покладався на

відданість своїх військових під час Галльської війни та подальшої громадянської війни проти Помпея й Сенату. Перехід Цезарем Рубікону у 49 р. до н. е. символізував крах республіканського політичного ладу та тріумф військової сили над колишніми традиційними інституціями [8, 9].

Громадянські війни кінця республіканського періоду підтверджують взаємозв'язок між військовими конфліктами, соціальною нестабільністю та політичними перетвореннями. Суперництво між ворогуючими полководцями дестабілізувало римську державу, тоді як прості громадяни дедалі більше покладалися на лідерів, які обіцяли земельну реформу, військові нагороди, списання боргів та економічну підтримку [9].

Такі політичні угрупування, як "популяри" та "оптимати", відображали більш загальні соціальні розбіжності в римському суспільстві. "Популяри" прагнули заручитися підтримкою ветеранів, міської бідноти та нижчих соціальних верств, тоді як "оптимати" відстоювали авторитет сенату та патриціанські привілеї. Ці політичні конфлікти були нерозривно пов'язані з соціальними та військовими подіями, оскільки військові лідери покладалися на підтримку народу та відданість солдатів для реалізації своїх політичних амбіцій [10]. Водночас римська політична культура зазнала значних змін. Традиційні республіканські цінності, такі як колективне управління, громадянська відповідальність, поміркованість та повага до інститутів, ослабли в період імперської експансії. Багатство, здобуте завдяки завоюванням, сприяло поширення корупції, розкоші та політичної конкуренції серед аристократичної еліти.

Зростаюча концентрація влади в руках окремих військових командирів зрештою зробила республіканську систему нездатною до мирного вирішення конфліктів. Політичне насильство, громадянські війни та військові втручання стали звичними явищами римського політичного життя у I столітті до нашої ери [10]. Інститути республіки, спочатку створені для відносно невеликого міста-держави, що керувалося за принципом участі громадян, виявилися неспроможними впоратися з політичним і соціальним тиском, спричиненим експансією та мілітаризацією.

Висновки. Отже, Римська республіка є прикладом того, як політичні, військові та соціальні зміни були тісно пов'язані процесами, що постійно впливали одне на одне протягом усієї історії Риму. Римська армія пройшла етапи від ополчення, заснованого на громадянському обов'язку, до професійних збройних сил, що дедалі більше пов'язувалися з окремими полководцями. Військова експансія зміцнювала Рим зовні, але водночас посилювала економічну нерівність, соціальну напруженість та політичну нестабільність усередині республіки. Падіння республіканського ладу та прихід імперії є прикладом того, як експансія, мілітаризація, економічна нерівність та політична конкуренція можуть дестабілізувати навіть дуже успішну політичну систему. Римський досвід демонструє, що військову силу не можна відокремити від соціальних та політичних реалій, оскільки армії як формують суспільства, яким вони служать, так і формуються ними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Моммзен Т. Історія Риму. К., 2023. 384 с.

2. Тіт Лівій. Від заснування Міста. Книги I-V. Київ: Laurus, 2022. 384 с.
3. Cornell, T. J. The Beginnings of Rome. 1995.
4. Goldsworthy, A. The Complete Roman Army. 2003.
5. Goldsworthy, A. Roman Warfare. 2000.
6. Fields, N. The Roman Army of the Punic Wars 264–146 BC. Oxford: Osprey Publishing. 2007.
7. Goldsworthy, A. Cannae. 2001.
8. Dobson, M. The Army of the Roman Republic: the 2nd Century BC. 2008.
9. Fraccaro, P. La storia dell'antichissimo esercito romano e l'età dell'ordinamento centuriato. 1931.
10. Cadiou, F. L'armée imaginaire: les soldats prolétaires dans les légions romaines au dernier siècle de la République. Mondes anciens. Paris: Les Belles Lettres. 2018.

ВІЙСЬКОВІ СТРАТЕГІЇ ГАЯ ЮЛІЯ ЦЕЗАРЯ ЯК ЧИННИК УТВЕРДЖЕННЯ ЙОГО ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ В РИМСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Березюк Руслан,
здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: ruslan.berezuk06@gmail.com

Науковий керівник: **Секо Ярослав**,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Постать Гая Юлія Цезаря належить до тих історичних феноменів, у яких військова діяльність не може бути відокремлена від політичної. Його кар'єра розгорталася в умовах глибокої кризи Римської республіки, коли традиційні механізми сенатського управління дедалі частіше поступалися місцем персональним політичним угрупованням, впливові полководців, силі війська та боротьбі за прихильність народу. У цьому контексті військові стратегії Цезаря були не лише засобом перемоги над зовнішніми і внутрішніми ворогами. Вони стали одним із головних інструментів формування його політичного авторитету, зміцнення особистої влади та поступового виходу за межі республіканської політичної традиції.

Актуальність теми полягає в тому, що військова діяльність Цезаря дає змогу простежити механізм перетворення республіканського магістрата на фактичного одноосібного правителя. Його успіх не можна пояснити лише талантом полководця або сприятливими обставинами. Цезар створив цілісну модель дії, у якій поєднувалися швидкість маневру, інженерна майстерність, сувора дисципліна, особиста харизма, дипломатичне використання союзників, контроль над військом і продумана політична самопрезентація. Джерельну основу дослідження становлять чотири основних твори: Плутархові «Порівняльні життєписи», Светонієві «Життєписи дванадцяти цезарів», Цезареві «Записки про громадянську війну» та «Записки про Галльську війну». Кожне з цих джерел висвітлює окремий аспект проблеми. Плутарх розглядає Цезаря як історичну особистість із виразними моральними й психологічними рисами; Светоній акцентує увагу на біографічних деталях, особистих якостях і політичних вчинках; сам Цезар у «Галльській війні» створює образ раціонального, дисциплінованого та успішного воєначальника; у «Громадянській війні» він виступає вже як політик, який прагне виправдати свої дії перед римським суспільством.

У Плутарха і Светонія ранній Цезар постає не як випадковий продукт політичної боротьби, а як людина, небезпечність якої була помічена ще на початку її життєвого шляху. Обидва автори подають конфлікт юного Цезаря із Суллою як перший важливий прояв його політичної самостійності. Светоній зазначає, що диктатор Сулла не зміг примусити Цезаря покинути Корнелію, дочку Цінни, а згодом позбавив його жрецького сану, спадщини й змусив переховуватися [2, с. 7]. У цьому епізоді вже виявляється характерна риса Цезаря: він не був схильний до демонстративного підкорення навіть тоді, коли політична сила була не на його боці. А Плутарх передає цю ситуацію ще виразніше: Сулла, відповідаючи тим, хто просив не чіпати молодого Цезаря, нібито сказав, що в цьому хлопцеві «сидить багато Маріїв» [1, с. 188]. Цей вислів важливий не лише як біографічна деталь. Він показує, що Цезар із самого початку сприймався в контексті ширшого політичного конфлікту між сулланською аристократичною реакцією та маріансько-популярською традицією. Отже, майбутня військова кар'єра Цезаря виростала з політичного ґрунту, де питання особистої безпеки, родинної пам'яті, партійної належності та боротьби за вплив були тісно переплетені.

Не менш показовим є епізод із піратами. У Плутарха Цезар поводиться в полоні так, наче не він залежить від піратів, а вони – від нього: коли ті зажадали двадцять талантів викупу, він, сміючись, сам пообіцяв п'ятдесят, бо вони, за його словами, «не знають, кого спіймали» [1, с. 188]. Після звільнення Цезар швидко організував переслідування і покарання піратів. У цій сцені вже проступає особлива модель поведінки: приниження негайно перетворюється на демонстрацію сили, а особиста небезпека – на нагоду для утвердження авторитету. Ранні біографічні сюжети у Светонія і Плутарха важливі для розуміння подальших військових стратегій Цезаря. Його майбутня манера командування ґрунтувалася не лише на раціональному розрахунку. Вона спиралася на особисту сміливість, здатність діяти швидко, не втрачати психологічної переваги та перетворювати кожен кризовий момент на політичний ресурс. Саме тому військовий успіх Цезаря був нерозривно пов'язаний із його особистим стилем владарювання.

Справжньою основою політичної могутності Цезаря стала Галльська війна. Вона дала йому те, чого не могли забезпечити лише консульство, красномовство чи народна популярність: тривале командування легіонами, військову славу, здобич, систему особистої відданості війська і репутацію полководця, який розширює межі римського світу. У «Записках про Галльську війну» Цезар починає виклад із географічного та етнополітичного опису Галлії. Він поділяє її на три частини – землі белгів, аквітанів і власне галлів, підкреслюючи відмінності між ними в мові, звичаях і законах [4, с. 1]. Такий вступ має не лише інформативний характер. Він демонструє читачеві, що Цезар не просто воює, а розуміє простір, у якому діє: його народи, кордони, ріки, союзи, рівень воєнної небезпеки. Перший великий епізод Галльської війни – конфлікт із гельветами – показує Цезаря як полководця, який уміє діяти на випередження. Дізнавшись про намір гельветів пройти через римську Провінцію, він швидко прибув до Женеви, наказав зруйнувати міст і спорудити оборонну лінію від Женевського озера до Юри [4, с. 5]. У

цьому рішенні поєднано кілька стратегічних елементів: контроль комунікацій, використання природного рельєфу, інженерне укріплення та політичне обґрунтування дії як оборони римської території.

Цезар не обмежувався прямим зіткненням. Він умів перетворювати територію на інструмент війни. Під час кампанії проти Аріовіста він діяв не лише як командир легіонів, а й як захисник союзників Риму. За словами самого Цезаря, становище едуїв, яких сенат неодноразово визнавав «братами» і «родичами» римського народу, було принизливим для величі Римської держави [4, с. 21]. Тим самим воєнний похід проти германського вождя подавався як законний захист союзників, а не як особиста експансія.

Війна з Аріовістом особливо добре розкриває психологічну сторону Цезаревого командування. Перед зіткненням із германцями в римському війську поширився страх. Цезар відповів на це промовою, у якій поставив під сумнів право воїнів обговорювати стратегічні рішення полководця і заявив, що, навіть якщо інші не підуть, він виступить лише з X легіоном. Наслідок був очевидний: легіони відновили бойовий дух, а X легіон набув особливого статусу в системі особистої відданості Цезарю [4, с. 25–26]. Це був не просто дисциплінарний прийом. Цезар перетворив кризу страху на акт символічного згуртування армії довкола своєї особи. Характерним для його стратегії було й поєднання оборони з наступом. У боротьбі з Аріовістом Цезар, бачачи, що супротивник намагається відрізати його від постачання, обрав позицію для нового табору, висунув військо трьома лініями, дві з яких прикривали роботи, а третя будувала укріплення [4, с. 32]. Тут бачимо типову для Цезаря модель: навіть під тиском ворога він не відмовляється від інженерної організації простору, бо табір, вал і порядок шикування для нього є такими ж засобами перемоги, як меч і спис.

Також, важливим було вміння Цезаря провокувати ворога на невигідні дії. Плутарх, описуючи боротьбу з германцями, зазначає, що Цезар почав чинити наскоки на укріплення біля табору германців і дражнив їх доти, доки вони не вийшли з табору й не дали втягнути себе в бій [1, с. 202]. У цьому епізоді чітко простежується одна з ключових рис його стратегії: він не просто чекав слушного моменту, а створював його, впливаючи на психологію противника.

Галльська війна була також школою мобільності. Цезар часто перемагав не тому, що мав абсолютну чисельну перевагу, а тому, що швидше зосереджував сили у потрібному місці. Плутарх наводить показовий приклад: коли галли облягли Ціцерона, Цезар, маючи лише близько семи тисяч воїнів, поспішив на допомогу, але не вступив одразу в бій із переважаючими силами, а обрав вигідну позицію, удавано демонстрував страх, укріплював табір і лише тоді завдав удару по ворогу [1, с. 202]. Цей сюжет добре ілюструє його здатність поєднувати швидкість маршу з обережністю в бою.

Отже, Галльська війна створила для Цезаря фундамент політичної влади. Він здобув славу переможця, але ще важливіше – сформував армію, яка звикла бачити в ньому не просто посадову особу, а вождя. У республіканській системі така відданість була небезпечною, бо переносила центр лояльності з держави на конкретного полководця. Плутарх прямо пов’язує галльські перемоги Цезаря з його політичним

піднесенням. Після війни з Аріовістом, залишивши військо на зимівлю, Цезар вирушив до Цизальпійської Галлії, щоб стежити за подіями в Римі. Там він приймав багатьох прибулих із міста, задовольняв прохання, давав надії, зміцнював зв'язки. Плутарх влучно підсумовує: протягом усього командування Цезар то громив ворогів зброєю римських громадян, то здобував прихильність людей грошима, забраними у ворога [1, с. 202]. Це майже формула його політичної технології. Війна давала ресурси; ресурси забезпечували підтримку; підтримка посилювала політичний тиск у Римі.

Светоній також підкреслює значення перемог для публічного образу Цезаря. Він зазначає, що Цезар тріумфував п'ять разів, причому першим і найвизначнішим був саме галльський тріумф [2, с. 23]. У римській політичній культурі тріумф був не лише військовою урочистістю. Це була публічна демонстрація перемоги, здобичі, божественного сприяння і виняткового статусу полководця. Тому галльський тріумф закріплював у колективній свідомості образ Цезаря як переможця, масштаб якого перевищував звичайні рамки республіканської кар'єри.

Водночас античні джерела показують, що військовий авторитет Цезаря мав і небезпечний бік. Він не лише підносив його над суперниками, а й робив конфлікт із сенатською верхівкою практично неминучим. Якщо раніше політичні діячі боролися за вплив через промови, вибори, союзи й підкуп, то тепер за Цезарем стояли легіони, загартовані в Галлії, і величезний престиж переможця. Особливо промовистим є те, що Светоній, характеризуючи Цезаря як воєначальника, наголошує на майже постійному успіхові в бою. За його словами, перемога Цезаря була майже завжди однозначною, за винятком Диррахія, де Помпей переміг, але не скористався успіхом, і останньої іспанської кампанії, де становище стало надзвичайно небезпечним [2, с. 23]. Така характеристика важлива не через свою абсолютну точність, а через саму логіку сприйняття: Цезар у традиції постає як людина, для якої перемога стала майже нормою політичного існування.

Плутарх, описуючи битву при Мунді, показує й інший бік цієї слави. Коли війська Цезаря почали відступати, він кинувся між рядами, закликаючи воїнів не видати його ворогам; лише завдяки їхній самовідданості перемога була здобута [1, с. 225]. Після битви Цезар нібито сказав, що багато разів боровся за перемогу, але цього разу – за життя [1, с. 225]. Цей епізод показує, що політична влада Цезаря до самого кінця спиралася на особисту присутність у війську й на здатність у критичний момент змусити легіони боротися не просто за Рим, а за нього самого. Якщо Галльська війна створила силу Цезаря, то громадянська війна стала моментом її відкритого застосування проти республіканської політичної системи. У «Записках про громадянську війну» Цезар послідовно намагається довести, що він не прагнув війни, а був змушений діяти через несправедливість ворогів. Уже на початку твору він наголошує на порушенні прав народних трибунів, тиску сенатської партії, відмові від компромісу і збереженні військової сили Помпеєм [3, с. 3–4]. Це самовиправдання є важливою частиною його політичної стратегії: війна подається не як наступ на республіку, а як її захист. Перехід через Рубікон у Светонія набуває особливої символічності. Автор зазначає, що Цезар, наздогнавши свої когорти біля Рубікону, «дещо завагався»,

усвідомлюючи, на що наважується, і сказав, що ще можна повернутися, але після переходу мосту все залежатиме тільки від зброї [2, с. 21]. У цій сцені точно схоплено суть історичного моменту: відтепер політична суперечка остаточно переходила в площину військового примусу.

Щодо успіху Цезаря в Італії, то він був зумовлений не тільки сміливістю переходу. Юлій діяв швидко, не даючи противникам часу на концентрацію сил. У «Громадянській війні» показано, що після провалу переговорів він почав енергійно вести бойові дії, займати ключові пункти та використовувати прихильність місцевих громад [3, с. 8]. Особливо важливо, що в багатьох містах супротивники Цезаря втрачали підтримку, а їхні загони переходили на його бік. Це означає, що стратегія Цезаря була спрямована не лише на військове розбиття ворога, а й на політичну ізоляцію помпеянців.

Епізод із Корфінієм має ключове значення. Після здачі міста Цезар відпустив сенаторів, вершників та інших представників ворожого табору, не допустив знущань із боку своїх воїнів і навіть повернув Луцію Доміцію гроші, щоб не здаватися великодушнішим щодо життя людей, ніж щодо майна [3, с. 7]. Тут бачимо одну з найефективніших політичних стратегій Цезаря – clementia, тобто милосердя до переможених. Це милосердя не було просто рисою характеру. Воно мало виразний політичний зміст. Після досвіду сулланських проскрипцій римська еліта боялася перемоги нового диктатора як початку масової помсти. Цезар, відпускаючи ворогів, демонстрував, що його перемога не обов'язково означає фізичне винищення політичних противників. Тим самим він послаблював опір, здобував моральну перевагу і формував образ правителя, здатного перемагати без терору. У стратегії громадянської війни особливе місце посідала логіка маневру. Після відходу Помпея з Італії Цезар не кинувся безоглядно переслідувати його через море, бо не мав достатнього флоту. Натомість він вирішив спершу знешкодити помпеянські сили в Іспанії. Це рішення було стратегічно виваженим: залишати в тилу сильні армії противника означало ризикувати всією кампанією. У тексті «Громадянської війни» неодноразово видно, що Цезар мислив театрами війни, лініями постачання і політичними наслідками кожного маневру.

Показовою є і кампанія в Іспанії. Коли завершення мосту та перехід частини громад на бік Цезаря змінили становище, кілька віддалених общин відпали від Афранія і вступили в союз із Цезарем [3, с. 15]. Це свідчить про важливу закономірність: військова перевага швидко перетворювалася на політичну. Громади обирали того, хто здавався переможцем і міг гарантувати безпеку.

У третій книзі «Громадянської війни» Цезар знову наголошує на своїй готовності до миру. Через Вібуллія Руфа він пропонував Помпею припинити ворожнечу, скласти зброю і передати вирішення справи сенату та народові [3, с. 36]. Звісно, цей текст не можна сприймати як нейтральний протокол. Це самопрезентація переможця, який прагне показати себе поміркованим і законним. Але саме тому вона важлива: Цезар розумів, що військова перемога потребує політичного виправдання.

Особлива роль у політичному утвердженні Цезаря належала його війську. Формально легіони були римським військом, але фактично внаслідок тривалих кампаній вони дедалі більше ставали військом Цезаря.

Спільні перемоги, здобич, небезпеки, особиста присутність полководця і його щедрість формували стосунки, які виходили за межі звичайної службової дисципліни. Светоній, говорячи про військову дисципліну, зазначає, що Цезар не дозволяв називати воїнів «друзями по зброї», а вживав просте звертання «воїни», бо вважав перше надто підлесливим і невідповідним військовій гідності [2, с. 56]. Ця деталь добре показує парадокс його влади над армією. З одного боку, він підтримував сувору ієрархію. З іншого – саме ця ієрархія була особисто прив'язана до нього. Плутарх неодноразово підкреслює самовідданість Цезаревих солдатів. У вирішальні моменти вони билися не лише за наказом, а й через особисту відданість полководцю. Битва при Мунді особливо виразно показує цю залежність: коли становище стало критичним, саме особиста поява Цезаря серед воїнів і його звернення до їхнього сорому змінили перебіг бою [1, с. 225]. Тому армія була не просто інструментом Цезаря. Вона стала середовищем, у якому його політична влада набула реального силового змісту. Без галльських легіонів перехід через Рубікон був би лише політичним жестом. З легіонами він став початком нового режиму влади.

Підводячи підсумки, можна дійти висновку, що військові стратегії Гая Юлія Цезаря були одним із головних чинників утвердження його політичної влади в Римській республіці. Вони не зводилися до мистецтва вигравати битви. Їхня сила полягала у поєднанні воєнного, політичного, психологічного й організаційного вимірів. Галльська війна дала Цезарю військову славу, ресурси, досвід командування і віддану армію. Саме в Галлії сформувалися основні риси його стратегії: швидкість дії, контроль над комунікаціями, використання інженерних споруд, увага до постачання, дипломатична робота з місцевими елітами, психологічне управління військом і вміння перетворювати перемоги на політичний капітал. «Записки про Галльську війну» показують Цезаря як полководця, який постійно діє раціонально, випереджає ворога й обґрунтовує свої походи захистом союзників та інтересів Риму. А Громадянська війна стала етапом, коли накопичений військовий авторитет був спрямований уже на внутрішню боротьбу. У «Записках про громадянську війну» Цезар прагне показати себе не руйнівником республіки, а захисником прав, законності та власної гідності. Проте фактично саме його легіони, швидкість наступу, стратегічна ініціатива і політика милосердя до переможених дали йому змогу нейтралізувати сенатсько-помпеянський табір.

Особливу роль займають античні історики: Плутарх і Светоній. Вони дозволяють побачити ширшу картину. Для них Цезар – це не лише автор власних переможних записок, а складна історична постать, у якій поєдналися талант полководця, політичне честолюбство, щедрість, особиста хоробрість, уміння здобувати прихильність народу й небезпечне прагнення першості. Плутарх особливо наголошує на тому, що війна стала для Цезаря шляхом до влади, а Светоній показує, як військові успіхи були закріплені у формі тріумфів, слави та виняткового становища.

Висновки. Отже, військові стратегії Цезаря були не лише засобом завоювання Галлії чи перемоги над Помпеєм. Вони стали механізмом політичної трансформації самої Римської республіки. Через війну Цезар здобув армію, через армію – силу, через перемоги – славу, через славу – політичну легітимність, а через поєднання всіх цих чинників – фактичну

одноосібну владу. Саме в цьому полягає історичне значення його військової діяльності: вона не просто піднесла одну людину, а прискорила перехід Риму від республіканської системи до нової форми персональної влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Плутарх. Порівняльні життєписи / пер. з давньогрец. Й. Кобова, Ю. Цимбалюка; передм. та комент. Й. Кобова. Київ: Дніпро, 1991. 449 с.
2. Светоній Транквілл Г. Життєписи дванадцяти цезарів / пер. з латин. П. Содомора. Львів: Сполом, 2012. 280 с.
3. Caesar J. Julius Caesar's Civil War Commentaries. Complete / translated by W. A. McDevitte, W. S. Bohn. Blackmask Online, 2001. 64 p. URL: http://www.blackmask.com
4. Caesar J. The Gallic Wars / translated by W. A. McDevitte, W. S. Bohn. Idaho: Roman Roads Media, 2015. 211 p.

МІЛАНСЬКИЙ ЕДИКТ І ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЦЕРКВИ

Романюк Христина,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені В. Гнатюка

Науковий керівник: **Секо Ярослав**,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Міланський едикт 313 року є одним із найважливіших актів у процесі трансформації релігійної політики Римської імперії. Його прийняття стало закономірним результатом попереднього розвитку державно-церковних відносин, зокрема кризи ІІІ століття та часткової легалізації християнства едиктом Галерія 311 року. Водночас цей документ започаткував новий етап у правовому оформленні становища християнської церкви.

З формально-юридичної точки зору, Міланський едикт не є класичним законодавчим актом у розумінні римського права. Як зазначають дослідники, він мав форму імператорського рескрипту або спільного розпорядження правителів – Константина і Ліцинія, спрямованого на регулювання релігійних відносин у державі. Показово, що, як зафіксовано у Великій Українській Енциклопедії, «повний оригінальний латиномовний текст едикту не зберігся», а «фрагменти тексту латинською та в перекладі давньогрецькою, який співвідносять із Міланським едиктом, наводять Євсевій і Лактанцій». Це свідчить про гнучкість правової системи Римської імперії, яка могла адаптуватися до нових суспільних умов [3, с. 198].

Аналіз змісту едикту дозволяє виділити кілька ключових положень, що визначають його правову природу. Насамперед це проголошення свободи віросповідання. Текст документа, збережений у творі Лактанція «De mortibus persecutorum» і наведений в авторитетному науковому перекладі Munro & Bramhall (University of Pennsylvania, 1898), фіксує це так: «ми вирішили, серед інших речей, що заради блага багатьох слід насамперед упорядкувати те, що стосується шанування Божества, — щоб надати як християнам, так і всім іншим повну свободу слідувати тій релігії, яку кожен забажає; аби яке б Божество не перебувало на небесному престолі, воно було б прихильне і милостиве до нас і до всіх, хто перебуває під нашою владою» (Лактанцій, *De mortibus persecutorum*, XLVIII). Такий підхід означав принциповий відхід від попередньої політики переслідувань.

Важливою складовою едикту було відновлення прав християнської церкви. Зокрема, передбачалося повернення конфіскованого майна.

Лактанцій наводить відповідне пряме розпорядження: «у випадку з тими місцями, де раніше збиралися християни і які були куплені з нашої скарбниці або від будь-кого іншого, їх слід повернути без будь-якої оплати і без будь-яких претензій, без жодного обману або зволікання» (Лактанцій, *De mortibus persecutorum*, XLVIII). Як зазначає М. В. Бабій, це положення мало фундаментальне значення, оскільки забезпечувало матеріальну основу для подальшого розвитку церкви [4, с. 199].

Крім того, едикт встановлював принцип рівності релігій. Він не надавав християнству статусу державної релігії, але забезпечував йому такі ж права, як і іншим культам. Сам текст едикту прямо наголошує на цьому: «ваша честь зрозуміє, що ми так само надали іншим релігіям право відкрито і вільно здійснювати своє богослужіння – заради миру нашого часу, – щоб кожен мав вільну можливість поклонятися так, як він бажає» (Лактанцій, *De mortibus persecutorum*, XLVIII). В. В. Клімов підкреслює, що саме з цього моменту починається становлення європейської традиції правового обґрунтування свободи віросповідання [9, с. 18].

Разом із тим, незважаючи на проголошену свободу, едикт не означав повної відмови держави від контролю над релігійною сферою. У сучасній науці поширений скептичний погляд на саме поняття «Міланський едикт». Тімоті Барнс, один з найавторитетніших дослідників константинівської доби, починаючи з 1973 р. послідовно доводить, що йдеться не про окремий едикт, а про рішення Ліцинія поширити на щойно завойовані східні провінції вже існуючу на Заході політику реституції, що Константин запровадив ще у 306 році (T. D. Barnes, «The Political Context of the Imperial Marriage in Milan», *Church Studies*, 2013). Як зазначає В. О. Ореховський, релігійна політика цього періоду була тісно пов'язана з інтересами державного управління [11, с. 129].

Значення Міланського едикту також полягає у його впливі на розвиток правової системи. Як стверджують О. А. Підопригора та Є. О. Харитонов, він сприяв формуванню нових підходів до регулювання релігійних відносин, що враховували багатоконфесійний характер імперії. Таким чином, едикт став важливим етапом у розвитку римського права [13, с. 220].

Таким чином, правовий аналіз Міланського едикту дозволяє зробити висновок, що він був складним і багатофункціональним актом, який поєднував у собі елементи правового регулювання та політичної стратегії. Він заклав основи нової моделі державно-церковних відносин, що базувалася на принципах толерантності та поступового визнання християнства.

У сучасній історико-правовій науці Міланський едикт розглядається як багатогранне явище, що допускає різні інтерпретації. Це пояснюється як складністю самого документа, так і різними підходами дослідників до оцінки його значення.

Найпоширенішою є інтерпретація, відповідно до якої едикт розглядається як перший акт, що закріпив принцип свободи релігії. Едикт урівнював у правах усі релігії в Римській імперії: співправителі дарували «як християнам, так і всім свободу слідувати тій релігії, яку хто забажає». М. В. Бабій підкреслює, що цей документ став важливим кроком у розвитку ідеї свободи совісті [4, с. 200].

Однак інші дослідники висловлюють більш стриману позицію. Вони вважають, що едикт не слід розглядати як повноцінне закріплення свободи релігії, оскільки він мав обмежений характер і був спрямований насамперед на досягнення політичних цілей. В. В. Клімов зазначає, що релігійна толерантність у цьому випадку була інструментом стабілізації імперії [9, с. 18].

Ще один підхід полягає у розгляді Міланського едикту як етапу утвердження саме християнства. Дослідники звертають увагу на те, що, незважаючи на формальну рівність релігій, саме християнська церква отримала найбільші переваги [3, с. 17].

У працях Л. О. Попсуєнко едикт аналізується як складний правовий документ, що поєднує у собі риси нормативного акта і політичної декларації [15, с. 164].

Правління Константина Великого стало переломним моментом у процесі формування правового статусу християнської церкви. Після прийняття Міланського едикту церква отримала можливість легально існувати і розвиватися. Як зазначає Л. О. Попсуєнко, у IV столітті відбувається поступове включення церкви у систему імперського законодавства [15, с. 163].

Важливим елементом цього процесу стало закріплення майнових прав церкви. Вона отримала можливість володіти майном, укладати угоди та здійснювати господарську діяльність. Як зазначає М. В. Бабій, це сприяло зростанню авторитету церкви у суспільстві [3, с. 17].

Важливою новацією стало надання церкві певних судових функцій. Єпископи отримали право розглядати окремі справи, що свідчить про інтеграцію церковних інституцій у систему правосуддя.

Особливу роль відігравала участь імператора у церковних справах. Константин активно втручався у внутрішньоцерковні конфлікти, виступаючи як арбітр. Як підкреслює Д. С. Пуховець, це свідчить про формування нової моделі взаємовідносин між державою і церквою [17, с. 54].

Висновки. Отже, формування правового статусу церкви стало важливим етапом у розвитку державно-церковних відносин. У період правління Константина Великого відбувається якісна зміна становища християнської церкви – вона перетворюється з переслідуваної спільноти на важливий елемент державної системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архиєпископ Ігор Ісіченко. Загальна церковна історія. Харків: *Акта*, 2001. 608 с.
2. Бабій М. В. Міланський едикт: зміна політики щодо християнства, початок утвердження його як державної релігії. *Релігійна свобода*. 2012-2013. С. 17–18.
3. Бабій М. В. Міланський едикт – перше юридичне утвердження свободи релігії. *Українське релігієзнавство*. 2013. № 67. С. 198–201.
4. Балух В. О. Історія античної цивілізації: у 3-х т. Т. 2 Стародавній Рим: підручник. Чернівці, 2008. 848 с.
5. Бодуел Гі. Історія Церкви І пер. з франц. Г. Григорович. Львів: *Свічадо*, 2000. 296 с.
6. Головащенко С. І. Історія християнства. Курс лекцій: навч. посібник. Київ: Либідь, 1999. 352 с.
7. Жданович О. В. Роль Нікейського собору в зародженні традиційної грецької православної культури. 2007. С. 239–258.
8. Клімов В. В. Міланський едикт і європейська традиція наукового обґрунтування норм релігійної свободи і віротерпимості. *Релігійна свобода*. 2012–2013. С. 17–18.
9. Міланський едикт. Текст документу. *Релігійна свобода*. 2012–2013. С. 17–18.

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ РИМЛЯН НА ОСНОВІ РОЗКОПОК ПОМПЕЙ

Бура Каріна,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
email: karina0709527@gmail.com

Науковий керівник: **Секо Ярослав**,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Історія міста Помпеї містить у собі чимало необхідних для дослідження елементів, а відтак, відграє для нас роль джерела до вивчення античного світу I ст. н. е. Актуальність дослідження зумовлена проблематикою нехтування повсякденністю античного життя в догоду військовій та політичній історії. Тож у нас проявляється необхідність комплексного огляду цієї епохи, перш за все, акцентуючи на повсякденності римлян. У цьому контексті Помпеї займають особливе місце серед інших джерел з історії Римської імперії, оскільки завдяки виверженню Везувію у 79 р. н. е. місто було законсервоване разом із матеріальними слідами повсякденного життя його мешканців [1, p. 332]. Це дозволяє розглядати Помпеї як унікальний археологічний комплекс, що дає змогу реконструювати різноманітні аспекти функціонування античного міста постаючи "капсулою часу".

Метою даного дослідження є комплексна реконструкція повсякденного життя римлян на основі археологічних матеріалів Помпеїв. Досягнення поставленої мети потребує провести огляд якомога більшої кількості виразних рис римського суспільства, які збереглись у Помпеях. В контексті цього огляду, ми сконцентруємось на аналізі взаємопов'язаних аспектів – міського простору та архітектури, соціальної структури населення, побутових практик, харчових звичок та культурних елементів, що формували повсякденність мешканців міста.

Завдання дослідження полягають у відкритті особливостей загибелі міста та його наслідків, у вигляді археологічних пам'яток Помпеїв. Також, в огляді специфіки інтерпретації даного матеріалу. Об'єктом роботи постає римське повсякденне суспільство, а предметом – його наповнення.

Історія Помпеїв має в собі багатогранний вимір. Звично чути, що це місто є виразником римського світу, щоправда, окрім яскравого римського елементу, Помпеї виражають й багатий доримський період, підкреслюючи свій абсорбційний характер, звичний для більшості римських міст. Історія поселення розпочалась у VI ст. до н. е. під впливом самнітської культури [2, p. 3]. Починаючи з 80 р. до н. е., місто перебувало під владою Риму,

його заселили римські колоністи [2, p. 4]. З цього періоду, проявляється активне поєднання корінних традицій та римського культурного шару [3, p. 236]. Помпеї перетворюються на важливий регіональний центр із розвиненою торгівлею, ремеслом та сільським господарством [2, p. 7]. Археологічні дослідження підтверджують наявність складної інфраструктури, що включала дороги, форуми, терми, театри та житлові квартали.

Незважаючи на небезпечність регіону, люди жваво заселяли ці родючі терени. До того ж, сейсмічна активність не була для римлян ознакою катастрофи, вони сприймали її у світлі власної релігії як прояв божественних сил [4]. Помпеї звикли до постійних землетрусів, та й останнє значне виверження відбувалось давніше, аніж цього могла сягнути людська пам'ять поколінь [1, p. 336].

До часу, поки місто спіткала катастрофа виверження, цьому передував ще й глобальний землетрус 62 р. н. е. Під час нього, більшість будівель у Помпеях були зруйнованими, так і не змігши відновитись до 79 р. н. е. Вже цього року, 24 серпня розпочалась ерупція вулкану. Найбільш детальний опис можемо віднайти у Плінія Молодшого. Його лист до Тацита, наповнений жахом тих днів, описує виверження та колапс, який він навів серед регіону та його людності [6, с. 116–117]. Розпочалась масова евакуація, люди намагались врятуватись і водночас, забрати усе найцінніше [5, p. 1–3]. І хоча більшості з населення вдалось евакуюватись, а декому, ще й забрати свої речі, не менше як 2 000 людей із 20 000 населення загинуло в процесу виверження [4]. Таке раптове руйнування, спричинило до консервації багатьох елементів життя римлян. Тож дану подію варто розглядати, не тільки як один із найглобальніших катаклізмів тогочасного людства, але і як найвагоміший приклад археологічної пам'ятки [7]. Шар вулканічного пилу та лави, дає можливість оглянути унікальні зразки римської архітектури та створити уявлення про соціальну стратифікацію міста. Це слугує великою базою для дослідницької роботи над повсякденністю античності.

Оглядаючи міський простір Помпеїв, не можливо оминути контрастного поділу будинків та їхнього соціального значення. Помпеї характеризуються чіткою організацією, що відображала соціальну структуру населення. Архітектурна система міста поєднувала публічні та приватні елементи, що було таким важливим для римлян. Кожна з будівель несла в собі символічне відображення статусу господаря. Розкіш оздоблення, хоча й відображала надлишковий пафос римського суспільства, водночас була його соціальною необхідністю [8, p. 44].

Особливе місце у структурі міста займали житлові будинки різних типів. Домуси, що належали заможним громадянам, відзначалися складною внутрішньою організацією, яка включала атріуми, перистилі, багату декорацію та велику кількість кімнат відпочинку, кухонь, складських приміщень [1, p. 269]. Важливим моментом є питання функціонального використання простору. В сучасності, відкинули традиційний підхід розуміння кімнат за їхніми прямими функціями, все ж, є чимало прикладів, котрі вказують на більший обшир їхнього використання. Простір у домі використовувався гнучко, залежно від потреб домогосподарства та соціального наповнення домусу [7]. Побутове

наповнення домусу, оглядаючи меблювання, було переважно бронзовим. Набір речей вирізнявся колоритністю – дивани, бронзові стільці, табуретки, бронзові жаровні для обігріву, мармурові лавки та столи. Присутній багатий інтер'єр, який включав у собі мозаїки різної міфологічної тематики [3, p. 78].

Щодо інших категорій приватних будівель, особливої уваги потребують заміські вілли. Їхня збереженість особливо добре проглядається на основі Помпеїв. Будучи заміськими житловими спорудами, вони менше постраждали від вулкану. Через це, ми в змозі проглянути повний план будівлі та її наповнення. Особливістю таких вілл є комбінування житлових приміщень із сільськогосподарськими комплексами. На основі вілли Містерій, простежуємо соціальну різницю із домусами. Володінням такої вілли, могли похвалитись одиниці. Характер таких будівель є надміру приватним, у віллі змістили акцент з атріуму на перестиль, тобто з публічних аудієнцій на приватні. Ця архітектурна новизна тісно пов'язана із політичним курсом та розкриває у собі символічний перехід із республіки в імперію [8, p. 89-91].

Водночас, окрім будинків для заможних, в місті існували чисельні квартальні забудови – інсули, які були багатоповерховими будинками, та слугували житлом для менш забезпечених верств населення і відзначалися більш скромними умовами [2, p. 79]. Побутове наповнення було скромним, включало в себе лиш найголовніші предмети – прості меблі, лампи для освітлення, кухонний посуд, постіль та одяг [3, p. 79-80].

Відштовхуючись від архітектури, можна простежити соціальну структуру населення Помпеїв, що була складною та багаторівневою. Вона включала вільних громадян, вільновідпущеників і рабів, кожна з цих груп має свій виразник на тілі міста, що можна простежити й до сьогодення на основі Помпеїв. Важливим чинником соціального статусу виступали економічні можливості, доступ до ресурсів і участь у громадському житті. Зокрема, дослідження систем водопостачання показують, що доступ до води був важливим маркером соціального становища [9, p. 695]. Таким чином, матеріальні умови безпосередньо впливали на рівень життя населення.

Повсякденне життя мешканців Помпеїв було тісно пов'язане з міським середовищем. Значна частина соціальної активності відбувалася у публічному просторі, особливо це актуально для жителів інсули, адже їхні квартири не могли самозабезпечуватись. Відтак, це робило вулицю невід'ємною частиною побуту, вона втілювала у собі головний об'єднавчий чинник міста.

Одним із таких вуличних закладів були терми, які виконували не лише гігієнічну, але й соціальну функцію, виступаючи місцем спілкування та взаємодії різних груп населення [1, p. 224-225]. Подібну роль відігравали і заклади харчування – термопілії, які забезпечували мешканців міста готовою їжею та формували особливий тип міського способу життя [10].

Відштовхуючись від значень термопілій, ми в змозі оглянути ще й харчові звички даного регіону. В таких їдальнях "швидкого харчування", подавали хліб, м'ясні та рибні страви, різного роду гарніри та вино. Тобто раціон достатньо колоритний та такий, що не глобально різнився від приватного споживання. Сам склад і якість харчування, особливо якщо

йдеться про екзотичні продукти, звісно ж, залежав від соціального статусу. Проте, в рази більшого значення мала обстановка застілля, аніж сама їжа. Приватний бенкет означав, як мінімум, можливість його влаштувати, а значить, неабияке значення в соціальному середовищі. В той час як публічне харчування, сприймалось за недостатню забезпеченість і слугувало звичкою для бідніших верств. Таким чином, за допомогою археологічних даних, зокрема залишків їжі та кухонного начиння, можна реконструювати особливості харчування та простежити соціальну диференціацію [10].

Культурне життя Помпеїв було багатогранним і включало релігійні практики, мистецтво та різноманітні форми дозвілля. Археологічні знахідки свідчать про значну роль релігії у повсякденному житті. Культові об'єкти, настінний живопис та інші матеріальні елементи демонструють жвавість суспільства. Особливу цінність для нас несуть настінні написи, які використовувались із різною роллю, починаючи від самопрезентації особи та закінчуючи політичними дебатами [5, p. 3]. Саме ж релігійне життя Помпеїв є хорошим виразником толерантності даного регіону, в співвідношенні до столиці – Риму. В Помпеях віднайшли багацько релігійних об'єктів доримського періоду, які стали невід'ємною частиною сакрального простору міста Помпеї [2, p. 185-186].

Імперська культура римлян, не може втілюватись без амфітеатру. Особливістю амфітеатру у Помпеях є його збереженість. Через це, він є найдавнішим збереженим амфітеатром, зведеним в 70 р. до н. е. Його місткість була адаптованою до міського наповнення, він міг вмістити у собі все населення Помпеїв [5, p. 266].

Центром міського простору виступав форум, який відігравав роль своєрідного центру, навколо якого концентрувалось саме місто. Його простір був наповнений із різноманітних статуй та культових споруд міста [2, p. 153-160]. Місто жило через форум, тут синтезувався соціально-економічний хід розвитку міста.

У контексті культури, важко не підмітити особливість Помпеїв, що ґрунтувалась не тільки на своєму торгівельному значенні, але й за рахунок функції курортного містечка, до якого часто навідувалось заможне населення імперії [2, p. 236]. Це ми можемо простежити, за особливою концентрацією будівель відпочинкового типу, що вказує на популярність даного міста серед еліти імперії [4]. Тому, це не зовсім типовий приклад римського міста, адже втілює в собі поселення бідних та багатих [5, p. 4].

Оглянувши вагомі аспекти повсякденності життя римлян Помпеїв, варто розуміти й чіткі обмеження джерельної бази та неможливість вираження усіх аспектів в тезовій формі. Саме тому, дана тематика послугувала до написання більш глобальної наукової роботи – курсової. Археологічні матеріали щодо цього періоду є розлогими, проте в своїй суті, фрагментарними. Це призводить до інтерпретаційної проблематики, адже з одного боку ми маємо археологічно збережений об'єкт, а з іншого – його мертвий характер. Усі наші інтерпретації залежать від теоретичних підходів. В деяких випадках, доводиться працювати із великим нагромадженням теорій щодо певних аспектів. Тому узагальнення, зроблені на основі цього матеріалу, потребують обережності та зіставлення з іншими джерелами.

Висновки. Таким чином, Помпеї виступають унікальним джерелом для вивчення повсякденного життя римлян, поєднуючи археологічні, письмові та реконструктивні матеріали. Їх дослідження дозволяє відтворити структуру античного суспільства, особливості його соціальних відносин, побуту та культурних практик. Незважаючи на певні обмеження, Помпеї залишаються одним із найважливіших об'єктів для дослідження античного світу, відкриваючи широкі можливості для подальших наукових пошуків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Sigurdsson, H., Carey, S., Cornell, W., & Pescatore, T. The Eruption of Vesuvius in A.D. 79. *National Geographic Research.* 1985. Vol. 1, no. 3. P. 332–387.
2. Dobbins J. J., Foss P. W. The World of Pompeii. New York: Routledge, 2007. 662 p.
3. Aldrete G. S. Daily life in the Roman city. London: Greenwood press, 2004. 278 p.
4. Bioarchaeological and palaeogenomic portrait of two Pompeians that died during the eruption of Vesuvius in 79 AD. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9135728/?utm_source (дата звернення: 27.04.2026).
5. Beard M. Pompeii. The life of the Roman town. London: Profile Books, 2008. 288 p.
6. Пліній Молодший. Вибрані листи / пер. А. Содомори. Львів: Апріорі, 2018. 184 с.
7. Mimno D. Reconstructing Pompeian Households. Princeton: Princeton University, 2012. 8 p.
8. Wallace-Hadrill A. The Social Structure of the Roman House. *British school at Rome.* 1988. Vol. 58. P. 43–97.
9. Jones R., Robinson D. Water, Wealth and Social Status at Pompeii, The House of the Vestals in the First Century AD. *American Journal of Archaeology.* 2005. Vol. 109, no. 4. P. 695–710.
10. What's for dinner? Diet, drink and daily life in Pompeii. URL: https://www.academia.edu/39236890/What_s_for_dinner_Diet_drink_and_daily_life_in_Pompeii (дата звернення: 27.04.2026).

ВЕРГЕЛЬД ЯК ПОКАЗНИК СОЦІАЛЬНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ФРАНКСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Нич Галина,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: halynka007@gmail.com

Науковий керівник: **Прийдун Степан**,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Інститут вергельду у Салічній правді виступає одним із найважливіших показників соціальної диференціації франкського суспільства. Розміри грошових компенсацій прямо залежали від правового статусу особи, що свідчить про становий характер права франків. Вергельд визначав не лише відповідальність за вбивство, але й юридичну цінність життя представників різних соціальних груп. Саме через систему вергельдів закріплювалася соціальна ієрархія населення, що є характерною рисою ранньофеодального права. Як зазначається у навчальній літературі, право франків ґрунтувалося на звичаєвих нормах і передбачало компенсаційний характер відповідальності, де основним способом вирішення конфлікту була грошова виплата потерпілій стороні. Така система сприяла підтриманню суспільного порядку і запобіганню кровній помсті. Крім того, диференціація штрафів відображала соціальну структуру суспільства та юридичну нерівність його членів [7, с. 134–136].

Переходячи до прикладів ми можемо спостерігати таку ситуацію, що вергельд за вбивство вільного франка становить 200 солідів, а прописано це у Титулі XL, § 1: «Якщо хто позбавить життя вільного франка або варвара, що живе за Салічним законом, присуджується до сплати 200 солідів» [13]. Звідси маємо, що цей вергельд у 200 солідів встановлювався як базова компенсація за вбивство повноправного члена франкського суспільства. Саме цей розмір вважався стандартним і від нього відштовхувалися інші компенсації. Вільні франки становили основну масу населення і були носіями повної правоздатності. Встановлення такого вергельду свідчить про значну правову цінність їхнього життя та про особливий захист цієї соціальної групи. Цей розмір також використовувався як основа для підвищених вергельдів для привілейованих категорій населення. Таким чином, вергельд вільного франка виступав своєрідним «базовим тарифом», від якого залежала вся система соціальної диференціації.

Особливе місце у системі соціальної диференціації франкського суспільства займали особи, які перебували на королівській службі або

виконували адміністративні та судові функції. Салічна правда встановлює для цієї категорії населення підвищені розміри вергельду, що свідчить про їхній привілейований правовий статус і особливий захист з боку державної влади. Підвищений розмір компенсації за посягання на життя таких осіб відображає процес формування державного апарату франкської держави та зміцнення королівської влади.

Найвищий рівень правового захисту серед посадових осіб мав граф – представник королівської адміністрації на місцях. У Салічній правді прямо встановлено розмір вергельду за його вбивство. Наприклад є титул LIV. Про вбивство графа, § 1: «Якщо хто позбавить життя графа, присуджується до сплати 24000 ден., що становить 600 сол.» [13]. Даний припис свідчить про надзвичайно високий правовий статус графа у франкському суспільстві. Вергельд у 600 солідів утричі перевищує компенсацію за вбивство вільного франка, що становила у три рази меншу суму. Така різниця демонструє, що посягання на представника королівської влади розглядалося як більш тяжкий злочин, ніж убивство звичайного вільного члена суспільства. Це пояснюється тим, що граф виконував адміністративні, судові та військові функції, а тому перебував під особливим захистом короля.

Салічна правда також передбачає окремі розміри вергельду для інших посадових осіб, пов’язаних із судовою владою. До таких належали сацебарони та віце-графи. Про це каже титул LIV, § 2: «Якщо хто уб'є сацебарона або віце-графа – королівського раба, присуджується до сплати 12000 ден., що становить 300 сол.» [13]. Ця норма демонструє нижчий, але все ж підвищений правовий статус цих посадових осіб. Вергельд у 300 солідів перевищує компенсацію за вбивство вільного франка, але є меншим за вергельд графа. Таким чином, Салічна правда встановлює ієрархію посадових осіб за ступенем правового захисту.

Особливо показовою є норма, що регламентує відповідальність за вбивство вільного сацебарона. В титулі LIV, § 3 говориться: «Якщо хто уб'є сацебарона – вільного, присуджується до сплати 24000 ден., що становить 600 сол.» [13]. У цьому випадку вергельд прирівнюється до компенсації за вбивство графа. Це свідчить про те, що вільний сацебарон займав високе становище у судовій системі франкської держави і перебував під особливим королівським захистом. Таким чином, правовий статус посадової особи визначався не лише її функціями, але й особистою свободою.

Салічна правда також встановлює підвищений вергельд за вбивство особи на королівській службі під час військового походу. Важливим є титул LXIII. Про вбивство вільної людини в поході, § 2: «Якщо ж убитий перебував на королівській службі, викритий у вбивстві присуджується до сплати 1800 сол.» [13]. Дана норма встановлює найбільший вергельд у Салічній правді. Вергельд у 1800 солідів утричі перевищує компенсацію за вбивство графа і у дев’ять разів перевищує вергельд за вбивство вільного франка. Це свідчить про особливу охорону осіб, які перебували у королівському війську. Вбивство такої особи розглядалося не лише як злочин проти людини, а як посягання на військову силу держави.

У випадку, якщо убитий не перебував на королівській службі, але загинув під час походу, також встановлювався підвищений вергельд. Не

менш важливим є титул LXIII, § 1, в якому йдеться про те, що: «Якщо хто позбавить життя вільної людини в поході, і вбитий не складався на королівській службі, присуджується до сплати 24000 ден., що становить 600 сол.» [13]. Ця норма демонструє підвищений правовий захист учасників військового походу. Навіть якщо особа не перебувала безпосередньо на королівській службі, її життя оцінювалося вище, ніж у звичайних умовах. Це пояснюється необхідністю забезпечення військової дисципліни та охорони королівського війська.

Таким чином, Салічна правда встановлює чітку ієрархію осіб на королівській службі та посадових осіб. Найвищий вергельд встановлюється за вбивство особи на королівській службі під час походу, дещо нижчий за вбивство графа та вільного сацебарона, ще нижчий за вбивство королівського посадовця залежного статусу. Така диференціація свідчить про формування державної структури франкської держави та правове закріплення привілейованого становища посадових осіб.

Окрему групу привілейованого населення у франкському суспільстві становили судові посадові особи, які здійснювали правосуддя та забезпечували функціонування судової системи. До таких осіб належали рахінбурги (rachinburg), графи та інші представники судової адміністрації. Салічна правда встановлює спеціальні санкції за неправомірні дії суддів, а також підвищені вергельди за посягання на їхнє життя. Це свідчить про особливий правовий статус судових посадовців та їхню роль у забезпеченні суспільного порядку.

Особливу увагу Салічна правда приділяє відповідальності суддів за відмову здійснювати правосуддя. Титул LVII. Про рахінбургів, § 1, каже: «Якщо які-небудь з рахінбургів, засідаючи у судовому зборах і розбираючи тяжбу між двома особами, відмовляться сказати закон, слід, щоб позивач заявив їм: "тут я закликаю вас постановити рішення згідно Салічного закону". Якщо вони (знову) відмовляться сказати закон, семеро із цих рахінбургів до заходу сонця присуджуються до сплати 120 ден., що становить 3 сол.» [18]. Ця норма свідчить, що судді були зобов’язані здійснювати правосуддя відповідно до закону. Відмова винести рішення розглядалася як правопорушення і каралася штрафом. Водночас розмір штрафу був відносно невеликим, що свідчить про дисциплінарний характер відповідальності суддів.

Більш сувора відповідальність наставала у випадку подальшої відмови виконувати судові функції, цьому свідчить титул LVII, § 2: «Якщо ж вони і не побажають сказати закон, і не дадуть зобов'язання сплатити в призначений термін по 3 сол., вони присуджуються до сплати 600 ден., що становить 15 сол.» [18]. Збільшення штрафу демонструє підвищення відповідальності суддів за систематичне невиконання своїх обов’язків. Таким чином, Салічна правда встановлює механізм примусу судових посадових осіб до здійснення правосуддя.

Окремо передбачена відповідальність суддів за винесення незаконного рішення, титул LVII, § 3: «Якщо ж рахінбургів ті будуть судити не по закону, той, проти якого вони винесуть рішення, нехай пред'явить до них позов, і якщо буде в змозі довести, що вони судили не за законом, кожен з них присуджується до сплати 600 ден., що становить 15 сол.» [18]. Ця норма є надзвичайно важливою для характеристики судової системи

франків. Вона встановлює відповідальність суддів за незаконне рішення та надає стороні можливість оскаржити судове рішення. Таким чином, судді несли персональну відповідальність за порушення закону. Водночас Салічна правда передбачає покарання і для особи, яка безпідставно звинувачує суддів, про що і каже титул LVII, примітка: «Якщо ж рахінбургів скажуть закон і той, проти кого вони скажуть, буде звинувачувати їх у незаконному засудженні, він також присуджується до сплати кожному з них по 15 сол.» [18].

Правове становище жінки у франкському суспільстві, відображене у Салічній правді, характеризується поєднанням підвищеного рівня правового захисту та одночасного обмеження у майнових і соціальних правах. Жінка розглядалася передусім як член родини, від якого залежало відтворення роду, що зумовлювало особливий характер правової охорони її життя та честі. Саме тому вергельд за посягання на жінку у багатьох випадках був вищим, ніж за вбивство звичайного вільного чоловіка. Разом з тим правовий статус жінки залишався залежним, що проявлялося у сфері спадкового права, участі у родових зобов'язаннях та обмеженні її правоздатності. Одним із найважливіших аспектів правового захисту жінки були штрафи за образу її честі. Салічна правда передбачає значні покарання за звинувачення жінки у чаклунстві, що свідчить про важливість захисту її репутації у франкському суспільстві. Титул LXIV. Про прислужників при чаклунстві, § 2 каже: «Якщо хто обізве вільну жінку чаклункою, і не буде в змозі довести, присуджується до сплати 2500 ден., що становить 63 сол.» [18]. Ця норма демонструє підвищений правовий захист честі жінки. Звинувачення у чаклунстві вважалося тяжкою образою, яка могла призвести до соціальної ізоляції або навіть фізичної розправи. Саме тому закон встановлює значний штраф. Показово, що покарання у 63 соліди перевищує багато штрафів за тілесні ушкодження, що підкреслює важливість репутації жінки у франкському суспільстві.

У цьому ж титулі передбачено ще суворіше покарання у випадку доведеного чаклунства, про такий випадок йдеться у титулі LXIV, примітка: «Якщо чаклунка з'їсть людини, і буде викрита, присуджується до сплати 8000 ден., що становить 200 сол.» [18]. Цей припис свідчить про поєднання правових норм із традиційними віруваннями. Водночас навіть у цьому випадку застосовується компенсаційний принцип, характерний для системи вергельду. Особливий правовий статус жінки проявлявся також у спадковому праві. Салічна правда прямо обмежує можливість жінок успадковувати землю, і як раз титул LIX. Про аллод, § 5 це підтверджує: «Земельна ж спадщина ні в якому разі не повинна діставатися жінці, але вся земля нехай поступає чоловічій статі, тобто братам.» [18]. Це положення відображає патріархальний характер франкського суспільства. Жінка могла успадковувати рухоме майно, однак земля передавалася лише чоловікам. Така норма свідчить, що жінка не розглядалася як повноправний носій земельної власності, а отже її правовий статус був нижчим за статус чоловіка.

Важливим аспектом правового становища жінки було також її місце у родових відносинах та участь у сплаті вергельду. У Салічній правді встановлено порядок розподілу віри між родичами у титулі LXII. Про віру

за вбивство, § 1: «Якщо буде позбавлений життя чийсь батько, половину віри нехай візьмуть його сини, а іншу половину поділять між собою найближчі родичі як з боку батька, так і з боку матері.» [13]. Ця норма демонструє участь жінок у родових відносинах, оскільки частина вири розподілялася і серед родичів по материнській лінії. Таким чином, жінка визнавалася членом родової спільноти, хоча її майнові права залишалися обмеженими.

Окреме місце у правовому становищі жінки займали норми, пов'язані з відмовою від родинних зв'язків. Титул LX. Про бажаючого відмовитися від спорідненості, § 1: «…він повинен в судовому засіданні розкидати їх у 4 сторони і сказати там, що він відмовляється від соприсяжництва, від спадщини і від всяких рахунків з ними… а спадок його самого повинно надійти до скарбниці.» Ця норма також впливала на правове становище жінок, оскільки відмова від споріднення означала втрату права участі у спадкуванні та сплаті вергельду [18].

Крім норм Салічної правди, питання правового статусу жінки отримало розвиток у капітуляріях франкських королів. У них уточнювалися правила спадкування, відповідальності за викрадення жінки, а також підвищений захист вдови. У капітуляріях передбачалося посилене покарання за посягання на жінку, яка перебувала під королівським захистом, що свідчить про подальший розвиток інституту вергельду. Такі положення доповнювали Салічну правду і деталізували правове становище жінки у франкському суспільстві [19, с. 260–263]. Таким чином, правове становище жінки у Салічній правді характеризується подвійністю. З одного боку, встановлюється підвищений рівень правового захисту честі та життя жінки, що проявляється у значних штрафах за образу та посягання. З іншого боку, жінка обмежується у спадкових правах і не має рівного правового статусу з чоловіками. Така система відображає соціальну структуру франкського суспільства, у якій жінка перебувала під охороною роду, але не була повністю самостійним суб'єктом права [10, с. 88–91].

Особливе місце у системі соціальної диференціації франкського суспільства займало духовенство. Поширення християнства та зміцнення церковної організації у франкській державі зумовили підвищений правовий захист представників духовного стану. Це безпосередньо відобразилося у Салічній правді, де встановлювалися підвищені розміри вергельду за посягання на життя священнослужителів. Така диференціація свідчить про високий соціальний статус духовенства та його привілейоване становище у франкському суспільстві [9, с. 90–94].

Норми щодо відповідальності за посягання на духовних осіб містяться у титулі, присвяченому пограбуванню трупів, де у примітках встановлюються спеціальні розміри вергельду для священнослужителів, титул LV. Про пограбування трупів (примітки): «Якщо хто позбавить життя священика, присуджується до сплати 24000 ден., що становить 600 сол.» [13]. Дана норма встановлює вергельд за вбивство священика у розмірі 600 солідів. Це значно перевищує базовий вергельд за вбивство вільного франка і прирівнюється до компенсації за вбивство високих посадових осіб держави. Такий розмір покарання свідчить про особливий правовий статус священика, який перебував під посиленим захистом як

церкви, так і держави. Окремо визначається вергельд за вбивство диякона, який займав нижчий щабель у церковній ієрархії. Той самий титул: «Якщо хто позбавить життя диякона, присуджується до сплати 12000 ден., що становить 300 сол.» [13]. Цей припис демонструє чітку ієрархію всередині духовенства. Вергельд диякона у 300 солідів є меншим за вергельд священика, що відповідає нижчому становищу диякона у церковній структурі. Водночас він залишається значно вищим за компенсацію за вбивство звичайної вільної людини, що підтверджує привілейований статус духовних осіб [9, с. 90–94].

Найвищий вергельд серед духовенства встановлюється за вбивство єпископа, у тому ж самому титулі: «Якщо хто позбавить життя єпископа, присуджується до сплати 900 сол.» [13]. Цей припис встановлює один із найбільших вергельдів у Салічній правді. Розмір компенсації у 900 солідів перевищує вергельд за вбивство графа та священика і свідчить про особливий правовий статус єпископа. Єпископ поєднував духовну владу з адміністративними функціями, що пояснює його привілейоване становище у франкському суспільстві [16; 9, с. 90–94].

Наведені норми демонструють чітку ієрархію духовенства, яка відображається у розмірах вергельду: єпископ – 900 солідів; священик – 600 солідів; диякон – 300 солідів. Така диференціація свідчить про те, що духовенство розглядалося як особлива соціальна група, яка перебувала під підвищеним правовим захистом. Водночас розміри вергельду безпосередньо залежали від місця духовної особи у церковній ієрархії.

Отже, Салічна правда встановлює спеціальні норми щодо вергельду також і для духовенства, які відображають високий соціальний статус церковних діячів у франкському суспільстві. Підвищений розмір компенсації за посягання на духовних осіб свідчить про тісний зв’язок між королівською владою та церквою, а також про значну роль духовенства у політичному та соціальному житті франкської держави.

Правове становище залежного населення у Салічній правді чітко відображає соціальну стратифікацію франкського суспільства. Літи займали проміжне становище між вільними франками і рабами, тоді як раби фактично розглядалися як майно господаря. Це безпосередньо відобразилося у системі вергельду та штрафів за посягання на цих осіб. Відповідні положення містяться у титулі XXXV, який спеціально регламентує відповідальність за посягання на залежне населення.

У § 1 титулу XXXV «Про вбивства або про пограбування рабів» зазначено: «Якщо який-небудь раб позбавить життя раба, панове нехай розділять між собою вбивцю». Дане положення відображає майнову природу правового статусу рабів у франкському суспільстві. У випадку вбивства раба не передбачалося встановлення повного вергельду, характерного для вільних осіб. Відповідальність визначалася шляхом передачі винного раба власникам потерпілого, що фактично означало відшкодування матеріальної шкоди. Таким чином, раб виступав не як повноправний суб’єкт права, а як об’єкт власності. Відповідно, посягання на життя раба розглядалося не як злочин проти особи, а як майнова шкода, заподіяна господарю.

У § 2 цього ж титулу встановлено: «Якщо який-небудь вільний пограбує чужого раба, і буде викритий у тому, що він взяв у нього більше,

ніж на 40 ден., присуджується до сплати 1200 ден., що становить 30 сол.». Наведена норма визначає розмір компенсації за пограбування раба. Характерно, що штраф у 30 солідів суттєво поступається вергельду за посягання на вільну особу, що свідчить про нижчий правовий статус раба. Водночас правова охорона спрямована передусім на інтереси власника, оскільки пограбування раба фактично прирівнювалося до посягання на майно господаря. Отже, захист залежної особи здійснювався опосередковано через охорону власності.

Подальша деталізація міститься у § 3, де зазначено: «Якщо ж узяте при грабежі коштувало менше 40 ден., присуджується до сплати 600 ден., що становить 15 сол.». Це положення встановлює диференціацію відповідальності залежно від розміру завданої шкоди. У випадку меншої вартості викраденого штраф зменшувався до 15 солідів. Такий підхід ще раз підкреслює, що правова оцінка посягання на раба визначалася не значенням особи, а виключно матеріальними збитками, що підтверджує низький соціально-правовий статус рабів.

У § 4 передбачено: «Якщо яка-небудь вільна людина пограбує чужого літа, і буде викрита, присуджується до сплати 1400 ден., що становить 35 сол.». Дана норма стосується літів — залежного населення, яке займало проміжне становище між рабами і вільними франками. Встановлений штраф у 35 солідів перевищує компенсацію за посягання на раба, що свідчить про дещо вищий правовий статус літів. Водночас цей розмір значно менший за вергельд вільної людини, що підтверджує їхню обмежену правосуб’єктність і залежне становище у франкському суспільстві.

У § 5 зазначено: «Якщо чужий раб або літ позбавить життя вільної людини, сам убивця віддається родичам вбитої людини в якості половини віри, а пан раба сплачує іншу половину вири». Це положення встановлює специфічний механізм відповідальності залежних осіб. Раб або літ не виступали повністю самостійними суб’єктами права, тому відповідальність за вчинене правопорушення мала змішаний характер. Частина вергельду компенсувалася передачею винного потерпілій стороні, тоді як інша частина виплачувалася його господарем. Така модель відповідальності поєднувала особистий і майновий елементи, що відображає проміжний правовий статус залежного населення.

У § 6 міститься перелік залежних осіб господарського характеру: «Якщо хто вкраде або позбавить життя дворового слугу, або коваля, або золотих справ майстри, або свинопаса, або виноградаря, або конюха, і буде викритий, присуджується до сплати 1200 ден., що становить 30 сол.». У цьому положенні згадуються категорії залежних працівників, які виконували важливі господарські функції. Проте навіть у цьому випадку розмір компенсації становить лише 30 солідів, що свідчить про відсутність повного правового захисту. Отже, навіть кваліфіковані залежні працівники не прирівнювалися до вільних франків.

Нарешті, у § 7 зазначено: «В якості "fretus" і "faidus" платиться 1800 ден., що становить 45 сол., не рахуючи вартості і відшкодування збитків; всього ж 75 сол.». Дана норма встановлює додаткові виплати при посяганні на залежних осіб. Однак навіть з урахуванням цих доплат загальний розмір компенсації залишається значно меншим за вергельд

вільної людини. Це ще раз підтверджує нижчий соціально-правовий статус залежного населення та обмежений характер правового захисту літів і рабів у франкському суспільстві.

Важливе значення мають також положення щодо відповідальності рабів за злочини в титулі XL. Якщо раб буде звинувачений в крадіжці, § 1: «Якщо буде вчинено проступок, за який вільний повинен сплатити штраф у розмірі 600 ден., або 15 сол., раб нехай буде розкладений на лаві і отримає 120 ударів батогом». Це положення демонструє принципову відмінність між вільною людиною і рабом. Вільна особа несе майнову відповідальність, тоді як раб підлягає тілесному покаранню. Це підтверджує відсутність повної правосуб'єктності рабів. А титул XL, § 5 каже: «Якщо ж раб буде винен у більш тяжкому злочині… він присуджується смертної кари». Таким чином, за тяжкі злочини раб підлягав смертній карі. Це ще раз підкреслює, що раб не мав правового захисту, аналогічного вільним особам [13].

Висновки. Отже, аналіз норм Салічної правди дозволяє зробити висновок, що залежне населення мало значно нижчий правовий статус. Раби фактично розглядалися як майно, літи займали проміжне становище, а розміри компенсацій за посягання на них були значно меншими, ніж за вільних франків. Це підтверджує, що інститут вергельду у Салічній правді відображав чітку соціальну диференціацію франкського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьєва І. О. Джерела давньогерманського права. Літописець: Збірник тез за матеріалами III Всеукраїнської науково- практичної конференції «Права людини: історичний вимір і сучасні тенденції» (м. Житомир, 26–27 листоп. 2015 р.). 2016. № 11. С. 49–51. URL: https://eprints.zu.edu.ua/21776/1/%D0%90%D1%84%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%8C%D1%94%D0%B2%D0%B0%20%D0%86%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0.pdf

2. Блок М. Феодальне суспільство. К.: Вид. дім «Всесвіт», 2001. 528 с. URL: http://litopys.org.ua/bloch/blo.htm

3. Дручек О. В., Волуйко О. М., Вовк В. М., Посмітна В. В., Коба М. М. Історія держави і права зарубіжних країн. Київ, 2024. 186 с.

4. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 730 с.

5. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки; О. М. Бандурка, Д. В. Швець, М. Ю. Бурдін, О. М. Головко та ін. Харків: Майдан, 2020. 618 с.

6. Історія та теорія держави і права: навчальні матеріали / Нац. акад. внутр. справ. URL: https://surl.li/dnface

7. Куракін О. М., Туренко О. С., Іванов І. В. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник. Київ: ДП «ІНФОТЕХ», 2022. 546 с.

8. Ле Гофф Ж. Середньовічна уява. Львів: Літопис, 2007. 350 с. URL: https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/view/633/580/508-1

9. Липитчук О. В. Історико-правовий огляд джерел права середньовічних франків. Грааль науки. 2024. № 35. С. 87–94. URL: https://doi.org/10.36074/grail-of-science.19.01.2024.014

10. Полатайко І. В. Формування правової ідеології романо-германської правової сім'ї в античну добу та у період середньовіччя. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право. 2017. № 3(15). С. 88–96. URL: https://media.neliti.com/media/publications/638751-do-pitannia-pro-dzherela-prava-serednovi-4dedba9c.pdf

11. Прокопенко Д. В. Салічна правда та її історичне значення. Організаційно-управлінське та економіко-правове забезпечення діяльності Єдиної державної системи цивільного захисту (ЄДСЦЗ): матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2020. С. 49–53. URL: https://nuczu.edu.ua/images/topmenu/science/konferentsii/2020/1/5.pdf?srsltid=AfmBOopAfGyMYOg3kKlVbgHUROaLp6tbnrsXZd1D__wiRuT65kzKSqyS

12. Редзюк В., Костенко О., Сіропол В. «Салічна правда» як джерело соціально-правових відносин стародавніх франків під час вивчення історичних та правознавчих дисциплін. Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. 2025. № 69. С. 79–85. URL: https://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/31/27

13. Салічна правда. URL: https://www.scribd.com/document/464456040/%D0%A1%D0%B0%D0%BB%D1%87%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B4%D0%B0

14. Семко Я. С. Історія раннього середньовіччя: документи та матеріали: хрестоматія. Одеса: Фенікс, 2021. 230 с.

15. Стеценко Н. С. VII титул Салічної правди та його історичне значення. Теорія та практика сучасної юриспруденції: матеріали XIII Всеукр. наук. конф., м. Харків, 25 жовтня 2017 р. Харків, 2017. С. 114–116.

16. Шкурська І. С. Особливості судового процесу за Салічною правдою. Юридичний науковий електронний журнал. 2019. № 6. С. 62–64. URL: https://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/31

17. Drake Ogden. Frankish Law and the Wergeld in the Early Middle Ages. URL: https://sites.owu.edu/trident/2020/11/09/frankish-law-and-the-wergeld-in-the-early-middle-ages-by-drake-ogden/?utm_source=chatgpt.com

18. Lex Salica. URL: https://archive.org/download/lexsalicatentex03kerngoog/lexsalicatentex03kerngoog.pdf

19. Thomas M. Charles-Edwards, Law in the Western Kingdoms between the Fifth and the Seventh Century, in: Averil Cameron / Bryan Ward-Perkins / Michael Whitby (Eds.), Late Antiquity: Empire and Successors, A.D. 425-600 (Cambridge Ancient History 14), Cambridge 2000, p. 260-287.

ПРИЧИНИ ТА СУПЕРЕЧНОСТІ НАРАТИВІВ У ТРАКТУВАННІ ЗАХОПЛЕННЯ КОНСТАНТИНОПОЛЯ ХРЕСТОНОСЦЯМИ 1204 Р.

Станішевська Ольга,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: oliastanishevska@gmail.com

Науковий керівник: **Прийдун Степан**,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Порівняння свідчень Никити Хоніата, Жоффрея де Віллардуена та Робера де Кларі дає змогу побачити не просто різні описи однієї історичної події, а глибокий конфлікт двох моделей її осмислення. У цьому випадку йдеться не лише про розбіжності в деталях чи оцінках, а про зіткнення двох історичних світів – візантійського і латинського. Саме тому зіставлення цих джерел є ключем до розуміння завоювання Константинополя хрестоносцями у 1204 р. [19; 20; 22]. Попри різку відмінність оцінок, ці тексти мають і певні точки перетину. Насамперед усі автори визнають винятковість подій 1204 р. Для Никити Хоніата це катастрофа вселенського масштабу, для Жоффрея де Віллардуена – велика політична і військова перемога, а для Робера де Кларі – подія, що вражає своїм розмахом, багатством міста та незвичайністю побаченого [19; 20; 22]. Інакше кажучи, незалежно від конфесійної та політичної позиції, усі троє усвідомлювали, що йдеться про переломний момент. Спільним є також визнання особливого значення самого Константинополя. Жоден із авторів не пише про нього як про звичайне місто. Хоніат називає його «оком усіх міст» і «вселенською славою» [20], а латинські хроністи постійно наголошують на його величі, укріпленнях, багатствах, храмах і палацах [19; 22]. Тобто, навіть ворогуючі сторони однаково визнавали: падіння Константинополя було винятковим саме тому, що впало виняткове місто.

Ще однією спільною рисою є усвідомлення внутрішньої слабкості Візантії. Латинські автори говорять про політичну нестабільність, слабкість влади і нездатність імперії дати організовану відсіч [19; 22]. Хоніат, хоч і пише з протилежної позиції, також не знімає провини з візантійської верхівки. У його тексті виразно відчувається гірке розуміння того, що імперія була внутрішньо ослабленою, а правлячі кола не змогли вчасно захистити державу [14, с. 365–402]. Таким чином, усі сторони фактично визнають: Константинополь упав не лише через силу нападників, а й через кризу самої Візантії. Однак на цьому спільне майже

вичерпується. Далі починається сфера принципових відмінностей… Головна з них полягає у відповіді на питання: чим саме були події 1204 р.? Для Никити Хоніата це передусім трагедія, святотатство і цивілізаційний крах. Для нього латиняни – не визволителі, не союзники і не політичні діячі, а руйнівники християнського міста. Саме тому він пише про них як про людей, що «плекали невсипущу ворожість до ромеїв» [20]. У його наративі захоплення Константинополя є морально неприйнятним уже в самій своїй основі. Жоффрей де Віллардуен вибудовує зовсім іншу логіку. У його хроніці похід на Константинополь не подається як беззаконне насильство. Навпаки, він пояснює його як політично зумовлений крок, пов'язаний із неправедним володарюванням візантійського імператора, зверненням Олексія IV Ангела та загальною необхідністю дій. Його твердження про те, що чинний володар тримає землю «неправедно і беззаконно» [19], є характерним прикладом латинської аргументації. Там, де Хоніат бачить напад ворогів, Віллардуен конструює схему політичного виправдання.

Робер де Кларі ще більше зміщує акценти. Він менше зосереджується на дипломатичних або юридичних поясненнях і значно більше – на конкретному сприйнятті побаченого. У його тексті Візантія постає як чужий, багатий, дивовижний світ, а Константинополь – як місто чудес, скарбів, реліквій і монументальної величі [4, с. 28–30]. Якщо Віллардуен виправдовує похід політично, то Робер де Кларі ніби нормалізує його через захоплення самим об'єктом завоювання. Особливо показовою є різниця в описі насильства. У Хоніата на передньому плані – осквернення святинь, приниження міста, руйнування морального і сакрального порядку. Його слова про те, що латиняни «розбивали святі ікони, топтали їх ногами та кидали мощі святих у брудні місця» [20], виносять у центр саме духовний вимір трагедії. Далі цей мотив лише посилюється: «Вони виливали тіло і кров Христові на землю і використовували священні посудини як чаші для пиття» [20]. У такому викладі падіння Константинополя є не просто військовою поразкою, а релігійною катастрофою. У латинських джерелах така перспектива або відсутня, або різко послаблена. Жоффрей де Віллардуен не будує оповіді навколо теми осквернення святинь, а зосереджується на штурмі, військовій організації, рішучості війська, результаті та політичному оформленні перемоги [19]. Для нього важливо показати доцільність дій і закономірність нового устрою після захоплення міста. У Робера де Кларі тональність інша – менш офіційна, більш наївна, але теж не катастрофічна. Він дивується величі міста, захоплюється його реліквіями, архітектурою, багатствами [22]. Те, що в Хоніата є актом наруги над святим, у латинському тексті нерідко перетворюється на частину переможного привласнення.

На цьому тлі особливо цікаво виглядає питання здобичі. У Жоффрея де Віллардуена захоплення Константинополя прямо пов'язується з безпрецедентними матеріальними результатами. Він наголошує, що ніколи від створення світу в жодному місті не було здобуто стільки багатств [19]. Здобич тут не приховується і не маскується. Навпаки, вона постає як знак величі перемоги. У Хоніата ця сама сцена читається цілком інакше. Там, де латиняни бачать тріумф, він бачить розграбування цивілізації. Його слова «Тебе позбавили багатств, пограбували латинські

руки й піддали варварській нарузі» [20] передають не просто матеріальну втрату, а глибоке приниження. Отже, сама категорія здобичі в обох наративах наповнюється різним змістом: для латинян це природний результат перемоги, для візантійця – ознака руйнування культурного світу. Робер де Кларі в цьому сенсі займає проміжне, але дуже показове місце. Його хроніка менш політично вивірена, ніж текст Віллардуена, зате в ній значно сильніше відчутний подив перед багатством міста. Він охочіше розповідає про чудеса, реліквії, палаци, колони та скарби Константинополя, ніж про насильство над його мешканцями [4, с. 28–30; 22]. Це означає, що Робер де Кларі не стільки виправдовує латинян у теоретичному сенсі, скільки змінює сам фокус оповіді: замість трагедії міста він показує його як предмет захоплення. Саме тут особливо важливою стає категорія тенденційності. Жодне з цих джерел не є нейтральним. Кожен автор не просто розповідає про події, а вибудовує власну версію правди про них.

Тенденційність Хоніата полягає в максимальному моральному загостренні образу латинян. Вони в його тексті постають не просто як політичні супротивники, а як носії варварства, святотатства і культурної руйнації. Автор свідомо концентрується на сценах осквернення, насильства, грабунку й приниження, бо саме через них прагне показати справжню, на його думку, сутність латинського Заходу [20]. Його текст скорботний, викривальний і глибоко травматичний. Це не применшує його цінності, але вимагає усвідомлення, що він пише як представник постраждалої сторони. Тенденційність Жоффрея де Віллардуена має інший характер. Його хроніка виразно апологетична. Він прагне пояснити, чому хрестоносці опинилися під стінами Константинополя, і робить це так, щоб їхні дії виглядали вимушеними, політично обґрунтованими і навіть певною мірою справедливими [19]. Саме тому він так багато уваги приділяє Олексію IV, «незаконності» чинного володаря, переговорам, зобов'язанням і труднощам самого війська. Він не приховує здобичі, але намагається уникати такого опису насильства, який повністю зруйнував би моральну легітимність латинського табору. Робер де Кларі теж тенденційний, хоча і по-іншому. Його упередженість менш політично оформлена, однак помітна через сам відбір матеріалу. Він охоче описує чудеса міста, коштовності, святині, враження від палаців і храмів, проте значно менше уваги приділяє трагедії мешканців Константинополя [22; 4, с. 28–30]. Його тенденційність полягає у зміщенні акцентів: він дивиться на місто радше як на дивовижний здобутий простір, ніж як на жертву. Це теж форма наративної вибірковості.

Отже, усі три тексти мають тенденційний характер, але тенденційність у них різна. У Хоніата це наратив трагедії й морального осуду. У Жоффрея де Віллардуена – наратив виправдання й політичної легітимації. У Робера де Кларі – наратив подиву, привласнення і вибіркового опису [19; 20; 22].

Різним є й емоційний тон джерел. Хоніат пише як людина, яка пережила крах власного світу. Його текст емоційно густий, трагічний, подекуди майже розпачливий. Він підсумовує стан міста словами: «Місто, яке колись панувало над світом, тепер лежало спустошене» [20]. У цій формулі сконцентровано весь зміст візантійського переживання 1204 р.,

не просто втрату столиці, а крах світового порядку, до якого ромеї себе зараховували. Латинський емоційний регістр інший. Віллардуен пише мовою політичної впевненості, а іноді й урочистості. Робер де Кларі – мовою подиву, пригоди, захоплення побаченим. Якщо у Хоніата домінує образ жертви, то у латинян – образ дії, просування, штурму, оволодіння і здобуття. Саме ця різниця пояснює, чому навіть опис одних і тих самих епізодів не збігається за внутрішнім змістом [19; 20; 22].

Варто звернути увагу й на ще одну деталь. У Хоніата причиною трагедії є не тільки зовнішня агресія, а й внутрішня деградація імперії. У цьому його текст значно складніший, ніж проста схема «ми – жертви, вони – нападники». Він добре бачить безсилля правлячих кіл, хаос, моральний занепад і політичну короткозорість. Латинські автори теж згадують слабкість Візантії, але для них вона виконує іншу функцію: слугує ще одним аргументом на користь закономірності перемоги [12; 14, с. 365–402]. Один і той самий факт, внутрішня слабкість імперії, у візантійця стає джерелом трагічного самокритичного висновку, а в латинян це є елементом виправдання завоювання.

Тому, порівняння Хоніата з латинськими джерелами показує, що йдеться не просто про різні описи однієї події, а про зіткнення двох моделей історичного бачення. Для Никити Хоніата Константинопольська катастрофа є святотатством, руйнуванням сакрального і цивілізаційного центру, приниженням ромейського світу. Для Жоффрея де Віллардуена – це політично зумовлений і певною мірою виправданий перебіг подій, завершений легітимною перемогою. Для Робера де Кларі – це велика пригода, оволодіння містом чудес і багатств, де моральний вимір катастрофи відступає перед враженням від здобутого.

Висновки. Отже, конфлікт візантійського та латинського наративів проявляється у трьох головних площинах. По-перше, джерела мають спільне: вони однаково визнають винятковість подій 1204 р., велич Константинополя та важливість внутрішньої слабкості Візантії [14, с. 365–402]. По-друге, вони мають принципово відмінне: Хоніат бачить у захопленні Константинополя катастрофу і святотатство, Віллардуен – політично зумовлену акцію, а Робер де Кларі – подію, сповнену чудес, багатства і переможного подиву [19; 20; 22]. По-третє, усі джерела є тенденційними: вони не просто інформують, а формують ставлення до події, виправдовують, засуджують або вибірково висвітлюють її [4, с. 28–30]. Саме в цій незбіжності й полягає справжній конфлікт наративів. Латинські автори прагнуть легітимізувати, пояснити або хоча б нормалізувати захоплення Константинополя. Хоніат прагне засвідчити його як безпрецедентну історичну травму. Тому для дослідника найважливішим є не вибір «правильного» тексту, а уважне одночасне читання обох сторін. Лише так можна побачити, що 1204 р. був не тільки військовою подією, а й моментом глибокого розриву між двома християнськими світами, кожен із яких створив власну правду про падіння Константинополя [14, с. 365–402].

ЛІТЕРАТУРА

1. Балух В. О. Візантиністика: навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. Чернівці: Книги–ХХІ, 2006. 606 с.

2. Балух В. О., Коцур В. П.. Історія середніх віків: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.: у 2 т. Т. 1: Раннє Середньовіччя. Чернівці: Наші книги, 2009. 496 с.
3. Блок М. Феодальне суспільство. К.: Вид. дім «Всесвіт», 2001. 528 с. URL: http://litopys.org.ua/bloch/blo.htm
4. Вах І. Робер де Кларі та його «Завоювання Константинополя»: Візантія очима латинян під час IV Хрестового походу. Феномен Європи: від традиційного до сучасного: зб. матеріалів студентсько-аспірантської наук. конф. (Львівський національний університет імені Івана Франка, 10–11 листоп. 2017 р.). Львів, 2017. С.28 – 30. URL: https://lvivhistoricalclub.com/2018/05/16/%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%82%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%BA%D0%BE/
5. Гордієнко В.В., Гордієнко Г.М., Кривошея І.І. Історія середніх віків. Практикум. Ч. 1. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. С. 493–496, 508–516.
6. Забзалюк Д.Є. Політико-правова доктрина Хрестоносного руху доби Середньовіччя: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Забзалюк Дмитро Євгенович. Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2021. 436 с.
7. Історія Візантії. Вступ до візантиністики / За ред. С.Б.Сорочана і Л.В.Войтовича. Львів: Видавництво «Апріорі», 2011. 880 с.: іл.
8. Історія західно-європейського Середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник М.О. Рудь: Навчальний посібник К., 2005.
9. Карабецький Г. І. Роль флоту в Четвертому Хрестовому поході. Матеріали 73-ї звітної студентської наукової конференції ОНУ імені І. І. Мечникова, 25-27 квітня 2017 р. Секція: Історичні науки. Одеса: Одеський нац. ун-т, 2017. С. 221–228.
10. Ле Гофф Ж. Середньовічна уява. Львів: Літопис, 2007. 350 с. URL: https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/view/633/580/508-1
11. Мудеревич В. Завоювання хрестоносцями Константинополя 1204 р. в рецепції давньоруського літописання. Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. Т. 1. № 31. Чернівці, 2011. С. 154–164.
12. Давидов О. Четвертий хрестовий похід: Чи у всьому винні латиняни? URL: https://web.archive.org/web/20191203152221/http://www.christusimperat.org/uk/node/25790
13. Олійников В. Роль Четвертого хрестового походу (1202–1204) у розколі християнської церкви. Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія: Культурологія. 2014. Вип. 15(2). С. 351 – 354.
14. Остроґорський Ґ. Історія Візантії / Пер. з нім. Анатолія Онишка. Львів: Літопис, 2002. С. 365–402.
15. Правда про IV Хрестовий похід – одну з найтрагічніших сторінок історії. URL: https://www.dyhdzvin.org/statti/tsikave/pravda-pro-iv-khrestovij-pokhid-odnu-z-najtragichnishikh-storinok-istoriji.html
16. Харабарук Б. Енріко Дандоло та його вплив на історичні процеси на Балканському півострові. Феномен Європи: від традиційного до сучасного: збірник матеріалів студентсько-аспірантської наукової конференції (Львівський університет імені Івана Франка, 10 – 11 листопада 2017 р.). Львів, 2017. С. 139–143.
17. Четвертий хрестовий похід. Значення хрестових походів. Реферат. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/world_history/31015/
18. Четвертий Хрестовий похід: війна з християнами? URL: https://pilgrimage.in.ua/chetvertyj-hrestovyj-pohid-vijna-z-hrystyyanamy/
19. Geoffrey de Villehardouin. Chronicle of The Fourth Crusade and The Conquest of Constantinople. URL: https://web.archive.org/web/20131011220729/http://www.fordham.edu/Halsall/basis/villehardouin.asp
20. City of Byzantium Annals of Niketas Choniates. URL: https://archive.org/details/o-city-of-byzantium-annals-of-niketas-choniatesttranslated-by-harry-j-magoulias-1984
21. Pope Innocent III. Reprimand of Papal Legate. URL: https://web.archive.org/web/20140814182300/http://www.fordham.edu/halsall/source/1204innocent.asp
22. The Conquest Of Constantinople by Robert de Clari. URL: https://archive.org/details/mc-neal-clari-the-conquest-ofconstantinople/mode/2up

ІНСТИТУТИ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ФРАНЦІЇ ТА НІМЕЦЬКИХ ЗЕМЛЯХ XII–XV СТ.: КОМПАРАТИВНИЙ АСПЕКТ

Загакайло Валентин-Ярослав,
здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: valikpro50@gmail.com

Науковий керівник: **Прийдун Степан**,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Міста середньовічної Європи стали важливими осередками економічного, соціального та політичного розвитку, де формувалися нові моделі суспільної організації, що поступово виходили за межі традиційної феодальної системи. Особливої ваги у цьому процесі набули інституції міського самоврядування, які забезпечували певний рівень автономії міських громад, створювали власні органи влади, систему права та механізми регулювання внутрішнього життя міста. Саме в середньовічних містах Західної та Центральної Європи сформувалися перші інституційні моделі муніципального управління, що згодом стали підґрунтям для розвитку сучасних систем місцевого самоврядування [11, с. 87].

Метою даної роботи є комплексне дослідження процесу становлення та розвитку інститутів міського самоврядування у Франції та німецьких землях у XII–XV ст., а також здійснення їх порівняльного аналізу з метою визначення спільних та відмінних рис еволюції муніципальних структур у різних регіонах Європи.

Франція та німецькі землі відіграли особливу роль у становленні цих інститутів. Комунальний рух у Французькому королівстві розпочався наприкінці XI ст. як масовий рух містян, спрямований на здобуття свободи від прямого феодального управління та здобуття широкого самоврядування. Міські громади прагнули отримати право на самостійне управління, що призвело до формування міських рад, магістратів та інших органів муніципальної влади. Основним юридичним інструментом формалізації автономії стали комунальні хартії – спеціальні грамоти, що підтверджували права громади на самоврядування [43].

У XIII–XIV ст. у Французькому королівстві встановлення міського управління набула нових якісних рис. Комунальні хартії перетворились на усталені юридичні форми, котрі закріплювали гарантії, права й обов'язки міських громад. Хартія Лоррі (Charter of Lorris) XII ст. стала моделлю для понад вісімдесяти інших міських привілеїв у Франції, визначаючи основні принципи прав та свобод містян [44]. У XIV–XV ст. французька монархія поступово посилювала контроль над містами, що призвело до певного

обмеження їхньої автономії та інтеграції міських інституцій у централізовану державну систему.

У німецьких землях розвиток міського самоврядування мав дещо інший характер, пов'язаний із формуванням систем міського права. Найвідомішими та найвпливовішими стали Магдебурзьке право та Любецьке право, які отримали найширше поширення у німецькому середовищі, а згодом – і в сусідніх регіонах Центрально-Східної Європи. Магдебурзьке право, що сформувалося у XII ст., стало однією з найвпливовіших систем міського права в Центральній та Східній Європі, забезпечуючи містам значний рівень самостійності в управлінні та судочинстві [41]. Любецьке право, яке виникло у містах Балтійського моря, передбачало чіткі норми щодо організації міського магістрату та зосереджувалося на потребах торгових міст [36].

В умовах територіальної роздробленості Священної Римської імперії у XIV–XV ст. міста здобували значну самостійність. Вільні імперські міста, такі як Нюрнберґ, Кельн чи Любек, зберігали значний ступінь автономії, мали власні бюджети, судову юрисдикцію та могли встановлювати свої адміністративні процедури. Особливу роль у розвитку управлінських структур відігравав Ганзейський союз, який об'єднував численні міста Північної Німеччини для захисту комерційних інтересів і сприяв поширенню норм самоврядування [9, с. 162].

Порівняльний аналіз розвитку міського самоврядування у Франції та німецьких землях дозволив виявити як спільні, так і відмінні риси цього процесу. До спільних рис належать: формування виборних органів влади (міських рад, виборних посадових осіб), прагнення громад отримати правові гарантії своєї автономії та економічна мотивація розвитку місцевого самоврядування. Разом із тим французька модель вирізнялася поступовою інтеграцією міст у централізовану монархічну державу, тоді як у Німеччині широка самостійність збереглася завдяки слабкості централізованої влади. Організаційна структура органів міського управління в обох регіонах включала схожі елементи: міські ради, виборні посадові особи, судові органи, однак у Франції домінувала персоніфікована модель із виборним мером, тоді як у Німеччині – колегіальна рада (Rat) з бургомістрами [28, с. 219].

Загалом, аналіз функціонування міських інституцій дозволяє зробити висновок, що міське самоврядування у середньовічній Європі не було однорідним явищем, а розвивалося під впливом конкретних політичних, економічних і соціальних умов. Французька модель демонструє поступову інтеграцію міських структур у централізовану державу, тоді як німецька — збереження значної локальної автономії та розвиток самостійних муніципальних традицій. Саме ці відмінності визначили подальші шляхи еволюції місцевого самоврядування в Європі та стали важливим підґрунтям для формування сучасних демократичних інститутів.

Не менш важливим є й соціальний аспект розвитку міського самоврядування. В обох регіонах управління містом зосереджувалося в руках міської еліти – патриціату, до складу якого входили заможні купці та впливові ремісники. Проте якщо у Франції ця еліта часто інтегрувалася у загальнодержавну адміністративну систему, то в німецьких містах вона зберігала відносну незалежність і формувала локальні політичні традиції.

Це, у свою чергу, впливало на характер прийняття рішень і рівень участі ширших верств населення в управлінні містом.

Суттєвою відмінністю між французькою та німецькою моделями є також характер правової системи, яка регулювала діяльність міських інституцій. У Франції правові норми міського життя формувалися переважно через індивідуальні хартії, надані конкретним містам, що створювало відносно фрагментарну систему муніципального права. У німецьких землях, навпаки, відбулося формування універсальних правових моделей, таких як Магдебурзьке та Любекське право, які поширювалися на значні території та створювали уніфіковану правову основу міського самоврядування [41]. Це сприяло більшій стабільності та передбачуваності функціонування міських інституцій.

Натомість у німецьких землях, де була відсутня сильна централізована влада, міста мали значно ширші можливості для реалізації самоврядних функцій. Органи міського управління виконували не лише адміністративні, але й судові та фінансові функції, що забезпечувало високий рівень автономії. Міські ради (Rat) та бургомістри здійснювали управління всіма аспектами міського життя, включаючи регулювання торгівлі, контроль за діяльністю ремісничих цехів та організацію оборони міста. У цьому контексті міста виступали як фактично самостійні політико-економічні одиниці, що мали значний вплив на регіональні процеси [9, с. 162].

Важливим аспектом порівняльного аналізу є також визначення функціонального навантаження органів міського самоврядування та ступеня їх реального впливу на життя міської громади. У Франції, незважаючи на формальне існування виборних органів влади, їх діяльність поступово підпорядковувалася королівській адміністрації. Представники королівської влади, такі як бальї чи сенешалі, здійснювали контроль за фінансами, судочинством і адміністративними процесами в містах, що обмежувало реальну автономію муніципальних інституцій. Таким чином, міське самоврядування у Франції набувало рис «керованої автономії», коли місцеві органи діяли в межах, визначених централізованою владою [1, с. 214].

Висновки. У результаті дослідження було проаналізовано процес становлення та розвитку інститутів міського самоврядування у Франції та німецьких землях у XII–XV ст. Становлення міського самоврядування у Франції було тісно пов'язане з комунальним рухом кінця XI – першої половини XIII ст., який призвів до формування самоврядних комун із виборними радами. У XIII–XIV ст. відбувалася затвердження міського управління, тоді як у XIV–XV ст. посилення королівської влади поступово обмежило автономію міст.

У німецьких землях важливим чинником розвитку міського самоврядування стало формування систем міського права – Магдебурзького та Любецького, які закріпили за міськими громадами право на власне самоврядування, судочинство та контроль економічних питань. Умови територіальної роздробленості Священної Римської імперії сприяли збереженню значної самостійності міст.

Компаративний аналіз засвідчив, що французька модель демонструє інтегровану автономію місцевих громад у рамках централізованої

монархії, тоді як німецька модель вирізнялася багатовекторністю правових традицій і сильною локальною варіативністю. Ці відмінності зумовили різні траєкторії подальшого розвитку місцевого самоврядування та є важливими для розуміння сучасних процесів децентралізації влади й становлення місцевої демократії.

Тема інститутів міського самоврядування у Франції та німецьких землях XII–XV ст. має значний методичний потенціал для шкільного курсу всесвітньої історії, оскільки дозволяє формувати в учнів аналітичне мислення, вміння працювати з історичними джерелами та розуміти витоки сучасних інститутів місцевої влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ададуров В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII ст.). Львів: вид-во УКУ, 2002. 412 с.
2. Балух В.О., Коцур В.П. Історія середніх віків. Високе і пізнє середньовіччя. Чернівці, 2011. Т. 2. 615 с.
3. Горенко О. М. Ганза. Україна в міжнародних відносинах: Енциклопедичний словник-довідник. К.: Ін-т історії України НАН України, 2009. Вип. 1. С. 161–165.
4. Дейвіс Н. Європа. Історія. Київ: Основи, 2006. 1464 с.
5. Кобилецький М. М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.): монографія. Львів: ПАІС, 2008. 406 с.
6. Подаляк Н. Г. Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII–XVII ст. Київ: Темпора, 2009. 360 с.
7. Cordes A. The Language of the Law: The Lübeck Law Codes (ca. 1224–1642). Leiden: Brill, 2022.
8. Hilton H. R. English and French Towns in Feudal Society: A Comparative Study. Cambridge, 1995. Pp. 87–104.
9. Kümper H. Magdeburger Recht. In: Online-Lexikon zur Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa. 2012. URL: ome-lexikon.uni-oldenburg.de/p32868
10. Medieval Communes: Urban Self-Organization and Charters of Liberties Against Feudalism URL: https://homohortus31.wordpress.com/2025/09/30/medieval-communes-urban-self-organization-and-charters-of-liberties-against-feudalism/ (дата звернення 05.03.2026)
11. Medieval Sourcebook: Urban Privileges: Charter of Lorris 1155. URL: https://sourcebooks.web.fordham.edu/source/lorris.asp (дата звернення 05.03.2026)
12. Razim J., Šmidova Malarova L. Town Law Books in East Central Europe. In: Lectures on East Central European Legal History. Miskolc: Central European Academic Publishing, 2022. Pp. 125–146.
13. Rowan S. Urban Communities: The Rulers and the Ruled. In Handbook of European History 1400–1600. Leiden: Brill, 1994. 736 p.

РЕФОРМИ ПАПИ ЮЛІЯ ІІ У КОНТЕКСІ УЧАСТІ В ІТАЛІЙСЬКИХ ВІЙНАХ

Калинич Мар'яна,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: kalinihcmariana668@gmail.com

Науковий керівник: **Прийдун Степан**,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного
педагогічного університету імені
Володимира Гнатюка

Дослідження військово-політичної діяльності папи Юлія ІІ є актуальним у контексті аналізу процесів формування ранньомодерної державності, трансформації папського інституту та становлення європейської системи міжнародних відносин**.** Джуліано делла Ровере племінник папи Сікста IV, обраний 31 жовтня 1503 р. папою римським Юлієм ІІ. Після обрання, залишався ворогом Олександра VI анулював деякі його призначення, зокрема ув'язнив Чезаре Борджіа. Водночас використав створену адміністративну структуру в Романьї, та розширив папські володіння на ново приєднані землі [3].

Юлій ІІ завершив остаточне оформлення концепції поєднання духовного та військового керування Папської області. Політика визначалася не лише прагненням відновити контроль над папськими територіями, а й необхідністю інтегрувати їх у єдину централізовану систему управління, яка була б позбавлена впливу сеньйорів і кондотьєрських структур та функціонувала за зразком іспанської чи французької монархії [8].

Реформи Юлія ІІ були комплексні і охоплювали низку важливих сфер: військова, фінансова та адміністративна. У сфері управління посилено компетенції папських легатів та губернаторів які представляли центральну владу. Зазвичай роль папських губернаторів виконували єпископи або кардинали їхнім завданням було повернути міста під контроль [4, с. 46]. Юлій ІІ надав розпорядження знести частину мурів замку Бальйоні та змінити редукцію прав місцевих рад на пряму папську подесту. Також зведення фортець у стратегічно важливих пунктах по задумі мала придушувати будь-які заворушення.

Оскільки у спадок від минулих пап Юлію ІІ дісталось військо з найманців та ватажків. ["*... папа свідомо обирав солдатів, чия відданість була заснована на контракті та репутації, а не на династичних зв'язках*"] [11, с. 188]. Ним було засновано 22 січня 1506 р. Швейцарську гвардію. Під керівництвом Каспара фон Зіленена 150 швейцарських найманців з

кантонів Урі, Швіц та Унтервальдену, урочисто вступили до католицького центру. Швейцарці присягали не папі, а Апостольському престолу [11]. Перевагою швейцарської піхоти вважалися дисципліна та відданість, їхні алебардисти могли протистояти французькій кінноті. Платня гвардійця становила 5 дунканів, що удвічі більше ніж в звичайного піхотинця, та звільнення від сплати податків. Юлій ІІ на відміну Олександру VI будував державу на досвіді та вміннях інших людей, що відрізняється від династичних зв'язків.

Фінансових ресурсів вимагали всі сфери політики, насамперед військові кампанії. Дохід надходив з різних джерел: податки, бенефіції, продажі індульгенцій, позики в банках, монополізація на сольовому ринку та інші.

Ключовий етап військової та геополітичної стратегії папи Юлія ІІ, спрямований на відновлення престижу Апостольської столиці, відбувся 10 грудня 1508 року в місті Камбре, що на Півночі Франції. Саме там, у атмосфері таємної дипломатії, було закладено фундамент Камбрейської ліги потужного воєнного альянсу, до якого увійшли провідні тогочасні монархії: Франція під проводом Людовика XII, Священна Римська імперія Максиміліана І та Іспанія Фердинанда Арагонського.

Основним мотивом створення цієї коаліції стала необхідність рішучої боротьби з експансією Венеційської республіки. На той момент республіка Святого Марка перебувала на піку своєї територіальної могутності, фактично монополізувавши вплив у Північній Італії. Вона не лише тримала під суворим контролем стратегічні торгові шляхи, а й створювала пряму загрозу цілісності Папської області, анексувавши ключові міста регіону Романья, серед яких особливе значення мали Фаенца, Ріміні та Чезена.

Укладення Камбрейського альянсу стало юридичним та духовним прецедентом: воно надавало Єпископу Риму право об'єднувати сили навіть із нехристиянськими державами або колишніми супротивниками заради вищої мети. Цей крок повністю вкладався в межі доктрини defensio territorii теологічного та правового обґрунтування захисту церковних володінь, згідно з яким повернення відторгнутих земель вважалося справою справедливою і богоугодною [6].

27 квітня 1509 р. у буллі, Венеція була проголошена зрадницею християнства. Понтифік наклав на неї суворий інтердикт. Через деякий час на березі річки Адда в селищі Ломбардії, у бою при Аньяделло 14 травня 1509 р., французька армія на чолі з Луї де ла Тремуйля розбила до щенту венеційців. Проте ця перемога внесла корективи в політичний курс Юлія ІІ. Страх створення нової гегемонії французів на землях Італії. Змусив папу розірвати союз з Францією та укласти новий з Венецією. Як зазначає Франческо Гвіччардіні: [" *Папа змінив рішення, боячись могутності французів"*] [кн IX, розділ. XI] [1].

Державний інтерес величі був більший за моральні норми у листі до імператора Священної Римської імперії Юлій ІІ писав: [*"Ми воюємо не проти французького народу, а проти зарозумілості їхнього короля, який хоче поневолити Італію"*][Lettres de Louis XII] [10].

Понтифік Максімус волів укласти систему балансу сил, де жодна держава не мала б абсолютного впливу на Італію. У 1510 р. він знімає

заборону на відлучення Венеції від церкви. Через декілька років 4 жовтня 1511 р. було створено Священну лігу. До створення залучили: Папську державу, Венеціанську республіку, Іспанію та Священну Римську імперію, згодом доєдналась Англія та швейцарські кантони.

Союз створив довготривале дипломатичне протистояння між Юлієм ІІ та Людовіком XII. Для легітимізації Папа видав буллу Contra perfidiam Gallorum в якій проголосила дії французького короля схизматичні.

Висновки. Понтифікат Юлія ІІ створив перехід від кумівства до зміцнення інституційних цілей Папської держави. Політика спрямовна на формування ранньомодерної централізованої держави. Він продемонстрував дипломатичну манерність, залучивши провідні монархії Європи завдати нищівної поразки Венеції. Згодом радикально змінив союзників створивши іншу Священну лігу для витіснення іноземних гвардій з території Італії. За допомоги цього прикладу подій можна зробити висновок, що відбувся перехід від місцевого політичного суб'єкту до загально італійського арбітра. Реформи війська як регулярного збройного формування та особисте командування в польових умовах перетворили папу в повноцінного полководця та монарха здатного на самостійні наступальні операції. Поєднання духовного авторитету та військової сили дозволили Духовному центру виступати як незалежному суб'єкту в міжнародних відносинах. Легітимізація папи як світського монарха вплинула на територіальний спадок Італії та європейську теократичну модель системи суверенних держав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гвіччардіні Ф. Історія Італії: у 2 т. Т. 1 / пер. з іт. С. Олександрова. Харків : Фоліо, 2019. 544 с.

2. Войтович Л. Італійські війни кінця XV – XVI століття – важливий етап еволюції військової справи / за ред. Л. В. Войтовича. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2018. С. 151–180.

3. Газін В. В. Італійські війни (1494–1559 рр.) як чинник трансформації системи міжнародних відносин в Європі. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. 2014. Вип. 7. С. 132–141.

4. Кіндер Г. Юлій ІІ – «папа-воїн»: військово-політична діяльність Святого Престолу. *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. 2018. Т. 1. С. 44–50.

5. Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки ; Державець. Харків: Фоліо, 2016. 512 с.

6. Приходько О. Г. Камбрейська ліга та стратегічні маневри Юлія ІІ. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2015. № 2. С. 56–60.

7. Пастор Л. фон. Історія Пап з кінця Середньовіччя. Т. 5–7. [Електронний ресурс]. URL: https://archive.org/details/historyofpopes (дата звернення: 20.02.2026).

8. Роган О. Римська курія та європейська політика (1450–1550). Львів: Свічадо, 2012. 290 с.

9. Louis XII. Lettres du roy Louis XII et du cardinal George d'Amboise: en 4 vol. / ed. by J. Godefroy. Brussels: F. Foppens, 1712.

10. Julius II, Pope. Bulla ultima convocationis et invitationis Cardinalium absentium. Rome, 1512. [Б. м.]: [б. в.], 1512. 8 p.

11. Shaw C. Julius II, the Warrior Pope. Oxford: Blackwell, 1993. 360 p.

ПРОБЛЕМИ ЛЕГІТИМАЦІЇ ВЛАДИ ГЕНРІХА VII ТЮДОРА У КОНТЕКСТІ ЗАВЕРШЕННЯ ВІЙНИ ЧЕРВОНОЇ І БІЛОЇ ТРОЯНД

Шайда Анастасія,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: anastasiianastia28@gmail.com

Науковий керівник: **Прийдун Степан,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Перемога Генріха Тюдора у 1485 р. не означала автоматичного й беззастережного утвердження нової династії Тюдорів на англійському престолі. Битва при Босворті відкрила йому шлях до корони, однак сама військова перемога ще не розв'язувала головної проблеми – потреби перетворити право переможця на визнану політичну легітимність. Англія виходила з тривалого періоду династичної боротьби, у ході якої було послаблено старі аристократичні роди, підірвано стабільність державного управління й загострено недовіру до самої монархічної влади. Тому становлення Тюдорів слід розглядати не як просту зміну правлячого дому після поразки Річарда III, а як складний процес закріплення нової влади в умовах суспільної втоми від міжусобиці та необхідності відновлення політичного порядку [5, с. 770; 17]. Особливість становища Генріха VII полягала в тому, що його прихід до влади не спирався на безперервну династичну тяглість. Його права на корону були політично придатними, але не настільки беззаперечними, щоб самі по собі гарантувати міцність нового режиму. Генріх мав зв'язок із Ланкастерами через матір, Маргарет Бофорт, однак ця лінія походила від Бофортів, а тому залишала простір для сумнівів і політичних маніпуляцій. Водночас саме поєднання кількох чинників – перемоги при Босворті, підтримки частини противників Річарда III, ланкастерського походження та обіцянки завершити громадянське протистояння дозволило йому постати не лише як черговий претендент, а як фігура компромісу. У цьому сенсі Генріх VII мусив не просто посісти престол, а переконати політичну еліту, що його влада є прийнятнішою альтернативою продовженню династичної війни [12; 17].

Проблема легітимності посилювалася самим характером його приходу до влади. Генріх став королем унаслідок перемоги над чинним монархом на полі бою, а в англійській політичній традиції XV ст. така обставина могла бути використана його противниками як аргумент проти законності нового режиму. Пам'ять про попередні насильницькі зміни влади, зокрема про усунення Річарда II, залишалася достатньо живою. Через це будь-який

представник дому Йорків або навіть особа, здатна переконливо видати себе за такого спадкоємця, могла стати центром нової опозиції. Отже, для Генріха VII боротьба за визнання була не менш важливою, ніж сама перемога при Босворті: корону потрібно було не тільки здобути, а й зробити її політично безпечною [17]. Важливим чинником утвердження Тюдорів стала широка, хоча й неоднорідна, коаліція прихильників Генріха. Його підтримували не лише залишки ланкастерського табору, а й ті представники англійської знаті, які з різних причин були невдоволені правлінням Річарда ІІІ. У цьому полягала політична сила нового короля: він зумів використати не тільки династичні настрої, а й загальне прагнення частини еліти до стабілізації ситуації після тривалого періоду воєн. Проте така підтримка мала ситуативний характер. Після Босворта перед Генріхом постало складніше завдання – перетворити союз переможців на стійку систему влади, здатну запобігти новим заколотам і новим династичним претензіям [17].

Становлення династії Тюдорів було тісно пов'язане із символічним завершенням війни Червоної та Білої троянд. Особливе значення тут мав шлюб Генріха VII з Єлизаветою Йоркською, дочкою Едуарда IV. Цей союз дозволяв новій династії представити себе не як чергову сторону династичної боротьби, а як силу, що поєднує дві ворогуючі традиції, ланкастерську та йоркістську. У політичному сенсі це було надзвичайно важливо: Генріх VII прагнув показати, що його правління не продовжує Війну Червоної та Білої троянд, а завершує її. Через шлюб із представницею Йоркського дому він послаблював аргументи своїх противників і водночас створював нову династичну основу для майбутніх спадкоємців [17]. Водночас не слід перебільшувати примирливий характер перших років правління Тюдорів. Генріх VII діяв у ситуації, коли сама пам'ять про династичну війну залишалася політично небезпечною. Прихильність знаті могла змінюватися, а право на престол і далі залишалося предметом політичної боротьби. Саме тому символічних кроків було недостатньо. Новий король мусив поєднувати династичне примирення з практичними заходами зміцнення влади: домагатися визнання свого становища, контролювати аристократію, обмежувати можливість приватної військової сили та поступово відновлювати авторитет корони. У цьому виявлялася одна з головних відмінностей Тюдорів від попередніх учасників династичного протистояння: вони прагнули не просто перемогти суперника, а створити такі політичні умови, за яких повторення подібної міжусобиці стало б значно менш імовірним [5, с. 770; 17].

Серйозним випробуванням для нової влади стала поява претендентів, які апелювали до йоркістської спадщини. Найвідомішим із таких викликів був Перкін Ворбек, який видавав себе за Річарда Йоркського, молодшого сина Едуарда IV. Його діяльність засвідчила, що після Босворта династичне питання не було остаточно закрите, а йоркістська ідентичність ще зберігала мобілізаційний потенціал. Особливо небезпечним було те, що подібні претенденти могли знаходити підтримку не лише всередині Англії, а й при європейських дворах. Отже, проблема законності влади Генріха VII мала не тільки внутрішньополітичний, а й міжнародний вимір [17]. У цих умовах Генріх VII був змушений діяти одночасно в кількох

напрямах. Він мав нейтралізувати потенційних суперників усередині країни, обмежити можливість великих феодалів утримувати приватні збройні сили, відновити фінансову дисципліну й піднести престиж нової династії в очах європейських монархів. Важливу роль у цьому відіграла шлюбна дипломатія. Одруження його старшого сина Артура з Катериною Арагонською пов'язувало Тюдорів з іспанськими монархами, а шлюб доньки Маргарет із шотландським королем Яковом IV відкривав перспективу стабілізації відносин із Шотландією. Такі союзи мали не лише родинне, а й політичне значення: вони вводили нову англійську династію в систему європейських монархічних зв'язків і тим самим посилювали її міжнародне визнання [17].

Не менш важливим був соціально-політичний наслідок завершення війни. Війна Червоної та Білої троянд завдала серйозного удару старій феодальній аристократії, яка впродовж XV ст. відігравала самостійну й часто деструктивну роль у боротьбі за престол. Послаблення великих родів відкрило перед Генріхом VII можливість будувати владу не як залежність від наймогутніших магнатів, а як поступове піднесення корони над аристократичними угрупованнями. Це не означало миттєвого створення сильної централізованої держави, однак саме після завершення династичної війни склалися передумови для обмеження політичної самостійності знаті та зміцнення монархічного управління [5, с. 770].

Окрему роль у легітимації влади Генріха VII відіграла його внутрішня політика. Новий король послідовно прагнув обмежити самостійність великих магнатів, контролювати їхні військові ресурси та впорядкувати фінанси корони. Такі дії мали практичний і водночас символічний зміст. Генріх VII демонстрував, що його влада здатна забезпечити порядок, якого не могли гарантувати ані слабке правління Генріха VI, ані внутрішньо розколотий йоркістський режим останніх років. Саме ця здатність до стабілізації поступово ставала одним із найважливіших джерел його легітимності. Король мав довести, що він не лише переможець у династичній боротьбі, а правитель, за якого Англія виходить із затяжної політичної кризи [5, с. 770; 17]. Тому, утвердження Тюдорів в Англії було безпосередньо пов'язане із завершенням династичної війни, але не зводилося лише до наслідків битви при Босворті. Генріх VII здобув владу як переможець, однак утримати її він міг лише через послідовне політичне закріплення нового режиму. Його становище ускладнювалося слабкістю спадкових претензій, військовим характером приходу до влади та збереженням йоркістської опозиції. Відповіддю на ці виклики стали династичне примирення через шлюб із Єлизаветою Йоркською, нейтралізація претендентів, обмеження магнатської самостійності, зміцнення фінансів і включення Тюдорів у систему європейської шлюбної дипломатії. Саме тому легітимація Генріха VII була не одноразовим актом після Босворта, а тривалим процесом політичного закріплення нової влади [17].

Висновки. Отже, становлення династії Тюдорів слід розглядати як перехід від пізньосередньовічної династичної боротьби до нового етапу розвитку англійської монархії. Головним завданням цього етапу стало не продовження міжусобного суперництва, а відновлення авторитету королівської влади та створення передумов для стабілізації держави. Саме

без урахування проблеми легітимації неможливо повною мірою зрозуміти ані утвердження Генріха VII, ані подальше зміцнення Тюдорів наприкінці XV ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. 560 років тому розпочалася війна Червоної та Білої Троянд. URL: https://gazeta.ua/articles/history/_560-rokiv-tomu-rozpochalasya-vijna-cervonoyi-ta-biloyi-troyand/627710
2. Балух В. О., В. П. Коцур. Історія середніх віків: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.: У 2 т. Т. 2: Високе і пізнє Середньовіччя. Чернівці: Наші книги, 2010. 616 с.
3. Блок М. Феодальне суспільство. К.: Вид. дім «Всесвіт», 2001. 528 с. URL: http://litopys.org.ua/bloch/blo.htm
4. Війна Червоної та Білої троянд. URL: https://www.scribd.com/document/715723590/%D0%92%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%B2%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D1%97%D1%82%D0%B0%D0%91%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%97%D1%82%D1%80%D0%BE%D1%8F%D0%BD%D0%B4
5. Войтович Л., Овсінський Ю. Історія війн і військового мистецтва: у трьох томах. Т. Від початків військової організації до професійних найманих армій (бл. 3060 р. до Христа – початок XVI ст.). Харків: Фоліо, 2017. 896 с.
6. Джеджора О. Історія Європейської Цивілізації. Львів: Львівська Богословська Академія, Інститут історичних досліджень Львівського держ. ун-ту ім. Івана Франка, 1999. Ч. 1: До кінця XVIII ст. 447 с.
7. Історія Англії: Війна Троянд та протистояння Йорків і Ланкастерів. URL: https://www.youtube.com/watch?v=YDMYKBvzDSQ
8. Історія західно-європейського Середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник М.О. Рудь: Навчальній посібник К., 2005.
9. Колесник К. Е., Сніжко І. А. Історія і культура Англії в період абсолютної монархії (кінець XV – початок XVII ст.). Конспект лекцій. Харків: УкрДУЗТ, 2023. 93 с.
10. Коротка історія Англії. #6: Від Столітньої війни до Війни троянд. URL: https://www.youtube.com/watch?v=pousRIswiBk
11. Коротка історія Англії. #6: Від Столітньої війни до Війни троянд. URL: https://drukarnia.com.ua/articles/korotka-istoriya-angliyi-ch-6-vZPRy
12. Коротка історія Англії. #7. Сходження Тюдорів. URL: https://drukarnia.com.ua/articles/korotka-istoriya-angliyi-ch-7-40e3G
13. Коротка історія Англії. #7. Сходження Тюдорів. URL: https://www.youtube.com/watch?v=HnN5ky4lkA4
14. Кузовков В.В., Горбенко К.В. К 32 Історія середніх віків : навчальнометодичний посібник для студентів закладів вищої освіти / В.В. Кузовков, К. В. Горбенко. Миколаїв : Іліон, 2020. 247 с. URL: Історія середніх віків. Навчально методичний посібник - Кузовков В.В. Горбенко К.В.
15. Ле Гофф Ж. Середньовічна уява. Львів: Літопис, 2007. 350 с. URL: https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/view/633/580/508-1
16. Як Тюдори змінили Англію назавжди URL: https://www.youtube.com/watch?v=IM2BUvNCkTw
17. Henry VII. King of England. URL: https://www.britannica.com/biography/Henry-VII-king-of-England
18. Henry VIII. King of England. URL: https://www.britannica.com/biography/Henry-VIII-king-of-England
19. House of York. English family. URL: https://www.britannica.com/topic/house-of-York
20. The Wars of the Roses. URL: https://web.archive.org/web/20100306041738/http://www.warsoftheroses.com/
21. Wars of the Roses. English history. URL: https://www.britannica.com/event/Wars-of-the-Roses

ГЕНРІХ VIII ЯК КАТОЛИЦЬКИЙ МОНАРХ: ТРАКТАТ «ASSERTIO SEPTEM SACRAMENTORUM» І ТИТУЛ «FIDEI DEFENSOR»

Кметик Андріана,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: andrianakmetyk55@gmail.com

Науковий керівник: **Прийдун Степан,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Актуальність дослідження зумовлена потребою уважніше переосмислити ранню релігійну позицію Генріха VIII, образ якого в історичній пам'яті найчастіше асоціюється з Англійською Реформацією, розривом із Римом та утвердженням королівського верховенства над Церквою Англії. Такий погляд, хоча й має під собою вагомі підстави, часто спрощує складну еволюцію релігійної політики Тюдорівського монарха. Насправді першочергово Генріх VIII поставав не як реформатор у протестантському сенсі, а як палкий прихильник католицизму, вихований у традиції вірності Римській церкві та готовий публічно захищати її догматичні засади. Саме тому звернення до трактату «Assertio Septem Sacramentorum», або «Defence of the Seven Sacraments» – «Захист семи таїнств», є особливо важливим: воно дозволяє побачити Генріха не крізь призму пізнішого конфлікту з папством, а в момент, коли він виступав оборонцем католицької ортодоксії у полеміці з Мартіном Лютером. Видання 1908 р., яким ми користуємося, містить передмову, редакторський вступ, матеріали про походження трактату, питання авторства, історію титулу «Defender of the Faith», а також власне англійсько-латинський текст, що починається зі с. 145 [19, p. 145]. Саме остання частина становить головний джерельний інтерес, адже вона дає змогу простежити не пізніші оцінки Генріха VIII, а офіційно заявлену богословську позицію короля. Важливість такого підходу полягає в тому, що без урахування раннього католицького етапу неможливо повною мірою пояснити суперечливість Англійської Реформації: подальший розрив із Римом був не простим наслідком прийняття протестантських ідей, а значно складнішим політико-правовим процесом, у якому питання віри, династичної стабільності та державного суверенітету тісно переплелися.

Трактат Генріха був написаний у контексті гострої полеміки з Мартіном Лютером, насамперед із його працею «De captivitate Babylonica

ecclesiae» – «Про вавилонський полон Церкви». У цьому творі Лютер піддав критиці традиційне католицьке вчення про таїнства, поставив під сумнів церковне посередництво та авторитет папства. Реакція Генріха VIII була показовою: він не обмежився політичним осудом лютеранства, а виступив як автор богословського полемічного тексту, що мав довести правоту католицької сакраментальної системи. О. М. Маклюк слушно зазначає, що саме у цей період Генріх VIII постає як король, вихований у католицькій традиції, який не лише формально підтримував Рим, а й прагнув продемонструвати власну роль оборонця віри [9, с. 65]. Важливо, однак, враховувати джерелознавчу обережність. Авторство «Assertio Septem Sacramentorum» у дослідницькій літературі неодноразово обговорювалося. У вступних матеріалах до видання 1908 р. наведено різні погляди: частина авторів припускала участь Томаса Волсі, Джона Фішера або інших богословів у підготовці тексту, тоді як інші визнавали за Генріхом VIII реальну інтелектуальну участь у створенні праці [19, p. 53–85]. Для нашого дослідження це питання не знімає цінності джерела. Навіть якщо над окремими фрагментами працювали радники або богослови, трактат був виданий від імені короля, поданий папі Левові X і сприймався сучасниками як офіційна позиція англійського монарха. Отже, «Assertio» доцільно розглядати як текст, що репрезентує не лише особисті богословські знання Генріха, а й публічну релігійно-політичну саморепрезентацію англійської корони.

У листі до папи Лева X, який передує трактатові, Генріх VIII виступає як католицький государ, що вважає боротьбу з єрессю одним із обов'язків християнського монарха. Він подає свою працю як інтелектуальний дар Апостольському престолові й водночас як свідчення власної відданості Римській церкві [19, p. 152–155]. Така позиція особливо промовиста, якщо зіставити її з подіями 1530-х рр. У 1521 р. Генріх ще не мислив себе володарем, який має відокремити англійську церкву від папської юрисдикції; навпаки, він намагався показати себе сином Риму, здатним обороняти його авторитет від лютеранської критики. Зміст «Assertio» чітко виявляє католицький характер ранньої позиції Генріха VIII. Перед основною частиною трактату розміщено два важливі полемічні блоки – про індульгенції та папський авторитет [19, p. 192–209]. Вибір цих тем не був випадковим. Саме питання індульгенцій стало одним із перших пунктів вибуху лютеранської критики, а проблема папської влади швидко перетворилася на центральну вісь реформаційної полеміки. Генріх, на відміну від Лютера, не погоджувався відокремлювати проблему можливих церковних зловживань від самого вчення Церкви. Для нього критика окремих практик не давала підстав руйнувати сакраментальну й ієрархічну структуру католицизму. Особливо важливим для теми дослідження є розділ про папський авторитет. Тут Генріх VIII виступає не просто як захисник традиції, а як полеміст, який розглядає папство як необхідний елемент церковного порядку. Його аргументація спрямована проти Лютерової спроби поставити під сумнів першість Римського престолу. У тексті трактату папська влада постає не як зовнішнє політичне панування над християнськими народами, а як історично й богословськи обґрунтований центр церковної єдності [19, p. 200–209]. Саме це робить подальшу еволюцію Генріха VIII такою показовою: через

трохи більше ніж десятиліття той самий король, який обороняв верховенство Риму, стане ініціатором юридичного усунення папської юрисдикції в Англії.

Основна частина «Assertio Septem Sacramentorum» побудована навколо захисту семи таїнств. Генріх VIII полемізує з Лютером щодо Євхаристії, хрещення, покаяння, конфірмації, шлюбу, священства та єлеопомазання [19, p. 210–463]. Уже сама структура трактату засвідчує, що король обороняв не окремий обряд чи часткову практику, а цілісну сакраментальну систему католицької Церкви. Для Лютера питання таїнств було пов'язане з переосмисленням спасіння, віри й ролі церковного посередництва; для Генріха ж таке переосмислення виглядало як небезпечне руйнування усталеного порядку, освяченого Переданням, авторитетом Отців Церкви та багатовіковою практикою. Найбільше місце в трактаті займає оборона таїнства Євхаристії. Генріх VIII захищає реальну присутність Христа у таїнстві вівтаря, традиційне розуміння Меси та авторитет патристичної спадщини [19, p. 212–297]. Його аргументація тут далека від протестантської критики пізнішого часу. Навпаки, він мислить у межах католицької богословської культури, де текст Святого Письма, церковне Передання, свідчення Отців і літургійна практика творять єдину систему доказів. У цьому сенсі «Assertio» добре демонструє, що майбутній розрив Генріха VIII з Римом не був наслідком раннього прийняття лютеранського чи реформатського богослов'я.

Не менш показовим є розділ про таїнство шлюбу [19, p. 364–393]. Для дослідження релігійної політики Генріха VIII він має особливу вагу, адже саме шлюбне питання стане пізніше безпосереднім каталізатором конфлікту з Римом. У 1521 р. Генріх обороняє шлюб як сакраментальну інституцію й виступає проти спроби Лютера звести його до іншого, несакраментального статусу. Це не означає, що пізніша справа з Катериною Арагонською була для нього «звичайним розлученням» у сучасному сенсі. Навпаки, саме католицьке розуміння шлюбу як сакрального союзу змушувало короля шукати не розірвання дійсного шлюбу, а визнання його недійсності з погляду канонічного права. Тому майбутній конфлікт із папством був передусім конфліктом юрисдикції: хто має право остаточно вирішити справу королівського шлюбу? Рим чи церковно-правова система, підпорядкована англійській короні.

Варто підкреслити ще одну рису трактату: Генріх VIII не відокремлює релігію від політичного порядку. У посвятному посланні до папи він наголошує на великому значенні релігії для управління державними справами й добробуту спільноти [19, p. 181–185]. Для ранньомодерного монарха це було природним способом мислення: церковна єдність сприймалася як умова суспільної стабільності, а єресь як загроза не лише догматам, а й політичному ладові. Тому боротьба Генріха з Лютером мала не тільки богословський, а й державницький характер. У 1521 р. він обороняв єдність християнського світу під знаком Риму; у 1530-х рр. ця сама логіка охорони порядку буде переорієнтована на захист суверенітету англійської корони. Саме за «Assertio Septem Sacramentorum» Генріх VIII отримав від папи Лева X титул «Fidei Defensor» – «Захисник віри». У буллі папи цей титул надавався як визнання заслуг англійського короля у боротьбі проти лютеранської єресі та захисті католицького віровчення [19,

р. 118–127]. О. М. Маклюк наголошує, що цей епізод є ключовим для розуміння ранньої релігійної репутації Генріха VIII: він виступав не як противник папства, а як один із найпомітніших світських союзників Риму [9, с. 65]. Парадокс полягає в тому, що титул, наданий королю за оборону католицизму, згодом залишився в англійській монархічній традиції вже після розриву з папською владою. Звідси випливає важливий висновок для всієї роботи. Релігійна політика Генріха VIII не може бути пояснена як прямолінійний перехід від католицизму до протестантизму. На початку 1520-х рр. він був монархом, який публічно боронив папство, сім таїнств і церковне Передання. Його пізніший розрив із Римом був не стільки доктринальним наверненням до протестантської теології, скільки політико-правовим зламом, спричиненим династичною кризою, проблемою королівської юрисдикції та прагненням Тюдорівської монархії контролювати церковну систему в межах власного королівства. Саме тому «Assertio Septem Sacramentorum» є незамінним джерелом: воно фіксує вихідну точку, від якої слід вимірювати подальшу еволюцію Генріха VIII.

Висновки. Отже, образ Генріха VIII як католицького монарха не є другорядним епізодом його біографії. Він становить необхідну передумову для розуміння всієї суперечливості Англійської Реформації. Король, який у 1521 р. здобув титул «Fidei Defensor» за оборону Римської церкви, у 1534 р. домігся визнання себе верховним главою Церкви Англії. Між цими двома датами розгорнувся не простий процес зміни особистих переконань, а глибокий конфлікт між універсалістськими претензіями папства й ранньомодерною логікою державного суверенітету. Саме цей конфлікт і визначив подальший характер релігійної політики Генріха VIII.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блок М. Феодальне суспільство. К.: Вид. дім «Всесвіт», 2001. 528 с. URL: http://litopys.org.ua/bloch/blo.htm

2. Голодюк П. Становлення державної церкви в Англії за правління Генріха VIII. Теорія та методика навчання суспільних дисциплін : науково-педагогічний журнал / заг. ред. О. В. Михайличенко. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2021. Вип. 9. № 1(9). С. 62–63. URL: https://history.sspu.edu.ua/images/2021/11/26/_9_2021_tmns_elektronne_vidannya.pdf

3. Джеджора О. Історія Європейської Цивілізації. Львів: Львівська Богословська Академія, Інститут історичних досліджень Львівського держ. ун-ту ім. Івана Франка, 1999. Ч. 1: До кінця XVIII ст. 448 с.

4. Історія релігій: хрестоматія-практикум для студентів вищих навчальних закладів / упоряд.: О. М. Ігнатуша, Т. Г. Савчук. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. 600 с.

5. Колесник К. Є., Сніжко І. А. Історія і культура Англії в період абсолютної монархії (кінець XV – початок XVII ст.). Конспект лекцій. Харків: УкрДУЗТ, 2023. 93 с.

6. Коротка історія Англії. #7. Сходження Тюдорів. URL: https://drukarnia.com.ua/articles/korotka-istoriya-angliyi-ch-7-40e3G

7. Ле Гофф Ж. Середньовічна уява. Львів: Літопис, 2007. 350 с. URL: https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/view/633/580/508-1

8. Мак-Ґрат А. Інтелектуальні витоки європейської Реформації / пер. з англ. М. Климчука і Т. Цимбала. Київ: Ніка-Центр, 2008. 344 с. Серія «Ідеї та Історії». Вип. 1.

9. Маклюк О. М. «Fidei Defensor»: від пропапської політики до Реформаційного парламенту. Європейська Реформація XVI ст.: історико-антропологічний вимір (до 500-ї річниці початку Реформації в Європі): матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 8 лютого 2017 р. Запоріжжя: АА Тандем, 2017. С. 62–72. URL: https://web.znu.edu.ua/history-society/publ/maket-reformatsiya-_Last_.pdf

10. Сітко М. І. Обставини ліквідації папської влади в Англійському королівстві в період правління Генріха VIII. *Актуальні дослідження правової та історичної науки: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.*, (м. Тернопіль, 14 груд. 2021 р.). Тернопіль, 2021. Вип. 38. С. 73–76. URL: https://www.lex-line.com.ua/data/downloads/file_1642018202.pdf

11. Стукалов А. В. Реформація як чинник зміни парадигми світосприйняття та її відображення у сфері соціальної політики (на прикладі Королівства Англія). *Філософські та методологічні проблеми права: наук. журн.* 2017. № 1 (13). С. 30–39. URL: https://philosophy.navs.edu.ua/index.php/philosophy/article/view/348/352
12. Судаков С. М. Англійська Реформація крізь призму «конфесіоналізації»: потенціал та межі застосування німецької моделі (В. Райнхард, Х. Шиллінг). *Вісник гуманітарних наук*, (13). URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.17821805
13. Торкут Н. М. Специфіка Реформації в Англії та її вплив на літературний процес. *Вісник Запорізького державного університету. Серія: Філологічні науки*. 2001. № 4. С. 1–7. URL: https://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/1914.pdf
14. Що дала Реформація Європі і Україні? URL: https://zn.ua/ukr/HISTORY/scho-dala-reformaciya-yevropi-i-ukrayini- .html
15. Як Тюдори змінили Англію назавжди URL: https://www.youtube.com/watch?v=IM2BUvNCkTw
16. Church of England. English national church. URL: https://www.britannica.com/topic/Church-of-England
17. Henry VII. King of England. URL: https://www.britannica.com/biography/Henry-VII-king-of-England
18. Henry VIII's Act of Supremacy (1534). URL: https://www.britainexpress.com/History/tudor/supremacy-henry-text.htm
19. Henry VIII. Assertio Septem Sacramentorum; or, Defence of the Seven Sacraments [«Захист семи таїнств»] / by Henry VIII, King of England; re-ed., with an introd., by Rev. Louis O'Donovan; preceded by a pref. by James Cardinal Gibbons. New York ; Cincinnati; Chicago: Benziger Brothers, 1908. 479 p. URL: https://ia902905.us.archive.org/24/items/cu31924029398223/cu31924029398223.pdf
20. Henry VIII. King of England. URL: https://www.britannica.com/biography/Henry-VIII-king-of-England
21. House of York. English family. URL: https://www.britannica.com/topic/house-of-York

ІКОНОБОРЧЕ ПОВСТАННЯ 1566 РОКУ В КОНТЕКСТІ ПОЧАТКУ НІДЕРЛАНДСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Мельник Марія,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: mmelnik548@gmail.com

Науковий керівник: **Прийдун Степан**,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

У XVI ст. Нідерланди становили конгломерат із 17 економічно розвинених провінцій, що перебували під владою іспанської корони. Соціальну структуру регіону формували переважно мобільні верстви: купці, ремісники та промисловці. Конфлікт із королем Філіпом ІІ виник через його прагнення до абсолютизації влади, що ігнорувало традиційні права місцевої знаті та релігійну специфіку регіону.

Нідерландська революція є важливою подією європейської історії, оскільки саме вона стала одним із перших прикладів успішного масового спротиву централізованій монархії та сприяла формуванню нової моделі державного устрою. Особливе значення в цьому процесі має іконоборче повстання 1566 р., яке стало першим відкритим проявом революційного вибуху.

Варто зазначити, що причин для радикального виступу було декілька, однак найголовнішими на нашу думку є дві: економічна та релігійна. Економічна зумовленість іконоборчого повстання 1566 р. в Нідерландах випливає з комплексної депресії господарської системи, що стала каталізатором переходу від латентного соціального невдоволення до відкритої фази Нідерландської революції.

Основним чинником економічної дестабілізації виступила криза зовнішньої торгівлі, зумовлена геополітичним протистоянням Іспанської імперії та Англії. Заборона експорту англійської сирої вовни призвела до стагнації текстильної промисловості – провідної галузі нідерландської економіки. Це спричинило структурне безробіття серед мануфактурного працівників та радикалізацію міських верств, які згодом стали основною рушійною силою іконоборства Сувора зима 1564–1565 років та подальший неврожай спричинили стрімке зростання цін на хліб. Паралельне блокування торговельних шляхів через Данські протоки внаслідок Скандинавської війни унеможливило компенсацію дефіциту за рахунок поставок дешевого зерна з басейну Балтійського моря [8].

Посилення податкового тиску з боку іспанської корони призвело до вимивання капіталу з місцевих ринків, що гальмувало розвиток ранньокапіталістичних відносин. На тлі масового зубожіння населення значні земельні та грошові ресурси католицької церкви сприймалися як непродуктивні активи. Це зумовило спрямування народної агресії саме проти церковних інституцій як символів феодально-церковного землеволодіння та фінансового гніту [9].

Однак важливо підкреслити, що однією з головних цілей повстанців стали саме католицькі храми. У їхній свідомості вони символізували не лише релігійну владу, але й політичне панування Іспанії та соціальну нерівність. Храм був найбільш видимим уособленням «старого порядку», тому його знищення мало демонстративний характер і сприймалося як акт радикального розриву з католицькою системою. Саме тому іконоборство було спрямоване насамперед проти сакрального простору – як головного символу легітимації старої влади.

У Європі в той час швидко ширився протестантизм, а зокрема кальвінізм. Послідовники кальвінізму вважали, що віра має бути простою, тобто без розкоші, золота та ікон, головне щоб віра була щирою й заснованою на Біблійських вченнях.

Як відомо, Філіп ІІ був фанатичним католиком і жорстоко переслідував порушників віри. Його метою було повне винищення «єресі». Католицизм був не просто домінуючою вірою, а й державним інструментом контролю. Протестантизм став особливо популярний серед міщан та буржуазії, бо проповідував працьовитість, ощадливість та ідею, що успіх у справах – це знак Божого обрання. Для боротьби з протестантами Філіп ІІ запровадив у Нідерландах інквізицію. Були видані надзвичайно жорсткі закони – едикти, їх часто називали кривавими. За читання Біблії не в католицькому перекладі або за відвідування протестантських зборів загрожувала смертна кара.

Через це протестанти були змушені збиратися таємно – у полях і лісах. Такі зібрання називали живоплетні проповіді (hagepreken). Туди приходили тисячі людей, часто зі зброєю, щоб захиститися. Це створювало сильне відчуття єдності та протесту.

«Шляхом «запечатування» міста магістрати прагнули перешкодити городянам відвідувати проповіді «живоплетних проповідників» за межами міських стін» [2, с. 21].

Постать принца Вільгельма І Оранського, відомого як «Мовчазний», стала центральною фігурою усієї Нідерландської революції. Попри те, що він народився в німецькій протестантській родині, Вільгельм виховувався при дворі імператора Карла V як католик і тривалий час був вірним слугою іспанської корони. Його перехід в опозицію до Філіпа ІІ не був миттєвим проявом гніву, а радше усвідомленою стратегією політичного виживання. Бачачи, як інквізиція знищує його народ, а іспанський деспотизм нівелює давні права провінцій, принц обрав шлях захисника. Його прізвисько «Мовчазний» – відображало не брак слів, а феноменальну політичну витримку та здатність приховувати стратегічні плани від ворога в умовах тотального шпигунства. Саме він надав стихійному народному гніву організованої політичної форми. Коли іконоборчий шторм змусив багатьох поміркованих дворян відсахнутися

від революції, Вільгельм залишився тим фундаментом, на якому трималася єдність північних провінцій. Він не лише фінансував армію з власних коштів, а й став ідеологом релігійної толерантності, прагнучи примирити кальвіністів та католиків заради спільної мети – визволення від іспанського гніту. Ставши першим стадгаудером Республіки Сполучених провінцій, Вільгельм Оранський перетворив повстання «гезів» на легітимну державну боротьбу.

Варто зазначити, що саме в цей період народився термін «гези»: спочатку це було зневажливе прізвисько від іспанців (жебраки), але повстанці з гордістю зробили його своїм ім'ям, перетворивши символ приниження на символ спротиву.

«Ранні публіцисти Повстання, прагнучи підтримки німецьких князів, поклали провину за заворушення на «некерований натовп». Так, радник Оранського Якоб ван Весенбеке у своєму звіті 1569 року характеризував іконоборство як наслідок фанатизму проповідей і дій *«la canaille»* – «черні» або нижчих верств населення [3, с. 179].

Поштовхом до відкритого іконоборства стали масові кальвіністські проповіді літа 1566 р., які проходили просто неба й збирали тисячі слухачів. Особливу роль відігравали проповідники, що закликали «очистити» церкву від ідолів та повернутися до «істинного» християнства. Безпосереднім початком Beeldenstorm вважається напад 10 серпня 1566 року на монастир Святого Лаврентія поблизу Стеенворде у Фландрії після проповіді кальвініста Себастіана Матте. Саме звідти хвиля іконоборства швидко поширилася на Антверпен, Амстердам та інші міста Нідерландів.

Під час повстання кальвіністські громади, підтримані міським плебсом і частиною селянства, вривалися до католицьких храмів та монастирів. Повстанці нищили ікони, статуї святих, вівтарі, релікварії, розбивали вітражі та органи, спалювали церковні книги й зафарбовували настінні розписи. Для кальвіністів ці дії мали насамперед релігійний характер, адже культ ікон вони вважали проявом ідолопоклонства. Водночас католицькі храми асоціювалися з багатством духовенства та владою Іспанії, тому їх руйнування мало також символічний і політичний зміст. У багатьох випадках церковні споруди після погромів намагалися пристосувати до протестантського богослужіння, роблячи інтер'єри максимально простими та позбавленими сакральних зображень.

Під час самого повстання кальвіністські громади, підтримані міським плебсом та селянами, вривалися в католицькі храми, монастирі та каплиці. За декілька тижнів було пошкоджено понад 400 церков.

«22 серпня 1566 року всю бібліотеку домініканського монастиря в Генті було скинуто в річку Лейє, після чого протестанти змогли перейти річку сухими ногами» [4].

Важливо підкреслити, що це не було пограбуванням заради наживи – цінне майно часто просто нищили, оскільки головною метою було радикальне «очищення» церкви від католицького впливу.

Сучасні історики наголошують, що іконоборчий рух XVI ст. полягав не лише у стихійному нищенні церковного майна, а й у систематичному переоблаштуванні храмів відповідно до потреб протестантського богослужіння..

«Після розграбування церков провідні противники політики Філіпа II поспішили дистанціюватися від насильства, яке відштовхнуло багатьох із тих, хто раніше масово відвідував нелегальні богослужіння» [3, с. 179].

Наслідки «Іконоборчого шторму» були фатальними для миру в регіоні. До цього моменту нідерландська знать намагалася домовитися з Мадридом шляхом петицій, проте після погромів Філіп II вирішив діяти виключно силою. Це призвело до прибуття «залізного герцога» Альби з армією. Його нечувана жорстокість та масові страти тисяч людей остаточно перетворили релігійний конфлікт на повномасштабну Вісімдесятилітню війну за незалежність. Водночас радикалізм іконоборців спричинив розкол у суспільстві: частина поміркованих католиків, налякана масштабами руйнувань, відсахнулася від революційного руху і перейшла на бік іспанської корони. Таким чином, іконоборче повстання 1566 р. стало ключовим моментом переходу від соціально-релігійного конфлікту до відкритої політичної революції, визначивши подальший розвиток Нідерландської боротьби за незалежність.

ЛІТЕРАТУРА

1. From the Editors – Redactioneel. URL: https://bmgn-lchr.nl/article/view/6411/6486
2. De sacra militia contra iconomachos: Громадянські стратегії протидії іконоборству в Нідерландах (1566). URL: https://bmgn-lchr.nl/article/view/6424/6509
3. Calvinists and "Papist Idolatry": The Mentality of the Image-breakers in 1566. URL: https://books.google.com.ua/books?id=DPGMstg0fosC&dq=iconoclasm+Beeldenstorm&pg=PA179&redir_esc=y
4. De Beeldenstorm van 1566. URL: https://www.examenoverzicht.nl/geschiedenis/beeldenstorm
5. The Dutch Revolt — Bibliography. URL: https://www.academia.edu/2390080/The_Dutch_Revolt_A_Bibliography
6. De Beeldenstorm. URL: https://lirias.kuleuven.be/retrieve/41bf073a-e849-4783-a177-a204d2afc6d2
7. Geyl P. The Revolt of the Netherlands, 1555–1609. London : Ernest Benn, 1970. 324 p. URL: http://www.history.vn.ua/book/world1/469.html
8. Хронологія економічної кризи, 1565-1566 рр. https://dutchrevolt.library.universiteitleiden.nl/english/sources/english_sources_15651566/#content
9. De troebelen https://dutchrevolt.library.universiteitleiden.nl/nederlands/het-verhaal/de-troebelen/#content

АНГЛІЙСЬКЕ КОРОЛІВСТВО НА ПОЧАТКУ XVI СТ.: ДИНАСТИЧНА СПАДЩИНА ТЮДОРІВ, МОНАРХІЯ І ЦЕРКВА

Курило Мар'яна,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: mmariana.kurylo@gmail.com

Науковий керівник: **Прийдун Степан**,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Англія початку XVI ст. була королівством, у якому ще добре відчувалася політична пам'ять попереднього століття. Війна Червоної та Білої троянд не лише ослабила стару аристократію, а й залишила після себе головну проблему для нової династії – проблему легітимності. Тюдори прийшли до влади після перемоги Генріха VII над Річардом III у битві при Босворті 1485 р., тобто не як безсумнівні спадкоємці давньої королівської лінії, а як династія, що мала постійно доводити своє право на престол. Саме тому для ранніх Тюдорів питання спадкоємності було не приватною родинною справою, а основою політичної стабільності. Довідкові матеріали про дім Йорків слушно нагадують, що династичне протистояння XV ст. було пов'язане з боротьбою різних гілок Плантагенетів за англійський престол, а його завершення створило умови для утвердження нової влади Тюдорів [13].

Генріх VII, засновник династії, добре розумів, що сама військова перемога не гарантує міцності влади. Його політика була спрямована на приборкання магнатської самостійності, посилення королівської фінансової бази, контроль над аристократією і створення системи, у якій корона виступала головним центром політичного порядку. Тому до початку правління Генріха VIII англійська монархія вже мала певний досвід централізації. Вона ще не була абсолютною у пізнішому значенні цього поняття, однак дедалі послідовніше підпорядковувала собі ті сили, які в XV ст. могли діяти майже самостійно. К. Колесник та І. Сніжко слушно пов'язують добу Тюдорів із процесом становлення англійського абсолютизму, у межах якого королівська влада прагнула контролювати політичне, адміністративне й церковне життя королівства [4, с. 13–23]. На цьому тлі постать Генріха VIII варто розглядати не як історичну випадковість, а як продукт тюдорівської політичної ситуації. Він успадкував від батька не тільки трон, а й потребу утримати династичну рівновагу. Його правління починалося в умовах відносної стабілізації, однак ця стабільність залежала від майбутнього спадкоємця. Саме тому питання народження сина мало для Генріха VIII не лише особисте, а й

державне значення. Популярні матеріали про Генріха VIII часто зосереджуються на його шлюбах, характері й драматичних епізодах приватного життя [1; 2; 3]. Однак для наукового аналізу важливіше інше: ці шлюби були пов'язані з глибшою політичною проблемою, а саме забезпеченням безперервності династії, яка ще не мала багатовікової легітимності.

Сам Генріх VIII вступив на престол у 1509 р. і досить швидко став однією з найпомітніших постатей європейської політики першої половини XVI ст. Стаття в «Britanniса» характеризує його як англійського короля, за правління якого розпочалася Англійська Реформація і було здійснено розрив із Римо-католицькою церквою [12]. Проте на початку правління цей фінал ще не був очевидним. Молодий король належав до католицького світу, був вихований у традиційній релігійній культурі й не демонстрував початкової прихильності до протестантизму. Навпаки, його рання репутація формувалася як репутація освіченого монарха, здатного обороняти католицьку ортодоксію.

Церковна ситуація в Англії початку XVI ст. мала подвійну природу. З одного боку, англійська церква була частиною латинського християнства й визнавала папський авторитет. Її богослужіння, канонічне право, система таїнств і церковна ієрархія належали до загальноєвропейської католицької традиції. З іншого боку, в Англії існувала давня правова настороженість щодо надмірного втручання Риму у внутрішні справи королівства. М. Сітко звертає увагу на попередні антипапські правові традиції Англії, зокрема на статути «De Provisoribus» і «De Praemunire», які ще в XIV ст. обмежували окремі форми папського втручання в церковно-правові справи країни [7, с. 74]. Отже, майбутній розрив із Римом не був абсолютно безпрецедентним; він спирався на певну англійську традицію захисту королівської юрисдикції.

Для Тюдорів церква була не лише духовною інституцією. Вона була частиною суспільного порядку, великим землевласником, носієм освіти, благодійності, судової практики та морального контролю. Саме церковні й монастирські структури в дореформаційній Англії значною мірою забезпечували соціальну опіку, допомогу бідним, хворим і подорожнім, що робило їх важливим елементом повсякденного життя суспільства [8, с. 31–35]. Парафіяльне життя, шлюбне право, заповіти, церковні суди, монастирі й духовенство формували тканину повсякденного існування англійського суспільства. Саме тому будь-яке втручання корони в церковну сферу не могло залишитися суто адміністративною справою. Воно неминуче зачіпало право, власність, соціальну допомогу, локальні громади й уявлення людей про законний порядок.

Водночас церковна автономія була для монархії проблемою. Англійський король прагнув бути найвищою владою у власному королівстві, але в церковних питаннях існувала інша вертикаль авторитету – папська. Вона могла втручатися у справи призначень, апеляцій, диспенсацій і церковного судочинства. У спокійних умовах така система могла функціонувати без відкритого конфлікту, але за появи гострої династичної проблеми вона перетворювалася на політичне обмеження королівської влади. Саме це стало особливо помітним у справі шлюбу Генріха VIII і Катерини Арагонської.

Для Англії початку XVI ст. характерною була ще одна важлива риса: зростання ролі парламенту як інструменту легітимації королівської політики. Тюдори не відкидали парламент, а використовували його як правовий механізм затвердження ключових рішень. Саме через парламентські акти Генріх VIII згодом оформив обмеження папської юрисдикції, підпорядкування духовенства та утвердження королівської супрематії, що перетворило англійську реформу на правовий і державний процес [6, с. 66–68; 9]. Це мало принципове значення для майбутньої Королівської Реформації. Розрив із Римом відбувався не лише через особисту волю Генріха VIII, а через систему актів, ухвалених у межах англійського правового порядку. Саме така форма надала реформі характеру державного рішення, а не просто придворного конфлікту. У цьому контексті слід розуміти й специфіку поняття «Королівська Реформація». Воно позначає таку модель реформаційного процесу, у якій ініціатива виходила насамперед від монархії, а церковні зміни були пов'язані з державним будівництвом, контролем над юрисдикцією та посиленням королівського суверенітету [9]. На відміну від багатьох континентальних реформаційних рухів, де значну роль відігравали міські громади, проповідники, університетські богослови або князівські коаліції, в Англії головним рушієм став король. Н. Торкут підкреслює, що Англійська Реформація проводилася «зверху», під контролем корони, і відповідала інтересам тюдорівського абсолютизму [10, с. 1]. Це визначення є особливо важливим для теми нашого дослідження, адже воно дозволяє бачити реформу не тільки як релігійний, а й як державотворчий процес.

Значення династичного чинника в цьому процесі не слід применшувати. Відсутність спадкоємця чоловічої статі в шлюбі Генріха VIII з Катериною Арагонською створила ситуацію, у якій особиста справа монарха набрала загальнодержавного значення. Династія, що виникла після громадянської війни, не могла байдуже ставитися до питання престолонаслідування. До того ж шлюбна політика Тюдорів була невіддільною від міжнародних відносин. Шлюб Генріха VIII із Катериною Арагонською мав не лише родинне, а й дипломатичне значення, оскільки пов'язував Англію з іспанською монархією. Тому подальша спроба анулювання цього шлюбу неминуче зачіпала не тільки церковне право, а й європейську політику. Складність ситуації посилювалася тим, що Катерина Арагонська була родичкою імператора Карла V Габсбурга, а папа Климент VII у цей час перебував під значним політичним тиском імперської влади [7, с. 74–75]. Папа, імператор, іспанський двір, англійська знать і королівська рада – усі ці сили опинилися втягнутими в питання, яке на перший погляд могло здаватися лише приватною справою короля.

Релігійне життя Англії на початку XVI ст. також не було однорідним. З одного боку, більшість населення залишалася в межах традиційної католицької культури. З іншого, у пізньосередньовічній Європі вже відчувалося зростання мирської релігійності, критики церковних зловживань і уваги до питання авторитету Церкви, що створювало ширший інтелектуальний фон для реформаційних процесів [5, с. 21–29]. Ці настрої не обов'язково означали готовність суспільства до

протестантського розриву, але створювали ґрунт для сприйняття антиклерикальної риторики, особливо коли вона збігалася з інтересами корони. У цьому сенсі англійське суспільство не було ініціатором Королівської Реформації, але воно не було й цілком ізольованим від загальноєвропейських настроїв.

Висновки. Отже, Англійське королівство на початку XVI ст. було підготовлене до Королівської Реформації не в тому сенсі, що неминуче прагнуло протестантизму, а в тому, що в його політичній і правовій структурі вже існували передумови для конфлікту з папською юрисдикцією. Династична спадщина Тюдорів змушувала королівську владу особливо гостро реагувати на проблему спадкоємності. Централізація монархії підштовхувала її до контролю над усіма впливовими інституціями, включно з церквою. А давні англійські традиції обмеження папського втручання дали правову основу для радикальніших кроків 1530-х рр. Саме тому Королівська Реформація в Англії постала не як просте відлуння лютеранського руху, а як внутрішньо англійський варіант реформаційної доби. Її особливість полягала в тому, що реформаційні зміни були зосереджені передусім навколо питання влади: хто має контролювати церкву в межах королівства, папа чи англійський монарх [9; 10, с. 1]. Її джерелами були династична тривога, політика сильної монархії, правова культура королівства і напруження між папською універсальною владою та королівським суверенітетом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Генріх VIII та його роль в історії Англії: Погляд з України. Церковна політика, війни, шлюби. URL: https://site.ua/volodimir.mulyarchuk/genrix-8-ta-iogo-rol-v-istoriyi-angliyi-poglyad-z-ukrayini-cerkovna-politika-viini-slyubi-i0jmgp3
2. Генріх VIII: звичка одружуватися, пристрасть до страт та створення нової релігії. URL: https://artefact.org.ua/history/genrih-viii-zvychka-odruzhuvatysya-prystrast-do-strat-ta-stvorennya-novoyi-religiyi.html
3. Генріх VIII: цікаві факти. URL: https://dovidka.biz.ua/genrih-8-tsikavi-fakti/
4. Колесник К. Е., Сніжко І. А. Історія і культура Англії в період абсолютної монархії (кінець XV – початок XVII ст.). Конспект лекцій. Харків: УкрДУЗТ, 2023. 93 с.
5. Мак-Ґрат А. Інтелектуальні витоки європейської Реформації / пер. з англ. М. Климчука і Т. Цимбала. Київ: Ніка-Центр, 2008. 344 с. Серія «Ідеї та Історії»; вип. 1.
6. Маклюк О. М. «Fidei Defensor»: від пропапської політики до Реформаційного парламенту. Європейська Реформація XVI ст.: історико-антропологічний вимір (до 500-ї річниці початку Реформації в Європі): матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 8 лютого 2017 р. Запоріжжя: АА Тандем, 2017. С. 62–72. URL: https://web.znu.edu.ua/history-society/publ/maket-reformatsiya-_Last_.pdf
7. Сітко М. І. Обставини ліквідації папської влади в Англійському королівстві в період правління Генріха VIII. *Актуальні дослідження правової та історичної науки: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.*, (м. Тернопіль, 14 груд. 2021 р.). Тернопіль, 2021. Вип. 38. С. 73–76. URL: https://www.lex-line.com.ua/data/downloads/file_1642018202.pdf
8. Стукалов А. В. Реформація як чинник зміни парадигми світосприйняття та її відображення у сфері соціальної політики (на прикладі Королівства Англія). *Філософські та методологічні проблеми права: наук. журн*. 2017. № 1 (13). С. 30–39. URL: https://philosophy.navs.edu.ua/index.php/philosophy/article/view/348/352
9. Судаков, С. М. Англійська Реформація крізь призму «конфесіоналізації»: потенціал та межі застосування німецької моделі (В. Райнхард, Х. Шиллінг). *Вісник гуманітарних наук,* (13). URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.17821805
10. Торкут Н. М. Специфіка Реформації в Англії та її вплив на літературний процес. *Вісник Запорізького державного університету. Серія: Філологічні науки*. 2001. № 4. С. 1–7. URL: https://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/1914.pdf
11. Як Тюдори змінили Англію назавжди URL: https://www.youtube.com/watch?v=IM2BUvNCkTw

12. Henry VIII. King of England. URL: https://www.britannica.com/biography/Henry-VIII-king-of-England
13. House of York. English family. URL: https://www.britannica.com/topic/house-of-York

ТРИДЦЯТИЛІТНЯ ВІЙНА ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ПОРЯДКУ ЄВРОПИ

Стручевський Тарас,
здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: taras7545@ukr.net

Науковий керівник: **Прийдун Степан,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Тридцятилітня війна (1618–1648) є одним із переломних конфліктів ранньомодерної Європи, що визначив не лише нову конфігурацію сил на континенті, а й заклав підвалини принципово нової моделі міжнародних відносин. Вивчення цього конфлікту крізь призму трансформації міжнародного порядку залишається актуальним завданням, оскільки саме тоді сформувалися ті засади державного суверенітету та дипломатичної культури, які визначили вектор подальшого розвитку Європи.

Передумови конфлікту слід розглядати як нашарування кількох взаємопов'язаних суперечностей. Священна Римська імперія являла собою строкате об’єднання князівств і вільних міст із різним ступенем політичної самостійності та неоднаковою конфесійною орієнтацією, де будь-яке загострення між династіями чи конфесійними групами швидко набувало загальноімперського значення [1]. П. Вілсон переконливо показує, що це була не просто «слабка держава», а складний багаторівневий політичний організм, у якому співіснували імператорська влада, територіальні права князів і конфесійні привілеї [9, с. 25]. Поширення Реформації та подальша Контрреформація остаточно зруйнували релігійну єдність Європи, перетворивши конфесійне питання на структурний елемент ранньомодерної політики. Р. Л. Родріґес слушно показує, що конфесійний поділ мав не випадковий, а структурний характер, оскільки саме через конфесійну належність формувалися механізми дисциплінування, колективної ідентичності та політичної лояльності [7, с. 4].

Аугсбурзький мир 1555 р. виявився недостатнім компромісом, а інституціоналізація конфесійного розколу через Євангелічну унію (1608) та Католицьку лігу (1609) перетворила суперечності між окремими землями на блоковий конфлікт. Г. Паркер звертав увагу на те, що цей поділ охоплював не лише богословські відмінності, а й питання політичного впливу, престижу династій, контролю над регіонами та майбутнього устрою імперії [6]. Безпосереднім каталізатором початку

війни стала Празька дефенестрація 1618 року – концентроване вираження тривалого незадоволення чеських протестантських станів і переведення кризи у стадію відкритого збройного протистояння [2, с. 307].

Локальний богемський конфлікт трансформувався у загальноєвропейську війну завдяки втручанню великих держав, які переслідували власні стратегічні інтереси. Данія, Швеція та Франція послідовно включалися у протистояння, причому французька корона — попри католицьку ідентичність — підтримала антигабсбурзький курс із суто геополітичних міркувань. В. Ціватий слушно підкреслює, що політична практика доби Тридцятилітньої війни дедалі виразніше демонструвала перехід від переважно конфесійної мотивації до складного поєднання династичних, стратегічних і міждержавних інтересів [8, с. 88].

Завершення Тридцятилітньої війни Вестфальськими мирними договорами 1648 р. стало моментом глибокої трансформації міжнародного порядку. Переговорний процес у Мюнстері та Оснабрюці відбувався за принципово новою логікою: мир не могла встановити одна держава чи династія – він потребував багатосторонньої процедури, де фіксувалися інтереси численних суб'єктів. В. Ціватий наголошує, що дипломатичні практики цього періоду слід розглядати як етап становлення нової дипломатії, коли переговори набувають самостійного системотворчого значення [5, с. 52].

Основні положення договорів закріпили конфесійну та політичну множинність Європи, визнали незалежність Об'єднаних провінцій та Швейцарського союзу, визначили нові територіальні реалії [3]. А. Дмитрієв підкреслював, що Вестфальський мир важливий саме як договірний акт, у якому конфесійні та територіально-політичні питання були переведені у площину правового компромісу [4]. С. Задорожна звертає увагу на значення Вестфальського миру для формування принципів рівності сторін, договірності та правового закріплення міждержавних відносин [11, с. 241].

Ключовим теоретичним наслідком стало правове й політичне оформлення уявлення про державу як суб'єкта, що має власну сферу компетенції та право на договірне визнання. І. Шумський розглядає Вестфальську систему як виток новомодерної системи міжнародних відносин, у якій суверенність виступає не лише політичним фактом, а й принципом організації міжнародного середовища [12, с. 81]. Відтепер міжнародний порядок дедалі більше будувався на визнанні множинності політичних центрів та практиці договірного врегулювання, а не на принципах універсальної імперської або конфесійної єдності.

Паралельно з утвердженням нового порядку формувалася концепція балансу сил як нормативного принципу європейської політики. Досвід безперервних конфліктів показав, що кожна спроба однієї держави досягти гегемонії спричиняла протидію з боку інших. Зрілим виявленням цього принципу стала позиція Франції в Тридцятилітній війні, де конфесійні міркування поступилися геополітичній логіці стримування Габсбургів. У підручникових і узагальнювальних працях з історії міжнародних відносин слушно підкреслюється, що саме ранньомодерна епоха підготувала перехід до системи, в якій міжнародна стабільність

дедалі більше пов'язувалася не з універсальним верховенством, а зі співвіднесенням сил між основними політичними гравцями [10].

Не менш важливим виміром трансформації стала інституціоналізація дипломатичних практик. Дипломатія в добу Тридцятилітньої війни набувала ознак нової якості: вона перетворювалася з допоміжного елемента воєнної стратегії на самостійний механізм регулювання міждержавного простору. В. Ціватий переконливо показує, що саме Тридцятилітня війна стала середовищем, у якому ця інституційна еволюція особливо прискорилася [5, с. 52]. Посольства, переговорні місії та дипломатичне листування формували стійкий інструментарій, без якого вже неможливо було уявити функціонування міжнародного середовища.

Вестфальський конгрес можна вважати важливою школою нової переговорної культури, де міжнародний мир розумівся як результат складної колективної процедури, а не як акт підкорення однієї сторони іншою [3]. П. Вілсон слушно показує, що Тридцятилітня війна була не хаотичним нагромадженням кампаній, а процесом, у якому політичне й військове постійно переплітalися, формуючи нову архітектуру європейської рівноваги [9, с. 640]. Надалі саме цей досвід стане підґрунтям для розвитку конгресної дипломатії, яка в наступні століття неодноразово використовуватиметься для врегулювання континентальних криз.

Висновки. Тридцятилітня війна стала переломним рубежем у трансформації міжнародного порядку Європи. Криза конфесійно-політичної рівноваги, що призвела до конфлікту, врешті-решт визрівала у принципово нову систему міждержавних відносин – Вестфальську. Її ключовими складовими стали: правове закріплення суверенітету держав, утвердження балансу сил як організуючого принципу, розвиток багатосторонньої дипломатії та договірного врегулювання. Ця система, попри свою недосконалість, створила нормативний і дипломатичний горизонт, у межах якого конфлікти дедалі частіше осмислювалися як такі, що потребують загальноєвропейського врегулювання через переговори, а не лише через силу зброї. В. Ціватий не випадково пов'язує дипломатичні новації доби Тридцятилітньої війни з ширшою еволюцією європейських міжнародних систем у наступні століття [8, с. 88], оскільки саме тут було закладено ті інституційні традиції, які розвинулися у практику постійних дипломатичних місій та багатостороннього міжнародного права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балух В., Коцур В. Ранньомодерна Європа. Чернівці: Наші кн., 2016. 704 с.
2. Андрусяк Я. Празькі дефенестрації за правління династії Ягеллонів. Věda a perspektivy: Multidisciplinární mezinárodní vědecký magazín. 2024. Т. 1. № 32. С. 307–319.
3. Вестфальський мир від 24 жовтня 1648 року. URL: https://avalon.law.yale.edu/17th_century/westphal.asp (дата звернення: 04.03.2026).
4. Дмитрієв А. І. Вестфальський мир 1648 року і сучасне міжнародне право: Монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Кор. НАН України, 2001. 426 с.
5.Ціватий В. Міжнародно-політичні наслідки й фронтири Тридцятилітньої війни (1618-1648): історичний, дипломатичний та інституціональний дискурси. Наукові записки ВДПУ ім. М.М. Коцюбинського. 2019. № 27. С. 88–96.
6.Швайкіна О. О. Тридцятилітня війна. Тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин та світового політичного процесу. Збірник матеріалів Сьомої Інтернет-конференції (25 травня 2017 р.) / ред. К. В. Балабанов. Маріуполь, 2017. С. 68–72.

7.Rodrigues R. L. Confessionalization processes and their importance to the understanding of Western History in the Early Modern period (1530-1650). Revista Tempo. 2017. Vol. 23, no. 1. P. 4–21. URL: https://doi.org/10.1590/TEM-1980-542X2017v230101 (date of access: 03.03.2026).

8.Ціватий В. Дипломатія і зовнішня політика європейських держав у добу раннього Нового часу: метаморфози та інституціональні традиції Вестфальської системи міжнародних відносин. URL: https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/logos/article/view/684

9.Die wichtigsten Vektoren für die Entwicklung der Wissenschaft im Jahr. 2020. № 2. C. 9.Wilson P. H. The Thirty Years War: Europe's Tragedy. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press, 2009. 996 p.

10. Історія міжнародних відносин: підручник / І. Алєксєєнко та ін. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 228 с.

11. Задорожна С. Загальні принципи у класичному міжнародному праві: Вестфальський мир. *Право і суспільство*. 2018. № 6. С. 241–245.

12. Шумський І. Вестфальська система та витоки новомодерної системи міжнародних відносин. *Альманах міжнародного права*. 2020. № 23. С. 81–85.

ІСПАНІЯ: ВІД СВІТОВОГО ГЕГЕМОНУ ДО ДРУГОРЯДНОЇ КРАЇНИ (XVI–XVII СТОЛІТТЯ)

Хомик Богдан,
здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: khomuk.bb@gmail.com

Науковий керівник: **Прийдун Степан**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Іспанська монархія XVI–XVII ст. є одним із найяскравіших прикладів у світовій історії стрімкого злету до вершин економічної й політичної могутності й не менш стрімкого занепаду. Протягом майже двох століть Іспанія утримувала статус першої колоніальної імперії ранньомодерного часу: її флот панував на океанах, срібло американських колоній наповнювало скарбницю, а іспанські терції вважалися непереможними на полях битв від Фландрії до Неаполя. Актуальність дослідження обраної теми зумовлена кількома чинниками. Колоніальна спадщина Іспанії й досі визначає мовний, культурний і соціально-економічний образ понад двадцяти держав Латинської Америки та Африки – іспанська мова є рідною для понад 500 мільйонів людей і займає друге місце у світі за кількістю носіїв. Другим важливим чинником є аналіз механізмів іспанського занепаду, який дозволяє зрозуміти більш загальні закономірності – «ресурсної пастки», неефективності рентної економіки, ролі ідеологічного фактора у формуванні державної політики. Ці закономірності зберігають свою актуальність для сучасних держав, що спираються на сировинний експорт.

Формування іспанської світової монархії у XVI ст. стало результатом збігу кількох унікальних чинників. Завершилась Реконкіста (711–1492 рр.) – військово-релігійна кампанія іберійських християнських королівств проти мусульманської присутності на Піренейському півострові, вона мала надзвичайно важливе значення для формування іспанської державності та культури та менталітету. Саме Реконкіста заклала традицію поєднання військової доблесті з релігійним обов'язком: іспанський ідальго розумів себе передусім як воїна і католика, що визначило специфіку іспанського колоніалізму [5]. Реконкіста сформувала суспільну верству войовничого дрібного дворянства – кабальєро та ідальго, які після завоювання Гранади у 1492 р. виявились позбавленими традиційного джерела прибутку і були готові відправитися в будь-яку

авантюру заради здобичі та слави [1]. Саме із цього соціального середовища вийшли майбутні конкістадори – Ернан Кортес, Франсіско Пісарро, Педро де Вальдівія та інші, що зробили можливим завоювання цілих континентів силами невеликих загонів [7].

Католицькі королі Фернандо Арагонський та Ізабелла Кастильська, шлюб яких 1469 р. об'єднав два найбільших іберійських королівства, провели масштабні реформи, що зміцнили централізовану владу. Ізабелла підпорядкувала кастильську знать та духівництво, реформувала фінансову систему й поставила під контроль корони міські комуни. Запровадження іспанської інквізиції 1478 р. стало інструментом не лише релігійного, але й політичного контролю. Видворення євреїв 1492 р. і примусове охрещення мавритан позбавило суспільство частини кваліфікованих ремісників і торговців, але укріпило ідеологічну монолітність монархії, яку католицькі королі вважали запорукою її сили [1]. Саме під їхнім покровительством Христофор Колумб 1492 р. відплив на захід, і відкрив Америку, що поклало початок першій трансатлантичній колоніальній імперії.

Шлюбна дипломатія католицьких королів вписала Іспанію до мережі Габсбургів: їхня донька Хуана Безумна вийшла заміж за Філіпа Красивого. Їхній онук Карл І Іспанський (1516–1556 рр.) успадкував Кастилію, Арагон, Нідерланди, австрійські землі і в 1519 р. був обраний імператором Священної Римської імперії під ім'ям Карл V. Так на рубежі другого і третього десятиліть XVI ст. виникла держава, якої ще не знала Європа. Однак варто підкреслити, що ця «монархія» була не централізованою державою, а складним конгломератом різних за традиціями і законодавством земель, об'єднаних особою монарха: Кастилія, Арагон, Каталонія, Неаполітанське королівство, герцогство Міланське, Нідерланди – кожна територія зберігала власні представницькі органи, право та адміністративні структури. Сама ця багатоскладовість була одночасно джерелом могутності й потенційною слабкістю [1].

Відкриття та завоювання Нового Світу стали ключовим чинником іспанської могутності. Конкіста мала специфічний характер: вона велася не регулярними арміями корони, а приватними підприємцями – конкістадорами, які укладали з короною угоди, отримуючи право на завоювання в обмін на зобов'язання передати державі «королівську п'ятину» (квінто реаль) від здобичі. Протягом кількох десятиліть невеликі загони підкорили Ацтекську (1519–1521 рр., Ернан Кортес) та Інкську (1532–1572 рр., Франсіско Пісарро) держави [7]. Завоювання стало можливим завдяки технологічній перевазі іспанців (вогнепальна зброя, металеві обладунки, кіннота), хворобам, занесеним із Старого Світу, що знищили значну частину корінного населення ще до початку активних бойових дій, а також внутрішнім конфліктам серед самих американських народів, якими вміло користувалися завойовники. Конкіста поєднувала відверто грабіжницькі мотиви з щирим релігійним пафосом: місіонерська діяльність сприймалась як священний обов'язок, що мав виправдовувати насильство і примус.

Для управління колоніями була створена розгалужена адміністративна система. Найвищою інстанцією в метрополії стала Вест-Індська рада (Consejo de Indias, 1524 р.), що здійснювала законодавчу, судову та

адміністративну владу над усіма американськими колоніями. На місцях управляли два віце-королі: Нової Іспанії (з 1535 р., Мехіко) та Перу (з 1542 р., Ліма). Комерційні відносини між метрополією і колоніями монополізувала Торгова палата в Севільї (Casa de Contratación, 1503 р.): весь товарообіг мав проходити через Севілью щорічними флотиліями з конвоєм – система, покликана захистити від піратства і забезпечити фіскальний контроль, але водночас породжувала монополізм, штучний дефіцит і розквіт контрабанди [8].

Важливою складовою колоніальної системи стала енком'єнда – інститут, за яким іспанський поселенець отримував право на примусову працю певної кількості індіанців в обмін на зобов'язання захищати їх і навертати до католицтва. Де-факто це означало рабовласницьку систему на плантаціях, у шахтах і на будівництвах. Жорстокість енком'єнди спровокувала гостру критику з боку іспанських богословів. Насамперед домініканського монаха Бартоломе де Лас Касаса, чий твір «Стислий виклад знищення Індій» (1542 р.) вперше в історії поставив питання про права підкорених народів, що призвело до прийняття «Нових законів» 1542 р. Проте реальна ситуація майже не змінилася: великі відстані і слабкість контролюючих механізмів дозволяли колоніальній верхівці ігнорувати столичні накази [4].

Після поступового вичерпання запасів поверхневого золота центр колоніальної економіки змістився до видобутку срібла. Відкриття 1545 р. рудника Потосі (сучасна Болівія) та 1546 р. рудника Сакатекас (Мексика) відкрило новий етап: лише Потосі упродовж XVI–XVII ст. дав понад 40 000 т. срібла, ставши містом із населенням понад 160 тис. осіб – одним із найбільших у тогочасному світі. Для видобутку застосовувалась система міта – примусова праця індіанських громад, при якій кожне селище зобов'язувалося надати певну частину працездатного населення для роботи на копальнях [4]. Умови праці були жахливими: смертність серед мітайос на копальнях Потосі сягала катастрофічних масштабів.

Лише за 1503–1660 рр. до Севільї прибуло близько 185 000 кг золота та понад 16 000 000 кг срібла. У найкращі роки середини XVI ст. надходження з Америки становили понад чверть доходів кастильської корони. Ці ресурси дозволяли фінансувати постійні армії, будувати флот і вести численні війни. Правління Карла V та Філіпа II (1556–1598 рр.) стало зенітом іспанської гегемонії: перемога над французами при Павії (1525 р.), блискавична відсіч Сулейманові під Віднем (1529 р.), Туніський похід (1535 р.), перемога при Лепанто (1571 р.), приєднання Португалії (1580 р.).

Проте і в цей самий час з'явились перші симптоми виснаження: «Непереможна армада» 1588 р. зазнала нищівної поразки від англійців та бурі, а Вісімдесятилітня війна в Нідерландах (1568–1648 рр.) обіцяла стати нескінченним «кровопусканням».

Варто окремо зупинитись на матримоніальній складовій іспанської могутності та ролі релігійного чинника. Шлюбна дипломатія Габсбургів дозволяла утримувати вплив у Центральній і Північній Європі без зброї. Саме завдяки системі союзних шлюбів Філіп II 1580 р. без єдиного пострілу здобув португальський трон після згасання місцевої Авіської династії: Іспанія отримала під свій контроль португальські колонії в Азії,

Африці та Бразилії і флот, найдосвідченіший у відкритому морі, що перетворило іспансько-португальську корону на єдину реальну морську наддержаву, яка контролювала практично всі відомі трансокеанські маршрути. Водночас приєднання Португалії втягнуло Іспанію у конфлікти, що їх вела португальська колоніальна система з Нідерландами і Англією, додавши і без того перевантаженої монархії нових ворогів [2].

Іспанська монархія позиціонувала себе як захисницю католицтва і спадкоємицю хрестоносної традиції – цей образ надавав їй символічної легітимності в очах папства, але робив природним ворогом протестантської Англії, кальвіністських Нідерландів і навіть католицької Франції, що не гребувала союзами з протестантами заради послаблення Габсбургів. Фінансування Тридентського собору (1545–1563 рр.), підтримка єзуїтського ордену і розбудова інквізиційної мережі потребували значних ресурсів, але передусім задавали ідеологічний клімат, у якому наукова думка й підприємницька ініціатива розглядались із підозрою. Видворення євреїв (1492 р.) і морисків (1609 р.), заборона Філіпом ІІ 1559 р. студентам навчатись у закордонних університетах – все це обмежувало інтелектуальний обмін і гальмувало ті процеси, що в той самий час у Нідерландах і Англії прискорювали технологічний прогрес.

Попри зовнішній блиск, колоніальна система породжувала в іспанській економіці небезпечні диспропорції. Масовий притік американського срібла спровокував «революцію цін» – стрімке зростання загального рівня цін упродовж XVI–XVII ст.

Ціни в Іспанії за 1500–1600 рр. зросли приблизно втричі, що значно випереджало аналогічні показники в інших країнах Європи. Зростання собівартості робило іспанські товари неконкурентоспроможними на зовнішніх ринках. Кастилія традиційно спеціалізувалась на пасторальному скотарстві та виробництві вовни. Могутня Места – організація великих скотарів - мала виняткові права на перегін отар через землі Кастилії, що систематично шкодило орному землеробству. Фіскальна система перекладала основний тягар оподаткування на найменш захищені верстви. Аристократія та церква звільнялися від прямих податків, а алькабала стримувала підприємницьку активність. Перманентні позики у генуезьких банкірів та повторні дефолти: Карл V – чотири рази, Філіп ІІ – тричі, стали симптомом системної боргової залежності [3].

Важливим виміром колоніальної системи була її соціальна логіка всередині самої метрополії. Колоніальна торгівля й американські ресурси зміцнювали не підприємницьку верству, а державно-військово-церковний комплекс. Соціальний престиж давала служба у війську або церкві, але аж ніяк не ремесло чи торгівля. Іспанське дворянство зберігало традиційну зневагу до ручної праці й комерції, що прямо суперечило цінностям, які в той самий час формувала кальвіністська етика в Нідерландах і Англії. Великі землевласники та церква утримували у своїх руках колосальні угіддя, звільнені від прямих податків: майорати унеможливлювали дроблення і продаж шляхетських маєтків, консервуючи нерівність і гальмуючи розвиток земельного ринку. «Нова кров» – вихідці з маранів і морисків, що несли підприємницький досвід, наражалась на переслідування Інквізиції [3].

Парадокс іспанської системи полягав у тому, що, маючи більше ресурсів, ніж будь-яка інша держава Європи, Іспанія не могла перетворити їх на стале виробниче зростання саме через ціннісні пріоритети своєї еліти й інституційне середовище, що ці пріоритети закріплювало. Арбітристи – іспанські публіцисти-реформатори XVII ст. добре бачили ці проблеми і пропонували проєкти господарського оздоровлення, але їхні рекомендації залишались нечутими в умовах зовнішнього блиску й нескінченних воєн.

Д. Аджемоґлу та Дж. Робінсон у праці «Чому нації занепадають» запропонували теоретичне пояснення цього явища, ввівши поняття «екстрактивних» та «інклюзивних» інститутів [6]. Іспанська колоніальна система слугує в їхньому дослідженні показовим прикладом: енком'єнда і міта були класичними екстрактивними інститутами, що вилучали ресурси на користь вузької еліти, не створюючи жодних стимулів до продуктивного розвитку ні в колоніях, ні в самій метрополії [6]. Автори також підкреслюють, що іспанська корона цілеспрямовано блокувала будь-які ростки незалежного підприємництва – як серед колоніального населення, так і серед власних підданих – аби зберегти монопольний контроль над потоками ресурсів [6]. Саме ця інституційна логіка, а не лише виснаження срібних рудників чи військові поразки, пояснює, чому іспанський занепад виявився таким глибоким і незворотним [6].

Занепад іспанської могутності у XVII ст. мав системний характер. Скорочення видобутку американського срібла від 1620-х рр. поєднало всі кризи в одну масштабну катастрофу. Демографічна криза – втрати від чуми 1596–1602 рр. і 1647–1652 рр., масова депортація морисків 1609 р. (близько 300 тис. осіб), скоротила населення Кастилії приблизно з 6,5 до менш ніж 5 млн осіб у середині XVII ст. Тридцятирічна війна (1618–1648 рр.) стала кульмінацією зовнішнього виснаження: іспанські армії воювали у Нідерландах, Рейнській області та Північній Італії, а після відкритого вступу у конфронтацію з Францією (1635 р.) отримали ще один фронт. Вестфальський мир 1648 р. офіційно закріпив незалежність Нідерландів і підтвердив дипломатичну ізоляцію Іспанії. Воєнне виснаження поглинало від 70 до 90 відсотків видатків корони. Одночасні повстання в Каталонії та Португалії 1640 р. унаочнили межі централізаторської програми першого міністра Оліваресa. Португалія відновила незалежність і зберегла її. У 1668 р. Іспанія визнала цей факт Аахенським миром. Піренейський мир 1659 р., за яким Іспанія поступилась Франції Руссільйоном і частиною Фландрії, традиційно вважається символічним кінцем іспанської гегемонії [3].

Кульмінацією іспанського занепаду стало правління Карла II (1665–1700 рр.) – монарха, що увійшов в історію під прізвиськом «Зачарований». Останній Габсбург на іспанському троні страждав від тяжких фізичних і розумових розладів, спричинених наслідками багатовікових династичних шлюбів у вузькому колі споріднених родин: ступінь інбридингу Карла II перевищував показники прямого кровного схрещення. Реальна влада перебувала в руках камарильї та почергово змінюваних фаворитів, а сам король не міг залишити спадкоємця [8]. У цих умовах питання про іспанську спадщину перетворилось на загальноєвропейську проблему, навколо якої зіткнулись інтереси Франції, Австрії, Англії та Нідерландів. Карл II помер у листопаді 1700 р., залишивши заповіт на користь онука

французького короля Людовіка XIV – Філіпа Анжуйського. Це рішення поклало початок Війні за іспанську спадщину (1701–1714 рр.) – одному з найбільших збройних конфліктів доби, що охопив театри воєнних дій від Іберійського півострова до Балкан. Утрехтський мир 1713 р. і Раштатський мир 1714 р. підбили підсумок: Іспанія втратила Гібралтар і Менорку на користь Британії, Нідерланди та Мілан – на користь Австрії, Сицилію – на користь Савойї. Філіп V зберіг іспанський трон і американські колонії, проте це вже була інша Іспанія – держава другого ешелону, яка мала відбудовуватись під французьким культурним і політичним впливом Бурбонів. Доба іспанської світової гегемонії завершилась остаточно: від неї залишились лише велич барокових соборів, мова, якою говорить половина Нового Світу, і пам'ять про два сторіччя, що назавжди змінили обличчя планети.

Висновки. Іспанська монархія XVI–XVII ст. є унікальним у своєму роді феноменом ранньомодерної історії – першою справжньою світовою державою, що простягнулась на чотири континенти, і водночас першим масштабним прикладом того, як колосальні ресурси можуть обертатися на занепад, якщо суспільні інститути, ціннісні пріоритети й структура влади не здатні перетворити їх на стале зростання. Іспанський досвід виявив глибоку суперечність між зовнішньою могутністю й внутрішньою крихкістю: велич імперії трималась на безперервному припливі ресурсів ззовні, і варто було цьому припливу скоротитись, як уся конструкція почала розсипатись одночасно в багатьох точках. Показово, що занепад Іспанії відбувався паралельно із піднесенням тих самих держав, яким вона сторіччями постачала срібло й ринки збуту: Нідерланди та Англія переросли роль торгових посередників і перетворились на нові центри сили – комерційні, промислові і врешті колоніальні.

Ключовим уроком іспанського досвіду є те, що саме характер державних і суспільних інститутів, а не масштаб ресурсів, визначає довгострокову траєкторію розвитку. Іспанська монархія зосередила колосальне американське срібло в руках корони, аристократії та церкви, але не спромоглась перетворити його на рушій внутрішньої модернізації. Натомість воно фінансувало нескінченні війни, породжувало інфляцію і субсидіювало споживання імпортних товарів – тобто працювало на підтримку існуючого порядку, а не на його трансформацію. Аристократична зневага до підприємництва, збереження майоратів, виняткові привілеї великих землевласників і церкви, фіскальний тиск на торгово-ремісничі верстви – усе це разом формувало середовище, вороже до накопичення продуктивного капіталу [3].

Не менш важливим є релігійно-ідеологічний чинник занепаду. Іспанська монархія свідомо обрала роль «меча католицтва», і цей вибір мав конкретні економічні наслідки: видворення євреїв і морисків позбавило суспільство кваліфікованих ремісників, торговців і фінансистів; заборона навчання в закордонних університетах відрізала іспанську науку від загальноєвропейського інтелектуального обміну; інквізиційний нагляд придушував будь-яку думку, що виходила за межі освяченої традиції. Тоді як у протестантських Нідерландах і Англії комерційна ініціатива поступово набувала морального і правового захисту, в Іспанії вона залишалась суспільно другорядною. Саме в цій асиметрії – не лише у

воєнних поразках чи вичерпанні рудників – слід шукати коріння незворотного занепаду.

Іспанський приклад зберігає виняткову аналітичну цінність для розуміння більш загальних закономірностей – «ресурсної пастки», циклів боргової залежності, ролі еліт у блокуванні реформ. Держави, що спираються на експорт природних ресурсів або зовнішню ренту як головне джерело доходів, ризикують відтворити іспанську модель: багатство без інституційної основи є крихким і скороминущим. Цей урок, засвоєний ціною двох століть занепаду, залишається болісно актуальним і в XXI столітті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Elliott J. H. Imperial Spain 1469–1716. London: Penguin Books, 2002. 432 p.
2. Parker G. The Grand Strategy of Philip II. New Haven; London: Yale University Press, 1998. 400 p.
3. Lynch J. The Hispanic World in Crisis and Change 1598–1700. Oxford: Blackwell, 1992. 408 p.
4. Hamilton E. J. American Treasure and the Price Revolution in Spain, 1501–1650. Cambridge: Harvard University Press, 1934. 428 p.
5. Kamen H. Spain's Road to Empire: The Making of a World Power, 1492–1763. London: Allen Lane, 2002. 608 p.
6. Acemoglu D., Robinson J. A. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. New York : Crown Publishers, 2012. 529 p.
7. Ігнатьєв П. М. Великі географічні відкриття та їх наслідки. Чернівці: Книги–XXI, 2006. 504с.
8. Пророченко Н. О. Еволюція колоніальних систем раннього Нового часу. *Проблеми всесвітньої історії.* 2020. № 2 (10). С. 34–51.

ІДЕЯ СИЛЬНОГО УРЯДУ В ПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ ДЖЕЙМСА МЕДІСОНА ТА АЛЕКСАНДРА ГАМІЛЬТОНА

Гоч Ігор,
здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: ihorhoch@gmail.com

Науковий керівник: **Прийдун Степан,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

У 1785–1787 роках у США постала проблема реорганізації державного апарату. Прихильники сильної центральної влади наполягали на необхідності скликання конвенту для перегляду Статей Конфедерації. Американське суспільство поступово усвідомлювало, що джерелом тиранії може бути не лише централізована влада, а й неконтрольована воля більшості. Це сприяло переосмисленню ролі федерального уряду та зменшенню страху перед централізацією. За цих умов батьки-засновники, зокрема Джеймс Медісон, переглянули свої уявлення про «американський характер». Дж. Медісон дійшов висновку, що надмірно широке трактування свободи та домінування «духу місцевості» в законодавчих органах штатів підривають «загальні інтереси спільноти» [2, с. 49]. Він побоювався, що окремі соціальні групи можуть нехтувати правами інших громадян, зокрема правом власності, та використовувати законодавство у власних інтересах.

Історики Девід Шай та Джордж Тіндалл у праці «Історія Америки» зазначають, що ці обставини змусили Дж. Медісона не лише переглянути оцінку республіканізму, а й дійти висновку про неможливість покладатися винятково на громадянську доброчесність більшості. На його думку, стабільність держави мала забезпечуватися діяльністю обмеженого кола політичних діячів, здатних ставити загальне благо вище за приватні інтереси. Такі погляди Медісон відстоював і під час Конституційного конвенту 1787 року. Інші батьки-засновники поділяли переконання, що людська природа є схильною до егоїзму, а тому політична система не може ґрунтуватися виключно на добрій волі громадян. Делегати конвенту погоджувалися з тим, що уряд отримує свої повноваження через згоду народу, однак суспільство водночас необхідно захистити від «тиранії більшості» [1, с. 171].

Окреме місце в політичній думці Джеймса Медісона посідала проблема фракційності суспільства. У десятій статті «Федераліста» він стверджував, що існування політичних угруповань є природним наслідком свободи та різноманітності інтересів у суспільстві. На думку Медісона, повністю усунути фракції неможливо без обмеження свободи

громадян, тому головним завданням держави мало стати не знищення фракцій, а контроль над їхнім впливом. Саме тому він обґрунтовував необхідність великої республіки з розвиненою системою представництва, у межах якої жодна політична група не могла б узурпувати владу. Медісон вважав, що широка федерація та складна система представницьких органів ускладнюють встановлення контролю однієї більшості над усім суспільством [2, с. 51].

Водночас Дж. Медісон наголошував, що ефективність республіканської системи безпосередньо залежить від функціонування механізму стримувань і противаг. На його переконання, кожна гілка влади повинна мати достатні інструменти для обмеження інших гілок, що унеможливлювало б концентрацію влади в одному політичному центрі. Саме тому Конституція США закріпила поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову. Дж. Медісон розглядав таку систему як практичний спосіб захисту суспільства як від тиранії більшості, так і від узурпації влади окремими політичними діячами.

Саме тому творці Конституції США покладалися на систему стримувань і противаг, яка передбачала взаємне обмеження гілок влади. Законодавці прагнули створити такі політичні інститути, які б спрямовували приватні інтереси на досягнення суспільного блага. Відповідно, громадяни повинні були брати участь у політичному житті, однак сама система мала запобігати концентрації влади в руках окремих груп чи політичних сил [1, с. 171].

На Конституційному конвенті Медісон запропонував проєкт державного устрою, що увійшов в історію під назвою «План Віргінії». Цей документ фактично відмовлявся від простого перегляду Статей Конфедерації та передбачав створення нового політичного устрою із законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади. План передбачав формування справжнього національного уряду, уповноваженого ухвалювати закони, обов'язкові для всіх штатів і громадян. Законодавчий орган мав складатися з двох палат: нижню палату повинні були обирати громадяни, тоді як верхню – формувати з кандидатів, запропонованих законодавчими органами штатів. Конгрес отримував право відхиляти закони штатів і визначати межі компетенції федеральної влади та окремих штатів. Така модель, на думку Медісона, дозволяла обмежити як надмірний вплив штатів, так і небезпеку «тиранії більшості».

Однак на конвенті виникла дискусія щодо майбутньої форми державного устрою. Частина делегатів підтримувала створення нового конституційного документа, тоді як інші виступали за внесення поправок до Статей Конфедерації. Додатково постало питання принципу представництва в Конгресі: чи повинне воно ґрунтуватися на чисельності населення, чи на рівності штатів. Зрештою конвент підтримав створення національного уряду відповідно до «Плану Віргінії». Досвід функціонування Статей Конфедерації переконав делегатів у необхідності надання центральному уряду права збирати податки, утримувати армію, регулювати економіку та ухвалювати загальнообов'язкові закони. Крім того, задля забезпечення політичної єдності було вирішено обмежити окремі повноваження штатів, зокрема щодо укладення міжнародних угод, емісії валюти, ведення війни та встановлення тарифів [1, с. 173].

Іншим важливим питанням Конституційного конвенту стала проблема представництва в законодавчому органі. Її було вирішено шляхом «Великого компромісу» («Коннектикутського компромісу»), запропонованого Роджером Шерманом. Відповідно до цієї угоди, у Палаті представників кількість депутатів визначалася чисельністю населення штатів, тоді як у Сенаті всі штати отримували рівне представництво - по два сенатори від кожного штату. Таким чином було створено двопалатний парламент, який поєднував інтереси як великих, так і малих штатів [1, с. 174].

Виборчий механізм, запропонований Шерманом, відображав прагнення забезпечити баланс між централізованою владою та інтересами окремих штатів. Подібні ідеї підтримували Джеймс Медісон і Александр Гамільтон. Водночас система виборів президента мала запобігти встановленню тиранічної влади. Найпослідовнішим прихильником сильної централізованої держави серед батьків-засновників був Александр Гамільтон. На відміну від Медісона, який прагнув забезпечити баланс між гілками влади та штатами, Гамільтон вважав, що стабільність держави може гарантувати лише сильна виконавча влада. На Конституційному конвенті він навіть запропонував обирати президента і сенаторів довічно за умови «належної поведінки». На його думку, це забезпечило б незалежність державного керівництва від «мінливих пристрастей натовпу» та убезпечило країну від популізму й політичної нестабільності.

Політична концепція Александра Гамільтона, на відміну від поглядів Джеймса Медісона, базувалася на пріоритеті сильної виконавчої влади. Гамільтон вважав, що надмірна децентралізація та слабкість федерального уряду можуть призвести до розпаду Союзу і політичної нестабільності. У «Федералісті» він неодноразово наголошував на необхідності «енергійного уряду», здатного швидко реагувати на внутрішні та зовнішні загрози. Особливого значення Гамільтон надавав інституту президентства, оскільки вважав, що сильний виконавчий орган забезпечує стабільність держави та ефективне виконання законів. У сімдесят третій статті «Федераліста» він обґрунтовував право президентського вето як важливий механізм стримування законодавчої влади та захисту держави від впливу політичних фракцій [2, с. 398].

Гамільтон вважав слабкість центрального уряду та надмірну автономію штатів головною загрозою для існування держави. Основою сильної влади він вбачав економічну централізацію. Саме тому Гамільтон став одним із головних ініціаторів створення Національного банку та наполягав на передачі боргів окремих штатів федеральному уряду. Така політика, на його переконання, мала зміцнити зв’язок економічної еліти з центральною владою та сприяти стабільності держави. Гамільтон доводив, що лише сильний національний уряд, здатний мобілізувати ресурси та забезпечувати виконання законів, може гарантувати збереження Союзу та процвітання США [1, с. 189].

Батько-засновник переконував, що фінансова стабільність є необхідною умовою існування ефективного уряду. Саме тому Гамільтон виступав за створення Національного банку, розвиток промисловості та централізовану фінансову систему. На його думку, економічно сильний

федеральний уряд здатний забезпечити єдність держави та підтримувати авторитет влади як усередині країни, так і на міжнародній арені. У цьому аспекті політичні ідеї Гамільтона стали фундаментом американського федералізму та майбутньої економічної політики США.

Скептичне ставлення Гамільтона до широкої демократії відображалося і в його критиці політичної активності мас. Подібні погляди були частково реалізовані в політичній системі, закріпленій Конституцією США. Зокрема, Сенат як верхня палата формувався на довший термін – сенатори обиралися на шість років, тоді як члени Палати представників - на два роки. На думку Тіндалла та Шая, така система унеможливлювала формування стабільної більшості в Сенаті та дистанціювала його від безпосереднього впливу громадської думки. Водночас Палата представників залишалася найближчою до виборців інституцією федеральної влади. Таким чином, система стримувала можливість встановлення диктатури більшості та захищала державні інституції від «мінливих симпатій народу» [1, с. 175].

Особливе місце в конституційній моделі посідала виконавча влада. Медісон зазначав, що рішення про створення одноосібної виконавчої влади викликало значні дискусії серед делегатів. За оцінкою Тіндалла та Шая, повноваження президента в окремих аспектах навіть перевищували повноваження британського монарха. Президент отримував право вето щодо законів, ухвалених Конгресом, був головнокомандувачем армії та відповідав за виконання законів. Крім того, за згодою Сенату він міг призначати суддів, дипломатів та укладати міжнародні договори [1, с. 175]. Водночас система стримувань і противаг обмежувала можливість узурпації влади президентом.

Медісон, Джеймс Вілсон, Гамільтон та інші прихильники сильного національного уряду підтримували ідею підвищення незалежності президента шляхом його обрання громадянами. Проте через відсутність відповідного політичного досвіду та побоювання щодо організації загальнонаціональних виборів Вілсон запропонував систему виборчої колегії. Відповідно до неї громадяни кожного штату обирали президентських виборців, кількість яких відповідала числу представників і сенаторів штату в Конгресі. Остаточно питання організації виборів було передано законодавчим органам штатів, які самостійно визначали порядок обрання виборців. Згодом більшість штатів перейшли до практики народного голосування за членів виборчої колегії. На думку Тіндалла та Шая, така система дозволяла запобігти надмірній самостійності виборців колегії та забезпечувала стабільність політичного устрою США [1, с. 175].

Висновки. Отже, політичні концепції Джеймса Медісона та Александра Гамільтона стали основою формування сильного федерального уряду США. Медісон, побоюючись тиранії більшості та свавілля місцевих еліт, розробив систему стримувань і противаг, спрямовану на забезпечення балансу між гілками влади. Гамільтон, своєю чергою, обґрунтовував необхідність сильної та незалежної виконавчої влади. Попри відмінності в їхніх підходах, обох об’єднувало прагнення створити ефективний національний уряд, здатний гарантувати політичну стабільність і цілісність держави.

У підсумку Конституція США стала результатом політичного компромісу між прихильниками централізації та захисниками прав штатів. Вона закріпила модель сильного федерального уряду, здатного підтримувати порядок і забезпечувати виконання законів, водночас запровадивши механізми, які унеможливлювали концентрацію влади в одних руках. Саме завдяки цим принципам США перетворилися з конфедерації окремих штатів на єдину та стабільну федеративну республіку. Сукупність цих ідей стала теоретичною основою американської конституційної моделі та суттєво вплинула на формування традиційної політичної системи США.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тіндалл Дж., Шай Е. Історія Америки / пер. з англ. Київ: Видавництво Жупанського, 2012. 480 с.
2. Гамільтон А., Медісон Дж., Джей Дж. Федераліст. Коментар до Конституції Сполучених Штатів: цикл ст. / пер. з англ. Н. Комарова. Київ: Сфера, 2002. XLVI, 490 с.

НОВА ІСТОРІЯ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИЧНИХ КЛУБІВ ПЕРІОДУ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ КІНЦЯ XVIII СТ.: ДИСКУРС РЕВОЛЮЦІЇ, НАРОДУ І ВЛАДИ

Прихідько Андрій,
здобувач вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: pandrik34@gmail.com

Науковий керівник: **Валіон Оксана,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Велика французька революція кінця XVIII ст. стала одним із найважливіших переломних етапів у світовій історії, започаткувавши перехід від абсолютистських порядків до сучасних демократичних принципів. Ключову роль у цьому процесі відіграли політичні клуби – якобінці, жирондисти та кордельєри, які стали центрами інтелектуальних дискусій та формування нової політичної культури. Їхня діяльність дозволила трансформувати абстрактні ідеї Просвітництва у конкретні політичні програми, що базувалися на принципах народного суверенітету, свободи та рівності.

Дослідження охоплює період 1789–1791 рр. – початковий етап революції, що характеризувався активним пошуком оптимальної моделі державного устрою. Це час переходу від юридичного обґрунтування прав людини до радикальної політичної агітації, коли суспільство болісно обирало шлях між конституційною монархією та республіканською альтернативою. Саме в ці роки питання про межі королівської влади та зміст виборчого права стали головними лініями ідейного розмежування між різними революційними фракціями.

Тема актуальна через необхідність переосмислення витоків демократичних інститутів та ролі громадянського суспільства у процесах державотворення. Аналіз дискурсу політичних клубів дозволяє зрозуміти, як формувалися концепції народного волевиявлення та контролю за владою, що залишаються ключовими для сучасної політичної науки. Крім того, вивчення антирабовласницької та соціальної риторики того часу підкреслює універсальність ідей рівності та прав людини.

Дослідження ґрунтується на аналізі фундаментальних філософських праць, зокрема «Суспільного договору» Жан-Жака Руссо. Важливим

джерелом є тогочасна публіцистика: газета Жана-Поля Марата «Друг народу», видання Жака-П'єра Бріссо «Le Patriote français», а також промови, політичні виступи і конституційні проєкти Максиміліана Робесп'єра. У роботі використано сучасні наукові праці таких дослідників, як Девід Андресс та Рене Куккук, що забезпечують комплексне висвітлення проблем розвитку громадянства та інституційної трансформації Франції доби Великої французької революції.

Головна проблема дослідження полягає у виявленні суперечностей між теоретичними ідеалами «загальної волі» та практичними методами їх реалізації різними політичними клубами під час Французької революції. Попри спільне визнання народного суверенітету, клуби мали принципові розбіжності у питаннях королівського вето, майнового цензу та форм участі народу в управлінні державою. Окрему увагу приділено аналізу впливу «Вареннської кризи» 1791 року на радикалізацію політичного життя Франції, перетворивши клуби на органи «паралельного суверенітету», що поставили волю нації вище за формальні закони.

Попри суттєві розбіжності у формах і методах політичної боротьби, для якобінців, жирондистів та кордельєрів спільним було визнання принципу народного суверенітету як основи нового політичного ладу. Свободу вони розглядали насамперед як звільнення від абсолютистської влади та старих станових привілеїв, а також як підпорядкування виконавчої влади волі нації.

Якобінці, жирондисти і кордельєри поділяли позицію, згідно з якою королівська влада не могла бути самостійним джерелом політичної легітимності, а її повноваження мали ґрунтуватися на волі нації, вираженій через представницькі органи. Заперечення абсолютного королівського вето та критика одноосібного права монарха вирішувати питання війни й миру були спільними елементами їхніх програм, хоча ступінь радикальності цих вимог відрізнявся.

Зокрема, в дискусіях про королівське вето Бріссо виступав за так зване «американське вето», яке за своєю суттю нагадувало відкладальне вето, запропоноване Петіоном та Робесп'єром. Цей механізм дозволяв виконавчій владі, незалежно від того, чи це монарх, чи президент, тимчасово зупиняти ухвалення законів. Бріссо підкреслював, що абсолютне вето, підтримуване поміркованою фракцією Установчих зборів, може створити перешкоди для запровадження реформаторського законодавства [6, с. 43].

Якщо жирондисти допускали використання обмежених і тимчасових механізмів стримування законодавчої влади, то якобінці, а особливо кордельєри розглядали такі інструменти як пряму загрозу народному суверенітету. Ці принципи значною мірою ґрунтувалися на філософії Жан-Жака Руссо, зокрема на концепції загальної волі з «Суспільного договору», яка стала ключовою теоретичною основою для розуміння народного суверенітету як неподільної та невідчужуваної волі нації в публіцистиці всіх трьох політичних клубів [1].

Жан-Поль Марат у журналі «Друг народу» опублікував фрагмент промови Максиміліана Робесп'єра: «Той, хто стверджує, що одна людина має право протистояти закону, тим самим визнає, що воля однієї особи вища за волю всіх. Він наголошує, що нація є ніщо, а одна людина є усі.

Якщо він додає, що це право належить тому, хто наділений виконавчою владою, він цим самим стверджує, що людина, поставлена нацією для виконання її волі, має право суперечити їй та сковувати волю нації. Той, хто так міркує, створює немисливе моральне і політичне чудовисько, і це чудовисько не що інше, як королівське вето» [11].

У публіцистичному дискурсі 1789–1791 рр. питання про межі королівської влади стало демаркаційною лінією між поміркованим реформізмом та радикальним демократизмом. Для лівого крила якобінців та кордельєрів будь-яке вето було замахом на цілісність загальної волі, тоді як публіцистика Бріссо у газеті «Le Patriote français» намагалася легітимізувати відкладальне вето як запобіжник проти поспішних рішень законодавців [4].

Ідея рівності посідала важливе місце в політичних концепціях усіх трьох революційних клубів. Насамперед вона передбачала рівність громадян перед законом і заперечення станових та майнових привілеїв. Якобінці послідовно виступали проти майнового цензу та обмежень політичних прав, пов'язуючи рівність із реальною участю широких верств населення в управлінні державою [2, с. 140]. Жирондисти акцентували на правовій рівності та природних правах людини, намагаючись реалізувати ці принципи через законні, представницькі механізми. Кордельєри ж надавали рівності максимально радикального змісту, заперечуючи поділ громадян на «активних» і «пасивних» та, вимагаючи загального виборчого права і прямих форм народного волевиявлення.

Водночас усі три клуби поділяли переконання, що збереження дискримінаційних практик, зокрема рабства в колоніях, суперечить основоположним принципам революції. Ця позиція знайшла відображення в антирабовласницьких публікаціях якобінців і жирондистів. Так, Бріссо у газеті «Le Patriote français» («Французький патріот») зазначав: «Ми не можемо говорити про свободу в Парижі, водночас схвалюючи кайдани в Сан-Домінго. Природні права людини не мають кольору шкіри» [5, с. 3]. Бріссо, як засновник Товариства друзів чорношкірих ще у 1788 році, послідовно інтегрував антирабовласницькі ідеї в свою публіцистику, підкреслюючи універсальність прав людини незалежно від раси чи походження [7].

Варто зауважити, що впродовж 1789–1791 рр. у публіцистиці революційних клубів відображалася гостра дискусія щодо принципів виборчого права. Якщо жирондистська преса орієнтувалася на раціональну модель «активного громадянства», засновану на майновому цензі, то якобінська публіцистика, насамперед Максиміліан Робесп'єр, розгорнули масштабну кампанію проти «срібної марки». Лідер якобінців через друковані органи доводив, що політична рівність не може залежати від сплати податків, оскільки це створює нову аристократію – аристократію багатства. У своїх виступах та зауваженнях до проєкту Конституції 1791 року, а також у промові 11 серпня Робесп'єр детально аргументував, що майновий ценз породжує аристократію багатства, адже «багатство псує більше, ніж бідність», і пропонував виключати мільйонерів, а не людей, які сплачують внесок за десять днів праці, аби зберегти справжню рівність і запобігти коаліціям еліт проти нації [9, с. 16].

Кордельєри пішли ще далі, фактично монополізувавши у своїй риториці термін «санкюлоти», представляючи їх як єдиних справжніх носіїв революційної доброчесності, чия бідність є запорукою їхньої непідкупності та відданості нації. Кордельєри, як найрадикальніший клуб з відкритим членством і низькими внесками, активно відстоювали гасло «Свобода, рівність, братерство» та критикували конституційний поділ громадян на активних і пасивних як пряме порушення принципів рівності та народного суверенітету [8].

Спільною для революційних клубів була також концепція громадянина як активного учасника політичного життя. На відміну від підданого старого порядку, громадянин у революційній моделі поставав носієм прав і обов'язків, відповідальним за захист спільного блага. Якобінці пов'язували таку громадську активність із діяльністю політичних клубів, секцій і громадянських інституцій, зокрема Національної гвардії, яку розглядали як форму громадянської служби, а не інструмент примусу [10, с. 185–193]. Жирондисти наголошували на раціональній і відповідальній участі громадян через представницькі органи, застерігаючи від безпосереднього тиску народних мас на законодавчу владу.

Кордельєри, своєю чергою, наділяли громадянську участь функціями постійного суспільного контролю за діяльністю органів влади, розглядаючи народ як постійного «вартового» революції, покликаного безпосередньо реагувати на будь-які прояви зловживання владою. Жан-Поль Марат у газеті «Друг народу» писав: «О лютуйте, громадяни! Стережіться своїх представників, бо вони продадуть вас за першої ліпшої нагоди. Тримайте очі відкритими, щоб бачити кожен крок тиранії» [3, с. 208]. Марат також підкреслював необхідність постійної пильності народу: «О дурний народе! Чому ти не відмовився від марних балачок і не озброївся мотузками та кинджалами, щоб покласти край дням своїх переможених ворогів, які мають зухвальство знову підняти голову?» [3, с. 232].

У революційній публіцистиці, пов'язаній із діяльністю цих клубів, домінували спільні ідейні наративи, спрямовані на моральне обґрунтування революційних перетворень і захист прав пригноблених. Свобода і рівність розглядалися не лише як фундаментальні політичні принципи, а й як універсальні цінності, що мали поширюватися на всіх членів суспільства без винятку. Засудження тиранії, викриття зловживань влади, апеляція до прав людини та ідеї загального блага були характерними рисами публіцистики якобінців, жирондистів і кордельєрів, хоча її тональність, аргументація та ступінь радикальності відрізнялися. У сукупності ці ідейні наративи формували образ революції як морально-політичного проєкту, спрямованого на утвердження принципів народного суверенітету, громадянської участі, політичної рівності та відмови від станових привілеїв і свавільного здійснення влади.

Переломним етапом у трансформації політичних поглядів на державну владу стала невдала втеча короля до Варенна у червні 1791 р. До цієї події більшість представників революційних клубів, зокрема якобінців, залишалися прихильниками конституційної монархії. Проте «Вареннська криза» спричинила радикалізацію політичного дискурсу, змусивши кордельєрів першими відкрито заявити про республіканську альтернативу.

Це призвело до подання республіканської петиції та трагічних подій на Марсовому полі 17 липня 1791 р., відомих як Масакра на Марсовому полі, після чого кордельєри остаточно перейшли до відкритої республіканської позиції.

Висновки. Цей період позначився переходом від юридичного обґрунтування прав людини до політичного виправдання необхідності посиленого контролю над виконавчою владою. Публіцистика революційних клубів у 1789–1791 рр. еволюціонувала від популяризації просвітницьких ідей до активної політичної полеміки, закладаючи ідейні передумови для подальшої трансформації державної влади у 1792 році. У цей час політичні клуби перетворилися з дискусійних осередків на важливих учасників політичного процесу, які через пресу формували нову політичну культуру, де воля народу була вищою за будь-які формальні інституційні обмеження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жан-Жак Руссо. Про суспільну угоду, або Принципи політичного права / Укр. пер. з фр. та ком. О. Хома. Київ: Port-Royal, 2001. 349 с.

2. Andress D. The Oxford Handbook of the French Revolution. Oxford: Oxford University Press, 2015. P. 129–519.

3. Bougeart A. Marat, l'ami du peuple. Paris: A. Lacroix, Verboeckhoven & cie, 1865. Vol. 1. 895 p. URL: https://archive.org/details/maratlamidupeup01bouggoog/page/208/mode/2up (дата звернення: 26.03.2026).

4. Brissot J.-P. Le Patriote françois: journal libre, impartial et national. 1791. № 728 (5 août). P. 167. URL: https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k49495k/f167.item (дата звернення: 22.02.2026).

5. Brissot J.-P. Le Patriote françois: journal libre, impartial et national. 1792. № 881 (8 janv.). P. 3. URL: https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k49498m/f3.item (дата звернення: 04.03.2026).

6. Brissot J.-P. To His Constituents. Paris: University Library Basel, 1794. 110 p.

7. Condorcet J.-A. La Révolution française et l'abolition de l'esclavage. Vol. 8.3: La Société des Amis des Noirs. Paris: Editions d'histoire sociale (EDHIS), 1968. P. 28. URL: https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k93320/f42.item (дата звернення: 09.03.2026).

8. Koekkoek R. The Citizenship Experiment: Contesting the Limits of Civic Equality and Participation in the French Revolution (1789–1799). Leiden: Brill, 2019.

9. Robespierre M. Projet de constitution française de 1791 annoté par Robespierre. 1791. 75 p. (Manuscrits de la Bibliothèque et Archives de l'Assemblée nationale, MS 1856). URL: https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55007144x/f24.item (дата звернення: 26.03.2026).

10. Robespierre M. Œuvres de Robespierre. Paris: F. Cournol, 1866. 346 p.

Tourpilles. Recueil de citations. *La Toupie*. URL: https://www.toupie.org/Citations/Nation_3.htm (дата звернення: 25.01.2026).

ДЖОРДЖ ВАШИНГТОН ЯК ЛЮДИНА І ЛІДЕР: ВІД ВІЙНИ ДО РЕСПУБЛІКИ

Залізна Вікторія,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: viktoria.patrilak@gmail.com

Науковий керівник: **Григорук Наталія,**
кандидат історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Джордж Вашингтон народився 22 лютого 1732 р. в родовому маєтку, розташованому в графстві Вестморленд (штат Вірджинія), у родині заможного землевласника А. Вашингтона, який належав до прошарку «джентрі», та М. Болл, що походила з небагатої сім'ї. Попри те, що він сформувався як справжній американець за світоглядом і переконаннями, його коріння було англійським: ще у XVII столітті його предок Л. Вашингтон служив священиком у графстві Ессекс, а вже його син Джон у 1657 р., через фінансові труднощі родини, змушений був переселитися до Нового Світу [1, с. 8].

Ранній період життя майбутнього лідера не був безтурботним. У віці одинадцяти років він втратив батька, і подальшу опіку над ним узяв старший зведений брат Лоуренс. Важливу роль у його вихованні також відіграла дружина брата Анна, яка належала до давнього англійського роду Ферфаксів, що певною мірою вплинуло на формування його соціальних орієнтирів та уявлень про честь і обов'язок.

Освіта Вашингтона не була ґрунтовною у класичному розумінні. Перші знання з читання, письма та арифметики він здобув у школі, якою керував орендар його батька. Згодом навчання продовжив у Фредериксберзі під керівництвом Дж. Мері, очільника парафії Святого Георгія. Після смерті батька він часто перебував у Поупс-Кріку – родинному маєтку, де народився і який перейшов у спадок братові Остіну. Саме там учитель Г. Вільямс допоміг йому опанувати основи математики та землевпорядкування. Через рішення матері він не зміг поїхати до Європи для здобуття вищої освіти, тому значною мірою покладався на самоосвіту. Хоча юнак прагнув служити у королівському флоті, материнська заборона змусила його відмовитися від цієї мрії.

Досягнувши п'ятнадцятирічного віку, через складне матеріальне становище родини він був змушений припинити навчання та розпочати практичну діяльність. Так він обрав професію землевпорядника – одну з найперспективніших на той час, особливо в умовах освоєння нових територій. Уже в березні 1748 р. він взяв участь в експедиції до долини

Шенандоа, де займався розмежуванням земель лорда Ферфакса, готуючи їх до подальшої здачі в оренду.

У подальшому життєвий шлях Джордж Вашингтон набував дедалі більшої визначеності та спрямованості. Уже в липні 1749 р. він отримав посаду землевпорядника графства Калпепер, ставши наймолодшим маркшейдером у Вірджинії. Втім, на цій посаді він затримався ненадовго, адже вже в жовтні 1750 р., придбавши близько півтори тисячі акрів землі в долині Шенандоа, почав самостійно господарювати як власник першої плантації, де працювали орендарі та наймані робітники, вирощуючи кукурудзу, пшеницю й тютюн. Важливою подією стало й те, що після смерті брата Лоуренса у 1752 році він успадкував маєток Маунт-Вернон на річці Потомак, який згодом став центром його життя [3].

Поступово Вашингтон переходить від господарської діяльності до військової служби. У 1751 р., у дев'ятнадцятирічному віці, він вступає до добровольчого війська, де досить швидко опановує військову справу та проявляє себе як здібний і дисциплінований боєць. Уже через рік він отримує звання майора і призначення на посаду керівника військового округу. Саме в цей період він бере участь у бойових діях, пов'язаних з англо-французьким протистоянням у Північній Америці – Франко-індіанській війні 1754–1763 рр.

Наприкінці 1753 р. йому доручають відповідальну місію: очолити невелику експедицію до долини річки Огайо з метою передати французьким військам ультиматум про необхідність залишити спірні території, на які претендувала Велика Британія. Однак ця спроба завершилася невдало – загін Вашингтона потрапив у засідку і був узятий у полон. Попри це, французи поставилися до нього гуманно та відпустили разом із підлеглими на території, підконтрольні британським військам.

Після цього епізоду його військова кар'єра продовжилася з новою силою. Отримавши звання підполковника, він очолив загін добровольців, який мав звести укріплення у стратегічно важливій точці – на «розвилці Огайо», де сходилися річки Аллегейні та Мононгахіла. В умовах загострення англо-французького конфлікту, постійних поразок британців і нападів індіанських племен на західні території Вірджинії, Вашингтон проявив себе як здібний і рішучий командир. Йому вдалося забезпечити прикриття просування британських військ під керівництвом Е. Бреддока, а також організувати оборону значної території протяжністю близько 650 км, маючи у своєму розпорядженні лише приблизно 700 недостатньо озброєних солдатів.

У 1755 р. його призначають командувачем збройних сил Вірджинії та підвищують до звання полковника. До кінця 1757 р. французькі війська зазнали поразки, і активні бойові дії в цьому регіоні практично припинилися. Після завершення військової служби Вашингтон намагався вступити до регулярної британської армії, однак отримав відмову. У зв'язку з цим у 1758 р., у віці 26 років, він залишає військову кар'єру та повертається до цивільного життя, оселившись у своєму маєтку Маунт-Вернон [4].

Водночас його діяльність не обмежується лише господарством. Того ж 1758 р. він був обраний до законодавчих зборів Вірджинії, отримавши 309 голосів із 397, і обіймав цю посаду протягом сімнадцяти років. У межах

цієї роботи він входив до складу комісії, яка розглядала скарги та пропозиції, займалася питаннями торгівлі й управління, а також опрацьовувала звернення військовослужбовців і торговців.

Подальші вибори лише зміцнили його політичні позиції. У травні 1761 р., після зміни монарха і сходження на престол Георга ІІІ, відбулися нові вибори до законодавчого органу Вірджинії, у яких Вашингтон здобув перемогу, отримавши вже 505 голосів. У жовтні 1771 р. його знову було обрано депутатом від графства Ферфакс.

У передреволюційний період діяльність Джордж Вашингтон набуває виразно політичного характеру, що свідчить про поступове формування його як лідера національного масштабу. Так, у 1774 р. разом із Дж. Мейсоном він долучився до підготовки тексту двадцяти чотирьох резолюцій, які згодом були винесені на розгляд і схвалені комітетом графства Ферфакс під його головуванням. У цих документах наголошувалося, що громадяни мають підкорятися лише тим законам, які ухвалені їхніми представниками, адже в іншому випадку влада неминуче перетворюється на деспотичну монархію або тиранічну аристократію. Окремо підкреслювався принцип «жодного оподаткування без представництва», висловлювалася ідея скликання загальноамериканського Конгресу для координації оборони, а також порушувалося питання припинення ввезення рабів до Вірджинії. Сам Вашингтон очолив комітет, що мав визначити подальший політичний курс.

Невдовзі він бере участь у Вірджинському конвенті, який відбувся в серпні 1774 р. у Вільямсбурзі. У ході цього зібрання було ухвалено низку рішень, спрямованих на економічний тиск на метрополію: відмову від імпорту товарів із Великої Британії (за винятком медикаментів), припинення ввезення рабів і чаю, а також бойкот продукції Ост-Індійської компанії у разі її вимог компенсації за події «Бостонського чаювання». Водночас пропонувалося обмежити експорт тютюну та стимулювати розвиток місцевого виробництва, зокрема текстильної галузі. У результаті було обрано сім делегатів від Вірджинії, серед яких і Вашингтон, для участі в Першому континентальному конгресі (5 вересня – 26 жовтня 1774 р.) у Філадельфії, який мав на меті висловити протест проти політики британського уряду та окреслити шлях до самоврядування.

Подальші події лише посилили його роль у політичному житті колоній. У березні 1775 р. в Річмонді відбувся другий Вірджинський конвент, де делегати підтримали рішення Континентального конгресу та підтвердили намір відстоювати законні права і свободи американських колоністів. Вашингтон був залучений до роботи в комітетах, що займалися організацією добровольчих загонів у кожному графстві, а також розробкою планів розвитку ремесел і мануфактур, що мало зміцнити економічну самостійність колоній.

Кульмінацією цього етапу стало скликання Другого континентального конгресу у травні 1775 р. у Філадельфії, де вже відкрито обговорювалося питання збройного конфлікту з Великою Британією. Вашингтон увійшов до складу кількох ключових комітетів, які займалися як військовими, так і економічними питаннями, зокрема організацією оборони стратегічних територій та фінансовим забезпеченням колоній. Саме в червні 1775 р. він

був обраний генералом і головнокомандувачем новоствореної Континентальної армії – збройних сил об'єднаних колоній.

На початковому етапі Війни за незалежність діяльність Джордж Вашингтон як військового керівника супроводжувалася значними труднощами, що випробовували його як лідера. Серед головних проблем були постійне скорочення кількості добровольців, недостатнє фінансування, дефіцит продовольства, зброї та амуніції, а також поширення хвороб, проти яких на той час не існувало ефективного лікування. Усе це спричиняло невдачі, що, своєю чергою, викликали критику на адресу головнокомандувача.

Проте вже з грудня 1776 р. ситуація почала поступово стабілізуватися. Вашингтон ініціював низку важливих змін: переглянув військовий статут, збільшив тривалість служби та грошове забезпечення солдатів, а також удосконалив систему транспортування, що дозволило зменшити перебої з постачанням. Особливу увагу він приділяв підтримці морального духу війська. Саме з цією метою була запроваджена військова відзнака «Пурпурне серце», яку вручали як офіцерам, так і рядовим за проявлену мужність, відданість і заслуги. Цей символ у вигляді пурпурового серця носили з лівого боку грудей, що підкреслювало його почесний характер [5].

Завдяки наполегливості та вмінню координувати дії союзників Вашингтон досяг одного з вирішальних успіхів у війні. У результаті узгоджених дій із французькими сухопутними силами та флотом 19 жовтня 1781 р. було змушено капітулювати британського генерала Ч. Корнвалліса разом із семитисячним військом. Ця перемога фактично відкрила шлях до мирних переговорів, які через два роки завершилися міжнародним визнанням незалежності Сполучених Штатів.

Уже після завершення активних бойових дій, у травні 1783 р., напередодні підписання Паризького договору, група офіцерів створила Товариство Цинциннатів – об'єднання ветеранів війни за незалежність, назване на честь давньоримського діяча, що символізував громадянську доблесть. Першим президентом цього товариства було обрано саме Вашингтона. Після укладення мирного договору він добровільно склав із себе повноваження головнокомандувача на засіданні Конгресу в Аннаполісі та повернувся до свого маєтку Маунт-Вернон, демонструючи приклад відмови від влади заради громадянського обов'язку.

Попри це, він не відійшов від політичного життя. У листуванні з представниками політичної еліти штатів Вашингтон наголошував на важливості єдності та співпраці, підкреслюючи необхідність існування сильного центрального керівництва, здатного представляти інтереси всієї держави. Його позиція знайшла підтримку і була винесена на розгляд Конгресу Конфедерації.

Наступним важливим етапом стало його участь у Конституційному конвенті у Філадельфії в травні 1787 р. як делегата від Вірджинії. Основною метою цього зібрання було переглянути Договір про Конфедерацію та вдосконалити систему управління новоствореною державою. Вашингтона обрали головою Конвенту. Хоча він безпосередньо не був автором тексту Конституції, саме його авторитет,

дипломатичність і вміння знаходити компроміси сприяли узгодженню позицій різних сторін і прийняттю документа більшістю голосів [3].

Водночас він висловлював власні погляди щодо майбутнього державного устрою. Зокрема, наполягав на необхідності сильної центральної влади як засобу подолання вузькорегіональних інтересів, критикував обмеження чисельності постійної армії, пропонував змінити принцип представництва громадян у Конгресі, а також виступав за підвищення кількості голосів, необхідних для подолання президентського вето.

Важливим етапом у державотворчій діяльності Джордж Вашингтон стала його підтримка прийняття перших десяти поправок до Конституції, які увійшли в історію під назвою «Білль про права». У цьому документі було закріплено основоположні свободи – зокрема свободу слова, совісті, зібрань і об'єднань, право на власність, а також право людини прагнути до щастя. Саме ці положення стали фундаментом демократичного устрою нової держави.

Питання про обрання глави держави постало під час ратифікації Конституції. Уже в березні 1788 р. газета «Massachusetts sentinel» прямо вказувала на кандидатуру Вашингтона, підкреслюючи, що відсутність у нього спадкоємця виключає ризик перетворення республіки на монархію. До цього додавалися його незаперечні заслуги у Війні за незалежність (1775–1783) та активна участь у формуванні конституційних засад держави. Водночас ситуація залишалася напруженою через опір антифедералістів, особливо у Вірджинії, адже без ратифікації Конституції цим штатом участь Вашингтона у президентських виборах була б неможливою. Сам він описував той час як період, коли новостворений порядок ледь не опинився під загрозою хаосу.

Зрештою, до кінця червня Конституцію підтримали Массачусетс, Меріленд, Південна Кароліна та Вірджинія, причому останній штат ухвалив рішення з мінімальною перевагою – лише у десять голосів. 13 вересня 1788 р. Континентальний конгрес офіційно затвердив введення Конституції в дію. Під час урочистостей, що супроводжували цю подію, Вашингтона символічно називали «штурманом державного корабля», що свідчило про високий рівень довіри суспільства та підтримку його як майбутнього президента.

Виборчий процес було призначено на початок 1789 р.: обрання виборців відбулося в січні, а голосування за президента – у лютому. Фактично повноцінної передвиборчої кампанії не проводилося, що навіть зіграло на користь Вашингтону, адже публічні виступи давалися йому нелегко. 4 лютого 1789 р. всі 69 виборців від 11 штатів одностайно віддали свої голоси за нього. Таким чином, він став першим і єдиним президентом США, обраним абсолютно одноголосно. Уже 6 квітня Конгрес офіційно оголосив результати, а 30 квітня 1789 р. в Нью-Йорку відбулася інавгурація, під час якої він склав присягу на Конституції.

Попри те, що, судячи з його листування з О. Гамілтоном, Вашингтон не планував перебувати на посаді повний чотирирічний термін і розраховував обмежитися двома роками для налагодження роботи уряду, політична ситуація склалася інакше. У 1793 р. його було переобрано на

другий президентський термін, причому він знову отримав повну підтримку виборців – усі 132 голоси від 14 штатів [2].

Міжнародне визнання Джордж Вашингтон здобув ще під час Війни за незалежність, коли очолював Континентальну армію. Його дипломатичні здібності відіграли важливу роль у формуванні антибританського союзу, а також у налагодженні ефективної взаємодії між американськими військами та французькими силами – як сухопутними, так і морськими. Уже на посаді президента він продемонстрував не менш виважену зовнішню політику: завдяки особистому авторитету та стриманості йому вдалося уникнути відкритого конфлікту з такими впливовими державами, як Англія та Франція, а також укласти вигідні домовленості з Іспанією.

Його постать викликала захоплення навіть серед європейських правителів. Зокрема, Наполеон І Бонапартвисоко оцінював Вашингтона, вбачаючи в ньому видатного діяча, який не лише здобув незалежність для колоній, а й зміг об'єднати їх у єдину державу. Після смерті американського лідера Наполеон оголосив у Франції десятиденну жалобу, наказавши приспустити прапори на військових кораблях як знак пошани.

Водночас особисте життя Вашингтона складалося досить гармонійно. У 1759 р. він одружився з заможною вдовою М. Дендрідж-Кастіс, яка вже мала двох дітей від попереднього шлюбу. Їхній союз вважався вдалим і міцним, хоча спільних дітей подружжя не мало.

Попри активну політичну й військову діяльність, він протягом усього життя залишався господарем і новатором у сільському господарстві. Спочатку займався вирощуванням тютюну, згодом перейшов до культивування пшениці, впроваджував нові агротехнічні підходи, розвивав тваринництво. Він також створив сучасну на той час систему зрошення, збудував млин і пекарню, організував експорт борошна до Вест-Індії та навіть заснував невеликий риболовецький флот на річці Потомак.

Важливе місце в його житті займала і громадська діяльність. Починаючи з 1752 р., він був членом масонської ложі у Фредеріксберзі, а згодом став почесним членом і майстром ложі в Александрії. Його світогляд як масона був близьким до деїзму: він не обмежувався рамками певної релігії, визнаючи існування вищої сили – «Архітектора Всесвіту», що керує людським життям [1, с. 17].

Окрім цього, Вашингтон виконував обов'язки церковного старости в парафії Труро протягом понад двох десятиліть, активно займався благодійністю, допомагаючи нужденним і сиротам. У повсякденному житті він мав різноманітні інтереси: любив верхову їзду, полювання, танці, захоплювався грою в крикет. Вирізнявся міцною статурою та значною фізичною силою, що робило його гідним суперником у будь-яких змаганнях.

Разом із тим, він був поціновувачем мистецтва, зокрема театру, який почав відвідувати з юного віку й не втрачав цього інтересу впродовж життя. У своїй діяльності він відзначався дисциплінованістю та організованістю: його щоденний розпорядок був чітко структурований, а звички – сталими. Вашингтон також приділяв увагу зовнішньому вигляду, дотримувався моди, користувався одеколоном і носив характерну зачіску з перев'язаним стрічкою волоссям.

Висновки. Отже, життєвий шлях Джордж Вашингтон переконливо засвідчує, що його становлення як особистості та державного діяча відбувалося у тісному взаємозв'язку з історичними подіями епохи. Від ранніх років, позначених працьовитістю, самоосвітою та прагненням до самостійності, до військової служби й політичної діяльності – кожен етап сприяв формуванню його лідерських якостей. У період Війни за незалежність він проявив себе як рішучий і стратегічно мислячий командир, здатний діяти в складних умовах і об'єднувати людей навколо спільної мети.

Водночас у процесі державотворення Вашингтон продемонстрував себе як далекоглядний політик і дипломат, який усвідомлював необхідність балансу між владою та свободою, між інтересами окремих штатів і потребами єдиної держави. Його участь у формуванні конституційних засад, підтримка «Білля про права», а також здатність забезпечити стабільність у перші роки існування США свідчать про високий рівень його політичної культури та відповідальності.

Не менш важливими були і його особисті риси – дисциплінованість, почуття обов'язку, стриманість і водночас відкритість до нових ідей. Саме вони дозволили йому здобути довіру як сучасників, так і наступних поколінь. Відмова від влади після завершення війни, а згодом і добровільне обмеження власних президентських повноважень стали прикладом служіння державі, а не особистим амбіціям.

ЛІТЕРАТУРА

1. Американський президенціалізм: інститут глави держави в США у персоналіях від зародження до сьогодення: біографічна енциклопедія / О. В. Бабкіна, С. М. Дерев'янко, М. П. Требін та ін.; за наук. ред. Н. М. Хоми. Львів: Новий Світ-2000, 2018. 369 с. URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi75/0055533.pdf

2. Джордж Вашингтон: біографія (коротко). Dovidka.biz.ua. URL: https://dovidka.biz.ua/dzhordzh-vashington-biografiya-korotko/

3. Джордж Вашингтон: життєвий шлях, досягнення, спадок. HistoryUA. 2025. 21 квітня. URL: https://www.historyua.com/2025/04/21/dzhordzh-vashyngton-zhyttyevyj-shlyah-dosyagnennya-spadok/

4. Хорошевський А. Ю. Промови, що змінили світ. Харків: Фоліо, 2009.

5. Синкотта Г. (ред.). Історія Сполучених Штатів. Київ: Інформаційне агентство Сполучених Штатів, 2002.

КЛЕМЕНС ФОН МЕТТЕРНІХ І СТАНОВЛЕННЯ ВІДЕНСЬКОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У ПІСЛЯНАПОЛЕОНІВСЬКУ ДОБУ

Грицай Назар,
здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: nazargricay@gmail.com

Науковий керівник: **Григорук Наталія,**
кандидат історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Перша половина XIX ст. стала періодом глибоких політичних трансформацій у Європі. Французька революція та наполеонівські війни зруйнували традиційний міжнародний порядок, поставивши під сумнів стабільність монархічних держав і принципи старої династичної системи. Поширення ідей лібералізму, націоналізму та народного суверенітету спричинило масштабні зміни у політичному житті європейських країн, а також загострило проблему забезпечення миру та рівноваги на континенті. У цих умовах провідні держави Європи були змушені шукати нову модель міжнародних відносин, здатну запобігти повторенню руйнівних воєн і революційних потрясінь.

Однією з центральних постатей цього процесу став Клеменс фон Меттерніх – австрійський дипломат і державний діяч, який відіграв ключову роль у формуванні післянаполеонівського європейського порядку. Його політична діяльність була спрямована на збереження монархічної стабільності, підтримання балансу сил та боротьбу з революційними рухами. Саме Меттерніх став головним ідеологом і практичним творцем Віденської системи міжнародних відносин, сформованої за результатами Віденського конгресу 1814–1815 рр.

Актуальність теми полягає у необхідності дослідження процесів становлення системи міжнародної безпеки в Європі та ролі дипломатії у збереженні політичної стабільності. Віденська система стала однією з перших спроб створення механізму колективного врегулювання міжнародних конфліктів і справила значний вплив на подальший розвиток європейської дипломатії. Дослідження діяльності Меттерніха дає змогу краще зрозуміти особливості міжнародних відносин XIX ст., а також причини виникнення суперечностей між консервативними та ліберально-національними тенденціями розвитку Європи.

Клеменс Венцель Лотар фон Меттерніх (1773–1859) – ключова і неоднозначна постать європейської дипломатії першої половини XIX ст. Як міністр закордонних справ, а пізніше канцлер Австрійської імперії, він

став головним архітектором нового міжнародного порядку після завершення наполеонівських воєн. Його політична діяльність була спрямована на збереження монархічної стабільності, недопущення революційних потрясінь та підтримання балансу сил у Європі. Саме під керівництвом Меттерніха було сформовано так звану віденську систему міжнародних відносин, яка визначала європейську політику протягом кількох десятиліть [6, с. 118].

Наполеонівські війни докорінно змінили політичну карту Європи. Французька революція та експансія Наполеона зруйнували старі династичні порядки, поширили ідеї лібералізму, націоналізму та народного суверенітету. Для традиційних монархій Європи це було серйозною загрозою. Австрійська імперія, яка втратила значну частину свого впливу через поразки від Франції, потребувала нового дипломатичного плану. Меттерніх, ставши міністром закордонних справ у 1809 р., прагнув не лише відновити міжнародні позиції Австрії, а й створити систему загальної безпеки, яка гарантувала б стабільність у Європі [3, с. 402].

Політична концепція Меттерніха ґрунтувалася на кількох фундаментальних засадах. Перша – це легітимізм, що означав відновлення законних монархічних династій, повалених революціями та Наполеоном. Друга – баланс сил, тобто недопущення домінування однієї держави в Європі. Третя – консерватизм, який передбачав протидію революційним, націоналістичним і ліберальним рухам. Четверта – колективна дипломатія, міжнародне співробітництво великих держав задля збереження миру [1, с. 198; 4].

Важливим етапом реалізації політичних задумів Меттерніха став Віденський конгрес 1814–1815 рр., який зібрав представників провідних європейських держав після падіння Наполеона. Саме тут австрійський дипломат проявив себе як талановитий організатор і посередник між суперечливими інтересами великих держав. Йому вдалося забезпечити для Австрії роль центрального арбітра у міжнародних справах, попри військове послаблення імперії. На конгресі було ухвалено рішення про територіальний переділ Європи, відновлення династій Бурбонів у Франції та Іспанії, а також створення нової системи міжнародних відносин, заснованої на принципі рівноваги.

Меттерніх вважав, що мир у Європі можливий лише за умови тісної співпраці монархів та спільної боротьби проти революційних рухів. Саме тому після завершення Віденського конгресу було створено Священний союз за участю Австрії, росії та Пруссії. Формально його метою було підтримання християнських принципів у політиці, однак на практиці союз став інструментом придушення революційних і національно-визвольних виступів у різних країнах Європи. Меттерніх активно підтримував політику інтервенцій, вважаючи, що будь-яка революція в одній державі може стати загрозою для всієї європейської системи.

Особливу увагу австрійський канцлер приділяв боротьбі з націоналізмом. Австрійська імперія була багатонаціональною державою, тому поширення ідей національного самовизначення становило небезпеку для її існування. Меттерніх прагнув зберегти імперію шляхом посилення централізації та суворого контролю над суспільством. У внутрішній

політиці це проявлялося у цензурі, нагляді за університетами, переслідуванні опозиційних діячів та обмеженні політичних свобод. Символом такої політики стали Карлсбадські декрети 1819 р., спрямовані на придушення ліберального руху в німецьких землях.

Попри те, що віденська система забезпечила Європі відносно тривалий період миру, її консервативний характер поступово вступав у суперечність із новими суспільними тенденціями. Ідеї свободи, конституціоналізму та національного визволення набували дедалі більшої популярності. Революції 1848 р. стали серйозним ударом по системі Меттерніха. Під тиском революційних подій канцлер був змушений подати у відставку та залишити Австрію. Це символізувало кризу віденського порядку та завершення епохи консервативного домінування в Європі.

Меттерніх розглядав революції як головну загрозу міжнародному порядку та існуванню традиційних монархій. На його думку, революційні події у Франції наприкінці XVIII ст. продемонстрували, наскільки небезпечними можуть бути ідеї народного суверенітету, конституціоналізму та національного самовизначення для стабільності Європи. Саме тому австрійський дипломат вважав, що держави повинні діяти спільно для придушення будь-яких революційних проявів. Його політика була спрямована не лише на захист Австрійської імперії, а й на створення загальноєвропейської системи безпеки, яка б гарантувала збереження старого політичного порядку.

Віденський конгрес (1814–1815) став кульмінацією дипломатичної кар'єри Меттерніха. Австрія виступила господарем конгресу, що символічно підкреслювало її повернення до великої політики після тривалих воєнних поразок. Основними завданнями конгресу були перерозподіл територій після поразки Наполеона, відновлення довоєнного політичного порядку та створення механізмів запобігання новим масштабним конфліктам. Меттерніх успішно маневрував між інтересами росії, Пруссії, Великої Британії та Франції. Йому вдалося стримати надмірне посилення росії та Пруссії, забезпечити Австрії вплив у Німеччині та Італії, інтегрувати Францію в нову систему без її повного приниження та створити Німецький союз під австрійським домінуванням.

Особливе значення мало те, що Меттерніх прагнув уникнути повторення ситуації, коли одна держава могла б встановити гегемонію над усією Європою. Саме тому він підтримував принцип рівноваги сил, відповідно до якого жодна країна не повинна була отримати вирішальної переваги над іншими. Такий підхід дозволив забезпечити відносну стабільність міжнародних відносин на кілька десятиліть. Водночас Меттерніх намагався зробити дипломатію головним інструментом врегулювання конфліктів, віддаючи перевагу переговорам і міжнародним конгресам над війнами.

Віденська система стала першою в історії моделлю загальноєвропейського дипломатичного реагування. Її основою стали:

1. «Концерт Європи» – система регулярних міжнародних конгресів великих держав, які спільно вирішували ключові політичні питання.

2. Священний союз (1815), до якого увійшли Росія, Австрія та Пруссія. Він був спрямований на захист монархізму та придушення революційних

рухів. Австрія, Велика Британія, росія і Пруссія спільно контролювали виконання рішень Віденського конгресу [8, с. 522–526].

Завдяки цій системі Європа отримала відносно тривалий період миру. Позитивні наслідки віденського порядку проявилися у: стабільності в Європі майже на 40 років; уникненні масштабних загальноєвропейських воєн; розвитку дипломатичних механізмів багатосторонніх переговорів; утвердженні принципу міжнародного балансу сил; формуванні практики міжнародних конференцій як способу розв'язання конфліктів; зміцненні ролі дипломатії у міждержавних відносинах.

Водночас система Меттерніха мала і суттєві недоліки. Вона ґрунтувалася на консервативних принципах та прагненні зберегти старий монархічний порядок, що дедалі більше суперечило новим суспільним тенденціям. Негативними наслідками стали: придушення національно-визвольних рухів; обмеження демократичних реформ; цензура та політичні репресії; переслідування ліберальних ідей; консервація застарілих імперських структур; гальмування політичної модернізації європейських держав; криза та поступовий занепад системи, яка, попри тимчасову ефективність, втрачала стабільність [5, с. 68; 7].

Особливо жорстко Меттерніх виступав проти націоналізму, оскільки багатонаціональна Австрійська імперія могла втратити цілісність через поширення ідей національного самовизначення. Саме тому Австрія активно втручалася у справи інших держав, підтримуючи придушення революційних виступів в Італії, Іспанії та німецьких землях. Значну роль у цьому відігравали Карлсбадські декрети 1819 р., які обмежували свободу слова, діяльність університетів та студентських організацій.

Проте розвиток європейського суспільства поступово підривав основи віденської системи. Зростання націоналізму, поширення ліберальних ідей, формування нових соціальних груп та економічні зміни створювали дедалі більший тиск на консервативний порядок. Революції 1830 та 1848 рр. продемонстрували неможливість повного стримування суспільних змін. Послаблення Австрійської імперії та зростання впливу національних рухів призвели до занепаду системи Меттерніха. Революція 1848 р. змусила його піти у відставку, що символізувало крах його політичної моделі. Віденська система поступово поступалася новим принципам міжнародної політики, у якій дедалі більшу роль відігравали національні держави та ідеї народного представництва [2, с. 476].

Висновки. Таким чином, Клеменс фон Меттерніх став одним із найвпливовіших дипломатів модерної Європи. Його діяльність заклала основи міжнародної системи, яка забезпечила відносну стабільність після руйнівної епохи Наполеона. Віденська система стала важливим етапом розвитку міжнародних відносин, започаткувавши практику багатосторонньої дипломатії та колективної безпеки, елементи якої можна простежити і в сучасному світі. Саме завдяки дипломатичним домовленостям великих держав Європа протягом кількох десятиліть уникала масштабних загальноєвропейських воєн, що стало значним досягненням для тогочасної політики. Меттерніх прагнув зберегти баланс сил між провідними державами, не допустити нових революційних потрясінь та підтримати традиційні монархічні режими.

Водночас консервативна сутність політики Меттерніха не змогла зупинити історичні процеси модернізації, національного відродження та демократизації. Посилення національних рухів у Німеччині, Італії, Угорщині та інших регіонах Європи поступово підривало засади віденського порядку. Революції 1848–1849 рр. продемонстрували кризу старої системи та неспроможність виключно репресивними методами стримувати суспільні зміни. Незважаючи на це, політична спадщина Меттерніха мала тривалий вплив на розвиток дипломатії та міжнародної політики. Його концепція рівноваги сил стала важливим принципом європейських міжнародних відносин XIX ст., а досвід Віденського конгресу надалі використовувався під час вирішення міжнародних конфліктів. Постать Меттерніха й сьогодні викликає суперечливі оцінки істориків: одні вважають його символом реакції та консерватизму, інші – талановитим дипломатом, який прагнув забезпечити мир і стабільність у Європі після тривалого періоду воєн.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кіссінджер Г. Дипломатія. Київ: Основи, 1998. 904 с.
2. Сіменн В. Меттерніх: стратег і візіонер. Київ : Темпора, 2021. 640 с.
3. Шредер П. Трансформація європейської політики 1763–1848 рр. Київ: Дух і Літера, 2010. 832 с.
4. Орлик В. Віденський конгрес 1814–1815 рр. та формування нової системи міжнародних відносин. *Український історичний журнал.* 2015. № 3. С. 45–62.
5. Гончар Б. Міжнародні відносини нового часу : навч. посіб. Київ : Либідь, 2005. 368 с.
6. Аретін К. О. Клеменс фон Меттерніх. *Encyclopaedia Britannica.* URL: https://www.britannica.com/biography/Klemens-von-Metternich (дата звернення: 01.05.2026).
7. Віденський конгрес. *Encyclopaedia Britannica.* URL: https://www.britannica.com/event/Congress-of-Vienna (дата звернення: 01.05.2026).
8. Історія міжнародних відносин: навч. посіб. / за ред. С. В. Віднянського. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2012. 895 с.

ВІД АДВОКАТА ДО 16-ГО ПРЕЗИДЕНТА США: АНАЛІЗ КАР'ЄРНОГО ЗРОСТАННЯ АВРААМА ЛІНКОЛЬНА

Кізима Вікторія,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: kizimavika9@gmail.com

Науковий керівник: **Григорук Наталія,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Постать Авраама Лінкольна займає особливе місце в історії Сполучених Штатів Америки та світовій політичній думці. Його життєвий і професійний шлях став прикладом того, як наполегливість, самоосвіта та послідовність у власних переконаннях можуть привести людину від простого походження до найвищої державної посади. Лінкольн увійшов в історію не лише як президент, який очолив країну в один із найскладніших періодів її розвитку, а й як політик, здатний поєднувати твердість рішень із глибоким розумінням потреб суспільства.

Актуальність теми полягає у тому, що кар'єрний шлях Авраама Лінкольна дозволяє простежити процес формування політичного лідерства, яке ґрунтується не на привілеях чи походженні, а на особистих якостях, професійному досвіді та здатності адаптуватися до суспільних викликів. Його діяльність дає можливість краще зрозуміти, як юридична практика, громадська активність і поступове входження в політичне життя можуть впливати на становлення державного діяча загальнонаціонального масштабу.

Кар'єрний шлях Авраама Лінкольна часто розглядають як приклад поступового зростання людини від простих умов до найвищої державної посади. Його життя не було різким стрибком угору – радше це повільний розвиток через досвід, де кожен етап додавав нові знання, розширював погляд на світ і формував характер майбутнього президента. Шлях не був легким: траплялися невдачі, сумніви й складні періоди, коли доводилося починати майже з нуля, але саме ці моменти робили його сильнішим і вчили не зупинятися [1, с. 213].

У цьому процесі наполегливість, самоосвіта та вміння підлаштовуватися під зміни поступово перетворювалися на головні інструменти розвитку. Постійна внутрішня робота над собою допомагала не зупинятися, навіть коли обставини не сприяли. З часом з'являлося глибше розуміння не лише професійних питань, а й того, як улаштоване суспільство та чому люди приймають ті чи інші рішення. Усе, що

відбувалося довкола – соціальні конфлікти, економічні труднощі, зміни в країні – сприймалося як живий досвід, який навчав більше, ніж будь-які підручники.

Початок професійного шляху був пов'язаний із юридичною сферою, де формувався особливий спосіб мислення. Робота адвоката вимагала не механічного знання законів, а вміння слухати людину, розбиратися в її ситуації й знаходити логіку навіть у складних і заплутаних історіях. Поступово вироблялося відчуття деталей – тих дрібниць, які часто вирішують результат справи. Згодом це вміння стало важливим у політичній діяльності, де простих рішень майже не буває [3, с. 146].

Живе спілкування з людьми різних соціальних прошарків додавало глибшого розуміння реального життя. За кожною справою стояли не абстрактні ситуації, а конкретні людські долі, переживання й надії. Нерівність, конфлікти інтересів, труднощі із захистом прав – усе це переставало сприйматися як теорія і ставало особисто відчутною частиною досвіду. Змінювалося і саме уявлення про справедливість: воно ставало більш людяним, наближеним до реальних обставин, у яких живуть люди, а не до сухих формулювань. Здатність до самонавчання стала однією з найсильніших рис на цьому життєвому шляху, відсутність класичної університетської освіти не сприймалася як обмеження – радше як причина шукати знання самостійно. Книги, закони, тексти різного змісту поступово перетворилися на постійних супутників у повсякденному житті, формувалася звичка уважно працювати зі словом і думкою, пояснювати складні речі просто й зрозуміло. Пізніше ця навичка стала основою впевненого виступу перед людьми та впливу на суспільні процеси [2].

Вхід у політичне середовище відбувався поступово, без різких змін. Участь у місцевих ініціативах і робота з громадою стали своєрідною школою практичних навичок: уміння домовлятися, чути різні сторони та знаходити рішення, що зберігали баланс інтересів. З часом сформувався стиль поведінки, у якому перевага надавалася аргументам і логіці, а не емоціям чи тиску. Стриманість у поєднанні з виваженими діями сприяла утвердженню довіри й авторитету серед оточення.

Погляди на складні суспільні питання також не були сталими з самого початку. Розуміння теми рабства та єдності держави змінювалося поступово – від обережних міркувань до чіткішої позиції, це не було різким переосмисленням за один момент. Скоріше, результат довгих спостережень за життям країни, економічними суперечностями та долями людей у різних регіонах. З часом внутрішнє відчуття справедливості ставало більш визначеним і вимагало конкретних рішень, що згодом і вплинуло на державну політику [5, с. 102]. Отримання найвищої посади виглядало закономірним продовженням попереднього шляху. Довіра суспільства формувалася роками – через послідовність дій, здатність працювати з різними людьми та вміння не загострювати конфлікти, а шукати спільні точки. У складний передвиборчий період особливо проявилася здатність говорити так, щоб не розділяти, а об'єднувати.

З власних спостережень, період президентства став випробуванням на стійкість і відповідальність. У часи внутрішніх конфліктів доводилося приймати рішення, які мали значення для майбутнього всієї країни. Часто

вибір був непростим, але орієнтир залишався стабільним – збереження єдності держави та довгостроковий результат. За таких умовах важливо було не піддаватися емоціям і зберігати ясність мислення навіть під сильним тиском [4, с. 199].

Велике навантаження, яке супроводжувало державне управління, постійно посилювалося через суспільний і політичний тиск, здатний похитнути навіть досвідченого керівника. При цьому особливо цінною ставала внутрішня рівновага – уміння не піддаватися хвилинним емоціям, не змінювати обраний курс під впливом зовнішніх настроїв і зберігати послідовність у прийнятих рішеннях. Така витримка дозволяла не лише реагувати на кризові ситуації, а й поступово визначати довгостроковий напрям розвитку країни.

Досить показово виглядає поєднання особистої скромності з реально високими політичними результатами. У випадку Авраама Лінкольна бажання справити враження або виглядати "яскраво" не стояло на першому місці. Набагато важливішими були самі рішення і те, як вони впливали на людей та країну. Відсутність прагнення до публічного блиску компенсувалася вмінням розбиратися в складних ситуаціях, бачити суть проблем і не боятися відповідальності навіть тоді, коли наслідки могли бути серйозними. У його поведінці добре відчувалася зосередженість саме на справі, а не на створенні образу, і це помітно вирізняло серед багатьох сучасників. При цьому скромність не виглядала слабкістю – швидше навпаки, вона поєднувалася зі спокоєм, внутрішньою впевненістю та готовністю діяти тоді, коли ситуація цього вимагала. Така проста, але стійка манера поведінки викликала довіру в оточення.

Уміння слухати різні думки, не поспішати з висновками й не робити поверхневих оцінок поступово формувало більш зважений стиль управління. Рішення приймалися не на емоціях і не під тиском моменту, а після реального розуміння ситуації. Увага приділялася аргументам усіх сторін, навіть якщо вони були протилежними, і це давало змогу знаходити вихід там, де спочатку його не бачили. Управління не будувалося на жорсткому тиску чи авторитарності – навпаки, важливими ставали логіка, послідовність і довіра, яка з'являлася завдяки чесним і передбачуваним рішенням. З часом такий підхід перестав бути просто стилем роботи і перетворився на основу лідерства великого масштабу, що вплинуло на розвиток країни і її подальшу історію.

Як підсумок, можна сказати, що кар'єрний шлях Авраама Лінкольна відображає не лише професійне зростання, а й глибоку внутрішню трансформацію особистості, що відбувалася паралельно з накопиченням досвіду та розширенням світогляду. Лідерські якості формувалися поетапно – через щоденну практику, самонавчання та активну участь у суспільному житті. Юридична діяльність стала основою аналітичного мислення, тоді як політична сфера дала можливість реалізувати стратегічні ідеї, які згодом набули загальнонаціонального значення [2].

Перехід від адвокатської практики до президентської посади не виглядав випадковим, адже кожен етап життя логічно доповнював попередній і поступово ускладнював завдання, з якими доводилося стикатися. Для Авраама Лінкольна це був радше послідовний рух уперед, ніж різка зміна напряму. Досвід у правничій сфері навчив працювати з

аргументами, людьми та конфліктами інтересів, а також уважніше бачити приховані причини суперечок, що згодом стало важливим у політичній діяльності. Участь у політичних процесах розширила розуміння державного управління, де кожне рішення має значно більший масштаб і вплив. Після цього з'являлося усвідомлення відповідальності не лише перед окремими людьми, а перед суспільством загалом. Проте постійно доводилося шукати баланс між суперечливими інтересами, які рідко бувають простими або однозначними [1, с. 214].

Окремо варто відзначити принципи, які не змінювалися навіть у складні періоди. Коли політичний тиск посилювався, а ситуація вимагала швидких і рішучих кроків, саме внутрішня стійкість і вірність власним переконанням допомагали не втрачати напрям.

Така послідовність дозволяла зберігати чіткість дій навіть тоді, коли зовнішні обставини змінювалися надто стрімко. Завдяки цьому формувалася основа відповідального лідерства, де важливішими були не емоційні реакції, а зважені рішення.

Висновки. Отже, вирішальним фактором такого кар'єрного розвитку стало поєднання практичного досвіду, постійного самовдосконалення та здатності зберігати моральні орієнтири. Тут важливий не лише підсумковий результат, а й сам шлях – поступовий, непростий, інколи суперечливий, але послідовний. Він показує, що справжнє лідерство не виникає миттєво, а формується через щоденну роботу над собою, готовність визнавати помилки та вміння рухатися вперед попри труднощі.

Досвід показує, що кар'єрне зростання залежить не тільки від стартових умов, а й від здатності постійно розвиватися та переосмислювати власний досвід. Уміння вчитися на практиці, адаптуватися до змін і поступово вибудовувати власний стиль управління стало ключовим чинником успіху. Поєднання внутрішньої послідовності, аналітичного мислення та відкритості до змін дозволило пройти шлях від практикуючого юриста до національного лідера, залишивши помітний слід в історії та приклад політичного зростання, заснованого на наполегливості й саморозвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2009. Т. 6. С. 213-214.

2. Лінкольн Авраам. *Вікіпедія : вільна енциклопедія.* Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Авраам_Лінкольн (дата звернення: 30.04.2026).

3. Дорошко М. С. Всесвітня історія: новий період : підручник. Київ: Ґенеза, 2020. С. 145-147.

4. Історія США : навч. спосіб. / за ред. О. І. Гуржія. Київ : Либідь, 2018. С. 198-205.

5. Goodwin D. K. Team of Rivals: The Political Genius of Abraham Lincoln. New York: Simon & Schuster, 2005. 754 p.

ПОЛІТИЧНА РОЛЬ КОРОЛЕВИ ВІКТОРІЇ У РОЗВИТКУ БРИТАНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В XIX СТ.

Данилевич Богдана,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: bohdana146@gmail.com

Науковий керівник: **Валіон Оксана,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

XIX століття стало важливим етапом у процесі становлення модерної британської державності. У цей період Велика Британія зазнала масштабних політичних, економічних та соціальних трансформацій, що сприяли утвердженню парламентської системи, розширенню політичних прав населення, прискоренню індустріального розвитку та зміцненню міжнародних позицій держави. Особливе місце в цих процесах посідає правління королеви Вікторії (1837–1901), яке стало одним із найдовших в історії Великої Британії та ознаменувало цілу історичну епоху, відому як Вікторіанська доба.

Цей час асоціюється не лише з економічним піднесенням та імперською могутністю, але й із формуванням нової моделі конституційної монархії. У XIX ст. британська корона остаточно втратила риси абсолютної влади, однак зберегла важливе політичне та символічне значення. Королева Вікторія стала уособленням стабільності державного устрою, моральних цінностей британського суспільства та єдності Британської імперії [1, с. 52].

Попри конституційні обмеження повноважень монарха, королева не виконувала виключно церемоніальні функції. Вона активно брала участь у політичному житті держави, підтримувала зв'язок із прем'єр-міністрами, впливала на кадрові призначення, формування зовнішньополітичного курсу та функціонування урядового механізму. У зв'язку з цим дослідження політичної ролі королеви Вікторії є важливим для розуміння особливостей розвитку британської державності у XIX ст.

У досліджуваний період Велика Британія завершувала процес переходу від монархічної моделі влади до парламентської демократії. Після Славетної революції 1688 р. та прийняття Білля про права 1689 р. повноваження монарха поступово обмежувалися парламентом. Однак саме у вікторіанську епоху конституційна монархія набула завершених рис.

Важливими етапами цього процесу стали парламентські реформи 1832, 1867 та 1884 рр., які суттєво розширили виборчі права та збільшили політичний вплив середнього класу і частини робітництва [2, с. 146]. Унаслідок цього британська політична система поступово набувала більш демократичного характеру, а провідна роль у здійсненні державного управління перейшла до парламенту та кабінету міністрів.

Проте монархія не втратила свого політичного значення. Як зазначав британський політолог Волтер Бейджгот, монарх у британській системі мав «право радити, право застерігати та право бути поінформованим» [3, с. 75]. Ця формула досить точно характеризувала політичну роль королеви Вікторії.

Королева регулярно отримувала урядові документи, брала участь в обговоренні державних рішень та підтримувала активне листування з прем'єр-міністрами. Значний вплив на формування її політичних поглядів мав її чоловік – принц Альберт, який виявляв значний інтерес до питань державного управління та зовнішньої політики [4, с. 213].

Особливе місце у політичній діяльності королеви займали взаємини з очільниками урядів. За роки правління Вікторії змінилося понад десять прем'єр-міністрів, однак найбільш значущими були її контакти з Бенджаміном Дізраелі та Вільямом Гладстоном.

Бенджамін Дізраелі був одним із найближчих політичних союзників королеви. Він демонстрував особливу повагу до монархії та підтримував прагнення Вікторії посилити престиж британської корони. Саме за його ініціативою у 1876 р. королева отримала титул імператриці Індії, що мало велике символічне значення для зміцнення імперської єдності [5, с. 201].

Натомість взаємини королеви з Вільямом Гладстоном були складними. Вікторія вважала його надто самовпевненим і схильним ігнорувати позицію монарха. Попри це, навіть у конфліктних ситуаціях королева загалом дотримувалася принципів конституційної монархії та не виходила за межі своїх повноважень [6, с. 94].

Взаємодія королеви з урядами засвідчує, що британський монарх у XIX ст. залишався важливим елементом політичної системи. Хоча Вікторія не мала повноважень самостійно ухвалювати закони чи керувати парламентом, її авторитет і політичний вплив залишалися вагомими.

У XIX ст. Велика Британія змогла уникнути масштабних революційних потрясінь, які охопили багато європейських держав. Значною мірою це було зумовлено здатністю британської політичної системи адаптуватися до нових умов через поступові реформи та компроміси між владою і суспільством [7, с. 119].

Важливу роль у забезпеченні політичної стабільності відігравала монархія. Королева Вікторія стала символом державної безперервності, традицій та національної єдності. Її популярність серед населення сприяла зміцненню довіри до державних інститутів.

Особливого значення набували публічні церемонії та урочистості. Золотий ювілей королеви 1887 р. та Діамантовий ювілей 1897 р. перетворилися на масштабні державні події, які демонстрували могутність Британської імперії та символічну єдність її народів [8, с. 311].

Як зазначав історик Девід Каннадин, у вікторіанську епоху монархія почала виконувати функцію «національного театру», який консолідував суспільство навколо спільних символів і традицій [9, с. 34].

Вікторіанська епоха стала періодом найбільшого розширення Британської імперії. Велика Британія контролювала значні володіння в Азії, Африці, Америці та Океанії. Імперська експансія супроводжувалася формуванням особливої політичної та культурної ідентичності, важливим символом якої стала постать королеви.

Після проголошення Вікторії імператрицею Індії британська монархія набула нового глобального значення. Королева уособлювала єдність імперії та легітимність британського панування у колоніях [10, с. 227].

Дослідник Джон Планкетт наголошував, що образ Вікторії активно використовувався у масовій культурі, пресі та офіційному дискурсі для формування імперської лояльності [11, с. 184]. У цей період монархія стала важливим інструментом політичної інтеграції колоніальних володінь.

Крім того, монархія підтримувала авторитет Великої Британії на міжнародній арені. Вікторія була пов'язана родинними зв'язками з багатьма європейськими династіями, через що її називали «бабусею Європи». Це також певною мірою сприяло зміцненню дипломатичних позицій Британії.

Важливим аспектом діяльності королеви Вікторії було формування нового образу монархії як морального авторитету суспільства. На відміну від багатьох своїх попередників, Вікторія демонструвала образ зразкової дружини, матері та християнки.

У вікторіанському суспільстві активно пропагувалися цінності праці, дисципліни, сімейності та релігійності. Монархія значною мірою уособлювала ці моральні принципи [12, с. 88]. Саме тому авторитет королеви був надзвичайно високим серед представників середнього класу.

Помітну роль у популяризації монархії відігравали розвиток преси та фотографії. Королева Вікторія стала одним із перших монархів, чий образ активно поширювався через засоби масової інформації. Це сприяло зміцненню зв'язку між короною та суспільством [11, с. 96].

Висновки. Отже, королева Вікторія відіграла вагоме місце у розвитку британської державності у XIX ст. Її правління припало на період масштабних політичних та соціальних змін, коли Велика Британія перетворювалася на модерну парламентську державу та провідну колоніальну імперію світу.

Попри конституційні обмеження, монархія залишалася важливим політичним інститутом. Вікторія підтримувала стабільність державної системи, сприяла зміцненню авторитету монархії та виконувала роль символу національної й імперської єдності. Вона змогла адаптувати інститут монархії до нових історичних умов, завдяки чому британська корона зберегла своє значення в умовах подальшої демократизації суспільства.

Таким чином, політична роль королеви Вікторії полягала не лише у формальному виконанні монархічних функцій, а й у забезпеченні стабільності британської державності, формуванні політичної культури та зміцненні імперської ідентичності Великої Британії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Briggs A. Victorian People: A Reassessment of Persons and Themes 1851–1867. Chicago: University of Chicago Press, 1975. 412 p.
2. Evans E. J. The Forging of the Modern State: Early Industrial Britain 1783–1870. London: Routledge, 2001. 512 p.
3. Bagehot W. The English Constitution. London: Chapman and Hall, 1867. 320 p.
4. Hibbert C. Queen Victoria: A Personal History. London: Harper Collins, 2000. 624 p.
5. Porter B. The Lion's Share: A Short History of British Imperialism. London: Longman, 2004. 398 p.
6. Lee S. J. Aspects of British Political History 1815–1914. London: Routledge, 1994. 412 p.
7. Woodward E. L. The Age of Reform 1815–1870. Oxford: Oxford University Press, 1962. 610 p.
8. Kuhn W. M. Democratic Royalism: The Transformation of the British Monarchy 1861–1914. London: Macmillan, 1996. 356 p.
9. Cannadine D. Ornamentalism: How the British Saw Their Empire. London: Penguin Books, 2002. 374 p.
10. Darwin J. The Empire Project: The Rise and Fall of the British World-System, 1830–1970. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 812 p.
11. Plunkett J. Queen Victoria: First Media Monarch. Oxford: Oxford University Press, 2003. 287 p.
12. Thompson F. M. L. The Rise of Respectable Society. London: Fontana Press, 1988. 438 p.

РУХ ЗА ПРАВА ЖІНОК У КРАЇНАХ ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ У XIX СТ.

Біскупович Дарина,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: dbickupovich@gmail.com

Науковий керівник: **Григорук Наталія**,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

XIX ст. стало періодом масштабних політичних, економічних і соціальних змін у країнах Європи та Америки. Індустріалізація, урбанізація, розвиток капіталістичних відносин, формування нових суспільних класів, а також поширення ідей лібералізму, демократії та прав людини сприяли перегляду традиційних суспільних норм. У цих умовах дедалі гостріше постало питання становища жінок, які, незважаючи на активну участь у суспільному та економічному житті, залишалися юридично і політично обмеженими у правах.

На початку XIX ст. жінки в більшості країн Європи та Америки перебували у залежному становищі. Після одруження вони часто втрачали право самостійно розпоряджатися майном, не могли брати участі у виборах, обіймати державні посади чи впливати на політичне життя країни. Доступ до освіти також був обмеженим: жінкам переважно надавалася лише початкова освіта, яка мала підготувати їх до виконання ролі дружини та матері. У суспільстві домінувала думка про «природне призначення» жінки виняткова в межах сім'ї та домашнього господарства.

Важливу роль у зміні становища жінок відіграла індустріальна революція. Розвиток фабрично-заводського виробництва сприяв масовому залученню жінок до праці на підприємствах, у сфері обслуговування та текстильній промисловості. Проте умови праці були важкими: тривалий робочий день, низька заробітна плата та відсутність соціального захисту ставили жінок у вкрай складне становище. Жінки отримували значно меншу оплату праці, ніж чоловіки, навіть виконуючи однакову роботу. Саме це сприяло усвідомленню необхідності боротьби за економічні та соціальні права.

Початок організованого жіночого руху традиційно пов'язують зі Сполученими Штатами Америки. У 1848 р. в місті Сенека-Фоллс відбулася перша конференція, присвячена правам жінок. Її учасниці ухвалили «Декларацію почуттів», у якій проголошувалася рівність чоловіків і жінок та висувалися вимоги щодо надання жінкам виборчого права, доступу до освіти, професійної діяльності й громадського життя.

Ця подія стала символічним початком організованої боротьби за жіночі права у США [1].

Серед провідних діячок американського жіночого руху особливе місце посідали Елізабет Кеді Стентон, Сьюзен Б. Ентоні та Люсі Стоун. Вони організовували кампанії, проводили публічні лекції, видавали газети та створювали жіночі організації. Їхня діяльність сприяла формуванню громадської думки щодо необхідності реформ і рівноправності [2].

У країнах Європи жіночий рух мав власні особливості, що були зумовлені історичним розвитком, політичним устроєм, рівнем економічного розвитку та суспільними традиціями кожної держави. Попри відмінності у формах і методах боротьби, жіночі організації в різних країнах прагнули досягнення спільної мети – розширення прав жінок і подолання соціальної нерівності.

У Великій Британії жіночий рух став одним із найорганізованіших і найвпливовіших у Європі. Особливої активності він набув у другій половині XIX ст., коли в країні почали формуватися організації, що відкрито вимагали надання жінкам виборчих прав. Саме у Великій Британії виник рух суфражисток, який став символом боротьби жінок за політичну рівність. Британські активістки вважали, що без участі у виборах жінки не можуть впливати на державну політику та захищати власні інтереси [3].

Спочатку боротьба британських жінок мала переважно мирний характер. Активістки організовували петиції до парламенту, проводили громадські збори, лекції та мирні демонстрації. Вони активно співпрацювали з політичними діячами, журналістами та представниками інтелігенції, намагаючись переконати суспільство у необхідності реформ. Значний внесок у розвиток руху зробили жіночі організації, які займалися поширенням інформації про дискримінацію жінок та залученням нових учасниць.

Наприкінці XIX ст. частина британських активісток почала застосовувати більш радикальні методи боротьби. Суфражистки організовували масові марші, публічні акції протесту, страйки та кампанії громадянської непокори. Їхня діяльність привертала увагу не лише британського суспільства, а й міжнародної громадськості. Важливу роль у популяризації ідей жіночого руху відігравала преса, яка активно висвітлювала діяльність суфражисток і дискусії навколо питання виборчих прав жінок [4].

Особливого значення у Великій Британії набуло питання освіти жінок. У другій половині XIX ст. жінки поступово отримували доступ до вищої освіти. Університети почали відкривати окремі програми та коледжі для жінок, що стало важливим кроком у подоланні гендерної нерівності. Освічені жінки дедалі активніше долучалися до громадського життя, журналістики, педагогічної діяльності та медицини. Це сприяло формуванню нового образу жінки як активної учасниці суспільного розвитку.

У Франції жіночий рух розвивався під значним впливом інтелектуального середовища та політичних подій. Французькі письменниці, журналістки, викладачки й громадські діячки активно порушували питання прав жінок у літературі, публіцистиці та

громадських дискусіях. Значний вплив на розвиток жіночого руху справили ідеї Французької революції про свободу, рівність і громадянські права, хоча на практиці ці принципи тривалий час не поширювалися на жінок.

Упродовж XIX ст. французькі активістки вимагали розширення доступу жінок до освіти та професійної діяльності. Особливо гостро постало питання жіночої праці, адже багато жінок працювали у промисловості, торгівлі та сфері обслуговування, але не мали достатнього правового захисту. У суспільстві активно обговорювалися проблеми нерівної оплати праці, відсутності соціальних гарантій та дискримінації жінок у професійній сфері [5].

Важливу роль у розвитку жіночого руху у Франції відігравали література та преса. Через газети, журнали та художні твори інтелектуалки прагнули змінити суспільне ставлення до ролі жінки. У своїх працях вони доводили, що жінка має право на самореалізацію, освіту та участь у громадському житті. Французькі діячки також звертали увагу на проблеми сімейного законодавства, адже жінки залишалися юридично залежними від чоловіків.

Наприкінці XIX ст. у Франції почали виникати жіночі організації та клуби, які займалися захистом прав жінок і просвітницькою діяльністю. Вони організовували конференції, публічні виступи та кампанії на підтримку жіночої освіти й соціальних реформ. Хоча французький жіночий рух був менш радикальним, ніж британський, він мав значний вплив на формування нової суспільної свідомості та розвиток ідей рівноправності.

У Німеччині жіночий рух формувався в умовах швидкого розвитку промисловості та поширення соціал-демократичних ідей. Індустріалізація спричинила масове залучення жінок до праці на фабриках і заводах, що зробило питання умов праці та соціального захисту особливо актуальними. Німецькі активістки виступали за скорочення робочого дня, покращення умов праці, охорону материнства та захист прав працюючих жінок.

Значний вплив на жіночий рух у Німеччині мали соціал-демократичні організації, які підтримували ідеї соціальної рівності. Жінки брали участь у робітничому русі, профспілках і громадських організаціях. Вони вимагали не лише політичних прав, але й соціальних реформ, спрямованих на покращення становища жінок із робітничих родин.

Особлива увага приділялася розвитку жіночої освіти. Активістки вважали, що саме освіта є основою емансипації та соціальної незалежності жінки. Наприкінці XIX ст. у Німеччині почали відкриватися жіночі школи, професійні курси та навчальні заклади, що дозволяло жінкам здобувати нові професії та брати активнішу участь у суспільному житті.

Німецький жіночий рух також виступав за реформування сімейного законодавства та розширення прав жінок у шлюбі. У суспільстві дедалі частіше порушувалися питання юридичної рівності, права жінок на власність і можливості самостійно приймати рішення. Водночас у Німеччині, як і в інших європейських країнах, жіночий рух стикався з опором консервативних кіл, які вважали, що активна участь жінок у

політиці та громадському житті суперечить традиційним суспільним нормам [6].

Попри численні труднощі, жіночий рух у країнах Європи поступово зміцнював свої позиції та ставав важливою частиною суспільно-політичного життя. Його діяльність сприяла не лише розширенню прав жінок, але й загальному розвитку демократичних цінностей, громадянського суспільства та ідей соціальної справедливості. Саме боротьба жінок у XIX ст. стала основою для подальших реформ і здобуття політичних прав у XX ст.

Варто зазначити, що жіночий рух XIX ст. не був однорідним. Частина активісток підтримувала поступові реформи та співпрацю з владою, інші ж обирали радикальніші методи боротьби. Незважаючи на відмінності у підходах, усі течії жіночого руху об'єднувала спільна мета – досягнення рівноправності жінок і чоловіків.

Основними вимогами жіночого руху були:

– надання жінкам виборчих прав;

– рівний доступ до освіти;

– право на працю та справедливу оплату;

– юридична рівність у шлюбі й сімейних відносинах;

– право володіння та розпорядження майном;

– доступ до професійної та державної діяльності.

Наприкінці XIX ст. жіночий рух досяг перших важливих результатів. У багатьох країнах жінки отримали можливість навчатися у вищих навчальних закладах, працювати у нових професійних сферах, брати участь у громадському житті та створювати власні організації. Хоча виборчі права жінки здобули переважно вже у XX ст., саме XIX ст. стало періодом формування ідейних та організаційних засад майбутньої боротьби за рівноправність [7].

Важливим наслідком жіночого руху стала зміна суспільного сприйняття ролі жінки. Жінка поступово почала розглядатися не лише як дружина і мати, а як повноправний член суспільства, здатний брати участь у політичному, економічному та культурному житті держави. Це сприяло утвердженню принципів демократії, громадянських прав і соціальної справедливості.

Висновки. Отже, рух за права жінок у країнах Європи та Америки у XIX ст. став важливим етапом розвитку демократичного суспільства та одним із ключових проявів боротьби за громадянські права і соціальну справедливість. Його виникнення було зумовлене масштабними соціально-економічними змінами, розвитком індустріального суспільства, урбанізацією, формуванням нових суспільних відносин і поширенням ідей свободи, рівності та демократії. Саме в цей період жінки почали активно усвідомлювати необхідність захисту власних прав і можливостей, об'єднуючись у громадські організації, союзи та рухи.

Важливу роль у розвитку жіночого руху відіграли активістки, письменниці, журналістки та громадські діячки, які не лише відкрито заявляли про проблему нерівності, але й формували нову суспільну свідомість. Їхня діяльність сприяла поширенню ідей рівноправності, розвитку жіночої освіти, розширенню професійних можливостей і залученню жінок до громадського життя. Жіночий рух став важливим

чинником реформування суспільства, оскільки порушував питання не лише політичних прав, але й соціального захисту, умов праці, сімейного законодавства та людської гідності.

Хоча повна юридична та політична рівність жінок була досягнута переважно вже у XX ст., саме XIX ст. заклало фундамент для подальшої боротьби за емансипацію та розширення прав людини. Значення жіночого руху полягає також у тому, що він сприяв утвердженню принципів демократії, гуманізму та громадянського суспільства. Боротьба жінок за свої права стала важливою складовою модернізаційних процесів у країнах Європи та Америки та справила значний вплив на формування сучасного уявлення про рівність і права людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончар Б. М., Городня Н. Д. Нова історія країн Європи та США (1870–1918). Київ: Київський університет, 2008. 414 с.
2. Сокирська В. В. Нова історія країн Європи та Америки. Умань, 2024. 105 с.
3. Історія держави і права зарубіжних країн / за ред. О. О. Шевченка. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 640 с.
4. Beauvoir S. The Second Sex. New York: Vintage Books, 2011. 800 p.
5. A History of Women in the West / edited by Georges Duby and Michel Perrault. Cambridge: Harvard University Press, 1993. Vol. 4: Emerging Feminism from Revolution to World War.
6. Crawford E. The Women's Suffrage Movement: A Reference Guide 1866–1928. London: Routledge, 2001. 785 p.
7. Dubois E. Feminism and Suffrage: The Emergence of an Independent Women's Movement in America, 1848–1869. Ithaca : Cornell University Press, 1999. 256 p.

ФРАНЦУЗЬКИЙ ПРОТЕКТОРАТ НАД ПАПСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ(1849-1870) У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ НАПОЛЕОНА ІІІ

Музика Анастасія,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: nastamuzika6@gmail.com

Науковий керівник: **Григорук Наталія**,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Середина XIX ст. в Європі позначена швидкими змінами політичної карти, які супроводжувалися переосмисленням ролі держави, церкви та суспільства. У цьому процесі особливе місце посіло так зване "Римське питання", що поєднувало проблему існування світської влади папи з формуванням італійської національної держави в межах Рісорджименто. Французький протекторат над Папською державою, встановлений у 1849 р. та ліквідований у 1870 р., став одним із ключових чинників, що визначали динаміку цього процесу. Його історія дає змогу простежити внутрішню напруженість політики Наполеона ІІІ, який прагнув одночасно діяти як покровитель національних рухів і гарант традиційного церковного порядку. Така політика була продиктована не лише геополітичним суперництвом з Австрією, а й фатальною залежністю режиму Другої імперії від внутрішньополітичного тиску французьких католиків та клерикальної партії [1, с. 55-56].

Розпочавшись як тимчасова військова експедиція для відновлення влади Пія IX після революції 1848 р., французька присутність у Римі перетворилася на дипломатичну пастку, яка виснажувала ресурси Франції та позбавляла її надійних союзників напередодні фатального зіткнення з Пруссією.

Початок французького протекторату над Папською державою був не випадковим воєнним епізодом, а прямим наслідком краху ліберальних ілюзій італійського Рісорджименто та внутрішньополітичних маневрів Луї-Наполеона Бонапарта.

Обрання Джованні Марії Мастаї-Ферретті папою під ім'ям Пія IX у 1846 р. було сприйняте європейською ліберальною спільнотою як дар небес. Його перші кроки – амністія політичним в'язням, запровадження преси та створення Цивільної гвардії – зробили його "патріотичним папою", навколо якого мав об'єднатися італійський рух. Проте деякі дослідники звертають увагу на політичну некомпетентність Пія IX, який намагався поєднати роль ліберального монарха з догматичною непохитністю глави Церкви [2, с. 59-60].

Вирішальним моментом стала "Алокуція" від 29 квітня 1848 р., де папа офіційно відмовився воювати проти католицької Австрії, заявивши, що він є "спільним батьком усіх вірних". Це миттєво перетворило його в очах італійців із лідера нації на головного зрадника. Вбивство прем'єр-міністра Пеллегріно Россі у листопаді 1848 р. та подальше повстання в Римі змусили папу, переодягненого у звичайного священника, тікати до неаполітанської фортеці Гаета. 9 лютого 1849 р. Установчі збори проголосили Римську республіку, фактично ліквідувавши світську владу папи. Для Луї-Наполеона, який щойно став президентом Франції, це стало ідеальним приводом для втручання. Його мотиви були суто прагматичними: Франція не могла дозволити австрійцям самотужки відновити папу і стати єдиним арбітром в Італії, водночас Наполеону була необхідна підтримка французьких католиків ("клерикалів") для зміцнення свого режиму [2, с. 65].

Незважаючи на опір радикалів на чолі з Мадзіні та героїчну оборону Риму загонами Гарібальді, 3 липня 1849 р. французький корпус генерала Удіно захопив місто. Французькі війська увійшли до Риму під гаслом захисту "свободи", але фактично вони принесли на своїх багнетах реставрацію абсолютизму. Коли Папа Пій IX повернувся у квітні 1850 р., він уже був не реформатором, а затятим консерватором, оточеним французьким гарнізоном, що став фундаментом багаторічного протекторату.

Зовнішня політика Наполеона ІІІ щодо Папської держави була пронизана суперечностями, що випливали з його власної ідеологічної доктрини – "Наполеонівської легенди". Наполеон ІІІ щиро вірив у місію, накреслену його дядьком на острові Святої Єлени: Франція має стати захисницею пригнічених народів і перебудувати Європу на основі "принципу національностей". Він вважав Італію "духовною батьківщиною" Бонапартів і прагнув її визволення від австрійського ярма. У цьому контексті підтримка папи виглядала анахронізмом, який суперечив його власним ідеалам. Проте для Наполеона ІІІ підтримка папи була ціною, яку він платив за внутрішню стабільність Другої імперії. Католицька партія у Франції, очолювана імператрицею Євгенією, вважала світську владу папи священною і недоторканною, що воднорах створило фатальну двоїстість: Наполеон ІІІ прагнув бути водночас визволителем Італії та тюремником її національних прагнень у Римі.

Наполеон ІІІ намагався реалізувати ідею створення італійської федерації під почесним головуванням папи. Він вважав, що зможе переконати Пія IX стати конституційним монархом, однак папа відповідав категоричним *non possumus* (не можемо), стверджуючи, що його світська влада є необхідною гарантією духовної незалежності [4].

Із самого початку протекторат Наполеона не мав тривкого фундаменту, адже тримався лише на його особистому престижі та силі армії. Наполеон ІІІ прагнув вигнати Австрію з півострова, вважаючи її головним ворогом бонапартизму, водночас він боявся повного об'єднання Італії. У розмовах з дипломатами він пояснював, що: "єдина італійська держава створить небезпечного конкурента на південних кордонах Франції та неминуче поставить питання про ліквідацію світської влади папи, що спричинить внутрішню кризу у Франції" [3, с. 21].

Його ідеалом був "неогвельфізм" – створення конфедерації чотирьох держав під почесним головуванням папи, де П'ємонт домінував би на півночі, а Франція – в центрі.

Уклавши таємний союз із Камілло Кавуром у Пломб'єрі, Наполеон ІІІ зобов'язався допомогти П'ємонту у війні проти Австрії. Перемоги під Маджентою та Сольферіно відкрили шлях до звільнення Ломбардії. Проте, коли національний підйом в Італії загрожував перекинутися на папські володіння, Наполеон ІІІ раптово підписав Віллафранкське перемир'я у 1859 р. Цей крок був продиктований не лише страхом перед вступом Пруссії у війну, а й тиском французьких католиків, які бачили в успіхах П'ємонту загрозу Ватикану [4, с. 497-498].

Результатом стало розчарування італійських патріотів, проте варто зазначит, що Наполеон ІІІ зберіг свій гарнізон у Римі, продовжуючи виконувати роль "захисника-тюремника". Папська держава втратила Романью, що стало першою тріщиною у територіальній цілісності Ватикану, але Вічне місто і надалі залишалося під французьким протекторатом.

15 вересня 1864 р. у Парижі було підписано угоду, відому як Вереснева конвенція. Основні пункти кої передбачали зобов'язання Франції вивести війська з Риму протягом двох років. Італія обіцяла не атакувати територію папи та перешкоджати будь-яким зовнішнім нападам. Італія погоджувалася взяти на себе частину державного боргу колишніх папських провінцій. Найбільш контроверсійним був секретний протокол: Італія мала перенести свою столицю з Турина до Флоренції.Для Наполеона ІІІ перенесення столиці до Флоренції було доказом того, що Італія остаточно відмовилася від Риму. Проте італійці розглядали це лише як тимчасову зупинку на шляху до Квіриналу. Оголошення про перенесення столиці викликало криваві заворушення в Турині, що змусило уряд Мінгетті піти у відставку. Реакція папи на Конвенцію була вкрай ворожою. Пій ІХ сприйняв її як змову за його спиною. 8 грудня 1864 р. він видав енцикліку "Quanta cura" та додаток до неї – "Syllabus errorum" ("Список помилок"). У вісімдесяти пунктах папа засудив лібералізм, демократію, свободу совісті та сучасну цивілізацію. Найбільш болючим для Наполеона ІІІ був 80-й пункт, де стверджувалося, що "римський понтифік не може і не повинен миритися з прогресом, лібералізмом та сучасною цивілізацією" [5, с. 29]. Це був прямий виклик ідеології Другої імперії, адже замість того, щоб стати "конституційним монархом", як сподівався імператор, Пій ІХ обрав шлях відкритої ідеологічної війни проти сучасного світу, роблячи французький протекторат дедалі більш абсурдним з погляду прогресу.

Після підписання Вересневої конвенції Наполеон ІІІ опинився перед необхідністю виконати обіцянку і вивести регулярні війська з Риму, не залишаючи при цьому папу беззахисним. Рішенням став так званий "Легіон Антіба", заснований у 1866 р. Офіційно Франція заявляла, що ці солдати не мають нічого спільного з її армією, проте в реальності до легіону масово записували чинних французьких військових, чий термін служби ще не закінчився. Командував ними французький полковник д'Аржі, а французький військовий міністр Ніель особисто контролював дисципліну та поповнення корпусу. Для Італії створення легіону стало

очевидним доказом того, що Наполеон ІІІ лише змінив форму окупації на "прихований протекторат". У 1867 р. ситуація радикалізувалася тому, що Джузеппе Гарібальді, втікши з-під нагляду на острові Капрера, відкрито закликав до походу на Рим. Італійський уряд Раттацці діяв нерішуче, сподіваючись, що повстання всередині Риму дозволить італійським військам увійти до міста під приводом "наведення порядку".

Під тиском клерикальної партії та імператриці Євгенії, яка вважала захист папи питанням честі, Наполеон ІІІ відправив до Італії нову експедицію під командуванням генерала де Файї. 3 листопада 1867 р. в битві при Ментані об'єднані французько-папські сили вщент розгромили загони Гарібальді. Вирішальну роль відіграли нові французькі гвинтівки Шаспо, про які де Файї зверхньо написав у звіті: "наші Шаспо творили чудеса" [1].

Справжньою катастрофою для дипломатії стала заява французького міністра Руера в парламенті: "Італія ніколи не заволодіє Римом! Ніколи!". Це "ніколи" остаточно відштовхнуло Італію від Франції та зробило Наполеона ІІІ заручником власної риторики. Друга інтервенція перетворила Рим на постійну військову базу Франції, що викликало роздратування не лише в Італії, а й у Великій Британії та Пруссії [3].

Період з 1868 по 1870 рік став часом агонії французької політики в Італії. Наполеон ІІІ, відчуваючи загрозу з боку Пруссії, відчайдушно шукав союзників, але "Римське питання" блокувало будь-які спроби створення коаліції. У 1869 р. почалися таємні переговори про створення оборонного союзу між Францією, Австрією та Італією, останні були готові підтримати Наполеона проти Бісмарка лише за однієї умови – повне виведення французьких військ з Риму та свобода дій італійського короля щодо Папської держави.

Імператор опинився в глухому куті: відмова від папи означала втрату підтримки католиків всередині Франції, а утримання Риму – дипломатичну ізоляцію. Навіть у критичні дні липня 1870 р., коли війна з Пруссією вже стала реальністю, Наполеон ІІІ відмовлявся "здаватись щодот Риму". Ця впертість коштувала йому італійської допомоги в найвирішальніший момент історії Другої імперії, адже лише поразки на початку війни з Пруссією змусили Францію оголосити про евакуацію військ з Чівітавекк'ї. Останній французький солдат залишив італійську землю в серпні 1870 року. Поразка Наполеона ІІІ під Седаном та його полон (2 вересня 1870 р.) призвели до падіння імперії та проголошення Третьої республіки у Франції. Новий французький уряд Жуля Фавра заявив, що більше не вважає Вересневу конвенцію чинною. 20 вересня 1870 р. італійські війська після короткого штурму увійшли до Риму через пролом біля Порта Піа. Пій ІХ оголосив себе "в'язнем Ватикану", а світська влада папи, яку Наполеон ІІІ намагався врятувати протягом двадцяти одного року, припинила своє існування.

Висновки. Отже, Французький протекторат над Папською державою (1849–1870) став одним із найскладніших дипломатичних викликів епохи, продемонструвавши внутрішню суперечливість зовнішньої політики Наполеона ІІІ. Намагання імператора одночасно виступати захисником "принципу національностей" в Італії та гарантом світської влади папи для задоволення внутрішніх клерикальних кіл призвело Другу імперію до

стратегічного глухого кута. Цей період підтвердив неможливість тривалого збереження теократичного устрою в центрі Апеннінського півострова в умовах бурхливого італійського Рісорджименто. Римське питання перетворилося на дипломатичну пастку: утримання гарнізону у Вічному місті ізолювало Францію, заблокувавши створення ефективного антипрусського союзу з Австрією та Італією напередодні 1870 р. Крах протекторату внаслідок поразки Франції під Седаном став логічним завершенням двадцятилітньої політики, що намагалася стримати природний процес національного об'єднання силою зброї. Взяття Рима італійськими військами 20 вересня 1870 р. поклало край світській владі папства, проте водночас стимулювало трансформацію Святого Престолу в суто духовну та міжнародно-правову інституцію, позбавлену тягаря територіального управління. Політика Франції в Римі стала прикладом того, як внутрішні та зовнішні чинники можуть взаємодіяти, створюючи ситуації, у яких навіть потужна держава втрачає можливість ефективно впливати на хід подій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Helen Elizabeth Johnston. FRENCH POLICY ON THE EXECUTION OF THE CONVENTION OF 15 SEPTEMBER 1864. Houston, Texas, 1937. 260 p.

2. Шеремета О. Трансформація поглядів на лібералізм європейських католицьких мислителів та її рецепція у дослідженні М. Конрада. *Вісник Львівського університету*. 2021. Серія: філос. науки, № 28. С. 59–71.

3. ANN LISBETH KRUEGER. THE NAPOLEONIC LEGEND AND THE EUROPEAN POLICY OF NAPOLEON III. Stillwater, Oklahoma, 1971. 88 p.

4. Кудряченко А. Країни світу і Україна. Том 1: Північна Європа. Західна Європа. Південна Європа. Київ : Вид-во «Фенікс», 2017.

5. Quanta Cura & the Syllabus of Errors: Pope Pius IX: Free Download, Borrow, and Streaming: Internet Archive. *Internet Archive*. URL: https://archive.org/details/QuantaCuraTheSyllabusOfErrors (date of access: 04.05.2026).

ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА В США ЯК ПЕРЕЛОМНИЙ МОМЕНТ ФОРМУВАННЯ МОДЕРНОЇ ДЕРЖАВИ

Мушинська Надія,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету імені
Володимира Гнатюка
e-mail: musinskanadia605@gmail.com

Науковий керівник: **Григорук Наталія,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та
релігієзнавства
Тернопільського національного
педагогічного університету імені
Володимира Гнатюка

Громадянська війна у Сполучених Штатах Америки 1861–1865 рр. посідає особливе місце в історії XIX ст., оскільки стала одним із наймасштабніших внутрішніх конфліктів модерної доби та суттєво вплинула на подальший розвиток не лише США, а й світової політичної думки. Вона стала кульмінацією тривалих економічних, соціальних і політичних суперечностей між Північчю та Півднем, які формувалися ще від часу заснування американської держави. Конфлікт продемонстрував глибину протиріч між індустріальним і аграрним шляхами розвитку, питаннями рабства, прав штатів та повноважень федеральної влади.

Актуальність теми полягає у необхідності осмислення Громадянської війни як події, що визначила подальший характер американської державності та заклала основи модерної федеративної системи. Саме внаслідок війни було остаточно утверджено принцип неподільності Союзу, ліквідовано рабство та створено передумови для формування єдиного національного ринку й індустріальної економіки. Події 1861–1865 рр. стали важливим етапом становлення демократичних інститутів і громадянських прав у США, а також суттєво вплинули на міжнародне сприйняття ідей свободи, рівності та конституціоналізму.

Громадянська війна у Сполучених Штатах Америки (1861–1865) залишається однією з найбільш досліджуваних і водночас найбільш дискусійних подій в американській та світовій історії. Вона стала наслідком тривалого накопичення суперечностей між промисловою Північчю та аграрним рабовласницьким Півднем і зрештою призвела до докорінної трансформації американської державності. Ця війна не просто вирішила питання збереження Союзу чи скасування рабства – вона заклала підвалини сучасної федеративної держави, визначила засади громадянства й рівності та відкрила нову добу в розвитку американського суспільства [3, с. 47].

Витоки збройного протистояння між Північчю та Півднем сягають самих підвалин американського суспільного устрою. Дослідники

виділяють кілька взаємопов'язаних чинників, що зумовили неминучість конфлікту.

Передусім ідеться про економічні та соціальні суперечності. Північ стрімко індустріалізувалась і потребувала вільного ринку праці, розвинутої банківської системи й протекціоністської митної політики. Південь, натомість, зберігав плантаційне господарство, що базувалося на рабській праці та орієнтувалося на експорт бавовни, тютюну й рису до Великої Британії та інших ринків. Ці два економічні уклади дедалі важче співіснували в межах єдиної держави [1, с. 112].

Не менш важливою була проблема рабства як морального й правового питання. Починаючи з 1820-х років аболіціоністський рух набирав силу на Півночі; видання таких творів, як «Хатина дядька Тома» Гаррієт Бічер-Стоу (1852), значно поглибило суспільний розкол. Серед ключових подій цього періоду виокремлюють прийняття Канзасько-Небраського акту 1854 р., який відкрив нові території для можливого поширення рабства, та рейд Джона Брауна на Харперс-Феррі у 1859 р. [5, с. 89].

Конституційна суперечка щодо прав штатів стала ще одним системним чинником конфлікту. Південні штати наполягали на праві самостійно регулювати питання рабства й навіть виходити зі складу федерації, тоді як федеральний центр трактував Союз як нерозривний. Обрання у листопаді 1860 р. президентом Авраама Лінкольна від Республіканської партії, яка виступала проти поширення рабства на нові території, стало безпосереднім поштовхом до сецесії південних штатів і проголошення Конфедеративних Штатів Америки [2, с. 34].

Бойові дії розпочалися 12 квітня 1861 р. з обстрілу форту Самтер у Південній Каролініі військами Конфедерації. Впродовж чотирьох років сторони залучили мільйони людей і зазнали колосальних втрат.

На початковому етапі (1861–1862) конфедерати здобули низку успіхів, зокрема у Першій (21 липня 1861 р.) та Другій (28-30 серпня 1862 р.) битвах при Булл-Рані. Талановиті командири Півдня – Роберт Е. Лі та Томас «Стоунволл» Джексон — компенсували матеріальну перевагу Союзу ефективними тактичними рішеннями. Водночас федеральні збройні сили контролювали море й поступово встановлювали блокаду південних портів [4, с. 203].

Переломним став 1863 р. Перемога Союзу в битві при Геттісбурзі (1-3 липня) зупинила наступ армії Лі на Північ, а захоплення Віксберга (4 липня) генералом Улісом Грантом надало федеральним силам контроль над річкою Міссісіпі, розрізавши Конфедерацію навпіл. Паралельно 1 січня 1863 р. набула чинності Прокламація про емансипацію, яка надала свободу рабам на територіях, що перебували у стані повстання, й змінила характер війни – перетворивши її на боротьбу за знищення рабства [1, с. 178].

На завершальному етапі (1864–1865) генерал Вільям Шерман здійснив знаменитий «Марш до моря» через Джорджію, свідомо нищачи економічну інфраструктуру Конфедерації. Армія Лі, відрізана від постачання, капітулювала 9 квітня 1865 р. при Аппоматтокс-Корт-Хаус. Загальні втрати сягнули понад 620 тисяч осіб убитими – більше, ніж в усіх інших американських конфліктах разом узятих [6, с. 311].

Значення Громадянської війни для американської державності важко переоцінити. Її результати визначили характер США як модерної нації на десятиліття вперед.

По-перше, було остаточно вирішено питання про нерозривність федерального Союзу. Перемога Півночі закріпила верховенство федерального права над правами штатів і підтвердила, що жоден штат не має права на одностороннє відокремлення. Тим самим заклалися конституційні основи сильної централізованої держави [2, с. 67].

По-друге, XIII поправка до Конституції США, ратифікована у грудні 1865 р., остаточно скасувала рабство на всій території країни. XIV поправка (1868) закріпила принцип рівного громадянства незалежно від раси, а XV поправка (1870) надала право голосу чорношкірим чоловікам. Ці три «реконструкційні поправки» докорінно змінили правовий статус афроамериканців і заклали фундамент для подальшої боротьби за громадянські права [5, с. 134].

По-третє, доба Реконструкції (1865–1877) стала спробою інтегрувати колишні конфедеративні штати в оновлений Союз і забезпечити права визволених рабів. Хоча після 1877 р. значна частина здобутків Реконструкції була нівельована системою сегрегаційних законів Джима Кроу, сам прецедент федерального втручання у захист громадянських прав виявився надзвичайно важливим для подальшої конституційної практики [3, с. 98].

По-четверте, війна суттєво прискорила модернізацію американської економіки. Потреби воєнного часу стимулювали розвиток промисловості, залізничного будівництва й банківської системи на Півночі. Гомстед-акт 1862 р. та Акт про Тихоокеанську залізницю того ж року сприяли освоєнню Заходу й формуванню єдиного національного ринку – що стало базисом для перетворення США на провідну індустріальну державу наприкінці XIX ст. [4, с. 267].

Висновки. Громадянська війна в США стала справжнім переломним моментом в історії американської державності. Вона вирішила три фундаментальні питання: єдності нації, скасування рабства та визначення меж федеральних повноважень. Перетворення розрізнених штатів на єдину могутню державу з чітко визначеними правами громадян, верховенством федерального права й інтегрованою індустріальною економікою – усе це безпосередньо пов'язане з результатами конфлікту 1861–1865 рр. Саме тому американські та зарубіжні дослідники одностайно розглядають Громадянську війну як момент народження модерних Сполучених Штатів.

Водночас наслідки війни виходили далеко за межі лише політичного чи військового протистояння. Перемога Півночі визначила подальший шлях розвитку країни як індустріальної держави з потужною економічною системою, орієнтованою на швидкий розвиток промисловості, транспорту та внутрішнього ринку. Ліквідація рабства стала важливим кроком у боротьбі за громадянські права та свободи людини, хоча процес досягнення реальної рівності залишався тривалим і суперечливим. Реконструкція Півдня засвідчила складність інтеграції регіонів із різними соціально-економічними моделями та політичними традиціями, а також

продемонструвала важливість державної політики у подоланні наслідків внутрішніх конфліктів.

Громадянська війна також суттєво вплинула на формування американської політичної культури та національної свідомості. Вона закріпила уявлення про неподільність Союзу й утвердила пріоритет загальнонаціональних інтересів над регіональними. Досвід війни сприяв зміцненню ролі президента, федерального уряду та армії у політичному житті держави. Крім того, події 1861–1865 рр. мали значний міжнародний резонанс, оскільки стали прикладом боротьби за демократичні цінності та права людини у добу модернізації. Таким чином, Громадянська війна в США не лише змінила американське суспільство, а й стала важливим етапом розвитку світової політичної історії XIX ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. McPherson J. M. Battle Cry of Freedom: The Civil War Era. New York: Oxford University Press, 1988. 904 p.
2. Foner E. The Fiery Trial: Abraham Lincoln and American Slavery. New York: W. W. Norton & Company, 2010. 426 p.
3. Catton B. The Civil War. New York: American Heritage Publishing, 1960. 256 p.
4. Howe D. W. What Hath God Wrought: The Transformation of America, 1815–1848. New York: Oxford University Press, 2007. 928 p.
5. Berlin I. et al. Free at Last: A Documentary History of Slavery, Freedom, and the Civil War. New York: The New Press, 1992. 576 p.
6. Keegan J. The American Civil War: A Military History. New York: Alfred A. Knopf, 2009. 396 p.

ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ КОНСОЛІДАЦІЇ АФРОАМЕРИКАНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ США У ПЕРІОД РЕКОНСТРУКЦІЇ (1865–1877)

Клюйко Аліна,
здобувачка вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e–mail: alinaklyuyko24@gmail.com

Науковий керівник: **Валіон Оксана,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Процес емансипації афроамериканського населення у США став не лише юридичним актом скасування рабства, а й глибокою суспільно-політичною трансформацією, що змінила статус колишніх рабів із об'єктів правового регулювання на суб'єктів громадського і політичного життя. Цей перехід від правової незахищеності до громадянської суб'єктності супроводжувався радикальним переосмисленням принципів демократичної участі та формуванням власних інституцій і мереж самоорганізації, які стали основою консолідації афроамериканської спільноти в умовах повоєнного американського суспільства.

Період Реконструкції (1865–1877 рр.) став важливим етапом формування нових соціальних і політичних відносин у США. Він був позначений появою розгалуженої мережі інституційних ініціатив, що виникли в середовищі афроамериканської спільноти у відповідь на виклики повоєнного суспільства. Ці ініціативи не обмежувалися забезпеченням базових потреб вільновідпущеників, а були спрямовані на зміцнення їхнього соціального статусу, реалізацію громадянських прав і розбудову власної інституційної інфраструктури, яка стала основою самоорганізації та інтеграції афроамериканців у суспільно-політичне життя країни.

Науковий інтерес до зазначеної проблематики зумовлений потребою системного осмислення механізмів подолання наслідків дискримінації в постконфліктних суспільствах. Досвід афроамериканських громад, які в умовах соціально-правової невизначеності змогли поєднати низову самоорганізацію з розбудовою власних інституцій, становить важливий історичний приклад успішної суспільної мобілізації. Його дослідження дає змогу глибше зрозуміти механізми соціальної солідарності, громадянської інтеграції та інституційного розвитку, що є актуальними для сучасних історичних, соціологічних і правових досліджень.

Особливої значущості дослідженню надає використання методів цифрової історії, зокрема верифікація індивідуальних стратегій визволення через аналіз баз даних (зокрема, реєстру оголошень «Lost Friends»). Такий підхід дозволяє реконструювати процес відновлення родинних зв'язків як базовий етап формування громадянської суб'єктності. Водночас він поглиблює розуміння ролі автономних інституцій – церков, шкіл, товариств взаємодопомоги – у консолідації афроамериканських громад, збереженні колективної пам'яті та підтриманні демократичних трансформацій у періоди політичної реакції.

Історіографічну базу дослідження становлять праці американських істориків, зокрема Е. Фонера [1], В. Монтгомері [2], Т. Скочпол [3], Е. Глода [4] та К. ДеБоер [5]. Фактологічною основою дослідження слугували різнопланові джерела, серед яких публікації незалежної преси (газета «The New Orleans Tribune» [6]), документи архіву «Freedman's Savings Bank» [7], цифрова база даних оголошень про пошук родичів «Lost Friends» [8], а також протоколи федеральних розслідувань щодо виборчого процесу на Півдні США [9].

Наукова проблема дослідження полягає в тому, що процес емансипації афроамериканського населення часто розглядається як похідний від масштабних політичних реформ періоду Радикальної Реконструкції. Водночас становлення автономних громадських інституцій афроамериканців було важливим чинником соціальної інтеграції та реалізації набутих громадянських прав. У дослідженні проаналізовано роль автономних структур (церков, шкіл, масонських лож) у мобілізації громадських ресурсів, легітимізації сімейних зв'язків, розвитку економічної взаємодопомоги та формуванні механізмів внутрішнього самоврядування громад. Розкриття зазначених процесів дає змогу простежити трансформацію афроамериканської спільноти в умовах повоєнного суспільства, її здатність до самостійної адаптації та ініціювання глибоких культурних реформ.

Соціальна реконструкція афроамериканської спільноти розпочалася не лише з набуття політичних прав, а й із значних змін у повсякденному житті, які в історіографії нерідко характеризують як «приватну революцію». Після скасування рабства колишні раби спрямували значні зусилля на відновлення родинних зв'язків, створення сімей, розвиток власних громадських інституцій та зміцнення своїх спільнот. Пріоритетним вектором цієї діяльності стало відновлення інституту сім'ї та пошук родичів, розлучених унаслідок функціонування системи рабства, що стало важливим чинником соціальної консолідації афроамериканських громад.

Масова легалізація шлюбів стала етапом легітимізації афроамериканців після скасування рабства. Численні оголошення в рубриках «Lost Friends», що публікувалися в тогочасній пресі, засвідчують багаторічні спроби колишніх рабів віднайти своїх рідних і відновити родинні зв'язки, зруйновані системою рабства [1; 8]. Водночас нова модель афроамериканської родини свідомо орієнтувалася на поширені в американському суспільстві вікторіанські ідеали: чоловіки прагнули забезпечувати матеріальне становище сім'ї, звільняючи дружин від примусової праці, характерної для рабовласницької системи. Такий підхід

можна характеризувати як форму утвердження сімейної автономії та подолання суспільних відносин, нав'язаних рабовласницькою системою.

Паралельно з трансформацією родинного інституту відбувалося формування нових форм організації життя афроамериканських громад, що виявилося у феномені «чорних міст» та автономних міських кварталів. Ці осередки виконували функції центрів громадської самоорганізації та сприяли формуванню афроамериканського підприємництва. У їхніх межах виникали власні комерційні структури, видавалися незалежні газети, зокрема «The New Orleans Tribune», а також функціонували перші фінансові установи, що фактично виступали гарантами економічної суб'єктності афроамериканської спільноти [6].

Специфіка урбанізації афроамериканського населення у період Реконструкції полягала в тому, що місто виконувало не лише економічну, а й соціально-захисну функцію. Для афроамериканців міські квартали трансформувалися у «простори безпеки» та осередки розвитку власних інституцій. У таких містах, як Атланта, Чарльстон та Новий Орлеан, виникали розгалужені мережі підприємців, які сприяли економічному розвитку громади та зміцненню її соціальної згуртованості. Особливу роль у цій системі відігравали афроамериканські готелі та заїзди, що слугували безпечними місцями для подорожуючих громадських діячів і представників афроамериканської інтелігенції, забезпечуючи умови для обміну інформацією та координації громадської діяльності. Це стимулювало розбудову власної сфери послуг і розширенню економічної самостійності афроамериканських громад в умовах расової дискримінації. Важливим інструментом самоврядування були добровільні пожежні бригади та муніципальні варти. За умов, коли правоохоронні органи ігнорували потреби темношкірих кварталів або діяли упереджено, ці організації виконували функції підтримання громадського порядку та захисту місцевих громад.

Важливим напрямом економічної самоорганізації афроамериканських громад стало створення власних господарських структур, спрямованих на зміцнення економічної незалежності. Зокрема, наприкінці XIX ст. виникло афроамериканське поселення Маунд-Баю (Міссісіпі). «Чорні міста» дозволяли афроамериканським фермерам уникати системної експлуатації від білих посередників. Наявність власних млинів та бавовноочисних підприємств давала змогу афроамериканським фермерам контролювати повний цикл виробництва та реалізації продукції. Ключову роль у фінансовому забезпеченні цих процесів мав *«Freedman's Savings Bank»*, який обслуговував понад 70 тис. вкладників, виступаючи головним інвестиційним ресурсом для розвитку малого бізнесу [7].

Одним із напрямів економічної консолідації став рух за набуття права власності на землю. Оскільки федеральна ініціатива «40 акрів і мул» залишилася значною мірою декларативною, громади реалізовували стратегію горизонтальної кооперації. У Південній Каролініі та Джорджії колишні раби створювали земельні синдикати для спільної купівлі плантацій на аукціонах, після чого земля розподілялася на невеликі сімейні ферми. Така форма землеволодіння дозволяла уникати кабальної системи пайової оренди, яка була прихованою формою боргової залежності. Економічна автономія підкріплювалася створенням

кооперативних крамниць, що нівелювало монополію білих торговців та захищало громаду від цінової дискримінації.

Окрім економічної та територіальної автономії, важливу роль у житті афроамериканських громад відігравала духовна та організаційна структура, втілена насамперед у афроамериканській церкві. В умовах обмеженого доступу до державних інституцій церква стала одним із ключових осередків самоорганізації афроамериканського населення. Через мережі Африканської методистської єпископальної церкви та баптистських об'єднань поширювалися суспільно-політичні ідеї та формувалися уявлення про громадянські права.

Церковна кафедра перетворилася на важливий публічний простір, де кристалізувалися поняття громадянської етики та політичної суб'єктності. Як зауважував історик Ерік Фонер, віра в Бога була невіддільна від віри в право на землю та голос [1]. Особливого значення набула внутрішня організація церковного життя, яка стала своєрідним полігоном для відпрацювання навичок демократичного самоврядування. Виконання обов'язків дияконів і скарбників надавало колишнім рабам перші навички адміністративного управління та фінансового обліку, що згодом стало фундаментом для їх політичної кар'єри.

Визначальну роль відігравали також пов'язані з релігійними громадами масонські ложі (зокрема ложі Принца Холла), які де-факто виконували функції неформальних інституцій самоврядування афроамериканської спільноти [2]. Їхня ієрархічна організація надавала колишнім поневоленим відчуття впорядкованості та особистої гідності, яких вони були позбавлені в умовах рабства та расової сегрегації. Окрім того, церква виступала важливим освітнім осередком: значна частина перших навчальних закладів для афромериканського населення відкривалася безпосередньо при церковних громадах.

Важливим, але часто недооціненим чинником були жіночі благодійні товариства та «ордени наметів» (зокрема «United Order of Tents», заснований у 1867 р.). Оскільки державні структури часто відмовляли афроамериканцям у соціальному забезпеченні, ці жіночі організації виконували функції пенсійних фондів та страхових компаній [2]. Вони опікувалися сиротами, організовували догляд за хворими та фінансували гідне поховання для членів громади, що мало величезне символічне значення в контексті подолання спадщини рабства, коли життя і смерть поневолених людей були позбавлені належної суспільної ритуалізації. Ці організації стали підґрунтям для формування афроамериканського середнього класу, оскільки саме через них акумулювалися кошти для відкриття перших дитячих садочків та будинків для людей похилого віку.

Розвиток освітньої сфери став важливим чинником соціальної трансформації, оскільки для нових вільних громадян грамотність була «інтелектуальною зброєю». Статистичні дані засвідчують значний прогрес: якщо у 1860 р. рівень письменності серед афроамериканського населення не перевищував 5%, то до 1880 р. від зріс до майже 30% [4]. Такий результат великою мірою став можливим завдяки розвитку системи початкової освіти та поширенню практик взаємного навчання, коли діти, здобуваючи освіту впродовж дня, передавали отримані знання дорослим

членам родини, перетворюючи домашній простір на додаткове середовище навчання.

Важливу роль у розбудові освітньої системи відігравала Американська місіонерська асоціація (АМА), яка впроваджувала концепцію християнської освіти як основу формування «доброчесного громадянина» [3]. Окремим явищем стала освітня діяльність у межах афроамериканських підрозділів армії США, де дисциплінованe середовище сприяло набуттю базових освітніх навичок і лідерського досвіду. Саме випускники цих шкіл згодом склали кістяк афроамериканської політичної еліти в Конгресі. Водночас освітні ініціативи нерідко стикалися із опором з боку частини білого населення, що проявлялося у діяльності терористичних організацій, зокрема Ку-клукс-клану, а також у нападах на школи.

Важливим досягненням періоду стало заснування перших афроамериканських вищих навчальних закладів, зокрема Університету Говарда, Фіскського університету та Атланта-університету [3]. Ці заклади готували професійну еліту: юристів, лікарів і, насамперед, педагогів. Формування високоосвіченої інтелігенції дозволило громаді перейти від стихійної самоорганізації до стратегічного планування соціального та політичного розвитку. Випускники цих навчальних закладів нерідко виступали юридичними консультантами у земельних суперечках і захисниками інтересів афроамериканців у судах, що було життєво необхідним в умовах правового свавілля на Півдні. Зазначений інтелектуальний потенціал сприяв збереженню інституційної тяглості громад навіть після формального завершення Реконструкції.

Інтелектуальний капітал, сформований у нових освітніх інституціях, став основою для переходу громади до активніших форм політичної участі, що проявлялося у зростанні політичної мобілізації афроамериканського населення, яка охоплювала не лише прагнення до зайняття посад, а й ширші практики громадянської участі. Навіть за відсутності майна, фермери та орендарі ставали активними суб’єктами політичного життя, оскільки колективна дія була важливим засобом захисту їх інтересів.

Інституційна стійкість афроамериканських громад виявилася у створенні Союзних ліг – політичних об’єднань, що виконували функції осередків громадянської просвіти. У цих організаціях афроамериканці, які раніше були обмежені в доступі до освіти, вивчали положення Конституції, аналізували політичні новини та проходили підготовку до участі у виборчому процесі. Діяльність ліг сприяла формуванню політичної культури колективного голосування, що дозволяло афроамериканським громадам, попри тиск і насильство з боку Ку-клукс-клану, делегувати своїх представників до законодавчих зборів штатів. Такий рівень низової політичної мобілізації став важливим проявом політичної активності афроамериканського населення у період Реконструкції [9].

Висновки. Підсумовуючи, можна стверджувати, що доба Реконструкції (1865–1877 рр.) стала важливим етапом соціально-політичної трансформації афроамериканської спільноти. У цей період процес емансипації реалізовувався не лише через законодавче закріплення

громадянських прав, а й завдяки активній населення та формуванню власних суспільних інституцій. самоорганізації афроамериканського Саме розбудова автономного соціального середовища сприяла інтеграції колишніх рабів у суспільно-політичне життя Сполучених Штатів.

В основі цієї консолідації лежало зміцнення інституту сім'ї, яка через легалізацію шлюбів та відновлення розірваних зв'язків забезпечила базову соціальну стійкість громади. Важливими осередками громадської самоорганізації стали релігійні громади, які виконували не лише духовні, а й освітні, соціальні та організаційні функції, сприяючи поширенню самоврядування й громадянської участі. Важливе значення мали також братства та жіночі товариства взаємодопомоги, діяльність яких забезпечувала соціальну підтримку афроамериканського населення в умовах обмеженого доступу до державних механізмів соціального захисту.

Економічна самоорганізація, що проявилася у створенні «чорних міст», земельних синдикатів та кооперативів, сприяла зміцненню економічної самостійності громад. Важливим інтелектуальним чинником консолідації стала незалежна преса, яка формувала єдиний національний наратив успіху та політичної суб'єктності. Розвиток освіти – від парафіяльних шкіл до перших афроамериканських закладів вищої освіти (HBCUs) – сприяв підвищенню рівня грамотності населення та підготовці професійних кадрів, здатних відстоювати інтереси афроамериканської громади.

Попри посилення політичної реакції на Півдні та поступове згортання федеральної підтримки після 1877 р., інституції, сформовані в період Реконструкції, зберегли свою функціональність і продовжували відігравати важливу роль у житті афроамериканських громад. Їхня стійкість значною мірою ґрунтувалася не лише на законодавчих гарантіях, а й на розвинених механізмах самоорганізації, громадської солідарності та власних інституційних ресурсах.

Церкви, школи, незалежна преса та мережі товариств взаємодопомоги сформували інституційну основу, що забезпечила збереження інтелектуального, організаційного та соціального потенціалу афроамериканської громади в умовах дискримінації та сегрегації. Діяльність цих інституцій сприяла розвитку громадянської активності, суспільної згуртованості та створила передумови для подальшої боротьби за рівноправність. Таким чином, афроамериканська спільнота продемонструвала здатність до інституційної самоорганізації та самоврядування, що стало важливим чинником її емансипації й успішної інтеграції в суспільно-політичне життя США. Водночас сформовані нею інституції справили помітний вплив на розвиток демократичних інститутів американського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Foner E. Reconstruction: america's unfinished revolution, 1863–1877. Harper Perennial Modern Classics, 2002. 736 p.

2. Montgomery W. E. Under Their Own Vine and Fig Tree: The African–American Church in the South 1865–1900. Louisiana State University Press, 1994. 358 p.

3. Skocpol T., Liazos A., Ganz M. What a Mighty Power We Can Be: African American Fraternal Groups and the Struggle for Racial Equality. Princeton University Press, 2018. 322 p.

4. Glaude E. S. Exodus!: Religion, Race, and Nation in Early Nineteenth-Century Black America. University Of Chicago Press, 2000. 226 p.
5. DeBoer C. M. His truth is marching on: African Americans who taught the freedmen for the American Missionary Association, 1861–1877. New York : Garland Pub., 1995. 401 p.
6. The New Orleans Tribune. *Stake Claim or Take Flight: The Birth of Southern Conventions after the Civil War*. URL: https://coloredconventions.org/southern–conventions/biographies/new–orleans–tribune/ (date of access: 15.01.2026).
7. The Freedman's Savings and Trust Company and African American Genealogical Research. *National Archives*. URL: https://www.archives.gov/publications/prologue/1997/summer/freedmans–savings–and–trust.html (date of access: 15.01.2026).
8. Lost Friends Database. *Historic New Orleans Collection*. URL: https://hnoc.org/research–collections/research–tools/databases/lost–friends (date of access: 14.01.2026).
9. Testimony in the contested election case of John R. Lynch vs. James R. Chalmers, from the Sixth Congressional District of Mississippi. *Congressional Committee Materials*. 1881. P. 12–47. URL: https://www.govinfo.gov/app/details/SERIALSET–02035_00_00–011–0012–0000/summary (date of access: 15.01.2026).

ЕКОНОМІЧНЕ СУПЕРНИЦТВО ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ І КОЛОНІАЛЬНА ДИПЛОМАТІЯ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Микитчак Надія,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: n.mukutchak3@gmail.com

Науковий керівник: **Григорук Наталія,**
доцент кафедри нової і новітньої історії
та методики викладання історії
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Актуальність теми. Перша світова війна залишається одним із найбільш досліджуваних і водночас найбільш дискусійних явищ новітньої історії. Серед чинників, що зумовили її виникнення, особливе місце посідає економічне суперництво провідних держав – Великої Британії, Німеччини, Франції, Австро-Угорщини та Росії. Наростання торговельних, фінансових і колоніальних протиріч у другій половині XIX – на початку XX ст. суттєво деформувало дипломатичні відносини між цими державами, перетворюючи їх на систему взаємних підозр і нездоланних антагонізмів. Дослідники дедалі частіше підкреслюють, що саме економічний вимір міждержавних відносин формував ту атмосферу нестабільності, яка зробила дипломатичне розв'язання кризи 1914 року вкрай малоймовірним [7, с. 18].

Індустріальна революція другої половини XIX ст. докорінно змінила розстановку сил на світовій арені. Стрімка індустріалізація Німеччини після 1871 р. поставила під загрозу гегемонію Великої Британії як провідної промислової держави. За обсягами виробництва сталі, хімічної продукції та електроенергії Німеччина до 1900 р. впритул наблизилась до британських показників, а в окремих секторах і перевищила їх [5, с. 312]. Це економічне піднесення супроводжувалось активною зовнішньою політикою – так званою Weltpolitik, прагненням до «місця під сонцем» на міжнародній арені. Берлін вимагав перегляду колоніального поділу світу, що закономірно загострювало відносини з Лондоном і Парижем, які вже встигли поділити між собою більшість прибуткових заморських територій [6, с. 145].

Колоніальне питання стало каталізатором дипломатичних криз, безпосередньо пов'язаних із економічними інтересами держав. Марокканські кризи 1905–1906 та 1911 рр. яскраво продемонстрували, як торговельні та фінансові претензії Берліна до французької колоніальної

експансії в Північній Африці перетворювались на предмет гострої міждержавної напруги. С. С. Троян, аналізуючи колоніальну політику Бісмарка, зазначає, що вже в добу «залізного канцлера» колоніальне питання в Німеччині набуло чіткого економічного обґрунтування і перетворилось на невіддільну складову великодержавної стратегії [1, с. 88]. Паралельно питання про місце Австро-Угорщини в балканській політиці та її економічні претензії на регіон детально аналізує В. Яровий, показуючи, що відень розглядав Балкани насамперед як сферу торговельного та фінансового впливу [2, с. 214]. Навіть дипломатичне врегулювання криз залишало глибокий осад взаємної недовіри, поступово підриваючи засади Антанти та Троїстого союзу [8, с. 67].

Гонка озброєнь мала виразний економічний підтекст. Д. Стівенсон переконливо доводить, що нарощування військових бюджетів провідними державами Європи в 1904–1914 рр. було прямо пов'язане з боротьбою за ринки збуту та сфери фінансового впливу [10, с. 203]. Британсько-німецьке суперництво у будівництві флоту – так звана «дредноутна гонка» – відображало не лише стратегічні, а й яскраво виражені економічні мотиви: контроль над морськими комунікаціями означав контроль над світовою торгівлею. Водночас Франція та Росія здійснювали масштабні інвестиції у розвиток залізничної інфраструктури. Дослідження М. Слободяна про економічні чинники зовнішньої політики Росії напередодні Першої світової війни дозволяє зрозуміти, чому петербурзькі стратеги розглядали залізничну мережу як ключовий інструмент зміцнення геополітичних позицій . М. Макміллан справедливо зауважує, що мілітаризація економіки поступово формувала власну логіку, за якою держави опинялись у пастці перегонів, вийти з яких без утрати престижу ставало дедалі важче [6, с. 289].

Фінансові зв'язки між провідними державами також мали суперечливий вплив на дипломатію. З одного боку, розвинена мережа торговельних і банківських відносин слугувала аргументом на користь збереження миру: ліберальні економісти доводили, що сучасна війна між промислово розвиненими країнами є економічно згубною для всіх її учасників. З іншого боку, як зазначає Г. Стракан, взаємозалежність економік зовсім не гарантувала відмови від силових рішень у кризових ситуаціях, оскільки короткострокові геополітичні розрахунки нерідко переважали над раціональним економічним мисленням [11, с. 77]. Балканські кризи 1908–1913 рр. переконливо підтвердили цей висновок: економічна боротьба за ринки Османської імперії та контроль над торговельними шляхами через Босфор і Дарданелли безпосередньо визначала позиції Австро-Угорщини, Росії і Великої Британії у дипломатичних переговорах [9, с. 134].

Важливим аспектом проблеми є вплив економічних чинників на формування блокової системи. Р. Еванс переконливо показує, що союзи, укладені між провідними державами наприкінці XIX ст., мали виразне економічне підґрунтя: Франко-російський альянс 1894 р. значною мірою був зумовлений масштабними французькими інвестиціями в російську промисловість та залізничну мережу, тоді як Троїстий союз Німеччини, Австро-Угорщини та Італії відображав спільність їхніх торговельних і колоніальних інтересів [5, с. 449]. Формування цих блоків, своєю чергою, призводило до того, що будь-який локальний конфлікт ризикував набути

загальноєвропейського характеру. Г. Аффлербах зауважує, що навіть усвідомлюючи цей ризик, держави були не готові жертвувати економічними позиціями заради збереження миру [3, с. 112].

Серпнева криза 1914 р. продемонструвала, наскільки накопичені економічні суперечності паралізували традиційну кабінетну дипломатію. К. Кларк у своєму фундаментальному дослідженні переконливо показує, що дипломати всіх великих держав у критичні липневі дні 1914 р. опинились у заручниках системи союзів і взаємних економічних зобов'язань [4, с. 415]. Мобілізаційні плани, розроблені під впливом зокрема й економічних міркувань – забезпечення постачання армій, захисту промислових центрів, збереження торговельних маршрутів – надавали військовій логіці невідворотності, що підривала будь-які спроби дипломатичного маневру. С. Макмікін наголошує на тому, що конкуренція за ресурси і ринки Близького Сходу та Балкан відіграла суттєву роль у прийнятті Росією рішення про мобілізацію – кроку, що фактично унеможливив подальші переговори [7, с. 298].

Не менш важливою є проблема відповідальності окремих держав за розв'язання конфлікту крізь призму їхніх економічних стратегій. В. Малліган зазначає, що британські урядовці напередодні війни опинились перед складною дилемою: збереження миру відповідало довгостроковим економічним інтересам Лондона, однак втрата союзників і послаблення гегемонії загрожувало ще більшими економічними втратами в майбутньому [8, с. 189]. Аналогічна логіка простежується і в діях Берліна, Відня та Санкт-Петербурга. Т. Отте, досліджуючи липневу кризу, переконливо демонструє, що жодна з великих держав не була готова повністю відмовитись від своїх економічних і стратегічних позицій [9, с. 387].

Таким чином, економічне суперництво великих держав наприкінці XIX – на початку XX ст. стало одним із ключових структурних чинників, що підривали стабільність європейської дипломатичної системи. Боротьба за колонії, ринки збуту, сфери фінансового впливу і стратегічні ресурси перетворила дипломатичні відносини між державами на постійно тліючий конфлікт інтересів, у якому компромісні рішення ставали дедалі рідшими, а силові – дедалі більш привабливими.

Висновки. Економічне суперництво великих держав напередодні Першої світової війни виявилось потужним дестабілізуючим чинником, що деформував дипломатичні механізми врегулювання конфліктів. Колоніальна конкуренція, гонка озброєнь та боротьба за ринки збуту породили систему взаємних підозр і антагонізмів, подолати яку традиційна кабінетна дипломатія виявилась нездатною. Нагромадження економічних суперечностей упродовж десятиліть не лише підготувало ґрунт для збройного конфлікту, а й визначило його глобальний масштаб і руйнівну силу. Перспективним напрямом подальших досліджень залишається порівняльний аналіз економічних стратегій окремих держав та їх безпосереднього впливу на конкретні дипломатичні рішення в критичні місяці 1914 р.

ЛІТЕРАТУРА

1. Троян С. С. Отто фон Бісмарк і колоніальне питання в Німеччині (1840–1890 рр.). Рівне: РІС КСУ, 2011. 224 с.
2. Яровий В. І. Новітня історія країн Центральної та Південно-Східної Європи. Київ: Генеза, 2005. 527 с.
3. Afflerbach H. The Purpose of the First World War: War Aims and Military Strategies. Berlin: De Gruyter, 2015. 300 p.
4. Clark C. The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914. London: Penguin Books, 2013. 700 p.
5. Evans R. J. The Pursuit of Power: Europe 1815–1914. London: Penguin Books, 2016. 900 p.
6. MacMillan M. The War That Ended Peace: The Road to 1914. London: Profile Books, 2013. 700 p.
7. McMeekin S. July 1914: Countdown to War. New York: Basic Books, 2013. 480 p.
8. Mulligan W. The Origins of the First World War. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 250 p.
9. Otte T. July Crisis: The World's Descent into War, Summer 1914. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. 550 p.
10. Stevenson D. Armaments and the Coming of War: Europe 1904–1914. Oxford: Oxford University Press, 2013. 450 p.
11. Strachan H. The First World War. Oxford: Oxford University Press, 2014. 400 p.Strachan H. The First World War. Oxford: Oxford University Press, 2014. 400 p.

ФЕНОМЕН «НЕКОРОНОВАНОГО КОРОЛЯ ІРЛАНДІЇ»: ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО ЧАРЛЬЗА СТЮАРТА ПАРНЕЛЛА У БОРОТЬБІ ЗА АВТОНОМІЮ

Солоха Денис,
здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: manfd@ukr.net

Науковий керівник: **Григорук Наталія,**
кандидат історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

В історії національно-визвольних рухів XIX ст. особливе місце посідають постаті політичних лідерів, які в умовах відсутності власної державності ставали символами національних прагнень і уособленням боротьби за автономію чи незалежність. Для народів, що перебували під владою імперій, такі діячі нерідко виконували роль не лише політиків, а й моральних авторитетів, здатних консолідувати суспільство навколо спільної мети. Однією з найяскравіших постатей такого типу в історії Ірландії другої половини XIX ст. став Чарльз Стюарт Парнелл – лідер ірландського національного руху, діяльність якого суттєво вплинула на розвиток британсько-ірландських відносин та формування модерного ірландського націоналізму.

Феномен політичного лідерства, за якого народ, позбавлений власної державності, покладає свої сподівання на одну особу, наділяючи її авторитетом, не закріпленим жодними правовими нормами, яскраво проявився в постаті Чарльза Стюарта Парнелла (1846–1891). Ірландський націоналіст, член Британського парламенту з 1875 р. та лідер Ірландської парламентської партії, здобув титул «некоронованого короля Ірландії» завдяки своїй здатності об'єднати розрізнені сили національного руху та змусити одну з наймогутніших імперій світу зважати на ірландські вимоги [6, с. 1].

Шлях Парнелла до загальнонаціонального визнання був парадоксальним. Вихідець з англо-ірландської протестантської аристократичної родини, він, здавалося, був непридатною фігурою для ролі захисника католицької більшості Ірландії. Однак саме його аристократична стриманість, непохитність і зухвала тактика парламентської обструкції, яку він використовував, щоб паралізувати роботу Вестмінстера, привернули до нього увагу виборців. Як зазначає дослідник Ф. С. Л. Ліонс, «якщо Деніел О'Коннелл вперше сформулював сучасний ірландський націоналізм, то Парнелл вперше його організував» [1, с. 87]. Він зумів об'єднати під своїм проводом поміркованих конституціоналістів, радикальних феніїв (прихильників збройної боротьби) та аграрних реформаторів, створивши потужну політичну силу. Сучасний історик Пол Б'ю описує Парнелла як холодного та відлюдкуватого політика, який ненавидів

зелений колір, але зумів тримати Ірландію під своїми чарами від кінця 1870-х років до свого падіння, підкреслюючи тим самим неймовірний контраст між його особистістю та величезним політичним впливом, який спантеличував сучасників [9, с. 4-6].

Блискучий стратегічний геній Парнелла розкрився у поєднанні парламентської боротьби у Вестмінстері та аграрної агітації в самій Ірландії. Він очолив Національну земельну лігу (National Land League), засновану колишнім фенієм Майклом Девіттом, організувавши масовий рух селян. Його головною тактичною зброєю став бойкот – метод, що отримав назву від імені майора Чарльза Бойкотта, якого ірландці першими вирішили ігнорувати. Парнелл закликав своїх прихильників уникати та зневажати тих, хто виселяв людей з землі, що зробило тактику надзвичайно ефективною в боротьбі за права орендарів [2, с. 124]. Цей дворівневий підхід – тиск на політичному рівні в Лондоні та мобілізація мас в Ірландії – став візитною карткою його політичного стилю.

Важливим аспектом лідерства Парнелла стала його здатність інтегрувати ірландську діаспору в національно-визвольну боротьбу. Він розумів, що фінансова та моральна підтримка ірландців, які емігрували до США, є критично важливою для успіху руху. Під час свого тріумфального турне Північною Америкою в 1880 р. Парнелл зібрав близько 100 тисяч доларів (величезну на ті часи суму) для Ірландської земельної ліги, чим привернув увагу світової громадськості до «ірландського питання». Як зазначає дослідник Р. Ф. Фостер, ця поїздка перетворила регіональний конфлікт на міжнародну проблему, забезпечивши руху постійне джерело фінансування та політичний тиск на Лондон з-за океану [7, с. 197]. Завдяки цьому Парнелл зміцнив свій статус не просто лідера ірландців на острові, а й загальнонаціонального лідера ірландського народу в цілому, де б він не проживав.

Методи Парнелла у Вестмінстері були не менш новаторськими. Як зазначають дослідники, «Парнелл не лише мобілізував націоналістичну Ірландію, використовуючи невдоволення земельною системою та прагненням до політичної автономії, а й зруйнував норми британської політики XIX ст., підтримавши впровадження філібастерства в Палаті громад». Він розколов Ліберальну партію Ґладстона на прихильників та супротивників гомрулю (Home Rule, тобто внутрішнього самоврядування) та змусив британських політиків розглядати «ірландське питання» як центральне аж до 1922 р. [1, с. 156].

Унікальність політичного стилю Парнелла полягала також у його ставленні до партійної дисципліни та громадської думки. На відміну від багатьох харизматичних лідерів, він уникав публічної риторики, спрямованої на емоції мас, вважаючи за краще діяти через невелику, але абсолютно лояльну групу депутатів. Його вимога до чіткої партійної дисципліни та підпорядкування особистих амбіцій спільній меті була новаторською на той час. Історик Пол Б'ю зауважує, що «Парнелл керував страхом та повагою, а не любов'ю, що робило його партію надзвичайно ефективною, але водночас крихкою поза межами його безпосереднього контролю» [8, с. 116]. Його спадщина «сильного лідера» стала зразком для наслідування, але при цьому сформувала політичну культуру, де роль пересічного члена партії зводилася до беззаперечної підтримки лідера, що згодом, під час його падіння, призвело до повної дезорганізації.

Найвищою точкою впливу Парнелла стали 1885–1886 рр., коли його партія отримала 86 місць у парламенті й опинилася в ролі «арбітра», що тримав баланс

сил між лібералами та консерваторами. Це змусило лідера лібералів Вільяма Ґладстона перейти на позиції підтримки гомрулю. У 1886 р. було внесено перший законопроект про гомруль, який, попри поразку, став безпрецедентним визнанням з боку Лондона права Ірландії на самоврядування. У цей період Парнелл уособлював надії нації на політичне визволення [6, с. 2].

Однак тотальна залежність руху від лідера виявилася фатальною. Крах кар'єри «некоронованого короля» стався раптово наприкінці 1890 р., коли багаторічний соратник Парнелла капітан Вільям О'Ші подав на розлучення, назвавши Парнелла співвідповідачем через його десятирічний роман з дружиною Кетрін (Кітті). Скандал, що розгорівся у Вікторіанській Британії, де пуританська мораль панувала в Англії, а в Ірландії політичний авторитет був нерозривно пов'язаний із моральним обличчям лідера та впливом Католицької церкви, миттєво зруйнував його репутацію [5]. Ґладстон заявив, що більше не підтримуватиме гомруль, якщо Парнелл залишиться лідером партії. Як підкреслюють дослідники, «падіння Парнелла – продукт його приреченого та пристрасного любовного роману з Кетрін О'Ші – стало найтрагічнішим моментом в історії ірландського націоналізму до 1916 року». Партія розкололася, і «некоронований король» втратив владу [2, с. 210]. Історик Ф.С.Л. Ліонс, який присвятив цьому періоду окрему монографію, характеризував ті одинадцять місяців між вироком у справі про розлучення та смертю Парнелла як драматичну єдність, яка призвела до невідворотного кінця [10, с. 4-5].

Падіння та смерть Чарльза Стюарта Парнелла від пневмонії у віці 45 років стала не лише особистою трагедією, а й каталізатором глибокої кризи парламентського ірландського націоналізму [5]. Рух за гомруль втратив єдність та ініціативу. Хоча другий законопроект про гомруль було ухвалено Палатою громад у 1893 р., Палата лордів його відхилила, після чого питання ірландської автономії зайшло в глухий кут. Як зазначають дослідники, лише в 1912–1914 рр. ліберальний уряд Асквіта знову поставив це питання на порядок денний, що призвело до гострої політичної кризи. Трагедія Парнелла знайшла відображення в ірландській культурі, зокрема у сцені різдвяної вечері в романі Джеймса Джойса «Портрет митця замолоду» [3, с. 78].

Висновки. Таким чином, феномен «некоронованого короля Ірландії» полягав у здатності однієї людини стати символом національного відродження, об'єднати суспільство навколо мети автономії та змусити Британську імперію сісти за стіл переговорів. Його політичний стиль, що поєднував харизму, непохитність та готовність до компромісу заради стратегічної мети, вплинув на покоління ірландських політиків. Проте, цей феномен виявив і структурну слабкість руху, що спричинило дезорганізацію парламентського націоналізму. Це, зрештою, призвело до того, що на зміну конституційній боротьбі прийшли радикальніші методи, які втілилися у Великодньому повстанні 1916 р.

Особливу увагу дослідники звертають і на символічний вимір постаті Парнелла в історичній пам'яті Ірландії. Його образ виходив далеко за межі звичайного парламентського політика та поступово перетворився на уособлення національної гідності й політичної непокори британському пануванню. Для значної частини ірландського суспільства Парнелл став прикладом лідера нового типу – не революціонера-романтика, а прагматичного стратега, здатного використовувати механізми британської політичної системи проти самої імперії. Саме тому навіть після політичного краху він залишався моральним авторитетом для багатьох

прихильників ірландської автономії. Після смерті Парнелла в Дубліні та інших містах Ірландії проходили багатотисячні жалобні церемонії, які засвідчили масштаб народної підтримки та глибину суспільного потрясіння. Його діяльність суттєво вплинула на подальший розвиток ірландського національного руху, адже наступні покоління політиків та громадських діячів спиралися на створену ним модель політичної організації, дисципліни та мобілізації суспільства навколо ідеї самоврядування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Lyons F. S. L. Charles Stewart Parnell, A Biography: The Definitive Biography of the Uncrowned King of Ireland. Dublin: Gill & Macmillan, 2005. 736 p.
2. O'Shea K. Charles Stewart Parnell: His Love Story and Political Life. Stroud: Nonsuch Publishing, 2005. 287 p.
3. Keba O. V., Shulyk P. L. Модерністська проза: Матеріали до вивчення. Частина 1. Джеймс Джойс: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2013. 104 с.
4. O'Brien, Conor Cruise. Parnell and His Party, 1880-90. Oxford: Clarendon Press, 1957. 373 p.
5. Чарльз Стюарт Парнелл. *Вікіпедія: вільна енциклопедія.* URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Чарльз_Стюарт_Парнелл
6. Charles Stewart Parnell. *Encyclopædia Britannica.* URL: https://www.britannica.com/biography/Charles-Stewart-Parnell
7. Foster, R. F. Charles Stewart Parnell: The Man and His Family. Hassocks: Harvester Press, 1976. 428 p.
8. Bew, Paul. Enigma: A New Life of Charles Stewart Parnell. Dublin: Gill Books, 2011. 272 p.
9. Kee, Robert. The Laurel and the Ivy: The Story of Charles Stewart Parnell and Irish Nationalism. – London: Hamish Hamilton, 1993. 659 p.
10. Lyons, F. S. L. The Fall of Parnell, 1890-91. London: Routledge & K. Paul, 1960. 362 p.

ЕКОНОМІЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ США У XIX СТ.: ВІД АГРАРНОЇ ПЕРИФЕРІЇ ДО ІНДУСТРІАЛЬНОГО ЛІДЕРА СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Огороднік Олександр,
здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: olexandr.ohorodnik@gmail.com

Науковий керівник: **Григорук Наталія**,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Економічний розвиток Сполучені Штати Америки у XIX ст. є одним із найяскравіших прикладів успішної модернізації у світовій історії. Упродовж століття країна пройшла складний шлях від переважно аграрної держави з регіональною економікою до потужного індустріального центру, що наприкінці XIX ст. почав визначати тенденції розвитку світового господарства. Така трансформація стала можливою завдяки поєднанню природно-ресурсного потенціалу, швидкого територіального розширення, розвитку транспортної інфраструктури, індустріалізації та впровадження технічних нововведень.

Актуальність теми полягає у необхідності дослідження причин і механізмів економічного піднесення США, які забезпечили державі провідні позиції у світовій економіці. Аналіз американського досвіду дає можливість простежити особливості переходу від аграрного до індустріального суспільства, а також визначити роль економічних реформ, підприємництва та науково-технічного прогресу у формуванні сучасної економічної системи.

XIX ст. стало періодом кардинальних економічних змін у розвитку США. Відносно молода держава, яка на початку століття залишалася переважно аграрною країною з обмеженим промисловим потенціалом, до його завершення перетворилася на одного з провідних індустріальних центрів світу. Ця трансформація була результатом поєднання природних ресурсів, територіальної експансії, розвитку транспорту, технологічного прогресу та активного залучення капіталу й робочої сили. Важливим чинником економічного розвитку також стало формування єдиного внутрішнього ринку, що сприяв активізації торгівлі між окремими регіонами країни та стимулював розвиток підприємництва.

На початку XIX ст. економіка США мала аграрний характер. Основу господарства становило сільське господарство, а промисловість перебувала на початковому етапі розвитку. Значна частина населення проживала у сільській місцевості та була зайнята у фермерському

виробництві. Водночас важливу роль у формуванні економічного потенціалу країни відіграли значні природні ресурси, наявність родючих земель та постійне розширення території держави на захід. Освоєння нових земель сприяло зростанню фермерського господарства та формуванню внутрішнього ринку. Західна експансія забезпечувала державу новими джерелами сировини та відкривала можливості для економічного освоєння величезних територій [1].

Одним із найважливіших чинників економічного піднесення стала масова імміграція населення з країн Європи. Іммігранти забезпечували країну дешевою робочою силою, сприяли заселенню нових територій та брали активну участь у розвитку промисловості, будівництві залізниць і міст. Зростання чисельності населення стимулювало розширення внутрішнього ринку та збільшення попиту на промислову продукцію.

Важливим чинником економічного зростання стало будівництво транспортної інфраструктури. Розвиток каналів, річкового судноплавства та особливо залізниць забезпечив швидке перевезення товарів і сировини між регіонами країни. Будівництво таких масштабних транспортних шляхів, як канал Ері, значно пожвавило торгівлю між східними та західними штатами. Залізнична мережа об'єднала східні промислові центри із західними територіями, стимулюючи розвиток торгівлі, промисловості та урбанізації. Саме транспортна революція створила передумови для швидкої індустріалізації держави та зміцнення економічної єдності країни. Промислова революція у Сполучені Штати Америки активізувалася в середині XIX ст. Значне зростання спостерігалося у металургії, машинобудуванні, текстильній та нафтовій галузях. Важливу роль відіграло впровадження нових технологій і механізації виробництва. Американська модель індустріалізації ґрунтувалася на масовому виробництві, використанні стандартизованих деталей та розвитку підприємництва. Саме в цей період США почали активно переходити від мануфактурного виробництва до фабрично-заводської системи господарювання, що забезпечило значне збільшення обсягів промислової продукції [2].

Особливого розвитку набула металургійна промисловість, яка стала основою для будівництва залізниць, мостів, заводів та промислового обладнання. Водночас швидкими темпами розвивалося машинобудування, що сприяло створенню нових механізмів і технічних засобів для сільського господарства та промисловості. Важливе місце посідала текстильна галузь, яка однією з перших перейшла до механізованого виробництва. Значний вплив на економіку країни мало відкриття нафтових родовищ у Пенсильванії у другій половині XIX ст., що стало поштовхом до формування потужної нафтової промисловості.

Стрімкий розвиток промисловості був неможливим без науково-технічного прогресу. Американські винахідники активно впроваджували нові технології у виробництво. Важливе значення мали винаходи телеграфу, телефону, електричного освітлення та вдосконалення парових машин. Розвиток техніки сприяв підвищенню продуктивності праці, скороченню витрат виробництва та збільшенню конкурентоспроможності американських товарів на світовому ринку. У другій половині XIX ст.

США поступово стали одним із провідних центрів світового технічного прогресу [3].

Суттєвий вплив на економічну модернізацію держави мала Громадянська війна в США. Вона стала не лише політичним, а й економічним переломом в історії країни. Перемога індустріальної Півночі над аграрним Півднем сприяла утвердженню капіталістичної моделі розвитку та ліквідації рабства як гальма економічного прогресу. Скасування рабства створило умови для формування вільного ринку праці та прискорило розвиток промислового виробництва [4].

Після завершення війни розпочався період стрімкої індустріалізації, який в американській історії часто називають «позолоченою добою». У цей час відбувалася концентрація капіталу, формувалися великі фінансово-промислові об'єднання та корпорації. Значно зросла роль банківської системи й інвестицій у розвиток промисловості. Саме в цей період з'явилися потужні підприємницькі імперії, пов'язані з діяльністю Джона Девісона Рокфеллера, Ендрю Карнегі та Джейя Пі Моргана. Їхня діяльність сприяла концентрації виробництва, розвитку великих корпорацій та інтеграції американської економіки у світову систему господарства [5].

Індустріалізація також супроводжувалася активною урбанізацією. Швидке зростання промисловості сприяло розвитку великих міст, збільшенню чисельності робітничого класу та формуванню нової соціальної структури суспільства. Наприкінці XIX ст. США вже посідали провідні позиції у світі за обсягами промислового виробництва, що стало важливим кроком до перетворення країни на світового економічного лідера у XX ст.

Висновки. Таким чином, упродовж XIX ст. Сполучені Штати Америки здійснили масштабну економічну трансформацію – від аграрної периферії до індустріального лідера світової економіки. Основними чинниками цього процесу стали територіальна експансія, розвиток транспорту, технологічні інновації, промислова модернізація та утвердження капіталістичних відносин. Наприкінці століття США заклали основу свого майбутнього економічного домінування у світі.

Економічне зростання США у XIX ст. було нерозривно пов'язане із формуванням єдиного внутрішнього ринку та активним освоєнням нових територій. Розширення держави на захід сприяло збільшенню сільськогосподарського виробництва, розвитку фермерства та зміцненню торговельних зв'язків між регіонами. Водночас наявність значних природних ресурсів – вугілля, заліза, нафти та лісу – створила матеріальну основу для швидкої індустріалізації країни. Важливу роль у модернізації економіки відіграв транспортний переворот. Будівництво каналів, розвиток пароплавства та особливо залізничного транспорту забезпечили економічну інтеграцію окремих регіонів держави. Залізниці не лише пришвидшили товарообіг, а й стимулювали розвиток металургії, машинобудування та вугільної промисловості. Саме транспортна система стала одним із ключових елементів формування загальнонаціонального ринку та прискорення урбанізації.

Значний вплив на економічний розвиток країни мала Громадянська війна в США. Вона стала переломним моментом в історії держави,

оскільки ліквідація рабства та перемога індустріальної Півночі остаточно визначили капіталістичний шлях розвитку країни. Після війни економіка США вступила у фазу стрімкого промислового зростання, що супроводжувалося концентрацією виробництва, розвитком банківської системи та формуванням великих корпорацій. Наприкінці XIX ст. США перетворилися на провідну індустріальну державу світу. Зростання промислового виробництва, активне впровадження нових технологій та розвиток підприємництва забезпечили країні високі темпи економічного розвитку. Діяльність таких підприємців, як Джон Девісон Рокфеллер, Ендрю Карнегі та Генрі Форд, сприяла становленню нових галузей промисловості та формуванню моделі масового виробництва. У цей період США стали одним із центрів світового фінансового та промислового розвитку.

Отже, економічна трансформація США у XIX ст. стала результатом поєднання внутрішніх ресурсів, технологічного прогресу та ефективної економічної політики. Досвід американської модернізації демонструє, що успішний розвиток держави залежить від здатності поєднувати інновації, підприємництво та розвиток інфраструктури. Саме у XIX ст. були закладені основи економічної могутності США, які визначили їхню провідну роль у світовій економіці у XX ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурлак О. П. Економічна історія США: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 312 с.
2. Історія світової економіки: підручник / за ред. Т. Д. Ладиченка. Київ: Видавничий дім «Академія», 2019. 560 с.
3. Hughes J., Cain L. American Economic History. 8th ed. Boston: Pearson, 2016. 688 p.
4. Walton G., Rockoff H. History of the American Economy. 13th ed. Boston: Cengage Learning, 2020. 640 p.
5. Sellers C., May H., McMillen N. A Synopsis of American History. Boston: Houghton Mifflin Company, 1991. 684 p.

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ КІНЕМАТОГРАФА (1895-1914 РР.)

Юзьків Софія,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: sofiauzksv97@gmail.com

Науковий керівник: **Григорук Наталія**,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Історія становлення кіно як нового виду мистецтва розпочинається наприкінці XIX ст., коли на перетині технічних винаходів і культурних запитів суспільства виникла потреба у фіксації та відтворенні рухомого зображення. Ключовим моментом став 1895 р., коли брати Огюст і Луї Люм'єр у Парижі вперше публічно продемонстрували свій винахід – кінематограф. Цей апарат був значно досконалішим за попередні пристрої, оскільки одночасно виконував три функції: зйомку, проявлення та проєкцію зображення на екран. Саме це дозволило вперше організувати колективний перегляд фільму. Показ відбувся 28 грудня 1895 р. в салоні на бульварі Капуцинів і традиційно вважається датою народження кінематографа як публічного мистецтва. Перші стрічки, серед яких «Вихід робітників з фабрики», «Прибуття потяга на вокзал Ла-Сьота», «Сніданок немовляти», мали суто документальний характер і демонстрували реальні сцени без монтажу чи сюжетної побудови, однак саме вони заклали основу майбутньої кіномови [1, с. 12–15].

Водночас поява кінематографа не була раптовим явищем, а стала результатом тривалого розвитку наукових і технічних експериментів у галузі оптики, фотографії та механіки. Ще до Люм'єрів важливу роль відіграли досліди Томаса Едісона та його співробітника Вільяма Діксона, які створили кінетоскоп – пристрій, що дозволяв переглядати короткі рухомі сцени через окуляр. Однак принциповим обмеженням цієї технології було те, що перегляд був індивідуальним і не передбачав демонстрації для великої аудиторії. Саме ця особливість стимулювала подальші пошуки більш досконалих систем проєкції зображення. Поступовий розвиток фотографії, зокрема серійної зйомки руху, створив необхідну базу для появи кінематографа, який став логічним завершенням цих експериментів і відкрив нову епоху візуальної культури [5, с. 41–44].

Після появи кінематографа почався етап його швидкого поширення в різних країнах Європи та США, однак на початковому етапі кіно не сприймалося як мистецтво у сучасному розумінні. Покази фільмів організовувалися у ярмаркових павільйонах, театрах вар'єте, циркових програмах і спеціально обладнаних пересувних установках. Особливо

популярними були так звані «будки для перегляду», де глядачі могли спостерігати короткі рухомі сцени. Кіно в цей період виконувало роль технічного атракціону, що дивував публіку ефектом оживленого зображення. Відсутність сюжету, монтажу та акторської гри у сучасному розумінні не заважала його популярності, адже головним ефектом залишалася сама можливість бачити рух на екрані [1, с. 28–30; 5, с. 55].

На початку ХХ ст. кінематограф починає поступово перетворюватися на мистецтво. Від простого документування реальності режисери переходять до створення художніх історій. Одним із найважливіших новаторів цього періоду став французький режисер Жорж Мельєс. Він першим усвідомив величезні творчі можливості кіно та почав активно використовувати театральні декорації, костюми, монтажні прийоми й різноманітні спецефекти. Саме Мельєс запровадив у кінематограф технічні трюки, які стали основою розвитку фантастичного й пригодницького кіно. У своїх фільмах режисер застосовував макети, подвійні експозиції, комбіновані зйомки, затемнення, розчинення кадру, стоп-кадр, а також сповільнену й прискорену зйомку. Завдяки цим прийомам він створював ілюзію зникнення предметів, перевтілень персонажів і фантастичних подорожей. Особливу популярність здобули його фантастичні стрічки Подорож на Місяць та Подорож через неможливе, у яких поєднувалися наукова фантастика, театральність і видовищні спецефекти. Крім того, Мельєс активно працював у жанрі кінофеєрії, екранізуючи відомі казки, серед яких Червоний Капелюшок та Попелюшка. Його творчість стала важливим етапом у формуванні художньої мови кінематографа та довела, що кіно може бути не лише засобом фіксації реальності, а й простором для фантазії та візуальних експериментів [2, с. 67–70; 4, с. 102–105].

У міру технічного вдосконалення кіно починає виходити за межі тимчасових показів і стає частиною міської культури. Приблизно з 1905 р. у США та Європі з'являються постійні кінотеатри, найпоширенішою формою яких були нікелодеони – невеликі зали з доступними цінами на квитки. Це зробило кіно масовим явищем і сформувало стабільну глядацьку аудиторію. Одночасно починає формуватися система кіноіндустрії: виникають перші студії, стандартизується процес виробництва фільмів, а професії режисера, оператора та актора поступово набувають чіткої спеціалізації. Кіно перетворюється з розваги на організовану сферу культурного виробництва, що має економічне та соціальне значення [2, с. 88–90; 1, с. 61].

Акторська гра у перших фільмах мала особливий характер і суттєво відрізнялася від сучасного кіномистецтва. Ранній кінематограф був німим, тому актори не могли передавати емоції та зміст за допомогою голосу, інтонації чи діалогів. Увесь сюжет, почуття персонажів і драматизм подій глядачі повинні були розуміти лише через зовнішню виразність – міміку, жести, пластику рухів і пози. Саме тому акторська гра у перших фільмах була дуже емоційною, експресивною та навіть дещо перебільшеною.

На початковому етапі розвитку кінематографа більшість акторів приходили до кіно з театру. Вони використовували звичну для сцени манеру виконання: широкі жести, різкі рухи, виразну міміку та емоційне перебільшення. Така театральність була необхідною у театрі, де актор мав

донести свої емоції до глядачів навіть на далеких рядах. Проте в кіно камера могла наближати обличчя актора, фіксуючи найменші зміни погляду чи міміки. Через це театральна манера поступово почала змінюватися, а акторська гра ставала більш природною та психологічно достовірною.

Особливого значення в німому кіно набувала пантоміма. Актори навчалися передавати характер персонажа та розвиток подій через рухи тіла, ходу, положення рук і вираз обличчя. Важливу роль відігравали також костюми, грим і освітлення, які допомагали створювати образ героя та підкреслювати його емоційний стан. Наприклад, у комедійних фільмах актори часто використовували кумедні рухи, падіння та перебільшені жести, що створювало комічний ефект навіть без слів.

Одним із найвідоміших акторів раннього кіно став Чарлі Чаплін, який зміг поєднати комедію, пантоміму та глибокий психологізм. Його образ «маленького волоцюги» став символом німого кінематографа. Чаплін демонстрував, що навіть без слів актор здатний передавати складні людські переживання, самотність, співчуття та соціальні проблеми. Значний вплив на розвиток комедійної акторської гри також мав Макс Ліндер, якого вважають одним із перших світових кінокоміків.

Ранній період розвитку кіно характеризується низкою специфічних рис, які визначали його як перехідну форму між технічним винаходом і мистецтвом. Насамперед кіно залишалося німим, оскільки технологія синхронного запису звуку ще не була розроблена, тому емоційний і сюжетний зміст передавався виключно через зображення та акторську гру. У кінотеатрах покази часто супроводжувалися живою музикою, що створювало додатковий емоційний фон. Другою важливою особливістю була короткометражність: більшість стрічок тривала від кількох секунд до кількох хвилин через обмеження плівки та техніки зйомки. Також слід відзначити поступовий розвиток монтажу – від простого послідовного показу сцен до складніших композицій із використанням зміни планів і ракурсів. Особливо важливим було те, що кіно поступово формувало власну художню мову, відмінну від театру: крупні плани дозволяли передавати емоції, монтаж створював відчуття часу і простору, а камера ставала активним інструментом оповіді. [3, с. 54–57; 4, с. 110–112].

Висновки. Становлення кінематографа стало важливим етапом у світовій історії культури, оскільки воно докорінно змінило способи сприйняття та відтворення реальності, поєднавши науку, техніку й мистецтво в єдину систему. Кіно не лише відкрило нову форму художнього вираження, а й стало потужним засобом масової комунікації, що вплинув на розвиток суспільної свідомості та культурних процесів ХХ ст. Винайдення кінематографа братами Огюст і Луї Люм'єрами стало відправною точкою цього процесу, адже саме вони вперше продемонстрували можливість колективного перегляду рухомого зображення. Важливу роль у технічному розвитку відіграв Томас Едісон, чиї експерименти з кінетоскопом заклали основи майбутніх кінотехнологій. Водночас Жорж Мельєс перетворив кіно на мистецтво, запровадивши спецефекти, монтажні прийоми та елементи фантастики, що розширило його художні можливості. Подальший розвиток монтажу та сюжетної побудови, зокрема у творчості Едвін Портер, сприяв

формуванню кіномови. Таким чином, завдяки діяльності цих постатей кіно стало не лише технічним досягненням, а й одним із найвпливовіших видів мистецтва, що визначає культурний простір і сьогодні.

Окрім мистецького значення, кінематограф відіграв важливу роль у розвитку освіти, науки та суспільної комунікації. Уже на початку ХХ ст. кіно почали використовувати як засіб популяризації знань, документування історичних подій та формування громадської думки. Воно стало універсальною мовою, здатною долати мовні та культурні бар'єри між народами. Завдяки поєднанню візуального образу, музики й драматургії кінематограф справляв сильний емоційний вплив на глядача, формуючи нові моделі поведінки, естетичні смаки та світоглядні орієнтири.

Не менш важливим є те, що розвиток кіноіндустрії стимулював появу нових професій, технічних інновацій та окремих напрямів мистецтва. Від німого чорно-білого кіно кінематограф еволюціонував до звукових, кольорових і цифрових технологій, що свідчить про його постійний розвиток та здатність адаптуватися до вимог часу. Сьогодні кіно залишається важливим елементом глобальної культури, поєднуючи розважальну, виховну, інформаційну та мистецьку функції. Саме тому історія становлення кінематографа є не лише історією технічного винаходу, а й історією формування нового способу культурного мислення людства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурий А. (уклад.). Історія світового та вітчизняного кіномистецтва: хрестоматія: у 2 т. Т. 2. Дрогобич, 2011. 539 с.
2. Кохан Т. Кінематограф у контексті культурного простору ХХ століття: монографія. Київ: Інститут культурології НАМ України, 2017. 303 с.
3. Демещенко В. В. Кіно як синтез мистецтв: звук і музика. Київ: НАКККіМ, 2012. 336 с.
4. Мусієнко О. Модернізм і авангард: єдність протилежностей. Кінематограф ХХ століття: монографія. Київ: Логос, 2018. 398 с.
5. Рутковський О. Український словник-довідник екранних медіа. Київ: ІМФЕ НАН України, 2007. 302 с.
6. Бірзул О. Твоя книга про кіно. Львів: Видавництво Старого Лева, 2024. 164 с.

Актуальні проблеми історичної науки та освіти у дослідженнях молодих учених. *Збірник матеріалів ІІІ Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції.* 5 травня 2026. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2026 . 670 с.

У матеріалах збережно авторський стиль.
За достовірність інформації відповідальність несуть автори.

Відповідальна за випуск:
Федорів І. О., кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка.

Видрук оригінал-макету
редакційно-видавничого відділу
історичного факультету «Літопис»
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, вул. Громницького, 1а
Тел. (0352) 53-59-01

Формат $70\times100/16$. Папір друкарський. Ум. друк. аркушів 31,41.